

د افغانستان لنده تاریخ

لکوال

ارواشناد پوهاند عبدالحی حبیبی

ژبارن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸ المدین

کتاب پېژندنە

د کتاب نوم	:	د افغانستان لئه تاریخ
لیکوال	:	پوهاند عبدالحس حبibi
ذبارن	:	الحاج عبدالودود کرزى
سموونکي او کتونکي	:	محمد داود وفا
كمپوز او طرح د	:	حافظ اللہ
نمپوزېنگ	:	اپشیاسافت، پېښور
د چاپ شمېر	:	۱۰۰ توهکه
د چاپ نېټه	:	غږګولی ۱۳۷۸ همل
د چاپ خاي	:	سېپندېزمند (پرانۍ یېھليٹ کوئٹه).

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ترباړونکي پوری اړه لري

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

ارواند پوهاند عبدالحسی حبیبی

لېک

(۱۵).....	د کتاب د لیکوال لنه ژوند لیک۱
(۱۶).....	د ژیارونکي لنه ژوند لیک۲
(۱۷).....	خپلې خبری۳
(۱۸).....	د لیکوال سریزه۴
	لوړۍ برڅه	.۵

۱.....	د افغانستان تر تاریخ دمخه دوری ته یوه کتنه	
۱۳.....	تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان۶
۵۰.....	د پورديو هخامنشيانو واکمني۷
۶۲.....	د سکندر یرغلونه۸
۷۱.....	په آريانا کښي، مور یا لندمهالي واکمني او بودايي لویه اغیزه۹
۸۳.....	يونان باختري خپلواک سلطنت۱۰
۹۱.....	ساکان، پارتیان او پهلوایان۱۱
۹۹.....	کوشانيان۱۲
۱۱۴.....	د کوشانيانو پایخور او د هپتاليانو منخته راتګ۱۳
۱۱۸.....	هپتاليان۱۴
۱۲۷.....	افغانستان د اسلام د پیداينېت په وخت کښي۱۵
۱۳۴.....	د افغاني فرهنگ تاریخي بنستونه۱۶

(الف)

دويچه برضه ۱۷

۲۷۳.....	د خوارزم شاه وروستني ماتي او د چنگيز منخته راتگ	۱۴۱.....	افغانستان ته د اسلام راتگ او د خلفاوه دوره
۲۸۵.....	د چنگيزيانو په وخت کبني د کرت اولاده او افغاني اميران	۱۴۳.....	د حضرت عثمان [ؑ] خلافت
۲۹۶.....	پېنځمه برضه	۱۴۶.....	د علي [ؑ] خلافت
۳۰۶.....	د هرات تیموریان	۱۴۸.....	اموي دوره
۳۱۰.....	د کونر حکمرانان او یو سفزيان	۱۵۱.....	د عباسيانو واکمني
۳۱۶.....	د هند تیموریان	۱۶۵.....	په اموي او عباسي دوره کبني د افغانستان ټولنیز او مدنی احوال
۳۲۴.....	شېرجه برضه	۱۶۶.....	دریچه برضه
۳۳۵.....	روپانيان	۱۸۱.....	خپلواکه اسلامي دوره
۳۳۸.....	توكیان	۱۸۶.....	صفاريان
۳۷۸.....	ابداليان	۱۹۶.....	سامانيان
۴۰۰.....	هوتكیان	۲۰۲.....	پښتنه واکمنان
۴۰۵.....	سدوزيان	۲۰۴.....	فریغونيان
۴۲۸.....	احمد شاه بابا	۲۰۸.....	د ملکان لوديان
۴۴۰.....	تر احمد شاه وروسته	۲۱۲.....	د تخارستان د باينجور کورني
۴۷۵.....	اوومه برضه	۲۱۴.....	د غرسستان شاران
۴۹۳.....	محمد زایان	۲۱۶.....	د اندراب اميران
	تولنیزه او فکري اوضاع	۲۱۷.....	چغانيان اميران - آل محتاج
	اخخلیکونه	۲۲۰.....	سیمجروريان

۴۹۴.....	غزنويان	۲۲۳.....	غزنويان
۵۰۰.....	د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو واکمني	۲۴۰.....	د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو واکمني
۵۰۵.....	غوريان	۲۴۴.....	غوريان
۵۱۳.....	خوارزمشاهيان	۲۶۶.....	خوارزمشاهيان

(ب)

څلورمه برضه ۱۸

۲۷۳.....	د خوارزم شاه وروستني ماتي او د چنگيز منخته راتگ
۲۸۵.....	د چنگيزيانو په وخت کبني د کرت اولاده او افغاني اميران
۲۹۶.....	پېنځمه برضه
۳۰۶.....	د هرات تیموریان
۳۱۰.....	د کونر حکمرانان او یو سفزيان
۳۱۶.....	د هند تیموریان
۳۲۴.....	شېرجه برضه
۳۳۵.....	روپانيان
۳۳۸.....	توكیان
۳۷۸.....	ابداليان
۴۰۰.....	هوتكیان
۴۰۵.....	سدوزيان
۴۲۸.....	احمد شاه بابا
۴۴۰.....	تر احمد شاه وروسته
۴۷۵.....	اوومه برضه
۴۹۳.....	محمد زایان
	تولنیزه او فکري اوضاع
	اخخلیکونه

(ج)

ریس و تاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ کال د کندھار ولایت د پوهنی ریس او بیا په ۱۳۲۶ هـ کال
په (چمن) کښی افغانی وکیل التجار مقرشو، په ۱۳۲۷ هـ کال چې د ملي شورا وکیلان
تاکل کبدل جبیبی صاحب په ملي شورا کښی د کندھار بنار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو،
خود و کالت دوره بې لابوره نه و چې په ۱۳۳۰ هـ له خپلی کډی سره پاکستان ته لار او په
۱۳۴۰ هـ کال (لس کاله وروسته) بیرته هپواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ کال په کابل
پوهنتون کښی د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنخی استاد و تاکل شو.

په ۱۳۴۵ هـ (کال د پوهنتون په استادی سربرید تاریخ تولني ریس هم شو.
په ۱۳۵۱ هـ (کال د عظمی صدارت د فرهنگی چارو مشاور و تاکل شو.
په ۱۳۵۲ هـ کال بیا د ادبیاتو پوهنخی استاد شو، په ۱۳۵۶ هـ کال د ادبیاتو
په پوهنخی کښی د ماستری د دوری استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ کال د افغانستان د علومو اکادمی علمي مشاور، او په ۱۳۵۹ هـ
کال د افغانستان د اطلاعاتو او ګټور وزارت علمي مشاور شو.
سربره پر دی "استاد" تر هپواد دته او بهر په (۳۶) نړیوالو علمي او ادبی
سمینارونو کښی برخه اخیستی د.

لوی استاد علامه عبدالحی جبیبی خه کم شپته کاله د افغانستان د فرهنگ د
خدمت له پاره شپه اوورخ پر خان یوه کړي وه او د اسې اثار بې افغانی فرهنگ ته وړاندې کړل
چې له ستایني نه بې قلم عاجز دی، استاد جبیبی په پای کښی د ۱۳۶۳ هـ کال د ثور پر ۱۹ په
کابل کې مر او همهله بنځ کړای شو. موږ نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر تولو اړخونو،
علمی هڅو او د هغه پر ګټو علمي خدمتونو رنداواچوو، خکه په دی اړه یوې لیکنی نه لیکنو،
كتاب نه کتابونو، سمینارنه سمینارونوته اړتیاده دلته، د "استاد" یوازی خوچاپ شوي آثار په
لنډ ډول در پېړنو:

۱- د خوشال ختک ملغاري (د خوشال ختک کليات) سمون، مقابله، تعليقات او
مقدمه، کندھار ۱۳۱۶ هـ کال
۲- د عبدالقادر ختک ديوان سمون، مقابله، تعليقات او مقدمه، کندھار ۱۳۱۷ هـ
کال

۳- پښتو او پښتوواله، کندھار ۱۳۱۷ هـ کال

۴- پرسلنۍ سندره پښتو منظومه ۱۳۱۷ هـ

۵- د احمدشاه بابا ديوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ کال

د کاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

اروابناد پوهاند عبدالحی جبیبی د ۱۳۲۸ هـ، قمری کال د ربیع الثاني پر ۱۷ مد
۱۲۸۷ هـ، د پنجشنبې به ورخ د کندھار بنار د بامیزو په کوڅه کښی زیرېدلی او په خته کاکه
دی.

د خپلی لومړنی زده کړي د کندھار په لومړنیو بشونخیو کښی تر پېنځم ټولنګي
پوري سرته رسولی دی. تر پېنځم ټولنګي وروسته په ۱۳۵۶ هـ کال همهله د لومړنی بشونخی
 بشونکي و تاکل شو.

په ۱۳۰۷ هـ د کندھار د "طلوع افغان" اخبار مرستیال و تاکل شو، چې بیا په
۱۳۱۰ هـ کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلدونه ده وسپارل شو، لس کاله پرله پسي بې
د هغه اخبار د چلدونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار بې په بنه عالمانه توګه وچلاوه په تېره
بیا په د پښتو ژې او ادب نه پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلهنه بې د پښتو خو قلمي آثار، لکه د خوشال خان ختک کليات او د عبدالقادر خان
ختک دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له او بدوس سریزو سره چاپ کړل او هم بې د پښتو یو
قاموس د "سېپځل پښتو" په نامه چې لس زړه لغتونه لري له درې ژیاپې سره ترتیب او خپور
کړ. سربره پر هغه بې (تاریخچه پښتو) تر سرليک لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره
په درې ژې و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کښی په پرله پسي ډول خپره شو او د هغه اخبار
له لارې بې د پښتو ژې د ډېرو پخو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم بې نوي
لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ کابله راوغونښل شو او د پښتو تولني مشر و تاکل شو چې د
مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه بې هم کارکاوه. د پښتو تولني تر مشرتابه
وروسته په ۱۳۲۰ هـ کال د پوهنی وزارت مشاور و تاکل شو. تر دی وروسته د ده په هاندو
هڅه به ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کښی د ادبیاتو پوهنخی برانپښتل شو چې همدي بې

- ۶- پته خزانه، تصحیح، تعلیق او دری ژیاره کابل ۱۳۲۳، تهران ۱۳۳۵، کابل ۱۳۵۴، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال
- ۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ (۲) ټوکه کابل ۱۳۲۵، ۱۳۵۲ (لومړی ټوک) ۱۳۴۲، ۱۳۳۸ دوهم ټوک.
- ۸- پښتنه شعرا (۱) ټوک کابل ۱۳۲۰ هـ ل
- ۹- ملتان کا لودی خاندان (په اردو ژبه) لاہور ۱۹۴۹ م کال
- ۱۰- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د ادبیاتو پوهنځی د دریم ټولګي له پاره کابل ۱۳۴۷ هـ ل کال
- ۱۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ د ادبیاتو پوهنځی د خلورم ټولګي له پاره ۱۳۴۸ هـ ل کال
- ۱۲- د افغانستان پېښلیک، کابل ۱۳۵۳ هـ ل کال
- ۱۳- د الپرونی کتابنیو، کابل ۱۳۵۲ هـ ل کال
- ۱۴- به اوښی پښتو شعر کښی د ډوند څې، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۱۵- د پیر روبسان د خیر البيان مقدمه، کابل ۱۳۵۳ هـ ل کال
- ۱۶- د پښتو ادب په تاریخ کښی قصیده کابل ۱۳۵۷ هـ ل
- ۱۷- پښتود تاریخ او لغت په ریا کښی، کابل ۱۳۴۷ هـ ل کال
- ۱۸- د پښتو ژبی او ادب موقف د مرکزی آشیا د خلکو په تمدنونو کښی (انگلیسی) ۱۳۵۴ هـ ل کال
- ۱۹- د شیخ الاسلام عبد الله انصاری سیرت او شخصیت ۱۳۵۵ هـ ل کال
- ۲۰- د خوشال سوات نامه سریزه او نبلونی، کابل ۱۳۵۸ هـ ل کال
- ۲۱- دامیر علی شیر فکری او سیاسی شخصیت، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۲- پښتو نشر ته کره کښی کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۳- آسماني نغمي او لاہوتی سرودونه، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۴- د سليمان ماکو تذكرة الاولیاء سریزه، کابل ۱۳۶۲ هـ ل کال
- ۲۵- وضع اصطلاحات پشتونو، کندھار ۱۳۱۷ هـ ل کال
- ۲۶- تاریچه سبکهای شعر پښتو، کندھار ۱۳۱۹ هـ ل کال
- ۲۷- تاریچه شعر پښتو- کندھار ۱۳۱۴ هـ ل کال
- ۲۸- مشاهیر ابدالیان (تر احمد شاه ببا د مخه)، کابل ۱۳۱۹ هـ ل کال
- ۲۹- غزنی، کابل ۱۳۱۵ هـ ل کال

- ۳۰- تاریخ افغانستان در عصر تیموریان هند، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۳۱- جوانمردان و عیاران، کابل ۱۳۲۱ هـ ل کال
- ۳۲- سردار مهر دل خان مشرقي شاعر کندھاري کابل ۱۳۱۲ هـ ل کال
- ۳۳- طبقات ناصری (په دوو ټوکو کښی سریزه، مقابله، سمونه او نبلونی، ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۳۴- مورخان ګمنان افغانستان، کابل ۱۳۲۲ هـ ل کال
- ۳۵- زرنج و احوال تاریخي آن، کابل ۱۳۱۳ هـ ل کال
- ۳۶- تحقیقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ۱۳۳۰ هـ ل کال
- ۳۷- تحقیقات راجع په پته خزانه، کابل ۱۳۲۴ هـ ل کال
- ۳۸- محقق کندھاري، کابل ۱۳۱۴ هـ ل کال
- ۳۹- تاریخ افغانستان بعد از اسلام، کابل ۱۳۴۵ او ۱۳۵۷ هـ ل کال
- ۴۰- خلیلی نامه، دری ۱۳۳۴ هـ ل کال
- ۴۱- پښتو و لویکان غزنی، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۴۲- طبقات الصوفیه امالی شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاری، سمون، مقابله، نبلونی او حاشیه، ۱۳۴۲ کابل
- ۴۳- کتابهای ګنده تاریخ غزنیان، کراجی ۱۳۳۸ هـ ل کال
- ۴۴- نوای معارک، مقابله، سمون او نبلونی کراجی ۱۳۳۷ هـ ل کال
- ۴۵- روابط ادبی سند با افغانستان، کراجی ۱۳۳۷ هـ ل کال
- ۴۶- شاعر هیر مند هارون خان افغان، کراجی ۱۳۳۸ هـ ل کال
- ۴۷- جغرافیایی تاریخی افغانستان، کابل، ۱۳۳۲ هـ ل کال
- ۴۸- مادر زبان دری، کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۴۹- صد میدان خواجه عبد الله انصاری ترتیب او سمون، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۵۰- زین الاخبار ګردیزی، ترتیب مقابله، سمون او نبلونی، تهران ۱۳۳۳ هـ ل کال
- ۵۱- رهنماي تاریخ افغانستان کابل ۱۳۴۸ هـ ل کال
- ۵۲- نگاهی به سلامان و ابسال جامی کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۵۳- رساله سه رشته طریقت خواجه گان از جامی، کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۵۴- تاریخ المختصر الادبیات البشو (په عربی ژبه)، کابل ۱۳۵۷ هـ ل کال
- ۵۵- تاریخ مختصر افغانستان (۲) ټوکه - کابل ۱۳۴۹، ۱۳۴۹ هـ ل کال
- ۵۶- متون ادبی، کابل پوهنتون، ۱۳۴۶ هـ ل کال
- ۵۷- لغته البشو، قاهره ۱۹۶۵ م

- ۸۶- اشعار و دیوان تیمور شاه افغان، کابل ۱۲۱۳ هـ ل کال.
- ۸۷- درد دل (دری مثنوی)، کابل ۱۳۶۱ هـ ل کال.
- ۸۸- جنبش مشروطیت در افغانستان، کابل ۱۳۶۴ هـ ل کال.
- ۸۹- ادبیات جهان، د طلحه افغان اداره.
- ۹۰- افغان در تاریخ.
- ۹۱- امیر کرور او د همه کورنی، کابل، ۱۳۶۱ هـ ل.
- ۹۲- بلاد قدیم و تاریخی خراسان.
- ۹۳- په شلمه پېړی کېښي د افغانستان هنر، کابل، ۱۳۶۰ هـ ل کال.
- ۹۴- تاریخ تجزیه شهنهاهی افغان.
- ۹۵- تاریخ افغانستان از آغاز دوره اسلامی، لاہور.
- ۹۶- تاریخ سیاسی افغانستان.
- ۹۷- د کوشانیانو دین، کابل، ۱۳۵۸ هـ ل کال (انگلیسی).
- ۹۸- فضایل بلخ، ایران، ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۹۹- کشف شاهنامه قبل از دوره مغل، کابل، ۱۳۶۲ هـ ل کال.
- ۱۰۰- کلید شاهنامه.
- ۱۰۱- نسب و زادگاه سید جمال الدین افغاني، کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۱۰۲- نومورکي مژدخين کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۱۰۳- افغان و افغانستان، د ح ریباره، د ساپي د موقوفاتو اداره، ۱۳۷۶، پیشور.
- م
- ۵۸- تصویف کابل پرهنتون، کابل ۱۳۴۶ هـ ل کال.
- ۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ هـ ل کال.
- ۶۰- تاریخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.
- ۶۱- هفت کتبیه قدیم، کابل، ۱۳۵۰ هـ ل کال.
- ۶۲- فضایل بلخ، مقابله، سمون او نبلونی- تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او نبلونی- تهران ۱۳۴۸ هـ ل کال.
- ۶۴- ظهیر الدین محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.
- ۶۵- اصل خلیجیان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۶- شرح بیتین مثنوی از مهر دل خان مشرقی، ترتیب او سریزه. کابل ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۷- کتاب شناسی البیرونی (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۸- هنر عصر تیموریان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۶۹- روضة الفریقین، سمون او نبلونی، تهران ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۷۰- فردوسی و شاهنامه، (زیارت) دیلی، ۱۹۴۲ ع کال.
- ۷۱- انتخابی از حدیقه حکیم سنایی (انتقادی متن) کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۲- تعلیقات بر تاریخ تلفظ پشتو، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۳- تاریخ بیداری سیاسی افغانستان، پینتو ۱۳۲۹ هـ ل کال.
- ۷۴- تاریخ گویی به تعمیه در اشعار دری، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.
- ۷۵- منازل السایرین در دایره وجود، کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۶- تحقیق بر تاریخ وفات سنایی، ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۸- مدرسه شاه شهید و غرجستان و ... کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدین بلخی، کابل ۱۳۵۳ هـ ل کال.
- ۸۰- نامهای برخی از ایزدان کوشانی، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۱- ادیان عصر کوشانی (انگلیسی) کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۳- شناختنامه میافقیر اللہ جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۴- بابر در افغانستان (انگلیسی) مرانس، ۱۹۸۰
- ۸۵- امیر کرور و دودمان او، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.

د ژبارونکي لنډ ژوند لیک

پر غاره وه چې په دغه وظيفة کښي تر یونیم کال خدمت کولو وروسته په ۱۳۵۵ هش کال کښي د بنوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولايت د بنوونې او روزنې د لوی مدیر په جیت مۆظف شو چې د ۱۳۵۷ هش د ثور تر کودتا پوري په همدغه دنده پاتې شو، وروسته بې د زابل ولايت د بنوونې او روزنې په لوی مدیریت کښي د مامور په صفت په کار شروع وکړه چې دغه دنده یې د زابل او کندھار په ولايت کښي د بنوونې او روزنې په مدیریتونو کښي تر ۱۳۶۲ هش کال پوري تر سره کړه خو چې په ۱۳۶۲ هش چې د ۱۹۸۳ کال سره برابر دي له خپلی کورنې سره د پاکستان د کراچۍ وبنار ته را مهاجر شو او تر دوه نیم کالو تیرولو وروسته امریکې ته ولار.

الحاج عبدالودود کرزی د بنوونې او روزنې وزارت په مریوطاتو کښي ۲۲ کاله خپله سپیخلې دنده به بنه توګه سرته رسولی او د خپل ماموریت په وخت کښي بې د کندھار ولايت د بنوونې او روزنې د مدیریت، د کندھار ولايت او بنوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشکر او تحسین افتخارات تر لاسه کړي دي نوموري په ۱۹۹۵ م کال کښي د حج مبارکه فريضه هم ادا کړیده. بشاغلي الحاج عبدالودود کرزی، د افغانی فرهنگ د لورتیا او پیاوړتیا له پاره تل هشی کړي دي او له ګږان هپواده ې په خپلې هیڅ دول مرستې نه دي سپمولی افغانستان یې به زړه کښي هم، دي او به خوله کښي هم چې دده دا اثر د دغه ادعایو غوره ثبوت دي. زه په داسي حال کښي چې نوموري ته د دغه درانه اثر مبارکې وايم د نور بشکلې او درانه خدمت کولو هيله ورته لم. په پای کښي دده او له ټولو محترمو لیسکالو خڅه چې د افغانستان دنجیب ولس سره ې په خپلې تلمي همکاري نه دي سپمولی د زړه له کومې منه کوم اود لوی خدائی له دربار خڅه ورته زیات بریالیتوبونه غواړم.

په پښتنې مينه
عبدالرحيم کرزی
د زراعت لیسانس
د الحاج عبدالودود کرزی زوي

الحاج عبدالودود کرزی د الحاج جرنیل امير مامد خان کرزی زوي د کندھار ولايت د کرز سفلی کلې او سپدونکي دي، لومړني زده کړي بې د کندھار د حاجي جمال کرز په لومړني بنوونځي کښي تر سره کړي او د ثانوي زده کړو د ۱۳۴۱ سره کولو له پاره د کندھار بشار د احمد شاه بابا په لپسه کښي شامل شو. په ۱۳۴۱ کال کښي بې د بکلوریا د سند له تر لاسه کولو وروسته د بنوونکي سپیخلې دنده پر غاره واخیسته.

په ۱۳۴۲ کال کښي د بنوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د سردار پائنده خان داکر شریف د لومړني بنوونځي د سر بنوونکي په جیت وناکل شو. دغه دنده ې پوره خلور کاله تر سره کړه.

بيا د بنوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د کندھار بشار د تیمور شاهي لومړني بنوونځي د سر بنوونکي په توګه وناکل شو، تر یوه کال خدمت کولو وروسته د بنوونې او روزنې د لوی مدیریت په وراندیز د کندھار ولايت د اساسی دارالعلمین د اداري مرستیال په توګه وناکل شو چې سر ببره د دارالعلمین په اداري مرستیال توب یې د عالي دارالعلمین د اداري مرستیال دنده هم سرته رسوله. نوموري د دغه ماموریت په وخت کښي عالي دارالعلمین د خوارلسم تولګي د اجتماعياتو خانګي د فراغت سند هم تر لاسه کړ.

تر خلور کاله خدمت کولو وروسته ې په د بنوونې او روزنې د لوی مدیریت په وراندیز د غذایي مرستو د مدیر په توګه په کار پیل وکړ. چې تر دوو کالو خدمت کولو وروسته مرکز ته تبدیل شو. بیا له ې په سوادی سره د مبارزې په ریاست کښي د زراعتي حوزې د مدیر په توګه وناکل شو چې د لوګر، پروان، سمنگان او خینتو نورو ولاياتو د لویانو د کورس درنه وظيفه دده

اروانیاد استاد عبدالرؤوف پېنوا په لمریز هجري ۱۳۵۶ کال کښي په پښتو ژبه اړولی او خپور کړی دی.

له یوې خوانه په هغه ژباره کښي یو لوی خبرکی نه و ژبارل شوی او له بله پلوه یې چاپ شوې نسخې د ډېر و کمو خلکو لاس ته رسیدلې وي د همدي اړتیا له منځي ما د دغه کتاب د بیا پښتو کونې او خپروني چاروته اوږد ورکړه او خو میاشتو په اوږدو کښي مې د کتاب ژباره پای ته ورسوله. خرنګه چې هر چاپ شوی اثر یو خه کمې او غلطی لري، له همدي امله به ګران لوستونکې په دې هکله ما ويختني او د بیا چاپ له پاره به رانه خپلي ګټيرري لارښونې او مشوري نه سپموي.

په پای کښي د کندھار ولايت د بشونې او روزنې د پخوانۍ لوی مدیر فاضل استاد الحاج عبدالعلی خان د هغه مرستو ډېر ممنون یم چې هغوي له ما سره د کتاب د ژیاپې پروخت ګالله دی، د لوی خداي له درباره ورته د اجر غوبشونکې یم تاسې درانه لوستونکې د کتاب لوستو ته رابولم.

په ټوله مینه

الحاج عبدالودود کرزى

د امریکې متعدد ایالت

جنوبی کلفورنسيا

د ۱۳۷۶ / ۱۰ / ۱۰ مه

څلپې خبرې

تاریخ د اولسونو د پېژند ګلوي غوره سند دي، ملتونه په تاریخ پېژندل کېږي او تاریخ دی چې موره ته د تیر مهال تجربې او پېښې روښانوي او تردې خایه یې رارسوی. که تاریخ نه واي تو اوس به ډېر حقایق او واقعیتونه تر خاورو لاندې وو او موره به نه یوازي دا چې د هغوي له تېرو تجربو او کارنامو خبر شوي نه واي، بلکې د اوس مهال د ژوندانه په پېنوا کښي به مو دا ډول بدلونونه، نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم یو له هغنو سیمه خخه دی چې تاریخي پېښې او تجربې یې د نړۍ په تاریخ کښي خلنده باب ګنډل کېږي په دغه سیمه کښي له "تر تاریخ وړاندې" "دور خخه زیات شمیر اثار او استاد راپاتې دی، دغه سیمه د نړۍ په تاریخي دوره کښي له غوره ارزښتونو خخه برخمنه ګنډل کېږي.

همدا وچه ده چې د دغه سیمه د یو لنه خو مستند تاریخ لیکلوا زیاته اړتیا رامنځته شوي ده، د دغه سیمه د تاریخ د روښانولو او لیکلوا دنده د هر افغان ستره تاریخي وظیفه ګنډل کېږي چې د نه لیکلوا پر مهال به یې د څلپه افغانی او ملي فرهنگ او ګلټور درناؤ نه وي کړي.

د نړۍ د دغه ستری تاریخي او ارزښتناکې سیمه یو لنه او مستند تاریخ بشاغلي او پوهه استاد اروانیاد پوهاند عبدالحق حبیبی خه د پاسه دیرش کاله د مخه په افغانستان کښي لیکلوا دی او هغه مهال د افغانستان تاریخ تولونې په دوو ټوکو کښي خپور کړي دی؛ دا کتاب له هغه غوره ارزښتونو خخه برخمن کتاب ګنډل کېږي چې خه ډول د دغه تاریخي سیمه د تاریخ لیکلوا اړتیا نیدل کېږي.

دغه کتاب چې په دری ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاریخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هېڅ ډول یې سنده او افواهي خبرې په کښي نه شته او باید چې د افغانستان تر تولو غوره کتاب و ګنډل شي. دغه کتاب د هغه ارزښت له امله چې لري یې د دویم خل لپاره په پېښور کښي د افغانستان د مهاجرینو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی. خرنګه چې کتاب په تاریخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدي امله زیاته اړتیا نیدل کډه چې باید دغه کتاب په نورو افغانی او نړیوالو ژبوا هم واړول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

په دغه یادونه کښې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موئن منابع لري، پر دې کتاب مې له خارجي او داخلی موئن کتابونو خخه بو شمیر تصویرونه او رسونه او توضيحي جدولونه هم زيات کړل. هيله من یم ګرانو هبوا دالو او هفو کسانو ته ګټور شي چې غواړي د افغانستان تاريخ به لنډ ډول ولولي.
لومړۍ ټوك تر اسلام وړاندې د لرغونې زمانې د چنګيږ (۶۰۰ هـ) تر وتلو پوري او د دوم ټوك د نوره او د سوو کالو د خپلواکي، د تر لاسه کولو پوري را اخلي^{۱۱}.

ددغه کتاب د مطالبو په برابرولو کښې زيار ايستل شوي دی چې پوره وي، خو لنډ او ګټور چې په راتلونکي وخت کښې د مفصل تاريخ لیکلوا لار برابره شي او نمونه پې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړۍ ټوك کښې چې تبر کال خبور شوي دی ليدل کېږي په هغه کښې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړۍ دوو سوو کالو مفصل تاريخ په زر صفحو کښې لیکلې دی. هيله من یم چې د ظاهرشاهي روښانه عصر د پوه پالنې په رنا کښې ژر تر ژره دا هیڅي تر سره شي.

پوهاند عبدالحی جبیبي
کابل جمال مېنه
د سنبلي لومړۍ ۱۳۴۹

مر

۱- اوس دواړه توکه په یو ټوك کښې تاسو ته وړاندې کېږي.
(زیارتونکی)

د لوی خداي به نامه

سریزه

زمونې ګران هبوا د افغانستان هغه سیمه د چې تر تاريخ د مخه له لرغونې دورو خخه بیا تر او سه د مدنیتونو چینه، د فرهنگونو د تبریدو لاره او د انسانی فکر او تهذیب زانګو وه او د تاريخ په او بد کښې له دی فرهنگ زیروونکي خاورې خخه به غښتلي دولتونه را پاخیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاريخي کشمکشونو کښې تل خپله آزادي او ملي بنه ساتلي ده. له خه مودې راهیسي زموږ په چاپېریال کښې، چې زموږ د لوی او ترقی غوښتونکي پاچا اعليحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښونو له نوبو پرمختیاوو او رنګانو نه برخمن دي، کلکه اړه ليدله کیده چې د افغانستان د تاريخ لټهیز په یوه دوو ټوكو کښې له لرغونې زمانې خخه بیا تر او سني عصره په داسې توګه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم به تاريخي پېښو سربېره لازم تاريخي تصویرونه، نقشي، جدولونه او رسونه ولري چې زمونې د بنوونځيو زده کوونکي او عام خلک په آسانې سره وکړۍ شي چې په هغه کښې د خپل هبوا د تبرې تاريخي پېښې ولولي.

تبر کال چې زه د افغانستان د تاريخ ټولنې په ریاست وګمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او ګلتور وزیر بشاغلي محمد عثمان صدقې زموږ د چاپېریال دنه بشکاره ضرورت خرګند کړ او ما هم په بېړه په دغه کار لاس پوري کړ او د افغانستان لنډ تاريخ مې ولیکن د دغه کتاب په لیکلوا کښې مې په لویدیزو او ختیزو ژبو خو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کښې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پېښ شو چې ناجاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د خوبابونو په پای کښې مې د لازمو مراجعاو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوك په پای کښې به د ټولو مراجعاو نومونه را درول شي.

تاریخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دریمي دورې یعنې توبول شوي ډبرې او د خاورینو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د ګلکولي تیک دوره وايې له دې علمي پلتینو خخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې دافغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هپوا دو په خاوره کښې (۶۰۰۰) کلونو په شاوخوا کښې انسانانو مدنیت درلود، حکه چې هم هغه مهال مرو ته نزدې د "انو" په سیمه کښې د مس کارونې آثار موندل شوي دي او تر تاریخي دورو دمخه آثار بې د افغانستان په ګاونډ کښې په دغو خایو کښې موندلې دي:

۱ - د پنجاب په هړویه کښې:

یعنې د افغانستان د غرو په لمړ ختیزو ډاګو کښې چې هلته د ودانۍ او بشار آثار لیدل کېږي.

۲ - موهن جودبورو:

د افغانستان ختیزې جنوبي خواته په سند کښې د بشار کوڅي او د بازار نخبې او حتی د اوپو پاخه لښستان او په هره کوڅه کښې د فضله موادو له پاره د پخو خبستو کوچني خاکدانونه هم لیدل کېږي.

په دغه لرغونی بشار کښې د مورد رب النوع مجسمې، پاخه خاورین لوښې، د سرو او سپینو زرو ډول ډول ګینې او د هغه عصرنونو د فلراتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغونی بشار په اړوند موزیم کښې خوندي پراته دي. او په هغو بشکلیو اثارو کښې له عاجو خخه د پیل کوچنې مجسمې او د غتیو او غښتلیو غوښه انځورونه شته چې پر خینو انځورونو لیکنې هم لیدل کېږي. خو لا تراوسه بې خوک په لوستلو بریالی شوي نه دي.

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاریخ د مخه دورې ته یوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د لیک په موندلو نه و بریالی شوي، تر تاریخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې لیکدود را پیدا شوي تاریخي عصر دي، خو شرط دا دې چې د لرغونیو قومونو پاتې لیکل شوي اثار لوستل شوي وي. خرنګه چې تراوسه خینې لیکونه شته چې لوستل شوي نه دي نوله دې امله هغه په قبل التاریخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت لوستل شول نو تاریخي مرحلې ته به نتوخې.

د شرقی هپوا دونو تاریخي دورې بې عموماً تر میلاد دمخه (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کښې ګنلي دي. دا حکه چې د مصر او بین النهرین لوستل شوې لیکنې هم دوهره عمر لري، خو په سند او هړویه کښې د موهن جودبورو موندل شوې لیکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاریخي مرحله کښې شاملې نه دي.

پد افغانستان کښې د "تر تاریخ دمخه اثارو" پلتني له ۱۹۳۶ م کې خخه د اروپا يې علمي هیئتونو له خوا پیل شوي او په نتیجه کښې بې تر

نظم او ترتیب درلود بیخی ګلهوډ شوی دی. پوهانو له دی خخه دا ډول نتیجهه تلاسه کړي ده:

۱- د دې ودانیو پر خلکو د غربی اريایانو یړغلونه پیل شوي او د دوى مدنیت یې را تیټت کړي و.

که خه هم د هرپه د لیکنو الفبا لوستل شوی نه ده، خو دا ثابته ده چې دا لیکدود تر آريایي مهاجرت دمخته دورې پورې اړه لري.
هغه ارابې چې اسانو کشولې په هفو خلکو پوري یې اړه درلوده چې په هندو اروپایي ژبو یې خبرې کولې خود موهن جودiro او هرپه د خلکو ګاهې غښتلیو او قوي غويو کشولې چې پلن او اوږده بسکرونې یې لرل او د دغو بشکلیو او غتيو غوايانو انځورونه پر موندل شویو مهرو، آثارو انځور شوی دي.

(لومړۍ او دویمه نومره عکس وکړئ)

۲ - دغه مدنیت ته ورته دا لپی د افغانستان په جنوب کښې د بلوجستان په نال او جاله وان لور لایي او همدا راز د سیستان په ناداعلي او د ایران په خینو جنوبی برخو کښې لیدل کېږي چې خینې کړي یې تر بین النهرين پورې هم رسپدلي او پر هفو خلکو اړه لري چې د اريایانو تر هجرت دمخته، په هفو سيمو کښې میشت وو، خرنګه چې د دوى په لرغونېو آثارو کښې د مورد رب النوع په خېر مجسمې موندل کېږي، نو خکه کېدای شي چې دین، عقاید او فرهنگ یې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوجستان د کوتۍ د شمال لويدیع په خو میلى کښې یې د ګل محمد په کلا کښې موندل شوی دي پر دې دلالت کوي چې د هغې سیمې پخوانی او سپدونکې لا تر هغه وخته د خاورینو لوښيو په جوړولو نه پوهپدل او د ټبرو له چېرو او د هډوکیو له ستتو او تېرو خوکو

د سند د وادی تر تاریخ دمخته مدنیت چې د افغانستان په ختیزه خوا کښې د هرپه او موهن جودiro تر منځ یوزر میله (د بابل د تمدن د ساحې خلور برابره او د مصر د تمدن د پراختیا دوډه برابره) په یو شکل او دول خپور شوی و، د ودانیو د جوړونې شکل او د خاورینو لوښيو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کښې بیخی سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتیجه اخيستې ده چې:

دا مدنیت د افغانستان د خاورې په ختیزه خوا کښې د سند وادی له سره بیا تر پایه خپور شوی، شمالي او جنوبی پایتختونه یې "هړپه" او "موهن جودiro" دوډه بنارونونه وو او تر بابل پوري یې د لویديزو خاورو له تمدن سره اړیکې درلودې او حتی تر میلاد (۲۰۰۰) شاو خوا د مخته په بابل کښې د هندی تاجرانو یوه محله موجوده وه. له هفو آثارو خخه چې د بین النهرين په کیندلو کښې موندل شوی دي، خرگندېږي چې د سند وادی خلکو اعشاري، ارقام وزونونه او پیمانې پېژندلې. د هغه بنار له آثارو خخه چې په هرپه کښې بشکاره شوی دي خرگندېږي چې معتبرو خلکو په دوو پورې زو ودانیو کښې ژوند کاوه او د استوګنې زیاتو خایونو د اوپو خاډ ګانې، حمامونه او تر څمکې لاندې ګودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقة کارګران او کسبګران په کوچنيو دوو کوتولونکیو کورونو کښې استوګنې کوله، هر کور د یوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلپده او د دغور تر تاریخ دمخته خلکو بنارونو ته نژدې خینې کلاوې وي چې غالباً د غلي ګودامونه وو.

هغه کنهوالې چې د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو خخه نماینده ګئي کوي د هغه خای د او سپدونکې یوې وزلي او انحطاط رابسي چې زياتر و کورونو د سمخو بنه پیدا کړي وه او د بنارو جوړښت چې پخوا یې

لرونکیو تیرو په خپر الاتو خخه بې کار اخیست او د ودانیو او کورونو جورول هم دود نه و، خلک خاروی روزونکی کوچیان وو چې په را وروسته وختونو کښی بې خاورین لوښی او ودانی جورې کړې دی، چې لرغون پوهان بې د "پوب د ناوې لوښی" بولی او پر هغو، باندې خینې توري او هندسي انخورونه او د هوسي او بوك لرونکی غوايبي تصویرونه انخور شوي، په کورو کښی بې د وزو ډپر هډوکي لیدل کېږي، چې د دوی پر ډپر غوښو خورلو دلالت کوي. د غلې د میده کولو له پاره بې ډبرین اونګونه درلودل، په داسې حال کښی چې د هغه مهال په موندل شویو آثارو کښی د اوسنې اوزارونه لیدل کېږي، پر خینو خاورینو لوښيو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په خپر بل خای نه دي لیدل شوي. خکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پته خوله دي، د دغه لرغونی مدنیت عمر د شپرو زرو کالو په شاوخوا کښی اټکل شوي دي.

هدارنګه د هړپه د سیمې دا تر تاریخ وړاندې مدنیت د هندوستان د چجهه تر جزیره نما پورې غڅبدلى دي او پر ۱۹۵۴-۱۹۴۰م د هغه خای له زیاتو غونډیو خخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هړپه د مدنیت آثارو ته بیخی ورته دي، د کشفياتو د ساحه د راجکوت بنار جنوبی خوا ته پرته ۵۵.

خود افغانستان په خاوره کښی تراوشه "تر تاریخ وړاندې" خو مهم او غوره خایونه شته:

۱- پر ۱۹۳۶م کال سراورل ستین او موسیو ګیر شمن او هاکن د سیستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کښی کینډې وکړې، چې په هغه کښی ډبرین لوښی او ډول ډول وسلې او غشي او رنګه بنايسنه شوي کودړي او د سپینو زرو غوبوالۍ او له هډوکیو خخه جور شوي شيان

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کښې د "انو" او په لويدیع کښې د کاشان او په جنوب ختیع کښې د سند موندل شویو آثاروته ورته گنلي دي، له هفو خخه دا نتيجه اخلي چې د انساني مدنیت د دې دورې لویه صحنه د سند له وادي خخه نیولې بیا د نیل تر سیمې پورې د افغانستان په ګلهون پراخوالی درلود.

موسیو ګیر شمن د "سرخ داغ" غونډی چې دېرش متنه لور ده (۱۲) متره ژوره وکيندله او تر میلاد یوزر کاله د مخه د مدنیت آثار په موندل دی وايی:

که یوویشت متنه نوره هم وکيندل شي کېداي شي چې تر میلاد خلور زره کاله د مخه خواوشا آثار و موندل شي چې د سند د بین النهرين او مصر پخوانیو مدنیتونو ته نژدي دي، په دې خاوره کښې داسې پخوانی غونډی ډېږي دي.

۲- تر تاریخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کښې لټول شوي دي د کندهار لويدیزی خوا ته د پنجوايی او ارغنداو په وادي کښې د بدوان د غره له سمخو او د یمراسی له غونډی خخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلخو د خاورې تر تاریخ دمخه مدنیتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لويدیزی خوا ته ۶۶ کيلومتره نېړي د مونډیګک په غونډۍ کښې علمي پلتني وشوي، چې دارغنداو په ودانی کښې تر تاریخ دمخه د پښخو زرو کالو پخوا د مدنیت د آثارو نماينده ګئي کوي پوهان وايی چې د کندهار لويدیزی خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوي دي او به کېدلې او سر سبزې وي. دا غونډی چې درې زره کاله پخوا د وروستي خل له پاره د استوګنې خای و، اوس د جوي پېښو

له امله یو مخروط شکل لري، د هغې لاري پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښين او سند د وادي خواهه د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېربدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنک اوغزنې او د هندوکوش جنوبی سیمومه رسپدله، مطلب دا چې د هلمند وادی یې د ارغنداو او ترنک له وادیو سره نبلولې.

د مونډېګک غونډۍ، تر میلاد وراندي د خلورنېم کال له پای خخه د لومړي زرم ق، م کال تر پیله پوري د ودانۍ پېنځلس مرحلې تېري کړي دي په آخره او پورتى، مرحله کښې یې د غلي گودامونه وو چې پخنه یې دیوالونه یې درلودل، د غلي گودامونو خایونه د یوه اوږده غولي په ډول وو چې د هړپه د موندل شویو آثارو گودامونو ته بیخی ورته وو، خو د هړپه تر گودامونو کوچني وو، په کښته پور کښې یې د خارویو د ساتې له پاره خونې وي. خرنګه چې د گودامونو ودانۍ د نوموري غونډۍ، له دریو مختلفو طبقو خخه راوتلي دي، څکه نو وايې چې دا گودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کښې جوړشوي وو.

په لور پور کښې د گودامونو د ساتندوی له پاره یوه کوچني، کوتهه لیدل کېږي، چې په هغې کښې یو خه خاورین لوښي، ډبرین او د مفرغ برې (پیکانونه) او مچلوغزې او د هغوى د خټو ګولې، موندل شوی دي او دا ورڅه خرګندېږي چې د گودامونو ساتونکې دا وسایل د گودامونو د ساتې له پاره کارول. چې د دغۇ دفاعي څیزونو عمر له اوس خخه تر دریو زرو کالو (شاوخوا) اړکل شوی دي.

د غلي د گودامونو تر ودانيو پخوا له مکعبو ډبرو خخه چت لرونکې خونې جوړې شوې وي چې د ودانيو په شمالې برخه کښې د خبستو ودانۍ هم شته د ودانيو مخ ته یو ارت غولی دی چې خواشاې یو خه

کوچنې خونې شته او د لوېي مانې نخښې هم بسکاري چې له او مو خبستو خخه په نيم مخرطي ډول ودانه شوي ده او د خبستو لوېي ستني لري چې په سپین رنګ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنې منظره له برمه ډکه په نظر رائي. په دې ستره ودانۍ کښې یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستي او د بسکليو کودرو توټي او د ادبتا (ادې - مور) د خير او برکت د رب النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوجستان او سند موندل شویو مجسمو ته بیخی ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډېو کښې د هغو خلکو د استوکې د ئایيونو نخښې شته چې پورتنې، غونډۍ، یې عبادت خای او، په دې ودانيو کښې د نغرۍ نخښې د هغه له اسبابو سره او یو خو اونګو نه او د هغوى دستې لاس ته راغلي دي، چې په غالې ګومان د دوا پلورلو دوکان ګنډل کېډاší شي. په نورو خونو کښې د پخو خبستو تور او نيم کاره توږي (پیکانونه) لیدل کېږي. د زياتو خونو بامونه شیوه ګي لري او په د باندانيو دیوالو کښې مستعمل توږي پیکانونه او مسي سرنېزې ایښو دل شوي دي. په هغه هدیره کښې چې په دې ودانيو پوري اړه لري اووه کالبوتونه (اسکلیتيونه) پیدا شوي دي. د مونډېګک د غونډۍ، له کښته خخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسي دي: له څمکې خخه پورته خوا ته تر نهم پور پوري د نيم کوچتوب ژوندانه نخښې لیدل کېږي، چې د هغو له مخي ويل کېډاší شي چې د هغه خای لوړمنې او سپدونکې تر خه وخته نيم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ یې هم پخنه یې وي، تر هغو وروسته تر دریو پوري پوري ودانۍ، له او مو خبستو خخه بشپړې شوي وي، چې خاورین لوښي یې په کښته طبقو کښې ساده او ابتدائي دي تر هغې وروسته د لوښيو کودري بسکلي کېږي. تر هغې چې د خټو انځور شوي لوښي رامنځته کېږي، پر هغو کټوريو (جامونو)

چې پر پایو ولار دي د خارویو، مرغانو، ګلانو او د جگو بشکرو لرونکي پسونه، تئخري (زینې زركې) پیل مرغ او د (عشق پیچان) د پانو شکلونه لیدل کېږي. د خټيو د انځور شوي لوښي له اتم پور خخه وروسته زیات دي چې د "کوتې" خواوشا موندل شویو لوښو ته ورته دی مفرغې فلات او من له شپږم پور خخه پیل کېږي او هغه وخت چې د پینځم پور سکاره یې د کاربن "۱۴" له لاري و ازمول نو د دې پور نېټه یې ۲۶۲۵ ق.م په شاوخوا کښې وټاکله. د موسیوکزال د تاریخ وړاندې دورو د متخصص په وينا دا غونه او لرغونې ده. (وګورئ ۴۰۳ نومره عکسونه).

۲. د افغانستان په شمالی برخو کښې هم د تر تاریخ دمخه مدنیت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لویدیخ گوت کښې د مرو په انو کښې تر تاریخ وړاندې مدنیت نڅښې تر لاسه شوي دي، همدا دول د افغانستان په شمال ختیخ لور کښې د تاریخي آثارو بقايا شته چې د ۱۹۶۲ کال پر اکتوبر د ایتالوی لرغونپوهاںو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دبنته د هندوکوش په شمالی لمنو کښې د "۳۳۰۰" فوتو په لوروالی او د "۱۶" کيلو مترو په اوږدوالي د سمنگان شمال لویدیخ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کښې هم د هنډ، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چین لاره له همدي وادي، خخه تېرپدله او همدله د غره په دبرو کښې هغه طبیعې سمخې شته چې پخوانې انسانان پکښې او سپدله او هلتنه د ډبرین او رتک سامان او ډېرې توبول شوي ډېرې کشف شوي دي. چې ئينې ودانۍ یې هم په هماغې زمانې پوري اړه لري، چې انسان تر سمخو او ګارو بهر استوګنه کوله او بې دوله ابتدائي دیوالونه یې "۱۰۰" مترو لور جور ډېرې ده چې د هغه په منځ کښې له "۲۰" خخه تر "۳۷" مترو پوري د

وداني بلاکونه لیدل کېږي، دغو تولو ودانیو ۳۲۵ هکتاره خمکه نیولې ده، د هزار سم له سینده د اوږدو کانال د غاري له (۱۲۵) متره دیوال سرد د اوږدو رسولو نخبې هم خرگندې دي.
د دغه خای د ګارو په سمخو کښې مثلث دوله خونې لیدل کېږي چې لوې تاخجې لري او له دبرو خخه دننه درې کنجه چوکۍ توبول شوې دي، د دیوالونو په جوړولو کښې یې د دبرو له تختو خخه کار اخیستي دی چې د نغريو نخبې هم په کښې خرگندې دي.
د هزارسم په سمخو کښې کيندل شوي شکلونه او رسمونه لیدل کېږي چې د ایتالوی لرغونپوه هیئت د راپور لیکونکي په وينا داسې شکلونه د لویدیزې اروبا په تر تاریخ وړاندې آثارو کښې هم لیدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه خلور دوله دي، لوړۍ انساني شکلونه، دویم رسم شوي لاسونه، دريم د خارویو شکلونه خلورم د راز راز شکلونو ګډون، چې ماناوې یې هم نه دي خرگندې، "وګورئ ۵-۶" مه نومره عکسونه.
د تر تاریخ وړاندې زمانو پوهاں د هزارسم د سمخو دا شکلونه هغه شکلونو ته ورته او نژدې ګڼي چې په هسپانيا، ایتاليا، سویس او ایزلنډ کښې یې موندلې دي او داسې نتیجه اخلي چې تر تاریخ وړاندې. دا ډول شکلونه رسول دود وو، د بېلګې په ډول
ډ هزارسم د سمخو له شکلونو خخه د پوځکي یو شکل دي چې نیمه دايره یې تشکیل کړې او هغه دايره بیا یو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې خخه د انسان بدن مراد دي، چې بازوګان او شمرزې یې بسوولي شوي دي او هغه شکلونو ته ورته دي چې تر تاریخ وړاندې د هسپانيا، ایتاليا او ایزلنډ په آثارو کښې هم لیدل شوي دي. (وګورئ ۷ مه نومره عکس).
د هزارسم په آثارو کښې دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

له - تر تاریخ وранدې لرغونیو آثارو خخه په پاتې شکلونو کښی بشوول کېدای شي

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

هغه مهال چې د تاریخي افغانستان په باب غږېرو مرد هغه تولې سیمې په نظر کښې نیسو چې له افغانستان سره یې په تاریخي پېښو او د سیاسي، مدنۍ او فرهنگي حوادثو په جريان کښې ګډون درلود او د ګډو تاریخي عواملو تر اغیز لاندې یې او ضاع یو بل ته سره ورته وه په دې جغرافيابي سیمه کښې د ایران د فلات ختیزه برخه د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (د امغان) پورې ختیغ او لویدیغ شامله ده او په شمال کښې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پامیره د غرو لمني په کښې رائي او په جنوب کښې پر بحیره عرب تمامېږي دا سیمې عموماً ګه تاریخ لري.

آريابيان:

د "۲۵۰۰ ق.م" په شاوخوا کښې د آريابي سپین پوټکيو لوی تولی په آريانا ويجه نومي هېواد او د امو په شمالي غارو کښې د کوچيتوب او مالداري ژوند تېراوه او چې شمېر یې ډېر شونو د امو جنوبې سيمو او د باختر ورشو ته راوختن او د هندوکوش په شمالي او جنوبې لمنو کښې میشت شول. دغوا خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالی له امله ختیزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمۇ ته تېر شول او په

تر تاریخ وراندې په کلکولي تیک او تورليو ډبرو د استعمال په دوره کښې د بدخشان لاجورد هم د یادولو وردي، خکه چې د کاشان د سیالک په غونډۍ، د سومر او بین النهرین په څمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هدیره او هم په عیلام کښې د لاجورد د ډبرې راز راز نمونې موندل شوي دي او دا خرگندوي چې د بدخشان د لاجورد د ډبرو شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال یې تر مصر پوري هم رسبدلى، د دغه هېواد خلکو له نورو ختیزو او لویدیزو هېوادو سره لرغونې مدنې اړیکې درلودل (وګورئ اتمه نومره جدول).

هغه خمکه کښې پې یو مدنیت جوړ کړچې د "ویدا" په پخوانیو خلورو کتابو کښې پې انعکاس لیدل کېږي له همدي امله یې "ویدي مدنیت" بولو چې د (۱۴۰۰ق.م) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغانی لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پینتون) الينا (د لغمان او نورستان شمالی خلک)^(۱) او نور راغلي دی او موږ له دغو کتابو خخه د لرغونی افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدنی او فرهنگي وضع معلومولای شو. خلور ویده دادی زیگ وید، سام وید، اتهروا وید، یجور وید، چې تر ټولو پخوانی وید "زیگ وید" دی او په هغه کښې د افغانی قبیلو، پاچاهانو، نومیالیو خلکو، غرونو او جغرافیابی ځایونو ډېر نومونه، راغلي دی.

ارینه ويجه:

ارینه ويجه چې په پښتو کښې تر اوسمه "اویجه" د تاتوبی او د استوګنې د سیمې په مانا کارول کېږي، د تاریخ پوهانو په وینا د پامیر سیمې او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دریا چې" خندو ته ویل کېد، چې له هغې جغرافیابی سیمې سرد نښتې ده چې موږ او سخپنې په کښې کوو. څرنګه چې د آرين خلکو (آرين د نجيب، کښتګر او کرونکې په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لاره او د تاریخ شوی او تر تاریخ وړاندې زمانې برخه ده، څکه نو د دوی د ژبه، د ژوندانه د ډول او د دین و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر ګوستاولویون هغه آریابی لرغونی ژبه چې په ارینه ويجه کښې ویل کېدله د "آریک" پد نامه یاده کړې ده.

۱. دا نوم د یشنلې او الینکار د درو په نومونو کښې بسکاره دی.

ویدي مدنیت:

د آرين خلکو تاریخي دوره له ویدي سرودوسره پېل کېږي او له همدي تاریخي سرچینې خخه موږ د آرين د خلکو افکار، عقاید د ژوندانه دول او له افغانستان خاورې خخه د دوی مهاجرت خرگندوو. د ژپوهنې له پرتلي خخه دا بسکاري چې د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکريت ژبو تر منځ ډېر ژبني یووالی شته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتیب شوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولي بلې ته او له یوډه نسله بل ته را نقل شوي دي او لکه چې او سنې وید پېژندونکي پوهان واي: د لوړو یادو شویو کتابو په سرودو سر ٻېړه یوه برخه نور لرغونی سرودونه ورک شوي دي چې ذ وید په خپل تعبير "پخوانیو زیشیانو" یعنې پخوا نیو پوهانو به ویل او یادا چې خینې لرغونی سرودونه چې نوې بنه ورکړل شوي ده هم موجود وو چې غالباً پې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه پوري اړه ڈرلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سیندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړي.

څرنګه چې ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامين اوستايی سرودو ته چې د سند په لوډیزه ارته ورشو کښې پيدا شوي، بیخې ورته دي او بشپړ نژدېوالۍ ورسره لري، څکه نو ویل کېدای شي چې د ویدي د لرغونیو ورکو شویو سرودو زانګو همدا د افغانستان او باختر ورشو ده چې او سنېي موجودو سرودونو یوه برخه به د هغو ورکو شویو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغونی افغانستان له خاورې سره د ویدي مدنیت ډېرې ټینګه اړیکه له دی خخه بسکاري چې د ویدي او سنسکريت پخوانی ډېرې کلمې په پښتو او درې ژبو کښې رینې لري او بنائي چې دا ژبني میراثونه له لرغونیو اريابي نیکونو خخه دغو اريابي ژبو ته پاتې شوي وي.

د بېلګې په ډول د "اریا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا خینو په "اصيل" او "تعجیب" کړې او خینو بیا په "زارع" او کرونډ ګر." خرنګه چې په پښتو کښې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرنې" او "بزگرۍ" مانا لري نو خکه ویل کډای شي چې د نسبتی نون په زیاتېدو "آرین" (لكه پلن = پساد، تورن = شمشیری او نور) د کرونډ ګر په مانا وي او خرنګه چې کرنې د خلکو په منځ کښې یو شریف کار او کسب و، نو بنايی چې تر هغه وروسته د "تعجیب" او "شریف" مفهوم مجازاً ورکړل شوی وي.

ارین خلک چې هند ته ولاړل هغې ورشوته یې "اریه ورته" یا "آریه ورشه" ووبل او دا کلمه تراوسه په پښتو کښې د "ورشو" په ډول د تابوبي او د استوګنې د خمکې او مرتع په مانا شته. په پښتو کښې تراوسه "سنډ" ته سیند وايې او دا کلمه په ویدي ژبه کښې "سندهو" ده.

د ریګوید په سرودو کښې د افغانی سیمې د ډپرو سیندونو یادونه شوې ده لکه سنده هو (سنډ) کوبها (کابل)، ګومانې (ګومل)، کروموم (کورم)، سویتی (سوات) ورکه (کونړ) روډونه او ګندهاره (کابل مجراء) او هرډ ویټی سرده سوتی (ارغنداو یا اراكوزی، چې اوس یې د پخوانی نامه رینې په دهراوټ کښې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره). په اټهرو اوید کښې د بلخ نوم د "بهلیکه، په شکل یاد شوی دی، چې وروسته د مهابهارتہ په کتاب او د سنسکریت په ادبیاتو کښې "بهلیکه" شو او رینې یې له بھلې - بحدی خخه راوتلي ده.

همدارنګه په اټهرو اوید کښې د ګنداریس (د ګندهارا اوسبدونکۍ) تر خنګه د منجوان غره ذکر شوی دی، چې همدا اوستني منجان غردي چې

د نورستان او بدخسان تر مینځ پروټ دی.
په ویدي سرودو کښې د لسو اريابي قبيلو جګړه یاده شوې ده، چې د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ق.م) د مخه د راوی (پنجاب پر غاره شوې ده او په دې قبيلو کښې د افغانستان د خواشا خلکو هم ډېر نومونه شته لکه الینا (د یشنګک او یشنګر خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک) او شپوا (د سنډ د غارې خلک) او پورو (د ګندههارا د شاوخوا خلک) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې خخه د "رېگ وید" په دويم ټوک کښې د پکته د قبيلو او د هغوي د نومیالیو کسانو او پاچاهانو خو وارد یادونه شوې ده، چې یو له هغه خنې پکتهه نامتو پاچا (تورووینه) (تورووینه = شمشیر باز) نومېد او د ارغنداو د هراوټ (هرډ ویټی) په وادی کښې د پنې، هسه، پراویه او بریسه یه یادښت راغلې دی، چې اوس په افغانی قبيلو کښې بېړخ او پنې د ګندههار په جنوب او د سیو ی په وادی کښې شته او همه اراز پخوانیو نومو ته د داسو (سلیمانخبل) او پروټ (الکوزی) د قبيلو بنسته لا پاتې دی. هغه اريابي نژاده خلک چې له اريانه ويجه خخه د هندوکوش شمالی او جنوبی سیموته راغل، کوچیان وو او د چوپانی زوند ې درلود. پر (۱۹۳۹) سمرقند ته نژدی په "تل برزو" کښې پر خاورین لوښی یو تصویر موزدلې شوې دی، چې هغه د ګیومرث (ګومرد - یا ګوپت شاه) د یو پخوانی اريابي پاچا تصویر بولی، چې نیم یې سری او نیم یې نر غوښې دی او ګویشت د اوپستا په یوه برخه کښې هم شپون پاچا بللې دی له هغه خخه خرګندېږي چې دغو خلکو د کوچیتوب په وخت کښې هم پاچاهان لول، کولا (کهوله) او کورنۍ د دوی د ژونډ انساس و، چې له هغوي خخه بیا ډلې پیدا کېدلې او د "پتی" په نامه یې مشر لاره، بیا چې خو کوله (کهوله) سره

یوخاری کبدل "ګرامه" یا "ویسے" خنې جور پدله شاهی تابوبي ته یې "پور" وايد او دا درې سره کلمې تر او سه د سړیو او خایو په نومونو کښې شته لکه باګرام، میرویس، شېرپور.

لومړنيو آريایانو مخکښې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنیزه ډلبندې) یې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کښې د هغه هېواد له پخواينو تور پوتکيو سره مخ شول، تو پر څلورو طبقو، برهمن (روحانی) کشتريه (ځگړن) ويسیه (ښاريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) وویشل شول چې ذې اجتماعي طبقه بندی د دوى په وروستنيو تاریخي او ټولنیزو اوضاعو کښې څرګنده اغږده درلوده.

په ویدي کتابونو او داريابي نژاد په نورو آثارو کښې داسې ليدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنيو وختو خخه د دوى تر منځ موجوده ود او د ډول ډول ارياب انواعو پرستش یې کاوه او د "سبها" او "سمتي" په نومونو یې جرګې او د (سامانه) په نامه یې مېلې لولې، پېغلو له زلميانو او بسخو له نارينه و سره مینه کوله او د واذه دودونه یې هم درلودل. د کورنيو افرادو د پېښت له پاره یې تل دعاوې کولې، د بسخو په ډلو کښې شاعرانې هم وي، چې خینې سرودونه یې د ریگ وید په لومړي کتاب کښې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوې، د اس سپرليو اتن، نڅا او موزیک هم درلود او پر کرنه او مالداري بوخت وو او د وړیو او خارویو له پوتکيو یې کالي جورول، د پسونو او وزو رمي او دغو یو ګلې یې درلودي او د کورنيو شتمني یې د خارویو رمي او په تهه بیا د پیورو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "سوما" د بوټي د رانیولو (اخیستلو) له پاره راتلل خپل غوايې به یې د خريداري د واحد په توګه راوستل چې هغه ته به یې

پاسو (PASU) ويل چې د پيسې (پولی واحد) کلمه له هغه خخه راوتلي ده. له صنایعو خخه یې د لرګیو تراشنه، فلز کاري، د توکرانو او پوزیو (بوریا) اوپدل، د خاورینو لوښیو جورونه، فلزی ترئینات او د اربو جورول زده ۹۹.

خوراک او خبناک یې د غلو داني، شیدې او نور لښيات، د بنکار غوبې او د سوما او سوریا شيره ود.

د طبیعی عناصرو عبادت یې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندره (د جنگړي رب النوع) سوریا (نصر) اګنى (اور) سوما (غرني وابسه چې له هغو خخه یې مشروبات تیارول) ماروت (باد) او نور او د هر یو په نامه یې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته یې "ريشي" ويل چې په پښتو کښې اوس ددي کلمې له ریښې خخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوپستائي مدنیت:

د افغانستان د اريابي خلکو دویم مدنیت په بخدی (بلغ)، د هندوکوش په شمالی او جنوبي سیمو او د هلمند په وادي کښې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې پیل شوی او له هغې دورې نه یو کتاب د اوپستا په نامه پاتې دی چې پښخه بابه لري. خرنګه چې په دې اړه زموږ د معلوماتو سرچینه د اوپستا د کتاب پاتې برخه ده نو خکه دغه مدنیت او فرهنګک ته "اوپستائي مدنیت" وايو خرنګه چې دا فرهنګک په بخدی او افغانستان کښې زېږبدلى او را منځته شوی دی خکه نو د دغه هېواد په تاریخ کښې ھېر زیات ارزښت لري. د اوپستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدنی، فکري، او فرهنګي اوضاع په نسه ډول خرګندوی.

د اوپستا له کتابه خرگندېبې چې آريابي خلک د کوچیتوب، مالداری او کله پر شا ژوندہ مدنیت ته رسیدلی او په کلیو او بشارو کښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنیز ژوند په مراحلو کښې یې یوه نوی دوره پیل کړي ده.

په دې دوره کښې لوړۍ خل په بلخ کښې پاچاهي را منخته شوه او د "یمه" (جم) په نامه یو پاچا د بلخ بنار ودان کړ او هم په دغو خلکو کښې یو تاکلی ایین د مزد سینه = مزد یسنا (د خدای ستاینه) په نامه منخته راغې چې مدنی او روحي قوانین او هدایتونه یې لرل، موسس یې زره توشتله = زردشت و چې د کورنې په نامه "سپیتمه" یا "سپیتمان" یادپدہ (چې دا نوم په پېښتو کښې دوی کلمې "سپین" او "تمه" یا "تمان" د نژاد په مانا دي). د زردشت د تبلیغ د رامنځته کېدو خای بخدی (بلخ) او سیستان دی. (وګورئ نهمه نومره عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاره آس خاوند) او مور یې "دوغدو" او د پلار له خوا نیکه یې پتیر ګتراسپه نومېده د خلورو ورونو نومونه یې داوه:

روشتر، رنګوشت، نوتربیکا، نی و تیش.

د د لومړنی بنسخه چې نوم یې خرگند نه دي (د ایست واس्तه) مور و او درې لونې یې لرې د زردشت دویمه بنسخه د دوو زامنو "هوره، چیتره اوراتت نره" مور وه، دریمه بنسخه یې چې په لمړ ختیزه ورشو او د بخدی په سیمو کښې کړي وه د جاماسب (د ګشتاسپ وزیر) د ورور (فره شه وشتله) لور وه او "هوروی" نومېدله، د د له زامنو خخه "ایسیت واتسره" د روحانیونو مشرو".

او "اوروتت نره" د بزگرانو لارښود او "هوره چیتره" د جنګیکایلو

افسر بلل کېدہ د د د پیروانو درې ګونې ډلې، د زردشت د دغو دریو زامنو له خوا رامنځته شوي دي، درې لونې یې هم درلودی چې فرینې، ثریتی، پیورو او چیستی نومېدلې.

د زردشت د ژوندانه زمانه په یقیني توګه معلومه نه ده، خو د زردشتی کتابونو د روایتو له مخې د (۶۶۰ق،م) په شاوخوا کښې زېږدلی او پر شل کلنې یعنې پر (۶۴۰ق،م) کښې منزوی شوي، پر دیرش کلنې یعنې پر ۶۳۰ق،م یې د لارښونې ادعا کړي ده، پر ۴۲ کلنې یعنې پر ۶۱۸ق،م کښې "ګشتاسپ" پر ده وګروهېد او د ده په عقیده شو او پر (۵۸۳ق،م) په اووه اویا کلنې د تورانی "براتر کرش" په لاس ووژل شو، خو څېرونکي پوهان دا کلونه سم نه بولې، او د ده زوکړه یې د ۵۸۸ق،م په شاوخوا کښې ګډلې ده.

زردشت له هفو لرغونيو کسانو خخه دي چې په لرغونې افغانستان کښې یې پر نوي اقتصادي بنسټ د یو اساسی او ژور رفرم بنسټه اینې دی او د "ژ، دو مزیل" په وینا:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسې وخت کښې منخته راوری دي، چې د اريایانو یوه ډله دکوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالې ژوند یې غوره کاوه."

په دې توګه چې د خارویو د خړ نامعلوم خایونه یې د هر تبر او قوم له پاره د خړ په تاکلو خایواليش کړل او په همدغه دلیل یې غوښې او غوا ته چې د خوراک او کرهنې یوازنې، وسیله وه په درنه سترګه کتل او حیوانې سرې په کلیوالې تشکیلاتو او کرهنې کښې خاص اهمیت موندلې و.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزدہ - یوبیدار) په یووالې او ې ساري

- ۱- و هومنه - بهمن (بنه انگیرنه - نېکه مننه) یا د ګلوا او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندويه پرینښه.
 - ۲- اشه و هيشه - اردی بهشت (بنه نظم) د اور پرینښه.
 - ۳- خشتهه و بيريه - شهریور (تسلط د فلزاتو او بنکليو ډبرو ساتندويه پرینښه).
 - ۴- سپينته ارميتي سپيدار مذ (د روح سپيختوب او تواضع د خمکي ساتندويه پرینښه).
 - ۵- هیوروات خر داد (روغتیا) د غبنتلتوب، کورو او اویو، موکله پرینښه.
 - ۶- اميريات امر داد (ابدي ژوند او بقا) د کرهنۍ وابنو او د خر خایو پرینښه.
- د مزده یستا د پیداينېت په سر کښې ددی شپږو ملايکو پر سر یوه ملکه د سپينته مينيو (سپین عقل) په نامه ولاړه ود، چې تر هغې وروسته نې پر خای "اهوره مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش د خير هانف) دريدله. د خير، نیکي او رنها د قوتو په مقابل کښې د شر، بدی او تيارې قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر "انګره مينيو" (اهريمن) و، او په اوپستا کښې یې د شر او تيارې دا ټول قوتونه د "دیوه" په نامه یاد کړي او د خير د ملاتکو په مقابل کښې یې د شر او بدی شپږ موکلان د کماريکان په نامه داسي تصور کړي دي
- ۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کښې د ناپاکۍ انگيرني (يا منني) په مانا د شرارت او نفاق او بدی بنسکارندو.
 - ۲- ايندره: د اردی بهشت په مقابل کښې د بدعت دوره او د خلکو ګمراه کونکي روح

د افغانستان لند تاریخ ۲۱

عظمت قايل شو او له پخوانيو خدايانو خخه یې چې آريايانو ورته عقيده درلوده مخ و ګرځاوه، دی وايي چې:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له پیله خخه دود روحة شته، چې یو پر نېه لار او بل پر بدله لار خي او ټول ژوند یوه باطنې جګړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دايими جګړه کښې رنما او تيارة عقل او اهريمن یو له بل سره مقابل دی".

زردشت په خپل اين کښې د خارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونيو اريايانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وايي: "د (سوما) کثيف نشه کونکي شراب خنګه له نېکي سره مرسته کولاي شي. د بزگر سري غوري تر دې چې قرباني شي، بنه او ګټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کښې وي"

د زردشت په اين کښې د آختر پر ورخ، د اعمالو پر محاسبې، د ربنتیا پر بري، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنوات (صراط) د پله او د ملاتکو پر وجود عقيده شته او آذر (اور) یې هم مقدس ګنلې دي، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په مواليدو کښې په ودیعت اينښود شوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطنې غريزې تودښت نغري دي، نو خکه د زردشت پېروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهې (آتشکدي) درلودي.

د زردشت په اين کښې د نېکي قوتونه دا ميشه سپينه (همشه سپين او مقدس) او ايزدان (دستاني وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې خخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دائړه کښې د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظہر او تلپاتې بلل شوی دي.

۳- سیوروه: د شهریور په مقابل کښې د بې نظمي بسکارندوی او د ګړې پر دیو.

۴- نا او نک هیبی تیا: د سپیند ارمذ په مقابل کښې د تور او نافرمانی بسکارندوی.

۵- تیوروی: د خرداد په مقابل کښې د ورانی فساد، لوږی او تندی دیو.

۶- زیږیش: دامر داد په مقابل کښې چې د تیو دوی شریک دي. کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کښې د هغه دیانو اووم عدد بشپړوی، چې د ناشکری او عصیان بسکارندوی دی. زردشت خپل ایین پر دریو اخلاقی او حیاتی بنسټو بنا کړی دی او هغه دادی:

هو مته (بنه منل) هو خته (بنه ویل) هو ورشته (بنه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو بنه منل، بنه ویل او بنه کول د خپل عمل اساس ګرخاوه، او خپله انګیر نه، خپله ژبه او خپل عمل یې په یوشان له ماناوی او مادي ککرتیا خخه خوندي ساتل، د بدنه او روحي پاکوالی، د رښتیا، سموالی، مهړانې، سخاوت او ټولو بنو اخلاقو مراعات یې کاوه، درواغ او تور منع او د مزدیسنا هر پیر و په دی مامور ګنل کېډه، چې اور و او به او څمکه د ناپاکیو له ککرتیا خخه و ساتی، څکه نو دوی څمکه د مرو د جسد و له ککرتیا خخه ساتله او خپل مړی یې نه بشخول بلکې په ازاده هوا کښې یې په لورو ځایو باندې اپښو دل چې د هوا مرغان یې و خوری او له منځه ولار شي.

د زردشت ایین چې د پیدا کېدو او روزني ځای یې د دنیا ډبر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ و، د اوپستا د کتاب په وسیله تبلیغ شو، چې

تفسیر یې په پهلوی (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چې اوپستا پري لیکل شوې، له ویدي ژې سره ډېر ژدیوالی لري، د اوپستا کتاب د اسكندر تر یړغل د مخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یاکتابه لرل خو سکندر د غواي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغه اوپستا کتاب ليکلوي، وسېزل او تر سکندر وروسته چې یې بیا هغه کتاب راټول کړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همهغه (۲۱) نسکو وویشل شو او دویسته نومې انګریزی عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳,۴۵۷,۰۰۰) کلمي درلودلي، چې اوسله هغه خخه یوازې (۸۳,۰۰۰) کلمي) شته، له هغې شرح خخه چې انګریزی ختیخپوه برآون کړي ده، داسې خرگندېږي چې د اوپستا باختري اصل له منځه تللى او هغه خه چې اوسله دې، یوازې خلورمه برخه یې ده په دې تفصیل:

۱- یستا (پرسته او جشن): چې دینې سرودونه دی او (۷۲) فصله لري.

۲- ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چې له (۲۳) خخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳- وندیداد (د شیطانانو دفع کوونکۍ): د او dalle، استغفار، توبې او نور دینې احکام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دی.

۴- یشت (نمونځ اوستاینه): د خدائی او ملايکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵- خورده اوپستا (کوچنۍ اوپستا): چې د (۳۵۰) م په شاوخوا کښې آذرید مهر اسپند تالیف کړي ده او دعاوی، نمنځونه او مناجاتونه په کښې دی.

د اوپستایي مدنیت په دوره کښې چې له (۱۲۰۰ ق، م) خخه پیل شوې ده، لوړۍ وار په بخدي کښې شاهي نظام منځته راغي او اوپستا واپې

چې "یمه" دا هوره مزدہ په امر یوه "وارد" ودانه کړه، چې اوږدہ او سورې د یوه اسپریس (اس څغلولو د میدان) په اندازه و او په هغه کښې یې راز راز خنډوران لکه پسونه، غوایان، سپی، مرغان او نورو ساتل او هم یې د بې هاتره (میل) په اوږدوالي د اوبو خای وکیښ او په هغه وارد کښې په مخصوص ترتیب بازارونه، کوشې او کورونه جور کړل، خو په هغه بنار کښې یې ناروغانو، درواغ جنو، بدخویو، پیسانو او لیونیانو ته خای ورنه کړ."

په دې ترتیب د بخدی په "وارد" کښې د آریاپی مدنیت لومړی بنار ودان او لومړی مرکز تاسیس شو او همدا د "وارد" او پستاپی کلمه ده، چې په سنسکریت کښې "وهاره" شوی ده، او په دری کښې "بهار" خنې جور شوی دی، چې پر هغه خای تر اسلامي لومړی پېړۍ پورې "دلخواه" ودان و.

د اوپستاپی مدنیت په زمانه کښې چې آریاپی خلکو د هندوکوش په شمالی لمنو کښې کلیوالی ژوند ته لاس ورته کړ، کلې او بنارونه یې ودان کړل او د کوچیتوب له دورې خخه په کورو کښې د اوسېدو حال تهراواوینسل. دا هغه ګام و، چې د مدنی مراحلو د لورتیا او اقتصادي تحول په لار کښې واخیستل شو، همدا مهال و، چې شاهی نظام هم منځته راغنی او د بخدی پاچهانو چې د اوپستا په یشتو کښې د "پره ڏاته" په نامه یاد شوی دي یعنې پیشدادیانو په خپل سلطنتی نظام کښې نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راویتل، د اوپستا په تعبیر د بخدی دغو پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او خنګه چې په ویدی سرودو کښې هم د دغو پاچهانو یادونه شوې ده، خکه نو د دې شاهی کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصرته چې آرین خلکو د هندوکوش له شمالی سیمو هجرت نه وکړ - رسیدای شي.

خو په اوپستا کښې یو لوی پهلوان (د گیومرث له اولاد خخه) چې

هیوشنګه نومید، په "پره ڏاته" = پیشداد" ملقب و، یعنې لومړی قانون ګذار او دا د دری ادبیاتو همهغه هوشنګ دی، چې د البرز په غړه کښې یې د ناهمد (اناھیتا) د رب النوع له پاره قربانی کولې او له دیبانو سره جنګد، او پر اوو هیوادو یې پاچهی کوله.

د دینکرد په دریم کتاب کښې داسې راغلی دي چې: "د کرهنه او د هکانیه = د هقانی، دود او د مالکیت اصل همدغو پیشداد یانو منځته راوري دی او بیا وروسته هوشنګ د یهويتیه (دالبیرونی په وینا د هوذدیه) یعنې د حکومت او پاچهی او د خلکو د ساتني اصل ایجاد کړی دی" له دغه روایت خخه پوهبدای شو، چې د اوپستاپی دورې مدنیت د ویدی د اوایللو او کوچیتوب سره توپیر درلود - په دې مانا چې دا وخت د بنکلی بخدی خلکو په کرهنه او آبادی، د کلیو او بنارو په ودانی لاس پورې کړی و، د کوچیتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې خخه، د هکانیه او د مخکې مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لورې مرتبې "د هیویتیه" (د حکومت او سلطنت ایجاد) ته رسیدلی او هوشنګ پر یوې خورا ارتې ورشو او ئمکې حکم کاوه او د دیبانو او کوډکرو او بد ڏاتو سره چې د مدنیت ورانوونکي او د کلیوالو کروندکرو دبنمانو وو جنګد.

تر هوشنګ وروسته بل پیشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوپستا کښې د "تخمه او روپه" په نامه یاد شوی او په ازینه ونت (وسله وال) ملقب و، دی یې د اوو هیوادو پاچا د "ویونګهان" زوی د "اینګهټ" لمسی او د هوشنګ کروسی ګنډی دی، چې دیرش کاله یې د خپل وزیر "شیدسپ" په کومک په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکړ ده ته "دیویند" هم وايی، دا خکه چې دیبان او هریمن یې بند کړي وو او هم یې خینې داسې مدنی کارونه وکړل، چې په نوې اقتصادي مرحله کښې ورته اړتیاوه، لکه د وریو وریشل،

د کالیو سکنیت او ګنډل، د خارویو اهلی کول او له اس، غاتری، اوښ غوای او خره څخه ګته اخیستل، لیک او لوست منځته راول.

د کریستن سین په وینا: "تر تهمورث وروسته بې ورور جمشید پاچاشو او لومړي څل بې د نوروز جشن جوړک، ادوی د اوپستا په تعییر "د بنو ګلوخاوند" و، چې د القب په اوپستا کښی هونو (په پهلوی کښی هورمنګ) راغلی دي

ده دری خویندې د "یمگ" او "ارینوک" او "سنگهوك" په نومو درلودلي (په شهنامه کښی: ارنواز - او شهرناز).

د اوپستا بې مدنیت دوری او د آریایی نژادو شاهی کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمغه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانو په تېربد و یوه داستانی بهه پیدا کړي ده او په دغو کتابو کښی دا اساطیر په مختلفو ډولو راول شوي دي، خو موب دلتہ زیار باسو، چې ترڅله وسه د نوموریو داستانو تاریخي اړخونه ولټيو.

په ویدا کښی د پیشدادی ستر پاچانوم (یمه) Yama په اوپستا کښی "یمه" Yama پهلوی کښی "یم" Yam او په دری کښی "جم" ذی، چې صفت یې په اوپستا کښی خشیته Xshaeta په پهلوی کښی شیت Shet او په دری کښی "شید" راغلی او "جمشید" یې بولی، یعنی خلیدونکی جم. د جم پلار په اوپستا کښی ویوهونت Vivahvant دی؛ چې وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب شو، زوی یې یمه = جم دا هوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچاو تاکل شو چې د خلکو د ودانی او هوسایی له پاره زیار وباسی، ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یوکتیوری (جام) او د یوی زرین تېش (غابنور) ورکړ شو، چې د ده د شاهی لومړي نیبان وی او له تیش څخه د څمکې په کړلو او کرهنه کښی کارواخلي، د خلکو او خارویو د نسل

په ډېر ولو کښی زیار وباسی، د بخدی "واره" ودانه کړي او هغه خای چې په اوپستا کښی د لور و بېرغولونکی (ښکلی بخدی) بلل شوی د خپل خان او نورو بشاري خلکو تاټهږي وټاکۍ.

د بخدی پاچا "یمه" لومړي پاچا دی چې د مدنیت او بشاریتوب بنسته بې اینښی او تولنیز ژوند بې ترتیب کړي دی کرنه، خاروی روزنه، کار، د اوښنې ویلول، د کالیو اوبدل، د وسلو او جواهر کارونه، د لښکري طبقې تاکل، ختګري او د فلزاتو او درملو کارول بې دود کړل او په خپل لومړي شاهی پايتخت ښکلی بخدی کښی بې مدنیت جوړ او خپور کړ. د فرانسوی څهروونکی بنوښت په وینا: دی هغه آریاې شخصیت دی چې د اسلام تر منلو دمغه د نورستان د خلکو په منځ کښی د "ایمیرا" Imra په نامه تر تولو ارباب انواعو لور او ستر رب النوع ګنډ کېده او د هغې سیمې په مرکزی معبد کښی چې هلته بې د قربانیو دودونه پر خای کول د ده مجسمې درولې وي.

په ۹ یسنا کښی له دریمې ترینځمې فقری پورې وايې! "د جم د پاچاهی پر مهال تودوالی، سوروالی، زوروالی، مړینه او رخه (رشک) په دنيا کښی نه وو" او د ۱۹ یشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښی داسې راغلی دي چې: "د جم په پاچاهی کښی د نړۍ ژوندون په خوبنې او خوشالی تېربد د رنځ او ناورین نځښې نه وي" په اوپستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کښی، د جم او پیشدادی پاچاهانو کيسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوی بهه غوره کړي ده او څرنګه چې بې د جم پاچاهی د هر راز هوسایی او ارامی، نیاو "داد" او بېګنې سر چینه بللې ده خکه بې نو هغه خوک چې د خیر، خوبنې او بېګنې ددې سر چینه بللې ده خکه بې نو هغه خوک چې د (اژدها - بسامار) بللې دی. او دا سړۍ "بیوراسپ" د "ارونداسپ" زوی (ګیو

مرث د ګر شاه = غرشاد) له اولادې خخه و، چې مور ې او ذاک (ودک) د جم خور وه او بیو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او خنګه ېې چې ګوندي اسان درلودل، نو خکه ېې ورته "تازی" ویلی دي، چې په همدي سبب خینو مؤرخينو دی تازی او له عربی نژاده ګنلى دی
وایي چې دی د (بوری) پر حمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تراوسه یو خای د افغانستان جنوب ختيغ ته په روپ کښې شته.
خرنګه چې عربو دا نوم معرب کړي او ضحاک ېې ورته ویلی دي،
څکه ېې نو نوموري عربی نژاد بللي دی او هم خرنګه چې سامي نژادو له آريابانو سره سیالي درلوده، څکه نو هر عنصر چې د نوي تشکيل شوي مدنیت او د بخدي پاچاهي، ته خطر پېښاؤه هغه له پردي نژاده باله او لکه آرایي نژاده تورانيان، ضحاک بیوراسپ ېې عربی نژاده ګنلى دی.

د طبری او البيروني په خېر خینې دقیق مؤرخان وایي: عربانو ضحاک عربی نژاده او عجميانو عجمي انګيرلى دی.
خرنګه چې د افغانی تاریخي بنار، ځایونو او سرپيو په نومونو څکه د غوري شاهانو د کورني، ستر نیکه ضحاک او په باميان کښې د ضحاک بنار) دد غه نامه رینې شته او مورخان هم د د نسبت لري اريابي نژاده ګیومرث ته رسوي او دی د جم خوریي بولی، نو دا خبره چې عربی نژاده و، له منلو خخه لیرې بنکاري.

په هر حال د اوپستا د اشارو له مخې بیور اسپ ازې دهاکه د بنکلي بخدي پر مدنیت يرغل وکړ او خرنګه چې ايزدي فر (د سلطنت پر تم يا خلا) د برياليتوب د مارغه په خېر له جم خخه جلا شوی و، ازې دهاکه پرده بری وموند او د د هېواد ېې ونیو او دی ېې په اره دوې ټوټې کړ.
دې تازی (تازنده) ضحاک د رام میشت د ۱۹ فقری له مخې د کوي

رينتا په نامه یوه ټینګه مانۍ او شاهي تخت او زر ینه چتری درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کښې ده ته "ضحاک ماران مار دوش اژدها" ویلی شوي دي.

د اوپستا له مخې تر جم وروسته ايزدي فر (د سلطنت خلا) پر "تراتينه" (په پهلوی کښې فريتون فريدون) د پورتورا "پورگاو" پر زوي چې د جم له اولادې خخه و خلیده چې پلار ېې د اثنويه (افبيان ابتيين) په نامه هم یاد شوي دي، د دي کورني خلک کرونډګر وو چې د زياترو له نومونو سره د ګاو ګلمه (په اوپستا کښې ګټيو) راغله دي.
فريدون د اوپو د رب النوع اناهيتا له پاره سبل اسان، زر غويي او لس زره پسونه قرباني کړل خو چې پر شريراژي دها که بريالي شو او هغه ېې وواژه او د جمشيد دوې خويندي "اري نوك" او شنګهونک چې ضحاک بنديانې کړي وي لاس ته راوستلي.

د ازې دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوخښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هفوخدای ناموله روایتو خخه را اخیسته شوي چې تر اسلامي دورې د مخه وي، داسې دي چې: یوه پېښ (آهنګر) چې کاواک "کاوه" نوميده، د خپلې اهنګری خرم د نېړې پرڅوکه د بېرغ په خير وتله او خلک ېې په خان راتبول کړل او د ازې دهاکه په مقابل کښې وپاربدل او د هغه د تېريو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاويان بېرغ دی چې تر پېږ وخت وروسته پورې د اريايي خلکو د بري سمبول و.

فريدون په دې هڅه او خوزښت کښې د پاربدلو خلکو مشر او ده پر ضحاک باندې د خپل برې په یاد د نوروز د جشن په خېر "د مهرگان د جشن" بنست کښېښود دیيان ېې پر سرو تکول او جهان ېې ونیو د آريايي او لسو په داستانو کښې یو بل ته ورته روایات شته چې

واین:

فریدون د ایرینه . تئیرینه او سیئریم مینه هبادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توج (تور) او سرم (سلم) ووبشل، خو سلم او تور د ایرج سرد رخه (رشک) درلوده او دی بې په ناخوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چیتره (منوچهر) په نامه د ایرج زوی پیدا نشو او د ایرج کسات بې وکیښ د دی استان په خبر د درو زامنو کیسې نوري هم شته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارڑي تائوس سکایي د درو زامنو او د درو پښتنی ورونو (غرغښت . بیتني . سرین) کیسې چې د کاثر دوفرانس د استاد ژرژردمزیل په وينا پخوانی اريایي تولنه له دریو ډلو:

روحانیونو، جګنو او ثروت موندونکو خخه جورپدده او د پخوانی هند اساسی کاستونه هم بر همنان . جګنو نجیبان او خاروی پالونکی کروندګر و، د زردشت له دریو زامنو خخه هم مشر زوی روحانی، دویم زوی جګرن "او دریم چویان او د اگردد کیسې پر پخوانی اريایي قومونو کښې سره ورته دی.

په هر حال منوچهر د ایرج کسات و اخیست، سرم او تور بې ووژل او د آريایي نزاوو صرا نشینو تورانی یړ غلګرو خلکو مخد بې ونیوله، د د په وخت کښې لوی پهلوانان لکه قارن کاوه زوی او نریمان او زال ورستم رامتحته شول چې د آرینه خمکه بې د دېمنانو له شرد ساتله.

تر ده وروسته د اوپستا په وينا نو تره (نوذر) د ده زوی پاچا شو چې تورانی افراسياب تر دریو جګنو وروسته هغه ونیو او وې واژه خو له هغه خخه د نوذریان = نوذریان په نامه لوی کهول پاتې شو، چې داستانونه بې په اوپستا کښې راغلي دي.

د نوذر تر وژني وروسته "اوزوه" د تو ماښه زوی (زو = زاب = د

توهه ماښه زوی = تهه ماښه د فریدون له اولادې خخه تر پېنځو کالو پوري حکومت وکړي چې هوبیمار او عادل سړي و، د دې نامه رینه په "زابل" او زوب کښې شته، د د پهلوانانو په مرسته له تورانیانو سره جنګونه وکړل خو په پای کښې بې د آمو سیند تر خپل مبنځ ويش (برید) وټاکن.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی کرشاپه Kereshaspa (يعني د ډنګراس څښتن) په تخت کښیناست، چې لسم پیشدادي پاچا و، نهه کاله بې حکومت وکړي د ده تر مړینې وروسته افراسياب د تورانی شنګک په فرمان د هغه پر هباد بړغل وکړي او د کرشاپه د داستان له ختمه سرد د پیشداديانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد، خو دلته باید دا وویل شي چې دا کرشاپه د زاب زوی له اوپستا یې نامتو پهلوان، کرشاپه نریمان خخه جلا وي، خکه چې کرشاپه نریمان د ثریشه (ثریت = اثرط) زوی د سیستانی سام له کهول خخه و چې د فریدون د پاچاهی په پای او د منوچهر د کار په پیل کښې زپور او بودا و هم اصلاً یو له پهلوانانو خخه دی، نه له پیشدادي شاهانو خخه.

د کاوی = کیان کهول:

"کوي" یا کاوی په ویدي ژبه او اوپستا کښې د (پوه، پاچا، امير) په مانا دي، چې د اوپستا له مخې "کوي" د پهلوی (کې) د بلغ او د اوستي افغانستان شاوخوا د پخوانیو پاچاهانو له لقب سره یو خای و، خو د دې هباد لویدېزې خواته نه استعمالبده.

د کوي = کې کلمه د بلخ د هفو پاچهانو د نومو په سر کښې ګورو چې د پیشداديانو تر کهال وروسته پاچهه ته رسیدلې دې او د دې څمکې شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئئم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه

لرلې ده.

په دري ژبه کښې بې "کې" په "کیان" جمع کړي دی او دا کهول بې په شاهنامه او نورو کتابونو کښې "کیان - کیانیان او کیانی" یاد کړي دی. د اوپستا له مخې د دې کورنۍ لومرۍ پاچا کواته Kavata نومېدہ، او ده ته بې کوي، کواته (کې قباد) وايد، چې د سیستانی پهلوان رستم د پلار په غوښته د البرز په غره کښې (د بلغ سهیل ته) پر تخت کښیناست او دې د خلکو د هوسابي، ارامي او نیکمرغى سبب شو، عادل پاچا و، پینځلس کاله بې پاچاهي وکړ، فردوسي دی د فریدون له توکم خخه ګنډي دی. تر کيقباد وروسته په اوپستا کښې د کې اپیوه - کې - ارشن - کې بېشن - کې پشين نومونه هم راغلي دی، چې د ده اولاد دی، خود هغه په باره کښې راغلي افساني کمزوزې دی او پخوانيو کتابو کې هم زيات شهرت نه رري.

تر کيقباد وروسته بې زوي "کوي اوشن Usan - Kavi" (کیکاووس) د بخدی پر تخت کښیناست، چې د اوسن مانا هيله یا خوبني ده. ده له غیر وادریابي پرديو عناصر و سره چې د حماسي روایاتو له مخې د اوسيني ايران په شمال کښې د مازندران په خنکلو کښې او سپدل جنګونه وکړل او پر هغوي بې بری تر لاسه کړ. په اوپستا کښې هغه خلکو ته (دیبان) ویل شوي دی. اوپستا وايي چې غښتلی او زورور کوي اوشن (کیکاووس) د ارزيفيه Erezifya د غره پر سر (اناھيتا، د اوپو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوايي او لس زرد پسونه د دې لپاره خيرات کړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

څرنګه چې نوموري غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختيئ خواته په بلغ کښې او کیکاووس پر هغه اووه هسکې مانې جورې

کړي وي، خکه نو د ده داستان هم سر تر پایه (د افغانستان په تاریخ او خاورې پوري اړه لري).

دی له لویو پاچاهانو خخه شو چې (د هغه مهال د کشف شوې نړۍ) پر اوو هیوادو بې حکومت کاوه او د اوشنar oshnar په نامه بې یو پوه وزیر درلودئ چې په اوپستا کښې بې د پورو جیره Pura-Jira په صفت یاد کړي دی یعنې دې پوه او هوبنیار (په پښتو کښې: پوره = حییر = کامل دقیق). په اوپستا کښې کیکاووس ته خینې غلطی او خطاوی هم منسوبې دی، لکه د همدې پوه وزیر وژل او د ځمکې د ساتندوی غوايي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله کیانی پرتم (کیانی فر) له ده خخه وګرځیدئ او توراني افراسیاب ورباندې غالب شو او دده هیواد بې ویجار کړ، خو چې روت ستحمک Rot - Staxmak "رستم" سیستانی پهلوان لښکر جوړ کړ او افراسیاب بې وشاره.

د بلخ له کیانی پاچاهانو خخه یو بل "کوي سیا ورشن" Syavarshan (سیاہ نر) و، چې تر کیکاووس وروسته پاچا شو او د بلخ واکمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) کښې له آريابي برغلګرو قبیلو سره په یوه جنګړه کښې وژل شوی دی او دی د کیکاووس زوی ګنډ شوی، چې په پهلوی او دري ادبیاتو کښې د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه ويجهه ته نژدي، یوه لویه کلا د کنګ دژ (KANGHA) د = اوپستا) په نامه ودانه کړه چې د جمکرد واره په خبر دویم آريابي مرکز و او ده په توران کښې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنګیس نومیدله ماندینه کړه او له هغې خخه هئو سره وه Hauravah = کیخسرو و زیبند. چې تر پلار وروسته بې د پاچاهي، تخت ونیو او د پلار د خون اخیستو په غرض له تورانیانو سره د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا بې

افراسیاب او د هغه ورور کیریسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسیوز راغلی) په خنځیرو کښې ویبچل او وې وژل.

اوپستا وايی: کله چې کیانی پرتم (کیانی فر) په خسرو پوري اړه پیدا کړه نو دهه په مرسته ېې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مینه او بنکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کیانی شاهنشاهی هیوادونه ېې بيرته سره ونبلول، چې له همدي امله په اوستا کښې د خشتري هن کريمو Xshathrai - Hunkeremo يعني د هېوادونو نبلونکي او یو خای کوونکي، د شاهنشاهی د رامنځته کوونکي په صفت یاد شوي دي.

تر کیخسرو وروسته په بخدی کښې یوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې ېې د "اسپه" کلمه راخې او دا بیخي باختري نسبت دی، خکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای او ددې مخکې آريابي نژادو سپرو، په جنګونو، یرغلونو او د دېمنانو په مخنيوي کښې تل له دې اهلي خاروي خنې کار اخیست، ددې سیمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بیا تراوسه، د اسانو د ګلو روزنه او د سپرلى، ورزش دود لري تر دې چې څینو پوهه مؤرخانو لکه دینکر، په خپل پخوانی تاریخ کښې، د بلخ د پاچاهانو یو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه یاد کړي دی، خو په حقیقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کیانیانو پایخور دي.

له همدي ډلي پاچاهانو نه هغه خوک چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچاهي پر تخت کښیناستلى، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aspa Aurvat (= کې لهراسپ) یاد شوي دي چې د ګړندي اس په مانا دي او نسب ېې کیقباد اومنو چهرته رسیبې، د فردوسې په وينا د مهر د میاشتې د مهر پر ورڅ (د میزان په ۱۶ مه) ېې د پاچاهي خول پر سر کښینسو او په بلخ کښې ېې د "آذر برzin" په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوره کړه، د ساساني وختو

په نورو روایتو کښې وايی چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب یې: بخت النصر) په ملتیا پر اورشلیم یړغل وکړ او هغه ېې وران کې، او جهودان ېې تیټ کړل، د ژوند په پای کښې ېې پاچاهي خپل زوی ویشتابه (= گشتاسب)، د توریدلی آس په مانا) ته پریښوو او پخبله د بلخ په نوبهار ننوت، ویستان ېې پریښوول، د خدای په ستاینه بوخت شو او د زردشت دین ېې ومانه، چې په پای کښې د تورانی ارجاسې په یوه حمله کښې ووژل شو.

ویشتابه (گشتاسب) لور همته پاچا، د ګړنديو آسانو خاوند د زردشت موید او پېرو او مزا پرست او کیانی فر لرونکي، رینتیا کوونکي او پاک تومنه سړۍ و، پر خپل تورانی دېمنانو ېې بری وموند او هم ېې وزیر جاماسې د اوستا له مخې شریف بدای، هیوادوال او پوهه بریالی او د زردشت د لور مېړه و، چې د زردشتی آئین تر منلو وروسته ېې د هغه په خپرولو زیار Taxma ایستلى او دده زوی سپینتوداده Spento - Data اسفندیار چې تخمه = "تهم" = "زپور" ېې صفت او د ویشتابه ورور چې زئیري وئیري Vairi "زریر" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتی قانون په خپرولو کښې ېې زیار ایستلى دي، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه میلادی پېږي، کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمر قند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وايی چې:

زردشت د گشتاسب په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سروزرو په خپر کو ولیکلې او د "ورهان" په اتشکده کښې ېې کښینښو دلې، چې دا معبد، اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کښې ودان کړي و، همدارنګه په آذر فربغ (د مویدانو اتشکده) او آذر برzin مهر (د کرووندہ ګرو اتشکده) هم گشتاسبه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه اتشکده ېې د ده په وخت کښې

له خوارزم خخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راوره او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پوري لا هم پاتې ود.

د زرير زوي بستوئيري Bastawiri د بست بشار ودان کي او هلته بي ډېر ژر خيراتونه وکړل او هم يې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه یوړل.

تر اسفنديار وروسته له دي کورني خخه د خينو نورو پاچاهانو نومونه اخستي شوي دي لکه "و هومن سپينداتان" (بهمن اسفندياري) او لور يې "همای" او "داراب" د هما زوي. دا پاچاهان له سیستان او هلمند په وادی، کښې داستانونه لري، خينو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګله کړي دي.

اوستائي پهلوانان:

د اوستائي فرهنگ په دوره کښې سربېره پر دغوشاهي کورنيو چې مخکښې يادي شوې د خينو لويو پهلوانانو کورني هم په دي تاريخي زمانه کښې راغلى دي چې ددوی په نامه اريايي حماسي روایتونو کښې خانګړي کتابونه وو، دا کورني زیاتره په اوسيني افغانستان او د خراسان په سيمې پوري اوه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوى تاريخي پېښو داستاني بنې موندلې او په دي پهلوانانو پوري يې خانګړي کارونه تولې دي چې د دې افسانوي روایتونو له منځه یوه برخه تاريخي واقعیتونه لکه د پاچاهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلاي شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سیستان له خاورې خخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روایتونو او د نورو پهلوی کتابونو له مخې د دوى نژاد

د بخدي هم هغه "يمه جم - جمشيد" پاچاته رسپده او ده د زابلستان د پاچا کورنګک لور ماندینه کړه چې له همدي نژاد نه سام نريمان پیدا شو، چې زوي يې د وينستو د سپينوالی په سبب د "زال زر" په نامه ياد شو او د پلار له پلوه د سیستان پاچاهي ورکړۍ شو، دی د کابل د مهراب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاک له نسله ود مین شو او هغه يې خپله بنځه کړه. چې له هغې خنې رستم وزېږيد، چې د خپل وخت ترټولو پهلوانانو غښتلي، زورور و؛ کک، کوهزاد (غرزی "غلجي")، يې چې له زال خخه ېې خراج اخیست ووازه، خو په پای کښې د بهمن په وختو کښې د خپل ورور شغاف په دوره او چل خاد ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په هم هغه خاڅ کښې مړ شو.

زال سر بېره پر رستم او شغاف یو بل زوي د "زواره" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار(تخوار) مشهور دي. له رستم خخه فرامرز ته، سهراب، جهانګير او ګشېپ بانو او زر بانو پیدا شول او له سهراب خخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه يوزوي پاتې شو، تر بربزو ورسته شهریار وزېږيد، چې ددي پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، بربزونامه، شهریارنامه، بانو ګشېپ نامه، جهانګيرنامه او سام نامه. همدا راز د فردوسې په شاهنامه کښې هم د دوى داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخار داستان په افغانستان کښې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانونه شهرت لاره او تر اوسه یو خو ځایونه، د تخت رستم په نامه (په سمنگان کښې) د رستم غونډي د زال کلا، (تخارستان) د کک کهزاد کلا د رستم آخر (په فراه کښې) شته چې خينې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاریخونو کښې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاریخونو کښې لکه د موسى خورنۍ ارمونې په تاریخ کښې له (۵ - ۸ مې

بېړۍ پوري) هم درستم نوم راولپل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زړورتیا او پهلوانی کښې بې شهرت درلود "کاووه" کورنۍ ده چې دمخته بې يادونه راغله ده او د ضحاک د ظلمونو او ستمونو په مقابل کښې بې د خلکو یو ډليز غورځنګ رامنځته کړي و، له هغه نه یو زوي د "قارن کاوګان" په نامه پاتې شو چې د فربدون او ايرج او منو چهر په وختونو کښې بې له افر اسياب سره د کيقياد په جنګونو کښې ډېره مېرانه او زړورتیا نسولې ود.

دا کورنۍ د اشکانيانو او ساسانيانو تر دورې پوري د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دريمې هجرې پېړۍ پوري بې خپل برم او قوت ساتلى و. د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذريانو کورنۍ ده چې نوذریان د منو چهر د زوي "توتر" له اولادې خخه وو. دې کورنۍ ته په اوستا کښې نشو تئير يانه Naotaairyana ويل شوي ده او توسه (طوس) د نوتر زوي چې نوم بې خراسان د طوس د بنار په نامه کښې پاتې دی د کيانی وخت له لويو پهلوانانو خخه و چې د وايسه که Vasesaka پرزامنو بې بری وموند، د نوتر بل زوي "ويسه" چې په اوستا کښې دویسته یئورو Vistauro (او په پهلوی کښې ويستخ = په درې کښې گستهم) یاد شوي دی چې مزديستا د آئين ډېر دبمنان بې وژلي دي او زر اسپ هم د طوس د زوي له دې کور خخه ګنبل شوي دي.

همدا ډول د کاوس زوي فريبرز (په پهلوی کښې بروزی فره) او د له راسپ زوي زرير او د زرير زوي بستور (په اوستا کښې بسته وئيره) او د ګشتاسپ زوي اسفنديار او د وزير جاماسپ زوي ګرامي (په پهلوی کښې ګراميك کرت) ددي پېر هغه شهزاد ګان او نجیب زاد ګان دی چې په داستانو کښې د پهلوانانو په څېر یاد شوي دي او د روایتي کيسو له اړخه

ددوی تاریخي وجود پېژندل کېدای شي، هريود بخدی او خراسان په لرغونۍ تاریخي داستانو کښې نوم او نبان لري.

افغانستان او اوپستايي سيمې:

د اوپستا په دريم کتاب وندیداد کښې د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاپس سيمې یادي شوي دې خينې بې په اوسيني افغانستان يا پخوانۍ خراسان کښې دي، همدارنګه د اوپستا په ريشتو کښې د هغه غرونو او سيندونو نومونه راغله چې ټول په دې هپواد کښې دي. د بېلکې په ډول:

- ۱- ايرينه ويجو (هغه سيمه چې په پامير يا امو ته نړۍ په خوارزم کښې ده).
- ۲ - سغده (د آمو په شمال کښې سغده)
- ۳ - مورو (د مرغاب مجرامرو)
- ۴ - بخدی (بلغ)
- ۵ - نيسايا (په شمالي خراسان کښې نسا)
- ۶ - هرای وه (هرات)
- ۷ - وايکرته (کابل)
- ۸ - اوروه (روه د پختيا ولايت او سليمان غر)
- ۹ - هري ويتي (ارغنداب او ده هراوت)
- ۱۰ - ای تومنه (هلمند)
- ۱۱ - ره ګه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
- ۱۲ - هپته هندو (سنده).

چې د اټولې سیمې په افغانستان او یا د افغانستان په ګاونډ کښې پرتهي دي. همدارنګه په اوستا کښې سیامګه (سیاه کوه - تور غر) یو پارې سینه (د گوربې تر الوتې هسلک غر - هندوکش) سپیته ګونه ګیری (سپین غر) او نور غرونه او سپندونه یاد شوي دي چې له دې هپواد سره د اوستا کتاب د ترتیبوونکیو آشنایی رابنیي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت یو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وویل شول د شریرو قوتونو د مقابلې لپاره یې د خیر او سیکنډ شپږ ملکې وټاکلې، خو بیا هم د هغه ارباب انواعو اغیزه چې د ویدی د وخت لرغونیو اريایانو لرله بیخی له منځه نه ود تللي، یوازې د ویدی د لوی رب النوع "وارونه" پر خای "اهوره مزده" ودربد چې ماناپې پوه بادار (سرور) واو تر هغه وخته یې لا په هندوستان کښې د خدايی مقام درلود د زردشت په آئين و قانون کښې متروک او پرېښوول شول. خکه نو د "دیو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خداي په مانا ود د "بلا، غوز او ګمراه کوونکي" مانا پیدا کړ او له هغه وخته خداي پرست ته "مزديستا" او مشرک او د باطل دین پېرو ته "دیویستا" وویل شو، خو سره له هغه هم د "دیو" کلمې په ټولو اريایي او لسونو کښې (له زردشتیانو پرته) خپله اصلی مانا ساتلي ده او د هندوانو په نزد تر او سه هم "دیوہ" د خداي په مانا دي.

"زیوس" د یونانی لوی پروردگار نوم و، چې لاتیني "دیوس" او فرانسوی "دیو" او د پښتو "دیوہ" (د خراج او ریا په مانا) له دې ریښې خڅه

د ویدی دورې په آريایانو کښې "اکنې" د اور رب النوع او خدايی خرى (قادص) و، چې په اوپستا کښې "اوترو" او "اټرش" او په پهلوی "اټر" او په درې کښې "اذر = آتش" او په پښتو کښې اور دی او په زردشتی ایین کښې یو عنصری ایزد او د هوره مزده زوی ګنډ کېږي. چې لمبه یې د خدايی ریا بشکارندویه (نماینده) ګنډلې کیده او د پرسنټې په ځایو کښې په د محراب پر خای خلانده اور غالې (آتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوپستایي بله رب النوع او به دې چې په ویدی دوره کښې هم "اپام نپات" (د اوپو زوی) یاد شوی دی او خرنګه چې د بخدی اريایي نژادو د خپل هپواد په زړه کښې له لوی سیند خڅه ډیرې ګټې اخیستې وي نو خکه د اوپوله پاره یې د "اناھیتا" په نامه رب النوع پېژندله او په خپله دغه سیند ته یې اردوی - سوره Ardvi - Sura ویل، چې د اوپستا ابان یشت د همدغه رب النوع ستاینه ده او خپرونکي دا رب النوع د مور . اديتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې موټر تاریخ دمځه آثارو کښې ولیدلې، په راورستیو زمانو کښې د دغه نامه وروستۍ برخه اناھیته = ناهید په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوپستا په آبان یشت کښې د یوې بشکلې نجلی په بنه راغلې ده، چې طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختن نومي کتاب کښې د راولنسن په وینا د باختن په بنار کښې د اناھیتا مشهور عبادت خای و چې د اوپستا په پېنځم یشت کښې دابشکلې بشخینه رب النوع د نارینه و د نطفې او د بسخود رحمو د تصفیه کوونکې او د زبرېډنې د روزونکې او میندو ته د بنو شیدو د بخښونکې په صفت ستایل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوپستا یو بل عنصری ایزد "واته" په غښتلې او ګړندي متخلص

و او دا کلمه په دری او پښتو کښې "باد" او په ویدی دوره کښې "وايو" Vayu وه چې د دېمن له سپاهيانو سره د جګړې په اړو دور کښې او یا پر تهذیب او دین باندې د پردیو خونی ستمنګرانو او برغلګرو د تیرې په وخت کښې او یا د یودسپې د نیولو پر مهال چې په دروغو او خیانت د دېمن په لاس نیول شوی، له دغه عنصری رب النوع خڅه مرسته غوښتله کیده، دی غښتلی، جګړن، تینګ پر خای ولار، د ارت پتیر خاوند او د سم او رسا نظر خښتن و دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشانی پاچا پر سیکو د ځغاستې په حال کښې د یوه پیرور سپې په بنه کيندل کیده، چې هغه یې په کوشانی دری ژبه "واد" بللي دی.

الماني څېړونکي "گیګر" یوه ډله اوپستایي ارباب انواع د ستور ود یزتو په نامه یاد کړي دي، چې له هغو خڅه یو "میتره" Mithra د نور او رنا بشکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترګې حیثیت یې درلود او په اتفاق یې د نړۍ نظام او د رېښتنولی قانون ساته، د دومزیل په وینا: "این میشره مهر = میر (په پخوانی دری اوپښتو کښې) د تړون (عهد) خدای او د خر دارتو ورشو ګانو خښتن او درېښتنولی ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شریرانو او تړون ماتونونکیو بېرحمه او پرستایونکیو مهربان دی. د خارویو او د کرنې دمحصول او د باران او برکت زیاتولی له ده دی."

مهر چې رنا راپیدا کوي، د اهريمنانو سخت رقیب، د آسمان ډیوه او د اهوره مزده سترګه ده، چې داوپستاله مخې: "اهوره مزده د هرې بروتني (البرزیاپامیر) غره پرڅوکه هغه ته تاټوبې جوړ کړي، چې هرې ورڅ پرڅلانده او روښانه بگې، چې خلور سپین جنتی اسان یې کشوي له ختیزه راخیزی او دمهړ رب النوع دا اوپستایي تصویر له سپینو اسانو او بگې، سره کټ مت د بامیان د پنځه دیرش متري بت د طاڼ پرچت انځور شوی او تراوسه شته،

د دغو لرغونیو آریایی عقیدو اغیزې په راوروسته زمانو کښې د لويدیزې اسیا تر پایه خپرې شوی او دلمړ (مهر) ناهید او نورو پرستنه د اوپستایي ثقافت له مرکز د (بخدې) له سیمو خڅه هر لورته خپرې شوی ده.

په مهر (هور) سر بیره سپورېمې (ماوګه) هم د شپې ډیوه او وابستو هه وده ورکونکي ګنډله کیده، چې هغې ته یې د خارویو د روزنې له امله ګئو چیتره Gao Chitra ویل.

په دغو عنصری یزتو او ستوريو کښې د تیشتريه (تېر=) ستوري د باران شیندونکي او داسماني چینو پرانستونکي، چې د چینو، ويالو او سیندو او به یې زیاتولی، وو.

په اوپستایي قانون کښې بې له شپېو، روحانی امشاسپندانو چې دمخه مو یاد کړل، د نورو مو کلو پرپښتو نومونه هم یاد شوی دي چې خو یې دا دي:

ارشتات= رشن (د اعدل او نیاو پرپښته) ورتره غنډه (بهرام = د بزې پرپښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت او قانون پرپښته) اشهې وګهوي (د اخلاقې نظم او پرېھېزګاري ساتندویه)

ژې، ادبیات او له افغاني ژبو سره د هغو اړېکې:
په تېرو دوروکښې مو د افغانستان د لرغونی مدنیت پردریو دورو،
تر تاریخ دمخه، ویدی دوره، او اوپستایي دوره) باندې ډیره لنډه ترضیح
ولیکله او ومو ویل، چې دتاریخي دورې له سره یوازې، دوه لینکل شوی
آثار: "ویدا، اوپستا" پاتې دي.
د مقایسوی ژپوهنې له مخې د دی دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

اړ، د افغانستان په خایونو او نومونو کښې خرگند دي او زیاتره لرغونی کلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاریخي ماناو کاربې اوژوندي دي. په تېره بیا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختیغ د غرو خینو لهجو داسې تاریخي مواد زیاتره ساتلی دي، د بېلګې په ډول یوازې د خو کلمو شرح راپرو:
ارین: د "ار" له ریښې خخه چې د اصيل او نجیب یاکروندګر په ماناو په پښتو ادب کښې "اره" د اصل اوښتې یا کرنې په مانا راغلې چې په پای کښې د نسبتی (ن) په نېټلولو "ارین" تری جوړ شوی او د اصيل یا شریف کروندګر مانا یې پیدا کړې ده.

ایرینه ویجه: د هندوکوش د شمال سیمرو ته تر هجرت دمخه د ارین لرغونی تاتویی چې مانایې دشريفانو تاتویی او خمکه ویل کېدہ او دا ویجه کلمه د کندھار په پښتو کښې تراوسه د خمکې او تاتویی په مانا کاربې.

آريه وړشه: هند ته مهاجرو اريایانو خپلې پخوانې خمکې ته اريه ورشه (ورته) ویلې او په کندھار کښې تراوسه د خې ارتې خمکې ته "ورشو" وايی، چې د لرغونیو اريایانو د خاروی پالنې او کوچیتوب له ژوند سره بیخې زیات پیوستون لري.

واقه: په اوپستا کښې د باد رب النوع، چې شرحه یې مخکښې ولوستل شوه دا تورې په یغنوی لهجه "وات" او په پښتو او درې "باد" دی حال دا چې د ایران په نائينې او سیوندې لهجه کښې خپل ویدې شکل ته نیژدې (وا=باد) او په سمنانی کښې "ویه" او په زازا کښې: "وايه" دي.
ریشي: ویدې کلمه د ستایونکې، ژبور او ویاند په مانا ده، په پښتو کښې د "وراشه" خبره او "رشه" اخلاق ریښه لري.

سیندھو: ویدې کلمه ده، چې په پښتو کښې تراوسه د سیند کلمه شته.
سومه هومه: مشهور وابنه چې په پښتو د "اومه" په بنه شته.
چهند اواشلوک : د نظم په مانا چې د پښتو په پخوانې ادب کښې کېت مت په خپله ویدې مانا راغلې دی.
برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال، خبستان).
کشتري: په پښتو (کښ + توری) د شمشير باز په مانا چې د پیر روبسان په خير البيان کښې (تور+کښ) راغلې دی.
ویسيه: په پښتو "ویسا" د اعتماد او باور په مانا راغلې دی.

شو دره: په پښتو "سودر د بی تهذیب او وحشی ناپوه په مانا" دی او داسې نورې دېږي ویدې کلمې په پښتو ژبه کښې ژوندې دی او کاربې، همدا ډول تاسې دا داوهستایي دورې په مباحثو کښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره تینګه او غښتلې اړیکه لري.
نو خکه موب پښتو ژبه د سنسکریت او اوپستاخور بولو، چې په غزو قواعدو او تورو کښې له دواړو ژيو سره ګډه ده، مګر لرغونی درې ژبه بنایي چې په خپله د افغانستان په خاوره کښې له او ستاخه را پیدا شوي وي چې موب به دا موضوع په راتلونکیو بخشنونو کښې مفصله وڅرو.
په ویدې سرودونو کښې چې د هغه عصر یوازینې لرغونی ادبی اثر دی د هغه عصر د پوهه ریشيانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو کښې یوه ډله آريایي ژبورې شاعرانې بسنجې هم شته. د بېلګې په ډول د ریکویدا دلومړي کتاب په ۱۱۷ سروود او د شپږم کتاب ۴۰-۳۹ سروود کښې د شهزادګۍ ګهوجه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لوپا

مودره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، اندانی، ساسي او ویشو ورده سرودونه په ریگویدا کښې لیدل کېږي چې د هغه وخت شاعرانې وي او موره دلته د هغه وخت د تخیل، بیان او خبرو د طرز د خرگندولو له پاره د ریگوید د لومری کتاب ۱۱۷ سرود د ګریفت ترجمه راورو^(۱) چې شهزادګۍ ګهوجې ویله ده:

یه د سهار ستوريو! ستاسي بکې چې تر خیال ګړندي ده او زړورتیز اسان پې کشوي د خلکو لورته رازغلې چې د پاکانو ټاټوبی ولتموي. چېږي هئ؟ ای زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبی ته راشئ، تاسي ای د عجیبو کارنامو خبنتنانو وندنه مو راویوست چې د بري او برم خبنتن لکه خالص زر چې بسخ وي، لکه هغه څوک چې د تباہی او فنا په غېړ کښې پروت وي، لکه هغه لمړ چې په تورتم کښې پت وي.

یه د سهار ستوريو! تاسي د خپلو زیاتو قوتونو په مرسته هغه لرغونی مېړه شیه وانه مو د زلمیتوب غیرې ته وسپاره! تاسي یه ناستیانو! خپلې بکې، وکمارې پې دلمر لور له تبول هغه برم سره چې لبې پورته کړۍ، تاسي یه هغو کسانو چې تل زلمیان یاست، له خپل لرغونې دود سره سم مو "تورګا" رایاد کړ او په خپلو غنم رنګو اسانو چې په ګړنديو وزر والوزی. (بهوجیو) مو د سیند د خپلو له منځه راواویوست.

یه د عجبو کارنامو خاوندانو! خمکه مو یوې کړه او وریشې مو وکړې، انسان ته مو دغذا شیره ورکړه او دبمنان مو په خپله برغنو (کرنا) له منځه یووړه اولیرې مو وغورڅول او اريه ته موزیا ته رينا او خلا ورکړه،

۱- د سرود ګوان پوه بناغلي عبد الرحمن بژواڭ پر ۱۳۲۲ هـ. ل کال په انکړیزی ڇاپلی او د اريانا مجلې په ۶۰ مه ګنه" کښې خپور شوي دي.

چې د اسمان پرخنډو خپره شوه.

یه ستوريو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، یه د سهار ستوريو، زما نیازونو ته د مهرباني په سترګو وګورۍ، یه ناستیه یانو! ماته له اولاده سره زیاته بداینه او ثروت راکړئ.

ستاسي د زړورتیا ستري کارنامي چې په لرغونيو وختونو کښې مو تر سره کړي دی خلکو ته بېکاره دی هيله کوم، یه د سیک او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وویلې شي چې زړور او قوي زامن مې خو او شاته ولاړو.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر تولو ماته نېټدي دی، د هغه خای زموږ په اروا کښې دی له هغه خنې غواړم چې زما تول ګناهونه وېخښې.".

د اور درب النوع اګني په ستاینه کښې یو سرود چې مدو چندس دوشوه مېړه زوی د ګایتري په بحر کښې په^(۹) بیتونو کښې ویلې دی، شته چې څو بیته پې دا دی:

زه اګني چې روحاني بسکارندوی دی ستایم، دی د نمانځنې په وخت کښې رون دی، اود نمانځنې په بدل کښې بدایې بخښې. اګني د لرغونيو او اوسينيو پوهانو دستاینه وړ دی خکه چې ده دهوان خای ته راوستل.

یه اګني! یوازې هغه ستاینه چې په هغو کښې مانع پېښ نه شي او ته ېې له هرې خوا خوندي وساتې، داسې ستاینه نو خدای منې یه اګني په اسانه رسپړه لکه پلار زوی ته او زموږ د بېګنې له پاره له موږ سره اوسيه!.

اوسم د ویدې د دغه سرود ترڅنګک د اوپستا خو سروده چې د زردشت له خبرو خنې دی راورو، په (۳۰) یسنا کښي وايی:
 "سترو خبرو ته غور و نيسئ! په رونهه اندیښنه ورته و ګورئ د "دروغ
 اورښتیا" د دوو ائینو تر منځ توپیر وکړئ! تر هغه د مخه چې د اختر ورڅ
 راشی، هر خوک دې په خپله خپل دین غوره کېږي، ودې شي چې په پای کښي
 به مراد ته ورسیپرو، هغه دوی همزولی توکۍ چې په پیسل کښي د خیال په عالم
 کښي خرگندی شوی یوه یې په اندیښنه ویلو او کولو کښي د نیکی توکه وه
 او بله یې د بدی. اوپه دې دوو کښي باید پوه سره نیکي غوره کېږي نه بدی،
 هغه وخت چې همدا دوه توکه سره یوځای شي نوژوند او مرینه ترې پیدا شوه
 همدا لامل دې چې په پای کښي د دروغجنو ډير بدحای (دوزخ) او د
 رښتینو ډير بنه ځای جنت په برخه کېږي."

په ۵۲ یسنا کښي وايی:

"ایه مېړه کونکیو نجونو! او یه زومانو! دادی د ربیم او خبروم مو،
 نصیحت مې په زړه ومنئ!
 د سېپخلنوب او پاکۍ په ژوندانه پسې د غیرت ملاوټرئ او ورپسې زیار
 وباسې تاسې هر یو باید په بنه کار کښې یو تر بل د مخه شئ او په همدي
 ډول خپل ژوند خوبن ته کړئ.

د پرديو هخامنشيانو واکمني

هغه خه چې مو تر اوسمه ولیکل زموږ د هبود د تاریخ تولې هغه
 پښې دې چې د وخت په تېربدو له کيسو سره یو خای شویدی، خو دې
 سیمې د کلتور یوه برخه ده او په هغه زمانو پوري اړه لري چې تر خمکې
 لاندې لیونې لا د هغه په ترلاسه کولو نه دې بربالی شوې. خو په دینې کتابو
 کښې لکه ویدا، اوپستا او نورو خدای نامو او په ملي روایتونو کښې پرله
 پسې رانقل شویدی.

د آریاېي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره یې ختیغ او لویدیغ خواو
 ته هجرت کړی دی او د آریانا (لرغونی افغانستان) له خاورې بهر یې
 مدنیتونه او حکومتونه جور کړي د دوی له یوې برخې سره د تاریخ او
 سیاست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوی سیاسي او فرهنګي نفوذ
 دومره غورېدلې و چې اثر یې دافغانستان تر خاورې پورې رارسیدلې.
 د بېلګې په ډول د ایلام آریاېي نژاده خلک چې مدنیت یې تر تاریخ
 وړاندې په لویدیزې اسیا پورې اړه لري او په پای کښې له سامي نژاد سره ګډه
 شوې دې، زمونې په لرغونې فرهنګ کښې مخامنځ اغیزه نه لري. او هم
 میتاني تېرونو چې د مدنیت آثار یې د کوچنې اسیا په بوغاز کوي د هيتي
 (پتروم) په پای تخت کښې پیدا شوې او د (۱۶۰۰ ق.م) په لویدیزو اريايانو
 پورې اړه لري، دوی د افغانستان پر او سیدونکیو اريايانو مستقیماً اغیزه نه

درلوده، خو په اوومه قبل الميلاد پېړي، کښي د "ماد" قوم چې اريابي نژاده اواريابي ژېږي تېرو او په اسوری ډبر ليکونو کښي د دوى هېواد د "اماډاۍ" په نامه ياد شوي د اوستني ایران د سیمې په شمال کښي پیدا شو، چې د دوى شاهي مرکز هګمتان د هېرودت: اګساتان = همدان" و، د فېرودوت په وينا له ۷۰۱ (ق.م) کال خڅه تر (۵۵۰ ق.م) پوري خلورو مادي پاچاهانو حکومت کړي دی:

۱. دیوکس Deioces = دهیاکو = دهکان د فرورسن زوی (۷۰۸ ق.م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کښي
۲. فره اورتس د دیوکس زوی (۶۳۳-۶۵۵ ق.م) ۲۲ کاله (د داريوش ډېرليک: فرورتیش).
۳. هووخ شتر (=کواکزار = سیاکزار یونانی (۶۲۳-۵۸۵ ق.م) کاله.

۴. استیاگس Astyages (اژدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵-۵۵۰ ق.م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهي، وروسته دده په وخت کښي د "ماد" دولت پاى ته ورسپد او خاي یې هخامنشيانو نوي. د افغانستان په تاریخ کښي د مادي شاهانو دوره او د دوى مدنیت، خکه د اهمیت ور دی چې د هېرودت په وينا فرور تیش د مدادویم پاچا، د ارين استوګنو تولې ختیزې خمکې د باخترا او جیحون تر غارو پوري نیولې وې، له همدي امله د دوي د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معماري، ژېږي، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او رنځایستي، خرنګه چې یې د هخامنشي ددورې په تمدن باندې اغیزه کړي وه، د اريانا په دې ختیزه برخه کښي به یې هم اثر پرایښي وي. حتی دارمستر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم مادي ژېږي ته نېټدي ګښي او هېرودت وايې چې دماد خلکو سپي ته "سیاکو"

ویل چې دا کلمه په اوستني پښتو "سپېي" ده چې له تانيث تصغير سره ورته "سپېيكو" ویل کېدای شي، همدارنګه یوه ډله خپرونکي پوهان وايې چې زردشت له ماد خڅه باخترا ته تللې و، خرنګه چې د منځ ډله (روحاني ماديانو) د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوګرۍ لړلې و، زردشت وغوبېتل چې اصلاحات راولې نو باخترا ته لار او دلته یې بریالیتوب په برخه شو.

بنایي وویل شي چې هخامنشي پاچایانو له ماد خڅه دير خه زده کړل او د هخامنشي دورې زیيات ترتیبات مادي دوری ته ورته او د هغې دورې بشپړیده و، چې دماد دولت له منځه ولار په سیاست او ژوند کښي کوم بنسټیز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په خینو مواردو کښي په صراحت ویل کېدای شي چې د هخامنشي پارسيانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توګه هېرودوت او سترابو لیکلې دی، چې پارسه خلکو د کالیو ډول د "ماد" له خلکو خڅه زده کړي دی.

کراستي خولی، لستونې لرونکي چوځه، تيز ارغوانی، تک تور، سره کالې او تنګ لستونې، ترزنګنو پوري د خرمونې کوت (تنزیب)، د خرمونې لور پروټوګ، ټئي لرونکي کښي چې جګکي خوکې یې درلودې، د کراستي ګردې خولی، ترزنګانه پوري خت، ملاوستونې (کمریند) خنجر له تیکي سره، د لیندې پوښ، خول، پېړه او راز راز وسلې هفه شیان دي چې د (ماد) له خلکو خڅه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خستر" په وخت کښي خپل اوج ته رسپدلى او له عربی دولتوسره یې اړیکې درلودل د لېدي پاچا "الیات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنګه د اژدهاک خور د بابل ملکه ګنله کېده. د "ماد" په عصر کښي د اريابي خلکو یوټبر چې "پارسوآ" نومید

له شمال خخه جنوب ته ولار او پر هغه خمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه تبر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوری کتیبو خخه خرگندېږي چې له (۷۰۰ ق، م) پورې د پارسوا امیران د اسور تابع وو او د مادی پاچهانو له کهاله خخه فرورتیش (۶۵۵ - ۶۳۳ ق، م) پارس د ماد تابع کړ. د پارسي شپړو قبیلو په منځ کښې چې په بنار کښې او سپدل، یوه هم "پارساګاد" وه چې مشریې هخامنش هامونه (۷۰۰ - ۶۷۵ ق، م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزېړدله:

(شجره په مخامنځ پایه کښې وګورئ)

مورخان د دې تابلو پرجوړښت اختلاف لري حینو یې یو خو نومونه نه دې راوري، خو هغه خه چې د "ایران باستان" ترتیب کړي، تر نورو معقول بنسکاري، چې دلته یې له حینو زیاتو تشریحاتو سره راولل شو.

هخامنشی پاچهانو له (۷۰۰ ق، م) خخه د ایالتی امیرانو په توګه د مادی پاچهانو تر ادارې لاندې په ایلام کښې حکومت کاوه، او د "ماد" وروستني پاچا ستیاګس چې یو ناپوه سپړی و، خپله لور "ماندانه" "Mandane" یې دویم هخامنشی کموجیه ته ورکړۍ وه، چې د هغې له نسه لوی کوروش (سیروس) وزېړد او هغه د ستیاګس پر ضد پاخبد او له منځه یې ورک کړ پر (۵۵۹ ق، م) کال یې د یوې لوې شاهنشاهی بنسته کښېښو چې د ایران د فلات ټولې خمکې په کښې راتلي.

که خه هم کوروش د هخامنشی کورنۍ اووم پاچا ګنل کېږي، خو د دغه، کهاله لوړمنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیع خواته یې د مدیترانی تر غاړو پورې هېوادونه ونیول، د پارس ختیخ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (گرگان)، پرثوه (پارت)، اريا(هریو- هرات) چې پایتحت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنکه (درنګکه درنګیانه = اوسنې

ACHAKMENES هخامنش

(۱) لوړۍ چېش پش TEISPES ۶۷۵-۶۴۰ ق، م؟

(۲) لوړۍ کموجیه CAMBYSES

(۳) لوړۍ کوروش؟ CYRUS

(۴) دویم چېش پش

(۵) دویم کوروش

(۶) دویم کموجیه

(۷) دریم لوی کوروش ۵۲۹-۵۵۵ ق، م

(۸) د مصر فاتح دریم کموجیه ۵۲۹-۵۲۳ ق، م

(۹) لوړۍ داریوش DARIUS ۵۲۲-۴۸۶ ق، م

(۱۰) خشیارشا XERXES ۴۸۶-۴۶۵ ق، م

(۱۱) لوړۍ اردشیر ARTAXERXES ۴۶۵-۴۲۴ ق، م

(۱۲) دویم داریوش ۴۰۴-۳۲۴ ق، م

(۱۳) دویم اردشیر ۳۰۴-۲۵۸ ق، م

(۱۴) دریم اردشیر ۲۵۸-۲۳۸ ق، م

(۱۵) ارشک ARSES ۲۳۸-۲۳۶ ق، م

(۱۶) دریم داریوش ۳۳۰-۳۳۶ ق، م

(۱۶) د ۵۳ مخ مربوط

سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پرغاره، هاور و تیش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبه = کابل) د سیند ناوه، داوپیری سینه (= پارو پامیزاد = هندوکوش) غرونه، دوگز که (غزنه)، د گندهاره ولایتونه (له ننگرهاره د سند ترغاری پوری)، باخترش (بکتریه = بلخ) د سکاهومه ورگا (پامیر) تر غرو پوری او همدارنگه بې د آمو هاخوا ته سوگودو (سغد) تر (اور کسارتیس) (سیر دریا)، د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاکونه او دنستونه له هخامنشی هبود سره وتړل .

د گندهارا په ناوه کښې د خیبر درې ختیزې خواته د سیروس له آثارو خخه د یوې آتشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاتې برخه په سوابی کښې د مردان د ضلع "شهباز ګپتی" شمال ختیخ ته ۱۲ میله لیرې په "اسویه" کلې کښې د یوو لسو فتو په لوروالی په یوه دایره کښې چې شپیته فتیه پیرووالی (قطر) لري پرته ده، او بنست یې پرشنو ډبرینو پایو اینسول شوی دی، چې د هرو دوو پایو ترمنځ یو تشن خای شته، پوهان وايی چې د اور پرسټو دغه معبد دیرش دروازې درلودې او په یوه میاشت کښې هره ورخ له یوې دروازې خخه ورننوتل چې تولې دیرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرینو پایو ترمنځ ود.

سیروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق، م) کال په یوه جګړه کښې وژل شوی او یا په طبیعی مرینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پرخای کښیناست د ده فتوحات یې پسی تعقیب کړل، چې د مرینې پروخت یې هبود له خورالویو او ارتو هبودو خخه و تر هغه وروسته لوړۍ داریوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق، م) پر تخته کښیناست، چې په یوه کال کښې یې د کمبوجیه پر قول هبود بری وموند او له یونان خخه تر هنډ پورې یې پردې لویه

څمکه حکومت کاوه، او د مدنیت په خپرولو، لورو مانیو ودانولو، د هبود والی (ملکت داری) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جورولو او د لبکر په سمبالولو کښې بې زیار ویوست او پر ۴۸۶ ق-م کال مړ شو. د هخامنشی سلطنت د مدنیت او فرهنگ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول په پارس، شوش، مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کښې د داریوش خینې لیکنې او کتیبې پاتې دی، چې په میخې لیکدود په پخوانی فرس، ایلامی، آسوری، مصری، بابی او شوشي ژبو لیکل شویدی. "د پخوانی فرس میخې خط (۴۲) نخبې درلودې".

د دغو لرغونیو اثارو ډیرې مهمې لیکنې هغه دې چې د پارس په نقش رستم او بیستون کښې له داریوش خخه پاتې دی، په هغو کښې داریوش د هغو هبودو نومونه لیکلی دی چې دده تر واکمنی لاندې وو، هغه خه چې زموږ د هبود ده تاریخ پوری اړه لري دادی:

- ۱- پرتوه Parthava (خراسان او ګرگان)
- ۲- باخترش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته بې آمو او لویدیخ ته بې مرګویه (مرو) او ختیخ ته بې د سیتی له قومو خخه یو قوم د ماساژت په نامه او او پایتحت بې زری اسپه بنای چې او سنی بلخ و.
- ۳- سوغوده Sughuda (سغد) د او سنی سمرقند سیمې.

۴- کرمانیه Karmania (کرمان= د پارسه او ګذرزی او پرشهو تر منځ).

۵- ګذرزی Gedrosie (د افغانستان جنوبی سیمې تر سمندره پورې).

۶- زرنګه Zaranka (زرنج = سیستان).

۷- هره یوه Haraiva هرات.

۸- او ارزامیه Uvarazmiy (خوارزم).

۹- ګداره Gadara (د کابل رود او پېښور).

۱۰- هیندوش Hindush (سنند).

۱۱- ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گيد = شيتک د کوهات، بنو او ختيکو سيمې).

۱۲- سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان- غالباً د پامير په شاوخوا کښې).

۱۳- سکه تيگر خئوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).

۱۴- سکه تيه تر دريا (د سيندها خوا ته ساکه يان).

۱۵- مکه (مکران).

۱۶- هراووتیش Harauvatish (اراکوزی = ارغنداب).

د داريوش ارت هپواد ټول "۳۱" ساتراپي (ولايتونه) لرل، چې په هفو کښې د ټول اوسيني افغانستان پورتني ولايتونه او خيرمه خمکې شاملې دي او د ګندهارا ولايت ته په بابلې او ايلامي ليکنو (كتبيو) کښې (پاره او پره ازانه) يعني تر غرو ها خوا ايالت ويلی شوي دي، خو د هفو وختود وضعیت جزيات تر اوسمه په تفصیل سره خرگند نه دي يوازی همدومره ويل کبدای شي، چې له ۵۵۰ ق.م يعني د داريوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ ق.م) پوري چې هخامنشي شاهنشهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوزه د هخامنشي لوبي شاهنشهي برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب یوه برخه هم وريوري نبستې وه، نو خکه د هخامنشي او هندي مدنۍت په یوه کېدو سره د هخامنشيانو له رسمي آرامي ليک څخه خروشتی ليکدود خاکي د خلکو په ژبه کښې د فاتح او مفتوح ګلتور له ګډون څخه منځته راغي او د هند د موريه کهاله پاچهانو (۳۲۲ - ۱۹۰ ق.م) د هخامنشي صنعت او معماري د سبک پيروي کړي ووه.

هيرودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا مړ) د افغانستان په ختيزه خمکه د اريونس د پاچاهي د دورې په اړه بنه اطلاعات راکړي دي، چې له هنې جملې څخه په ۴۴۶ کتاب کښې ليکي:

"د اريوش، درياب ته د سند رود د ګډيدود خاکي کشفولو له پاره يو یوناني امير ال عمر چې سکيلاکس Skylox نومېد او د {کارياندار} د ملک و، له خو باوري کسانو سره په بېرى، کښې کیناوه، او د هغه کار له پاره يې واستاوه د اهله د کسپاتورس له خمکي (ښاره) او د پکتویک Paktiuke له خمکي وخوڅدہ او درياب ته ورسپدہ".

هدارنګه دغه لرغونی مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کښې د کسپاتورس بشار د پکتویک په هپواد کښې بللي او وايې چې دا خلک د ژوند دود او دستور له پلوه باکتریانو ته ورته او ډېر جګون دي.
ډېرو خېرنکيو پوهانو د هيرو دوت "کسپاتورس" او پکتویک له اوسيني پېښور او پښتون سره تطبيق کړي دي، دا خکه چې تر هيرودوت د مخه هم مشهور جغرافيا پېژندونکي هيکاتايوس Hecataeus د (۵۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې کسپاتورس په ګندهاره کښې بللي و، چې همدا پېښور او ګندهارا دي.

هيرودوت د اووم کتاب په ۶۷ - ۸۵ - ۶۷ - کښې د "خشيارشا" د جګړنو فهرست راوري او په هغه کښې یې ګنداريوي Gandarioi او داديكایي Dadikai چې د باکتر وسلې یې درلودي، دپکتویس (د پوستین اغستونکيرو ګندي ويشنونکيرو او خنجر لرونکيرو) په نامه یاد کړي دي، او هم یې د ساګارتيوي Sagartioi د کوجي قبيلو یادونه کړي ده، چې ژبه یې پارسي او کالي ېي نيم پارسي او نيم پکتووان Paktuan ده او اته ژره سپاره یې لښکر ته ورکول مورخانو ګنداريوي د ګندهارا خلک او د اديکا تاجيک او پکتویس او پکتووان پښتون بللي دي، زه د هيرودوت ساګار تيوي همهغه د داريوش د بهستون ساګارتي بولم، چې (د غور له جنوي) ساخر - ساغر- سره تطبيقې، او خينو بیا په سېک احتمال هغه شربخون = خربسون = د مطلع السعدین خرشوانی = د ګندهار د پښتو یوه قبيله" بللي ده.

د داريوش د بهستون له ليکني (كتبيه) اخخه د ده په عصر کبني د دغه هبوا د اوضاعو په اره د پرسنه معلومات لاس ته راخي، او له دي خخه چې د بهستون په کتبه کبني د ولايتو شمير ۲۳ او په نورو کتبه کبني ۳۱ دی معلومه بوي، چې کله به د هخامنشي ترلاس لاندي خينو هبوا د بلوا کوله او له نورو تر لاس لاندي هبوا د سره به نه گلويدل، لکه چې د ساگارتيوي د ولايت نوم يوازي د پارس د بهستون په کتبه کبني راغلي او په نورو کتبه کبني نه شته.

د بهستون د کتبه په (۲ ستون - ۲ بند) کبني وابي:

"هغه وخت چې داريوش په بابل کبني و پارت (خراسان) مرو، تته کوش او سکائيه بلوا کړي وه، د پارت بلوا داريوش پلار ويشتاسب غلي کپه، دی له فروتیش سره په "ويش پاوازات" نومي خای کبني وجنکید او هغه بې مات کړ. په ساگارتي کبني (که بې خای د خراسان خواته وناکل شي) هم د چيتره تخم Chitrataxm په مشری بلوا شوي وه، چې داريوش د تخمسپاده Texmaspada په مشری يولبىکر ورواستاوه او چيتره تخم بې ونيو، چې داريوش ته بې راواست، د هغه غور او پزه بې پريکړه، سترګې بې ور وویستلي او غرغره بې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کبني هم فراده Frada نومي سپي بلوا وکړه، چې داريوش د باختر والي "دادرشيش" د هغه دفع ته وکماره، دادرشيش مرويان رعيت او ټول باختر غلي شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کبني "وهی یزدات" ياغي شوي و نو ده يولبىکر د رخج هره خواتيش ته = دارغندا و ناوي ته واستاوه او د رخج والي Vivana بې وشاره، خودا والي په کندهار کبني داريوش له لبىکر سره يو خاي او د "وهی یز دات" د لبىکر مقابلې ته وووت او په هغه جګړه کبني چې دانامکه د مياشتې پر ۱۳ ورخ د کاپيش (کاپيشکانه) په کوت

(کلا) کبني وشه، د ياغيانو لبىکر مات او ترهجه وروسته بې د (کندهار) د گندوم Gandum په سيمه کبني د ويختن د مياشتې پر "لامه" ورخ بيا همدغه ياغي شوي لبىکر ته ماتې ورکړه، د ياغيانو مشر له لو شمبر سپرو سره و تبنتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کبني د ويوانه په لاس کبنيووت او ووژل شو او په دې ډول درخج ايالت د داريوش د هبوا د برخه شوه. (۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق، م د سپتامبر له ۲۹ مې خخه د ۵۲۰ ق، م د مارچ تر لسمې پوري منځته راغلي دي.

د هند د نيلولپاره داريوش د جنګي سفر بيان داسي ليکل شوي دی:

دی د سند له سينده پوري ووت؛ سند او پنجاب بې ونيول او یوناني سکيلاکس بې د عمان سيند ته واستاوه، چې هر کال به ډير سره زر له هنده پارس ته رسيدل په دې توګه د هند او غربی هبوا د ترمنځ تجارتی روابط ټينګ شول، او له همدي شلم ايالت خخه هر کال ۳۶۰ تالانه سره زر (تخميناً ۲۵ مليونه افغاني). د باج په توګه هخامنشي دربارته رسيدل.

د پارس د تخت جمشيد داريوش په هدیره کبني د هخامنشي دولت د تابع شويو خلکو تصويرونه کښل شوي دي، چې د نورو ديرشو ملتو په جمله کبني دا نومونه هم شته: پارتی (خراساني) هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سيستاناني) رخجي (قندهاري) ته ته ګوشي (پختيا د سند ترغارې پوري) ګنداري، هندي، او ساگاري. دا خبره هم خنې شکاري چې د اوسي افغانستان خلکو د پېنځې ق، م پېږي په شاوخوا کبني د خپلو خايو او ولايتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داريوش په خپل پايتخت شوش کبني يوه ماني، جوره کړي وه، چې کتبه بې په دروژبو "پارسي، ايلامي او بابلې" کشف شوي او په هغې کبني

هم د افغانستان د ولاياتو د خلکو یادونه شوي ۵۰.

دي واي: ددي مانې چندن لرگي له گنداره طلابي له باختره، د لاجورد هبرې يې له سغده، فيروزه يې له خوارزمه او پېلغابس (عاج) يې له هند او رخجه او د خيپري، (بلوط) لرگي يې له گنداره خڅه راول شوي دي، چې د اټول خايونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښي دي.

داريوش خپل ارت هبوا د چې په هغه کښي له راز راز تزادو خخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژيو، اديانو او اخلاقو سره اوسيدل په دېرسو سترابي (ولايتو) ويسلۍ و، چې هلته محلې حکمرانانو هم د خپلو عقايدو له آزادي سره ژوند کاوه او هر ولايت د خشتريباون (د ولايت د ساتندوی) په نامه یوه اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررپده او ولايت يې د یوه دبیر او یو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبير به تل مستقيماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنيت مسؤول اړګ پت و. خرى تونونه (چاپارخاني) لاري او ميلمستونونه (مهمانخاني) يې درلودل. په هر ولايت کښي خشتريباون ماليې تولولي، پلي او سپاره لښکر يې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتنې لښکر د "جاويدان" په نامه و. هيرودوت د هر ولايت د ماليې اندازه هم ليکلې ده، چې له هغې جملې خخه د افغاني او ګاونډيو ولايتو ماليه داسي وه:

۱ - د هخامنشي اووم ايالت: چې ستاكيدی، گندهاره، داديك، اپريدي پکښي وو ۱۷۰ تالان (د لسو مليونو افغانيو په شاوخواکښي)

۲ - دوولسم ايالت باخته او نور اړوند خايونه ۳۰۰ تالان (۱۸ مليونو افغانيو شاوخوا پورې).

۳ - خوار لسم ايالت چې ساګاري زرنګي (سيستانې) پکښي اوسيدل د عمان د جزايرو د غارو تر خلکو پورې ۶۰۰ تالان (د ديرشو مليونو افغانيو په شاوخوا کښي)

اوسم د افغاني سیستان ويشه ته نژدي: یو لرغونې بشار کشف شوي ده، چې د هخامنشي دورې په مدنیت پوري اړه لري او له د خخه هم خرګندېږي، چې سیستان په هخامنشي هبوا د کښي داخل و. (وکورئ ۱۳ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ مليونو افغانيو په شاوخوا کښي)

۵ - هند او سند - ۴۶۸۰ تالان (د یوسل او شپېتو مليونو افغانيو په شاوخوا کښي) دا د ختیزو ولايتو د ماليو اندازه وه، خو د داريوش د وخت د دولت توله ماليه يې "۱۴، ۵۶۰" تالان - نوي مليونه طلابي فرنکه = ۴۵۰ مليونه افغانۍ، بللي ۵۰.

د اولف کرو په وينا: د هخامنشي کهاله کوروش، لوړۍ داريوش، خشيارشا، او دويم داريوش په ګندهارا کښي مستقيماً حکم چلولی ده، چې د ختیزو ایالتو پایتخت کسپاتورس (پیپنور) او پیوکيلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او نیدهونګرث چې د سکندر په کتاب کښي واي: "د ګوګمل په جګړه کښي چې د دريم داريوش او سکندر تر منځ پینه شوه، د یوناني مؤرخ اريان له فهرست سره سم پښتنه او د هندوکوش د غرو خلک د داريوش په لښکرو کښي شامل وو "چې له دې خخه هم له دغه هبوا د سره د هخامنشيانو اړیکې خرګندېږي.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دريم داريوش "کدمان" ته رسپدلى و، چې د هبود چاري د ده د یوه گرتو هونې وزیر "باګواس" په لاس کښې وي په خپله کدمان لته، بېکاره او ناراسته سري و ظکه نو سکندرته - چې د جهان نیولو اراده پې درلورده - د هخامنشي د ارت هبود نیول اسانه کار بنکارېده، او له ٨٠ زربز لښکر او جنګي بهړيو سره د دار دانل تر آبنا راپوربوقت او پر "آسیا" پې یړغل وکړ.

دريم داريوش هم ٨٠ زره عسکر لرل، چې یو خه پې یوناني اجير سپيان وو او د دوى قوماندان هم یوناني (ميمنين) نومى و، خود ګرانيك، ايسوس او ګوګمل په دريو جګرو کښې پې کلکه ماتې وخوره، سکندر هخامنشي بشکلي پایتحت "تخت جمشيد" ته اور واچاوه، داريوش پارت (خراسان) ته وتنبتد او د (٣٣٠ ق م) کال په جولای کښې د پنځرسو کالو په عمر دامغان ته تردي د باختر دوالۍ "بسوس" او درخج او در نګيانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسینتس) له خوا ووژل شو. سکندر د داريوش د نیولو له پاره پر خراسان یړغل وکړ همدا چې هغه پې وژلی وموند د هغه وزونکي پې غرغره کړل او د ختیزو سیمو نیولو ته پې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسید، هلتنه پې د پاچهه اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره پې په هڅو لاس پوري کړ بر سنتس هم خان سیستان ته ورساوه او ساتی بارزانس له اريا (هراته) په دغه دفاعي تهون کښې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزیان (طوس) ته ورسید، د هرات حکمران هغه ته نېه راغلاست وویل، بیانو د بسوس د تریلو او نیولو له پاره باختر ته وڅېد، چې د ده په غیاب کښې د هرات خلک د همهګه بارزانس په مشری پاڅدل او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب پې په هرات کښې

د سکندر یړغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کښې چې ترویدي او اوپستایي فرهنگ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته پې د افغانی فرهنگ په جورولو او زموږ په هنر او پخوانې فکري جوړښت کښې ډېر زیات او خرگند اثر کړي، یو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشی دي، چې د دغه هبود د فرهنگ، ژوندانه، فکر او مدنیت لرغونی جریان ته پې خرگنده اوښتنه او نوې بهه ورکړي ده او د افغانستان په تاریخ کښې دا پېښه خاص اهمیت او ډېرې ژوري اغېزې لري، ظکه چې زموږ پر سیاست، د ژوندانه پرینه، فکر، ادب، هنر او زموږ د فرهنگ پر تولو خواوو پې دومره ژور او تغییر ورکوونکي اغېز کړي، چې پخوانې لاره پې بېخې پرې اپښې ده.

سکندر د یونان په شمال کښې د مقدوني پاچا دویم فلیپ زوي و، چې پر ٣٥٦ ق، م کال د پلا په بساړ کښې زېږدلې دې، پلار پې فلیپ د دريم امين تاس زوي او مور پې المپیاس د مولوس د پاچا، "تني اوپ تولم" لور ود، د یوناني اساطيرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشيل" د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسپږي. همدا چې پلار پې بر (٣٣٦ ق م) په یوه مېله (جشن) کښې د یوه یوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د یونان پر شاهي تخت کښیناست.

ووازه، سکندر چې د هراتيانو له دغه ملي پاخون نه خبر شو، ژرارتاوکوانا بنار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت ېې "چې په یوه خنګله کښې ېې مورچه نیولې وه "خنګله ته د اور اچولو له امله مات کړ ده د یوناني لښکرو د ساتلو او استوګنې له پاره د اريا سکندریه بنار ودان کړ چې همدا اوسيني هرات دی او د هغه حکمرانی ېې ارزاسیس (ارشك) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغى، نو د فراه له لاري ېې پرزرنګ (سيستان) يرغل وکړ او د ٣٣٠ق، م کال د اكتوبر پر مياشت ېې په سیستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن یو زوي او هم د خپل گاره سردار دیمتریوس ېې چې خنې ویریده ووژل او له هغه خایه ختیخ خواته، دایتي ماندر (هلمند) د غارې د اورګیتی "گرمسيير" د نیولو له پاره چې تيري داس ېې حکمران و، هغه هبواډ ېې له ګډ روزیه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه خای پايتخت ېې چې ارياسب نومېډه ونيو.

سکندر د هلمند له ناوي خخه د اراکوزی (ارغنداو) ناوي ته ولار او د ٣٢٩ق، م پر دوبې ېې اوسيني کندهار ته نژدي د اراکوزي سکندریه بنارودان کړ او دغه عسکري کوت ېې د یوناني سپايانو قرارکاه کړ او هم ېې د هغه خای له خلکو عسکر واخیستل او (ممدن) ېې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که خه هم سکندر دری لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، د رنګيانه (سيستان) او اراکوزی (کندهار) نیولي وو، خود هراتيانو ملي مشر ساتې بارزانس د باخته له پاچا "بسوس" خخه دوه زره عسکر کومک واخیستل او په اريا (هرات) کښې ېې د خپلواکۍ بېرغ پورته کړ؛ سکندر خپله یوه لویه پوځي قوه دار ته بازيوس، ايری ژيوس او کارانوس په مشری

د هرات د مليون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېډ، له دغه مشرانو سره یو خای شو او د هرات ملي قواوې ېې له هري خوا محاصره کړي، چې په یوه سخته جګړه کښې ساتي بارزانس د ايری ژيوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پاي ته ورسپد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ٣٢٩ق م د نومبر پر مياشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغنى، بیا د کابل د شمال خوا "کاپیسا" ته وخوڅد او چاريکار ته نژدي ېې په هوپیان کښې د ففغاز سکندریه بنار ودان کړ.

د ٣٢٩ق، م د پسرلي په پاي کښې سکندر له خپل لښکر سره د ففغاز له سکندرېي خخه وخوڅد او د اندراب له لاري د هندوکوش تر غرو (د یوناني قفغاز تر غرو) تېر شو او د باخته د حکمران بسوس پر لښکر ېې چې انه زره باختري وسله وال وو یړغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متړه و نه ليده، د باخته سيعې ېې ورانې او خوراکې شیان ېې له منځه یوورپ، د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر شو او باخته د سکندر لاس ته ورغى چې ارته بازيوس ېې د هغه حکمران وټاکه، ازچیلاس ېې له ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښو او په خپله کيليف ته نژدي د آمو تر سینده پورېبوت، د قرشۍ يا اوسيني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغى، ماراکنده (سمرقند) ېې ونيو او هلته ېې د تانائيس سکندریه بنار ودان کړ چې اوسيني خجند دي.

په سغد یانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوي، نو څکه سکندر مقدوني پر کولاتوس له دريو زروسيپايانو سره هلته پرېښو، باخته را او ګرځد، او چې دلته را ورسپد د هرات والي ستازانور ېې دربار ته راغنى او د هرات پخوانې والي ارزامس او د پارت والي برانس ېې چې د

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسيپني په خنخiero کبني تولي راوستل، بسوس یې په غونډه کبني محاكمه کړ او ويې واژه (۳۲۸ق.م). دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له یونانه د سکندر له لښکر سره یو خای شول او ده د مرگياني (مرغاب) په ناوه کبني یې د هغه خاي وطنی حکمران اريميازيس په دار وڅواوه. د مردو په سيمو کبني یې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړي او بلخ ته را وګرڅېد، د لاري پر سر یې په ميمنه، اندخوي، شبرغان، او سريل کبني خلور پوخي کوتونه (حصارونه) جوړ کړل، بيا تر امو پوري ووت او په مراكنده (سمرقند) کبني له خپلو لښکرو سره یو خای شو.

د سپيامنش د باختر یو جنګيالي او زړور مېړه چې په هغو سيمو کبني یې له سکندر سره جګړي کړي وي او د خه وخت له پاره له ميدانه وتلي و، بيا په باختر کبني ډګرته را ووت او د یونان په عسکري مرکز زرياسپه کبني یې د سکندر د لښکر مشرپيتون Petton ونيو، خود سکندر له خوا کراتيروس له سپيامنش سره ونبت او هغه یې له هغه خایه ويست، خو لې وخت وروسته چې سکندر له سعديانه خخه را وګرڅېد، همدغه سپيامنش له دريو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد؛ سکندر د دغه توريالي له مېړانې خخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازيوس یې چې د سپيامنش په ملګري تورن و ګوشه کړ او د هغه پر خاي یې مقدوني امينتاس Amyntas وتاکه چې د عسکري جنرال کوانس په ملاتر باختر وساتي خوبیا هم د باختر سپيامنش ورباندي یو غلو وکړ، چې د خپلو ملګريو د خيانت له کبله ووژل شو (۳۲۷ق.م) په دي ترتیب د وطنپالو باختریانو مقاومت پای ته ورسید او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نیست او نابود شول. یو له هغو مشرانو خخه هوخیارتis Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلې و خو مقدوني لښکرو ورباندي یو غلو وکړ او دی یې د خپلې خورا پیمځې لور روښاني Roxana سره چې یونانیانو په خپل ګپدو د رکسانه بلې ده، سکندر ته را ووست او ده دا بشکلې باختري پېغله د ۳۲۷ق.م په پسلې کبني ماندینه کړه، خو د یونانی لښکرو مشران له باختري پېغله سره د یونان پاچا په واده خوښ نه وو. یو له هغو ناخښيو خخه ستړ پوخي مشر "کلیتوس" و، چې د ۳۲۷ق.م په پسلې د مستى په یوه مجلس کبني چې په باختر کبني چور شوي و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغديانه په سيمو کبني د سکندر دوې ګلنې جګړي پای ته ورسپدې، نو هند ته د تګ فکر ورپیدا شو، ديرش زره باختري زلميان یې په خپل لښکر کبني راغونډ او د ۳۲۷ق.م په پسلې کبني له خپلو (۱۲۰) زرو پليو او "۱۵" زرو سپرو سره چې (۷۰) زره یې اسيابي خلک وو، د هندوکوش له لاري د هند خواته مخه وکړه او امينتاس یې له لسو زرو پليو او دريو زرو او پېنځه سوو سپرو سره په باختر کبني پېښو.

سکندر د پارو پاميزاد د خاواک درې له لاري کاپيسا ته واښت، نیکاتور یې د هغه خای حکمران وتابکه او د کابل د ناوې حکمراني یې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله، دی د درونټي له لاري د کونړ ناوې ته ورغني او له هغه خایه اسمار، باجور او جندول ته لار، خود لاري په هره برخه کبني خلکو جګړي ورسه وکړي.

په هغه جګړه کبني چې د کونړ له اسپيزو (غالباً او سنیو یوسفیو) سره یې وکړه خلويښت زره بندیان او دوه سوه او دېرش زره غوايي یې په چور او چپاو ونیول او هغو لښکرو چې د هفتیون او پر دیکاس په مشری د

Omphis یې چې له سکندر سره یې روغه وکړه بېرته په هغه نبار کښې د خپل ستراپ (والی) په توګه وتاکه، له هغه خڅه یې پېښځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲۶ ق، م د میاشتې د جیلم غارې ته ورسید، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونبست، خو هغه غاره کېښوده، ده هم بېرته پر خپل خای پېښو او په خپله د بیاس تر غارې پر مخ ولار خو لښکرو یې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې یې له نور پر مختګ خڅه غاره وېپچله او سکندر یې بېرته را گرځبدو ته اړ ويست، ده هم خپلې لښکري پر دریو برخو ووبشلي: لومرۍ برخه یې د کراتيروس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سیستان له لارې واستوله دویمه برخه چې ۱۲ زره سپاپان او دوه زره مانو ګان وو د نیارکس په مشری له سلو کښتیو سره د دریاب له لارې واستول شوه، او دریمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لویدیزه غاره ملتان ته ورسپه خو دهغه خای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په یوه جګړه کښې سکندر تپي شو، له همدي امله یې تول ووژل همدا راز د سند دناوې په پاى کښې د اتیازرو په شاوخوا کښې خلک ووژل شول، د ۳۲۵ ق، م جولای میاشت وه چې سکندر له خپلو ملګريو سره د اوسنی کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسپه، د یوې سمندریزې سکندرې بنسټ یې هلته کېښو او له هغه خایه د ګدروز یا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولار او چې بابل ته ورسپه ۳۲۳ ق، م د جون پر ۱۳ مه شپه پر ۳۲ کلنۍ د ملاريا په ناروغۍ مړ شو، د اريانه پر خاوره دده یړغلونه او د دغه خای د خلکو د مقاومت وخت له ۳۲۰ تر ۳۲۶ ق، م پوري تول خلور کاله و "وګوري" ۱۴ مه نومره عکس".

د اريانا په ختیزه برخه کښې (د انهوس لویدیخ ته) تر نیکاتور

کابل سیند له لارې د تکسیلا د پاچا "امېهي" په لارښونه د پېښور او چارسدې او ويہند د سیمود نیولو له پاره استول شوي وې، هغه سیمې یې ترسنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کښې تر باجور پوري د پښتنو له خورا کلک مقاومت سره مخامنځ شو، د هغو سیمو په جګړو کښې دوه خله تپي شو او ده هم تر بري وروسته بشارونه وران او بنديان یې تر تبع تبر کېل. خو خرنګه چې دا سپیزې امير د سوast (سوات) د ناوې په یوه نبار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکانیو، چمر کنه او ناوګي، تیر شو او د ګوری (پنجګوره) له لارې چکدرې او د سوat ناوې ته ورسید، خو بشاره یې ونیول او ډېږي قبیلې یې ایل کړي، د یونانی مورخ آریان په وینا (د ۱۷۵ م شاوخوا) په وینا، دلته د اساکې نوس Assakenos په نامه خلک او سپدل او مرکزې نبار یې مساهه Massaga نومید، چې اوس یې د کتګله د درې او وج خور تر منځ کنه والې لیدل کېږي، همدا چې دلته ۷۵ زریز نوی ملي لښکر د مداغینو ملاتر ته راورسپه، خورا سخته جګړه ونبته او سکندر دوی د مراګه په نبار کښې خلور ورځي کلابند او تول یې له منځه یو وړل، تر هغه وروسته یې داور، او بازира (اوسنی بريکوت) بشارونه هم ونیول د مهابن، (اورنوس) دغره لمنو ته وختو چې د اټک د شمال په دېرش میلى کښې پرتې دي، اوسي کوستوس یې د هغې سیمې والي وتاکه او مقدونی نیکاتور د انهوس د لویدیزې ناوې حکمران شو

د ۳۲۶ (ق، م) پر فروری، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټک په شاوخوا کښې یې پر سند تړلی او د تکسیلا تر بشاره چې د دغه هپواد لوی دارالعلم او دراولپنډی، د شمال لویدیخ په لس میلى کښې د مرکله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولار، د تکسیلا پاچا امېهي

وروسته يو سپری د فیلیپس په نامه والي شو، همدا چې هغه پر ۳۲۴ق، م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وايدموس د ټکسيلا د خلکو په ملاتر د انهوس له لوبدیع خخه د خپل تپون رسی، وشلوه او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د انهوس برني ناوه ونیوله خو پر ۳۱۷ق، م د ايو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ايو د اموس هم هند پرپنسو او د ده له تګک سره په ختیز هند کښي یونان واکمني پای ته ورسید.

په آريانا کښي، موريا لنډ مهالي واكمني او بودايي لويء اغېزه

د سکندر له مرینې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم زنګه شوه، د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کښي یوه غونډه وکړه او په هغې کښي یې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښي سره ووېشه. د آريانه جنوبي ولايتونه يعني ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سیبیر تیاس Sibyrtias ته وسپارل شول، په آريا (د هریرود په ناوه) او په درنګيانه (د هلمند په ناوه) کښي قبرسى ستساندار Stasandar واکمن شو، بکتریانه (باخت) او سغديانه (Sugd) ستسانور Stasanor ورکړ شول او هو خیاراتس Oxyartes د سکندر د مانديني روښاني پلار د آريانه د مرکزی سيمې (پارو پاميزاد او د کابل ولايت) حکمران شو.

خود آريانه ختیز ولايتونه چې بریدونه یې تر ټکسيلا پوري رسیدل د هندي شهزادگانو او یوناني جنرالاتو تر منځ د کشمکش په حال کښي پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د یوناني لښکرو راتګ او په باخت کښي د هغرو د پاتيو کسانو پاچهۍ دوام وکړ، دله یوناني فرهنګ، هنر، فکر او عقایدو اغېزه پرینې وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنګي بقاياو سره ګله شوي وه، د ختیع له خوا له یوې بلې ډېري مهمې پېښې سره مخامنځ شوه او هغه په هند کښي د موريا د لوئ سلطنت جورېدل و.

مشر چانه کيye Chanakya (په سياست، تولنيزو علومو او اقتصاد کښي د ارتهه شاستره کتاب ليکوال) چې وروسته د ده وزير شو، له خانه سره بې ملګري کړ او د مګدہ پاچا او پاچهۍ بې له منځه یو وړه او د ګنګا او سند تر منځ ېې د یوه لوی سلطنت بنسته کېښوو چې اداري او مدنۍ منظم تشکيلات بې لرل خکه نو دی یوازې یو، بریالی سپاهي نه، بلکې یو هونبیار او خيرک سياست مدار هم بلل کېږي.

چندرائګویتا د خپل هېواد لويدیز بریدونه د سند تر غارو وغخول د سکندر خای ناستو یونانيانو غوښتل چې سکندر نیولې څمکې بېرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سيليو کوس ملقب په نیکاتور (بریالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت بې نیول او پر (۳۱۱ق، م) بې آريا بکتریا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ق، م د کابل له لاري ختیع خواته ولار او د سند تر رود پوربوبوت نو د هغه سیند پر ختیزو غارو د چندرائګو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نیکاتور خپل بهه (حریف) ډېر غښتلی ولید نوروغه بې ورسه وکړه، خپله لور بې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کښي بې ګندهاره، اراکوزیمکدروز یه - اوپارو پامیزاد، چندرائګو پتا ته پرینښوول، او په باختر کښي بې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

د چندرائګویتا او سيليوکوس تر روغې وروسته د هند او باختر اريکې پراخ شول او د هند تجاري مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر بعيري بندرو ته یوورل شول. سيليو کوس خپل یو پوه جنزال میگاستینیس Megasthenes د موريا دربارته د سفير په توګه واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موريا د پاچهۍ په اړه لیکلی و، چې اوس نه شته، خوسترابو او د یونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کښي د هغه کتاب خینې مطالب راوري او ساتلي دي. د دغه سفير په وينا چندرائګو پتا شپر سوه

که خه هم د آريانا په ختیز و برخو کښي د موريا واکمني. له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د یونانو باخtri خپلواك سلطنت منځته راغي، خو په دې لنده موده کښي د موريا پاچهنانو او د بودا د دين مبلغانو د اديانت د آريانه په ختیع کښي خپور کړ، چې دلته بیا په یوه فرهنگي آيزد و ګلاس او د ثقافت او عقيدي د یو خای کېدو په خای کښي، درې مهم عنصره سره ګله شول او د دغه هېواد د فرهنگ په تاریخ کښي بې یو مهم باب چې د "ګریکو بودیک" په نامه یادېږي پرانیست. دا دیانت او هنر په افغانستان کښي زرکاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر بې دا وو:

۱ - باخtri يا د دغه هېواد خپل کورني فرهنگي، هنري او عقيديوي عناصر.

۲ - یوناني صنعت، عقيده او فکر چې د ۳۳۰ق، م په شاوخوا کښي له سکندر سره پیل شوی وو.

۳ - بوداibi هنر، فرهنگ او دين له خپلو هندي آثارو سره چې د موريا له واکمني سره یو خای راغلل.

په هند کښي د موريا د سلطنت مؤسس چندرائګو پتا (یوناني: سندروکتس) دی، چې د نندا که شاهي کهاله یوې شهزادګي. ته چې میوره (طاوس) نوميدله منسوب و، او دی د کشتري یانوله طبقي او د راجچوت (شهزادگانو) له تبر خخه و، چې پر ۳۲۴ق، م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته پر ۳۰۰ق، م هر شو او زوي بې بیندو ساره Bindusara چې د "دور دهرا" ملکې له نسه و، د ده پر خای کښیناست د موريانو پايتخت د هند د پتالي پترا (پتنه) بنار و.

چندرائګو پتا د "نندا" سپه سالارو، ده د تکسيلا د بهرهمنانو یو

زره پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پيلان لرل. د ده په شاهي کمپ کښي خلور سوه زره تنه وو، په دې توګه د اريانه د خاورې نيمې برخې د هندوکوش ترجونوي لمنو پوري په ده پوري اړه درلوده او دا لومړي خل دی چې د هندي اريایانو فرهنگي او سياسي اغېزه له ختيغ خخه د انهوس لويديزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پوري رسپدلي ده.

چند راګوپتا چې پر ۳۰۰ ق، م کال مړ شو، د ده زوی بیندوساره، د اميتره ګهاته Amitraghata (دبمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کښيناست، ده له یوناني اميرانو سره دوستانه سياست غوره کړ او د ګندهاره، پارو پاميزاد او اراکوزي له لارو یې د سيليو کيدانو له هبواو سره تجارتی اړيکي تینګ کړل او کله چې سيليو کوس نيكاتور پر (۲۸۰ ق، م) د ۷۸ کلنۍ پر عمر مړ شو، دده زوی انتيا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر خاکي کښيناست نو ده ۳۰۱ ق، م پر شاوخوا (دی ماکوس) پتنې ته د بیند وساره دربار ته د سفير په توګه واستاوه:

د موريا پاچهۍ او یونانيانو تر منځ فرهنگي اړيکي له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او یونان د ګډه مدنیت د تاسيس پيل وګرڅدله، سر بېره پردي له هند سره د سمندر له لاري هم تګ، راتک کېدہ لکه چې پتروکليس Patrokles د سيليو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لاري سفر وکړ او بنې جغرافيائي معلومات یې راغونه کړل چې وروسته پليني او استرابو ګټه ترې اخيستي وه.

د موريا پاچهانو له یوناني سيليو کيديانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخوانې سياسي تاريخ مولف ليکي: "بیند وساره انتيا کوس ته ولیکل چې ماته یو حکيم، خواره شراب او چې اینځر رانيسه او راوې پېړه، انتيا کوس په خواب کښي ورته ولیکل: زه به اینځر او شراب درولېږم، خو د

يونان په قانون کښي د پوهانو پلورل ممنوع دي.(!)" د اموريايی پاچا د یونان علومو او ادب ته دې سرابن و او د ده پر وخت هنديانو د یوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژيارلي او ويل به یې. وراهه ميهرا Varahamihara په خپل کتاب پريهت سمهيته Samhita - Brihat ګوري او خنګه چې دا اوضاع د ګريکو-بوديک مدنیت پر پيل رنا اچوي، موري یې دلته په لنډه توګه راورو، چې د افغانستان ګريکو - بوديک مدنیت بنه ويېژندل شي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا "بیند وساره" پر ۲۷۳ ق، م تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ شو او زوی یې چې اشوکا نومېد، د خپل وزير رادها کويتپه مرسټه پر خپلو ورونو بریالي شو او د موريا پاچاهي پر تخت کښيناست، دی ې په شکه د هند ستر پاچا و، چې پر توله ستره وچه او د افغانستان د خاورې پر یوه برخه یې د ارغند او تر غارو پوري سلطنت کړي دی.

اشوکا په پيل کښي یو جګړن او وينې بهوونکي سړي و: د بنګال خلیج پر غاره د کالنګه په جګړه کښي یې یو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره یې بنديان ونیول، خو هفو زړه لړزوونکیو فجایعو چې ده په دې خونړۍ جګړه کښي د سر په سترګو ولیدې چې تر سلو زرو پوري انسانان له لورې مړه شول، د ده پر روحیه او شخصیت باندې یې سخته اغېزه وکړه او دی یې د بودا دين د روغې او سلامتى د فلسفې پر خوا واراوه. پر ۲۶۰ ق، م کال ې د بودا دين رسمماً ومانه او د هغه تبلیغ او خپرولو ته یې ملا وټله، تر هغه تاريخ وروسته ده د پاچهۍ دوره دروغې، امن، د ديني ودانیو، د خيرې چارو د پراخوالې، د بوداې بودتونو (معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانلو

او د مذهبی دساتیرو د خپرولو دوره ود او دی چې د خپل ارت هپواد هر خای ته ورسپد، هلتنه يې پر ډبرو په مختلفو ژئو د بشر پالنې او حتی د خناوارانو او ژویو دنه آزار ولو نصیحتونه وکیندل، چې تر اوستني وخته هم پاتې دی دا ډبرین فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو بنه ډېره رنځی اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په ختیزه برخه کښې چې جنوبأ تر ګندهاره رسپری، د بودایي ستپور زیات آثار شته، چې دهاغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر او سه پیژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وايې چې اشوكا د خپل هپواد په شمال کښې خلور لوېي ستپورې ودانې کړې چې یوه یې د پېښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (۹ ه کال) د هیون تسنگ تر عصره پوری هم په همهغه خپل برم پاتې وه. د هیون تسنگ په وينا دا ودانې يې له نسلکلیو ډبرو او انځور شویو لرکیو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په وينا په سپینو او سروزرو نسلکلې شوې وه موسیو فوشه وايې چې دا هغه ستويه ده چې "د سترګې سوغات" نومیدله او بودایانو عقیده درلوډه چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همداراز د اوستني چارسدې ختیزې خواته د "کنیز که" نېر غونډۍ داشوکا ودانه کړې ستويه وه چې د هیون تسنگ تروخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وايې چې د استويه په پرله پسې عصر و کښې د خلورو بوداګانو د قوانینو د تبلیغ خای و.

د بودا دین او په افغانستان کښې د هغه خپریدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ویدي او برهمني پخوانيو او زړو عقیدو بايڅور چې د هپواد په ختیزو سیمو کښې يې رواج درلوډ ورپاتې، د هپواد په شمال اولویدیز و سیمو کښې د زردشت آیین او

اوېستایي مزد یسنا هم رواج درلوډ، خو هغه وخت چې پر ۲۶۰ ق، م اشو کابدودا د دین تبليغ او خپرولو ته ملا وترله دغو عقیدو او ائین آن زر کاله وروسته هم د هپواد په ختیزو او شمالي سيمو کښې پوره دود وموند او هپواد د دغه دیانت دودې زانګو شوې چې د فکر، هنرا او فرهنګ له پلوه يې ددي خاوری د خلکو په ژوندانه کښې ژوري اغېزې وکړي.

« بوده» د دغه دین موسس دساکیا تېر د کشتريه او جګرنې طبقي يو شهزاده، چې د ساکیا مونی (دسا کیاد د تېر پوه) په نامه معروف شو او پر ۵۶۳ ق، م کال د نیپال د کپي لاوستو په بنار کښې زېږيدلې و او پر ۲۹ کلنۍ يې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ۵ - ۶ - کالو ګونیه کښپنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره رونه وه (بده) یعنې رون او ویښ وبلل شو د خپل دین په تبليغ کښې يې زيار ويoust؛ د هند پاچهان يې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زيات خلک يې بودایي کړي وو پر ۴۸۲ ق، م د اتیا کالو په عمر په کوچي نګره کښې مړ شو. (وګورئ ۱۵ مه نومره عکس).

خنګه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلوډله، نو د ده د مرینې پر کال په باجا ګره کښې د بودا د پېړوانو یوه مذهبی غونډه وشهه، د ده دریوتنو نامتو ملګريو اناند، یو پالى، او کاسیاپه دده خبرې او وينا وې راتیولې کړې او له هغه څخه يې د ترى پیتکه Tripitaka (دری توکري، ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودایي دیانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوړه تر ګندهاره خپور شو او د بودایي دین دريمه لویه جرګه د اشوكا په قيادت او د لوی عالم "موګالی پوتاتيسا" په مشر تابه جوړه شو، چې په هغې کښې د مذهبی احکامو پر ترتیب او تدوین سر بېره داسي پریکړه وشهه چې یوه

بودایی ډله مبلغان لري هپوادوته ولپېل شي د دغه هپوادو او لپېل شويو
مبلغانو نو مونه، اشوکا د خپل جلوس پر ۱۴ کال (۲۵۶ ق، م) په ۱۳ لمبر
دبرین فرمان کښې کيندلې دی، له هغه خخه خرگندېږي، چې خو تنه بودایي
مبلغان چې مجھان تیکه، مدھیان تیکه، دهه مراکھیه ته، او مهار کھیته
نومېدل، ګندھاره او د آريانه ختیزو سیمو ته را استول شوی دي، دا مبلغان
چې د دوتا Douta په نامه بلل کیده، د (۲۵۸ ق، م) په شاوخوا کښې د
بودایي دین په تبلیغ بوخت وو او په همدغو وختو کښې انتیا کوس د سیلیو
کوس زوی د باختر پاچا و، چې د ده نوم یې د اشوکا په دبرینو فرمانو کښې
"انتیا که" لیکلی دي.

د موریا وروستی حکمران چې په دغه وخت کښې یې پر کابل
حکومت کاوه، سوفاګازنس دی، چې د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنی.
تر پیله یې هم په ګندھاره او د کابل په لویدیزه سیمه کښې نفوذ درلود،
ایوتیدیموس چې په باختر کښې خپلواک پاچا شو ده د هندوکوش جنوبي خوا
ته لښکرویوست او په کابل کښې یې د موریا نفوذ ته خاتمه ورکړه او تر هغه
وروسته د هندوکوش جنوب سیمې هم د باختري یونانیانو د خپلواک سلطنت
برخې شوې.

د افغانستان په خاوره کښې د موریا سیاسي نفوذ ډپر لنډو،
اشوکا پر (۲۳۲ ق، م) کال تر خلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسیلا کښې
مر شود ده په کهاله کښې یو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر خای کښینې او
د ده ارت سلطنت وساتي، نو خکه د افغانستان په خاوره کښې د دوی د
نفوذ څنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چې اشوکا له خان سره روپړي و، د هغه
له فکري، هنري او فرهنگي آثارو سره تر زرو کالو پوري پاتې شو.
و موویل چې بودا خان په فلسفې مسایلو کښې نه و پېچلې، خو

پیروانو یې د ده ویناوته د الهیاتو بنې ورکړه چې د زمانې په تېرپدو سره دا
دوه لوی مذهبونه خنې جوړ شول:

لومړۍ، مهایانه: یعنې لوی مذهب (یون = یانه = په پښتو کښې د
تګ رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، بتت او چین کښې تر
ژاپون = جاپانه خپور شو او د خاړي د پراخواли او د قومو د پېروالي په سبب
ږير تاویل پکښې پیښ شو، د دغه مذهب پیروانو تبلیغ مهم بالله او ویل به
یې: هر فرد د کل جزو دی چې هغه انسان نومېږي او بیا دغه انسان د هغه
لوی کل جزو دی چې د دهرمه (کېش) او عمل تر قانون لاندې راغلې دی،
نو خوک چې غواړي د شر له لومړي وړغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زیار
ایستل باید مجموعی وي نه انفرادي او دا ډول زیار انسان بودی ستوه
تنه رسوی او د دې کلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت
دی، چې د نورو په خدمت کښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د
پوهې زده کړه او بل بې له خپل خانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دویم، هینه یانه Hina-Yana: (کوچنې مذهب) نومېږي، چې تابعان یې
په جنوبي هند کښې دی. دوی پر فردې زیار تکیه کوي او کتابونه یې زیاتره
په پالې ژبه دی، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سنسکریت ژبه لیکل
شوی او لکه چې چیني زايرانو د مسيحي عصر تر پیل وروسته په افغانستان
کښې ليدلي دی، د دغه خاړي په بودایي معبدو او بساوو کښې د بودایي
دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دین پراوو اصولو: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده،
سپېڅلې وينا، سپېڅلې رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلې زیار او سپېڅلې
پاملنې بنا کړي او ویل یې:

هر چا چې پر دغو اوو اصلو عمل وکړ له قیودو پاکېږي او خپل فکر

په یوه مخصوص تکي کښې چې د خواهشو له خنځيره بشپړه آزادي ده متمنکز وي، هغه وخت نو تر خلورو نورو مقامو تیرېږي:

- ۱ - درشتیا پیژندنې په لار کښې خپرنه.
- ۲ - د حقایقو په پوهبدلو کښې تفکر.
- ۳ - ژور تفکر او سکون.

۴ - بشپړ سکون او توازن چې "نروانه" (فنا) نومېږي.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا دین د خپريدو د سببونو په اړه واي: د آريانا د ختیزو سیمو خلکو چې تل د بېرجمو یې غلګروتر پېښو لاندي ژوبليدل (د هخامنشي اسكندر او چندر اګویتا د یرغلو تر ليدو وروسته) دا دین چې له وینتو ټولو بیزار او د خود گذري او بنه نیت توصیه ېې کوله له خپلې سلیقې سره سم مومند او کرونډ ګرويا کشبکرو خلکو هغه په آسانۍ ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوكا په توجه دي درجې ته رسبدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبی ودانی یعنې ستوبې (توب افغانی مقامي کلمه) جورې کړي وي، چې د دغه ستوبیو شکل په کابل او کاپیسا کښې توپېر پیدا کړي او لوړې شوې دي، یعنې د ستوبې تنګاچه (سکو) خلور کنجه شکل موندلی او لوی والی ېې زیات شوی؛ د کېبد او تنګاچې تر منځ یوه استوانه ېې برخه اضافه شوې ده او د ګښبدې لوړه خوکه د شیروانی په شکل لیدل کېږي. خو د اشوكا د عصر ستوبیو چې هندي خصوصیات ېې درلودل، د آريانه خاورو ته لې سراجت کړي دي.

د اشوكا د وختو پاتې لیکنې چې د بوداېي نصیحتو له مجموعې خخه دي د تکسیلا تر ډېرلیکونو وروسته پر دوو ډبرو ډېرلیک پاتې دي، چې یوه له مانسهرې خخه لس ميله لري دایبېت اباد شمال ته د پکھلې د ناوې په

مدخل کښې او بله یې د سوابې پر لویه لار د هوتی مردان ختیز خواته آته ميله لري په شهبازګړه کښې پرته ده، چې دواړې لیکنې په پراګریت ژبه او خروشته کښې لیکدود ده، حال داچې د اشوكانورې ټولې لیکنې په هند کښې په براهمو لیکدود دي چې د لرغونې هند د نورو سيمه یېزو لیکدودو پېل دی. د اشوكا د همدمغو اخلاقې فرمانو یوه بله لیکنې د لغمان او ننګرهار ترمنځ د درونټې په تنګي کښې وه چې پېدرې کونجه غونډې دبره په ارامې ژبه لیکل شوې او اوس په کابل موزیم کښې ده خو ډېر تاوان وریښن شوې چې خولیکې ېې-چې د خارویو د نه وژلن په اړه دي-اوسم هم بسکاري. د همدمغه پاچا یوه بله مهمه لیکنې پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې خخه راوطله، دا لیکنې د کندهار په زاره بنار کښې چهل زینې ته نژدې د غره پر یوه کانې په یوناني او آرامې دوو ژبو او دوو لیکدودونو موندل شوې ده، چې پورتې برخه ېې په یوناني ژبه ۱۳ نیمي کښې او کښته برخه ېې په آرامې ژبه ۷ نیمي کښې دي، چې د ټولې کتیبې او پېداوالی ۵۵ سانتی او سور ېې له ۴۵ خخه تر ۵۰ سانتیو پورې دی پې هغې هم د خینتو نورو کتیبې په خير د اشوكانوم پیو دا سس لیکلې شوې دي (وګورئ ۱۶ مدنومره عکس). د دغه ډېرلیک له کتنې خخه پوهېږو، چې د اشوكا د بوداېي کېډلو پر لسم کال یعنې پر ۲۵۰ ق، م لیکل شوې دي او په دغه وخت کښې د موریا نفوذ او بوداېي دیانت تر کندهاره خپورو او د ده زیاتره اخلاقې بنستونه تطبيق شوي وو. حال دا چې په نورو ډېرلیکونو کښې د همدمغو بنستونو د عملې کولو توصیه کوي. د کندهار ډېرلیک د یوناني لیکنې ژباره دا ده:

"پیو دا سس پاچا د لسوکالو زیار ایستلو په پا کښې انسان ته اخلاقې اصول ورزده کړل او له هغه وخته ېې د ټولې څمکې خلک لابه دیندار

او لابهه نېکمرغه کړل، پاچا د خارویو له وژلو خخه خان وژغوره، نورو بشکاريانو او کب نیوونکیو خلکو له بشکار او کب نیولو خخه لاس واخیست او د مور او پلار په نمانځنه یې لاس پوري کړ، نو تر دي وروسته به په دغه دول ډېر بنه ژوند ولري.

له دي ډېرليک خخه خرګندېږي چې تر ميلاد دمخده د دريمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې یوناني او آرامي دواړه ژې او ليکدوډونه وو، د یوناني ثقافت اغیزه دومره غښتلي وه، چې په کتیبو کښې یې لوړۍ خای یوناني ژې او ليکدوډ ته ورکړي و، دا هغه عصر ته نژدي و چې په باختر کښې یونان باختري خپلواک دولت جوړیده، حال داچې د بودا د دین اغېزه اویوناني فرهنګ د اراکوزي تر سکندر یې (زاره کندهار) پوري رسپدلي وه خو کټه مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشيانو له بتایاوه خخه آرامي ليکدوډ هم په دغه سیمه کښې و.

يونان، باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونيو نو "پارسي ارته باز یوس" ېږ پر خپل ژوندانه د دغه خای حکمران وتاکه، دي تر لنډي مودې وروسته مړ شو او د ده خای امين تاس "دا نیکو لاوس" زوي ونيو. د آريان په وينا د سکندر تر مړينې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سغد حکمران و او چې "سیلیيو کوس" په هند کښې له "چند راګونته" سره روغه وکړه (۳۰۲ق،م) د باختر حکمران هم ده ته غاره کښېښووه، هغه وخت چې "سیلیيو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځسو کالو پوري د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې یې ډېرې سیکې موندل شوي دي، ده د باختر خایي خلک په خپل لښکر کښې اخیستي وو.

د سیلیدوکی کورنۍ د دريم پاچا په وخت کښې چې دویم "انتیو کوس" نومېد، د شاو خوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جګړه یېزې بوختیا نه په ګټه اخیستلو سره، د ده له اطاعتنه سر وغراوه او له هغې جملې خخه د باختر خلکو له هفو یونانيانو سره لاس یو کړ چې په دغه هپواد کښې له باختري ادابو او فرهنګ سره اشناشوی وو، نو د خپلواکي اعلان یې وکړ. دا وخت په باختر کښې دیودو تووس = تھیودو تووس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵۶ق،م په شاو خوا کښې د آزادی غوبښونکیو باختريانو په ملاتر په باختر کښې د خپلواکې پاچهه اعلان وکړ چې حدود یې تر سند، مرو او

هندوکوش غره تر لمنو پوري رسپدل او دا چې ده باختريان د نورو له تسلط خخه ژغورلي او کورني آزاد حکومت یې جور کړي و، نو خکه "منجۍ" لقب ورکړ شو.

د ديو دوتوس یوه سکه شته چې پر یوې خوا یې د دویم انتیوکوس خبره او پر بل مخ یې د ده کهاله ساتنديوی رب النوع "زیوس" له دوو، وازوو سره لیدل کېږي. له دې خخه خرگندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتیو کوس سیلیوکی" په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړي او بیا یې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کښې خپله سکه د پاچا په توګه پر سرو زرو وهلي ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاریس کښې ده پر یوه مخ یې د ديو دوتوس خبره او پریل مخ یې د جوپیتر (دامسان، تالندې او برپیننا درومی رب النوع) لوح لغړ شکل دي، چې په پینتو کښې یې یوه ګربته (عقاب) هم کښل شوې او د سکې پر خنده "بازیلیوزد یو دوتوس" لیکلې شوی دی یعنې ديو دوتوس پاچا (وکورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د یودوتوس" له کهاله یوازې ده یوه زوی چې "دویم ديو دوتوس" نومبد د پلار تر مړینې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ م، شاوخوا) په باختر کښې حکومت کړي دي، چې ده د شاهي سیلیو کیانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره بنه اړیکې او هم آهنګي درلوډ او خنګه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو خخه و، نو "دویم ديو دوتوس" له ده سره د دوستې تړون او بنه روابط لړل او د ده د پاچه، په وخت کښې د هریرود او د هرات بنار هم د باختر په قلمرو کښې شامل شو او سغدیانی ته هم له باختره حکمران استول کیده.

د لومړي ديو دوتوس د کهاله پاچه، پاچه یو اړیکې ده شوہ او د دویم دیوتوس یو امير چې ایو تیدیموس Euthydemus نومبد او د سغدیانی حکمران

یاغی شو، د باختر پاچایي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ م، شاوخوا) (وکورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ایوتید یموس په وخت کښې د شام یونانی پاچا "دریم انتیو کوس" د لوپدیع له خوا د پارت پر دولت یرغل او پارتی پاچا "تیری داد" یې مغلوب کړ او د ۲۰۸ م، په شاوخوا کښې یې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ایوتید یموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هیروود) پر غاره له انتیو کوس سره ونبست، خو چې مقاومت یې ونه کړا شو نو بيرته باختر ته راغي، او د باختر په پایتخت "زرياسپ" کښې تر دوو کالو پوري کلابند پاتې شو (د دغه بنار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګنبل شوې ده) په دې موده کښې "دریم انتیو کوس" درنګیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو چې زرياسپ یې ونه نیولاۍ شو، او دواړي خواوې ستړي شوې وي، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "دیمتریوس" دروغې د خبرو له پاره ده ته راغي، ده خپل لور ورکړه، او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزیه لوپدیع خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وڅو خېد (۲۰۵ م، شاوخوا).

ایوتید یموس تر هغه وروسته د هېواد د ادارې په یووالې کښې زیار ویوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفا گازتونس" یې د خان تابع کړ او شمال ته تر پامیر ها خوا تر چیني ترکستان او ختن پوري پر مخ ولار او لوپدیع ته یې مرورود، هرات او طوس ونیول، او خپل زوی "انتی ماکوس" یې د هغه سیمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنګیانه پوري یعنې د آریانه توله خاوره د ده د پاچه. د قلمرو برخه شو، بل زوی یې "دیمتریوس" د دغه ولايت حکمران و، چې دغه تول ارت هېواد د یونانی جغرافیونو په اصطلاح زر بناره درلوډل دا مهال د باختري یونانیانو د دولت فرهنګي او تجاري روابط له هند او غربی چین سره ټینګ وو، "وايو

تیدیموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو د دغه خای هنر او صنعت هند ته سوغات یوور، درا ولنسن په وینا: له یوې خروشتهي کتیبې خخه خرگندېږي چې یونانی باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې یې خپله هنري اغېزه پربنې ده. د باختري "ایوتیدیموس" د پاچه، دوره له ۲۲۰ خخه تر ۱۹۰ ق، م پوري ګنل شوې ده. چې د ده تر مرینې وروسته یې زوي "دیمیتریوس Demetrius" پاچا شو (وګورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د تکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کخو او کاتیا وار او د موریا تر پایتخت پتنه پوري پر مخ ولار چې دا پر مختګ د ده د دوو لویو جنرالانو "اپلودوتوس" او "مناندر" د زیار نتیجه وه، "مناندر" د کابل په شمال او پیان کښې زیبېدلی و او اولادو یې د ۱۰۰ ق، م تر شاوخوا پوري په هند کښې پاچه، کوله.

"دیمتریوس" د ۱۷۵ ق، م په شاوخوا کښې له هند خخه باختر ته راوگرځید، خپله دریم زوی "پانتالیون Pantaleon" یې دارا کوزی او سیستان حکمران وتاکه او بل دویم زوی یې د باختر حکمزان و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتالیون مړ شو، خای یې دده څلورم ورور "اگاتو کلیس Agathoicles" ونیو (وګورئ ۱۹ مه نومره عکس). دیمتریوس او د ده پر خای ناستو حکمرانانو په خپله ټلمرو کښې دېږي سکې و هلې دی او همدغه پاچا داراکوزی "دیمتریاس" (کلات) او ایور تیدمیا (سیالکوت) او د سند دیمتریاس (پیماله) او ته او فیلیا (د سند په دلتا کښې) بشارونه ودان کړل، چې دویم بنار د ده د پلار په نامه او څلورم بنار یې د مور په نامه نو مول شوی دی.

دیمتریوس د خپله ژوندانه په پای کښې له خپله لښکرو سره په هند

کښې بوخت پاتې شو، نو خکه پر ۱۸۱ ق، م کال د باختر له یونانیانو خخه یو سړی چې ایو کراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کښې پورته شو، د پاچه، اعلان یې وکړ او سکه یې ووهله، چې په هغې کښې یې خان باز یلو زمیګا لیوس (لوی پاچا=هندی مهاراجه) وباله (وګورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته موندلو له پاره زیار ويوست، خای یې ونه نیو او مړ شو. ایو کراتیدیس په باختر کښې دیو نانی پاچهانو د درېیمې سلسلې بنست کښېښوو تر ۱۸۶ ق، م پوري د آریانه د ختیزې سیمې له حکمران "مناندر" سره وجنګید، چې د آریانه توله خاوره یې نیوله، خو له لوپدیزې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوپدیز ایالتونه نیول او هغه اختلاف چې د "دیمتریوس" او "ایو کراتیدیس" د کورنیو تر منځ پیدا شوی و، د باختر سلطنت یې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق، م په شاخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپیسا ته یوورل شو. هیلیوکلیس Heliokles د ایو کراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ ق، م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختر وروستني یونانی پاچا ګنل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سیمو تر پرېښولو ورسته یې خپله پاچه، د ګند هارا د ولايت تر پایه (تر تکسیلا او جیلم پوري) غخولې وه. (وګورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر "هیلیو کلیس" ورسته یې نورو لسوتو خای ناستو حکمرانانو پر کابل، ګندهارا او پنجاب حکمرانی کړي ده، چې د ۳۰ ق، م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنيو یونانی پاچهانو خخه "انتیال کیداس" "امین تاس". "هرما یوس" - زیات شهرت لری (وګورئ ۲۲ مه - ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختر یونانی پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتی قبیلو منځته راتګ دی، چې دا پاچه، یې د ق.م د لومړی پېړۍ پر لومړی نیمایی پای ته ورسوله، او په دې ترتیب د دوی واکمنی تر دوہ نیمو سوو کالو

وروسته ختمه شو. په دې موده کښې د "دیو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق، م تر شاوخوا پورې د دوی ۳۶ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کښې واکمني کړې ده، یوناني فرهنګ او هنر ېې په آريانه او هند کښې خپور کړي ده، چې په دې موده کښې د ارباب انواعو پرستنه، یوناني صنعت، افکار، فلسفه، ژبه لیکدود او نور فرهنګي مظاہر د آريانه په توله خاوره کښې له محلې او بودایي فرهنګي عناصر وسره گډه شول، او د یونانو باختري او ګریکو بودیک خاص فرهنګ منځته راغي، چې د اسلام تر راتلو پوري ېې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کښې د لرغون پېژندنې فرانسوی مشر) په وينا: د هيلنسم نفوذ په افغانستان کښې تراومې پېړۍ پورې دوام درلود چې نښې ېې په دوه ډوله ليدل کېدای شي: لوړۍ د هنر له لاري او دویم د لیکدود له لاري د اسلام تر راتلو د مخه په اوومه پېړۍ کښې د دغه هپواد هنر لادګریکو بود یك د مشهور هنر یوه وروستني خانګه وه، خو د لیکدود په اړه بنایي وویل شي، هغه وخت چې د چین نامتو زایر "هیون تسنګ" پر ۶۲۰ م کال یعنې په عربو کښې د اسلام د لمراختو پروخت له باختره تیربده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري ېې پې شکه یوناني وو او یو د (بن) غږ ېې چې په پخوانې درې کښې و، خو په یوناني کښې نه و، پر زیات کړي و او هغه د PX توري یعنې د ش + خ مجموعه توري = بن دی.

هغه دوه یوناني ډېرليکونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹۶۳ کلو په کندهار کښې موندل شوي داشوکا هغه اخلاقې موعظې دی چې په تول هند کښې په هندي ژبو کیندل شوي دي، خو د دغه ډېرليکونو اهمیت په دې کښې دی، چې د ارغنداو په ناوه کښې آرامې ژبه او لیکدود د اشو کاتر وختو (۲۵۰)

ق، م شاوخوا) پوري ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوزهان وايي د دغو دوو ډېرليکونو یوناني متنونه د یوناني فیلسوفانو او خطيبانو لکه اپلاتون او ارستو د ژې ساري ګنل کېږي او وینو چې د ق، م پر دريمې پېړۍ په کندهار کښې د فکر او لیکنې ژبه همهګه ده چې په آتن یاد میلت په بېزو و کښې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنو ډول هم د یوناني کلتور یووالي کښې او خړګندېږي چې دا ئای د یوډ یوناني مورخ په وینا د مسيحي عصر په پیل کې ډيونانیانو تاتوبې و، (د کندهار ډېرليک (۱۶۱) نمبر عکس دې وکتل شي). سرېبره پرداي تر ۱۹۶۱ م کال وروسته فرانسوی نرغون پېژندونکيو د یوډ یوناني بنار (آئی خانم = سپوپمي مخې مېرمن) په کنډوالو کښې د همدغه یونان باختري مدنیت د پېښه آثار موندلې دې. دا بنار د افغانستان او شوروی متحاد پروپش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلتنه آمو او کوکچه سیندونه سره ګلهېږي او ډېرې کنډوالې لري چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاره پر دوو تاکلیو برخو وېشل شوې دي: یوې خوا ته ېې یوه لوره غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچې پر سیند حاکمه ده او د دې شل متري، غونډۍ بلې خواته آمو سیند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې. د دغه بنار بالاحصار دی او یو حصار ېې د برج او خندک سره د ليندي په بشکل درلود او د بنار په منځ کښې ېې له شمالي دروازې خخه جنوبي دروازې، خواته ۱۶۰۰ متره وات ايستل شوی و، چې کوشې ېې هم ليدل کېږي (وګورئ ۲۵ مه نومره عکس. د بنار نقشه).

په دغه لرغونې بنار کښې ېې د مدنیت نخښې موندلې دې، چې هغه باید "د ګریکو باختر" خاص مدنیت په نامه یاد کړي شي، چې د منځني آسيا د صhra نشینو د یرغل له امله له منځه تللې دې. خو کنډوالې ېې د

لورې معماری، طرز رابنېي، چې په پخو خښتو او هبرینو ستنو د مرکزی لوپې مانۍ ودانۍ جوړې شوي دي، دamanې، يو اوږد غولی لري او هم په مانې کښې د شنې، ژړپې، سرې او تورې رنګ اميزي، نخښې شته. هغه خښې چې په دې مانې کښې کارول شویدی هره ضلع پې ۴۵ سانتي او پنډوالۍ پې له ۱۲ خڅه تر ۱۵ سانتيو پورې دي، د دغه بشار اوبيه د ويالي له لاري د کوشو لورو برخو او حتی بالا حصار ته رسپدلي، چې د کوکچې سيند له ۲۰ کيلو متنه واتېن خڅه را بهيدلي، بشار درې برخې درلودي، چې يوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار را کښته او درېيمه برخه اړګ دی. په جنوب لوپدیزو برخو کښې د خلکو د اوسبدو خای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له دې ورزشگاه خڅه د هرمس(دېپهلوانۍ) رب (النوع) مجسمه لاس ته راغلي ده، چې د کشف شوي ډېرليک له مخي هغه يوه یوناني "تربیاه کوس" د استراتستون نومي هرمس او هرکول وقف کړي وه.

بله ليکنه چې د دغه بشار د خلکو د فکر او فلسفې بنسکارندويه ده، هغه د يوه یوناني "کي نه آس" د قبر د اوږد سندوخت کتبې ده چې "کلا ارك" د اېي فراد یوسې" زوي په آى خانم کښې پر هغه سندوخت کينلى او پر هغه قبر پې اينې ده چې مطلب پې دا دي:

"په کوچینوالی کښې بنه روزنه واخله! په زلمیتوب کښې خپلې غونښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کښې سم کاري اوسي! پر زور والي بنه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستيو ورڅو کښې پوه شه چې خنګه پې افسوسه مړ شي!"

دا قيمت بها وجيذه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهير بنه بنسکارندويي کوي.

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په ډېرليکونو کښې ولیدل شو، چې د ساکه قبيلې د آمو ها غاري ته د پامير په شاوخوا کښې د هومه راپونکيو يا د ګړنديو ساکانو په نومو د هغه پاچهانو تر ادارې لاندي او سپدلي او د پارت (خراسان) له لاري د زرنګه. د رنګيانه خمکې ته راتپري شوي خپل نوم پې سکستان. سیستان ته ورکړي و او هم پې د هندوکوش په شمالې سیمو او باخته کښې ژوند کاوه، چې بیا له دې خایه لوپدیع او ختیغ خواو ته خپري شوي او د دوی پېښې د آريانه د تاریخ برخه ګنل کېږي.

موسیوهاکن په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسي د لس کلنو کېندنو نتيجه" نومېږي وايي: "صحرانشين ساکان تر عمومي مهاجرت دمځه په باخته کښې یونانيانو ته راتلل او د سرتپرو په ډول نوکران کېدل د دوی ئېښې مشران لورو ملکي او عسکري رتبو ته رسپدلي وو چې د هغوي له جملې خڅه هرا یوس (Heraius) د یونانو باختري د وروستيو پاچهانو په تقلید سکه وهلي، او داسکه پې "هاکن" په تاشترغان کښې موندلې وه. دا قبيلې له باخته خڅه د هرېرود ناوي او له هغه خایه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشپوه شولې او د پاچهۍ په جوړولو پې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختیغ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوي پورې هم رسپدلي و او هغه پې "کي - پن - Pin - Ki" بللي دي او د ساکه له

دې قبیلو خخه چې د ارغندادو او کښته سند په ناوو کښې او سپدلو یوہ سری چې مایوس - (Mayos) نومید د ۷۲ ق، م په شاوخوا کښې د "لایلیو زیاز یلیون میگا لیوس مایوس" په عنوان یعنی "لوی شهنشاه مایوس" سکه و هلپی ده او د خپل هبود و بش یې تر تکسیلا پوری رسولی دی، چې یوہ ڈبرلیک یې په تکسیلا کښې پر مسي غاب کشف شوي چې نېټه یې (۷۸ ق، م) ده، له دې خخه معلومبری چې د ختیز پنجاب د یونانی پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس له منځه تللى دی او اووه زره سکې یې په یونانی او خروشتی لیکنو موندل شوي دي.

تر مایوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو خخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل شوي چې یو یې ازیس AZES (۵۰۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازیلیسیس AZILISES دی. دوى په یوہ عصر کښې او سپدلو او دواړو پرسکو باندي په یونانی خط "لوی شاهنشاه" لیکل شوي دي. داسې سکې هم لیدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه یو په یونانی خط او بل په خروشتی لیکل شوي دي (وګورئ ۲۶ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې ګرخندوې کوچۍ قبیلې د آمود بهیدو جنوب ته د باخر په سیمو کښې له پکهټ - پښت او پښتنو سره ګډې شوي د ساکه نوم یې په دغو پښتو کښې پریښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاك قبیله او په هلمند کښې ساکزی (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوى نوري قبیلې په خراسان کښې د هریرود له ناوي خخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه میشته شوي او خمکه یې هم د دوى په نامه یاده شود، خنګه چې له خپل اصلی ټاتوې په باخته خخه د هریرود ناوي ته تر دامغان (د خراسان یوہ برخه) پورې تلې وي نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهوري شوي چې پارت په سکایي ژبه تبعید شوي ته وايي او دوى

هم له باختره هجرت کړي و.

"سر او لف کرو" انگریز افغان پېژندونکی د ګندھاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډیر شباهتونه موندلی او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نزدي دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاہ) + (گه = د تجلیلی تصغیر نخښه) + (دمه = جلال = برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاھی" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا + هوره = اور یا هور) د اور سپاھي يا لم ر سپاھي او بادرنا سپاھي په مانا ده.

همدارنګه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "خښتن" د مالک او خاوند په مانا دي.

او که موږ پارت . پارتھو د ژوستن په وینا "تبعيد شوي" او "مهجور" وېولو، نو په پښتو کښې یې او سنی شکل "پردی Pradia" یعنی بیګانه او مهاجر دي. یا به د پښتو (پرته) PRATA وي (د دزيم حرف په زور کښې) چې دغه هم دلیری مانا لري لکه چې وايي: له مخه مې پرته شه یعنی لېږي شه. یا پلانې پرتې وايې یعنی له عقله لېږي خبرې کوي.

داسې بنکاري چې سیستان ته د ساکه قبیلو لوړمنی مهاجرتونه تردي وختو ډېر پخوا پیښ شوي دي: د موسیو فوشه په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق، م) د سیستان د نیولو په وخت کښې دا "ساکان" د دوى د بنو خدمتو په سبب "ښه کرونی - نیکو کردار" (په یونانی کښې ايو یرګت Evergetes) بلل همدا خلک د (۳۲۰ ق، م) په شاوخوا کښې پر همدي خمکه او سپدلو، چې سکندر هم دوى نازولي وو او ښه نرمه رویه یې ورسه درلوده (وګورئ تمدن ایراني کتاب).

د (۲۵۰ ق، م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس . ارشک . اشک د "فری

پاپت" زوی له خپل ورور "تیرداد" سره لوپدیغ خواته لار، د پارتې یونانی حکمران فریکلیس یې واژه او داشکانی سلطنت بنسټ یې کېښېسوو، په یونانی او خروشتی دواړو ژیو یې سکه ووهله، او خپل خان یې بازیلیوزبازیلیون (شہنشاہ) وباله، چې منخته راتګ یې د ۲۴۹ ق،م په شاوخوا کښې او پایتحت یې او سنی دامغان ته خیرمه و، داشکانی پاچهانو سلسله د ته منسوب ده، د سترا بو په وینا دی تر دوو داخلی جنګو وروسته د خپل نیزه وال له لاسه تپی شو او د هغه تپ له امله پر ۲۴۷ ق،م کال مر شو پر ۲۴۸ ق،م کال دده زوی تیرداد د دویم اشک په نامه پر تخت کښیناست بنه غښتلی مدبر پاچا و، تربابل پورې یې فتح وکړه او ختیغ خوا د باختر شاوخواهه ورسپد، خوله باختر یونانی پاچا دویم "د یودوتوس" سره یې د سیلیوکی دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د یووالی لاس یې ورکړ، دی چې زور شو مر شو، او پاچهی یې له ۲۴۸ خخه تر ۲۱۴ ق،م پورې وه.

نور اشکانی نامتو پاچهان دادی:

- ۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق،م) د تیرداد زوی چې د ده په وختو کښې "دریم انتیو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتیر شو.
- ۴ - فري یاپت د اردوان زوی (له ۱۹۶ تر ۱۸۱ ق،م).
- ۵ - لومړۍ فرہاد د فري یاپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق،م) د باختري د یمتریوس معاصر.
- ۶ - مهرداد د لومړۍ فرہاد ورور (۱۷۴ - ۱۳۶ ق،م) لوي او هوبنیار پاچا و، چې د باختري یونانیانو غربی ولايتونه او مرو یې ونیول، اراکوزی، کابل او سند یې لاس ته راوستل او د پارت د هپواد وېش یې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه یې لرل چې د دوی په غوښتنه یې کار کاوه.

۷ - دویم فرہاد د مهر داد زوی (۳۱۶ - ۱۲۷ ق،م) ده ساکه قبیلې

خپلې مرستې ته وبللي چې له انتیو کوس یونانی دولت سره په جنګ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرہاد له دوی سره وجنګید، خو چې فرہاد ووژل شو، او پارتیانو ماته وکړه.

۸ - ارتبان (دویم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق،م) د دویم فرہاد تره

او د فري یاپت زویو، چې د دویم فرہاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښیناست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر یوه برخه وه وښت، په یوه جنګ کښې د لاس پرمونت تپی او له همدي امله مړ شو، پارتیان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو، او هغه یې په خپل نامه سګستان (م. معرب یې سجستان) وباله او ان د کابل تر نیولو ورسته د هند خواته هم تیر شو او هلته یې د هندوساکه یا هندو سیتهين دولت جوړ کړ. همدارنګه ګرځنډه صحرایي سپین پوټکیو آریاې قبیلو (هون) د شمال له خوا یړغل وکړ او د ۱۲۷ ق،م په شاوخوا کښې یې باختر او تخار ونیو او د هغه خای یونانیان یې جنوب ختیز خوا د کابل او سند لوري ته وشرل، او دا تولی صحرایي قبیلې (ساکه، تخار، هون) شمالی آریاې خلک وو، چې د ئېږ پوستو له توکم (تزاد) خخه نه وې، بلکه د دوی ژیه - خیرې - بښې بیسخې اريايې دی د تورن فان کشف شوې آثار دا مطلب بنه خرگندوی.

۹ - دویم مهر داد دارتیان زوی (۱۲۶ - ۱۲۴ ق،م) لوي پاچا و، چې

په خپل ۴۸ کلنی سلطنت کښې پر ساکانو او سرکښو قبیلو بريالي شو او د باختر او سیستان یوه برخه یې ونیوله او د خپل سلطنت وېش یې همایا غروته ورساوه.

خو لوي مهرداد د پارت د دولت پایتحت له خراسانه د دجلې غارې

ته یور او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنگو بونخت پاتې شو، نو خکه تر هغه وروسته دیارت د دولت پیښې په آريانه پوري اړه نه لري، او زمود د تابع برخه نه ده. داشکانيانو له سلسلې خخه تر پېنځمې ميلادي پيري پوري په ایران، ارمنستان او د لويدیزې اسيا په مختلفو برخو کښې دير پاچهان پاچهۍ ته رسپدلي دي، خو زمود له هبود او زمود له خلکو سره پې اړه نه لرله خو خلورم اشك (خلورم فرهاد) پر ۳۳ ق،م کال ظلم او تيږي وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی ختيغ خوا ته وتنټه او هفو ساکانو ته ورغني چې په باختر، سياسات رخچ او نور وځایو کښې او سپدل او له دې خایه بېرته خپل هبود ته لار.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو خانګو خخه چې په جنوبي افغانستان او غربی هند کښې پې پاچهۍ کړي ده، یوه، خانګه هم د پرتهاوا - پهلو ده چې د دې خانګي د سياسي تشکيلاتو او ادارې لوړۍ خای سګستان او اراکوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددي خانګې د خلکو واکمني د ميلاد په لوړۍ پيري کښې تر تکسيلا پوري رسپده او هغه وخت چې اپولو نيوس APOLLONIOS پر ۴۳ - ۴۴ م کال د تکسيلا د ليدو له پاره راغي، هلته له دې خلکو خخه یوه یوویشت ګلن پاچا د فراوتيس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهۍ کوله.

د سیستان او اراکوزي د پهلو اکو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونيس Vonones نومیده، په سکو کښې د لوی شهنشاه په عنوان یاد شوي او د ۱۲۰ ق،م په شاوخوا کښې پې پاچهۍ جوړه کړي ده، سکې پې په یوناني او خروشتهي ليک دي او په خينو سکو پې د خپلوانو او تابعاني نومونه هم ليکل شوي لکه "سپه له هوره" ورور پې Spalahora او سپه له ګادمه Spalagama وراره پې، سپه لى ريزا Spalirisa بل ورور پې نو خکه ويل

کېدای شي چې د سا که پهلووا د کورنيو افرازو په دې خاوره کښې یو بل ته نژدې په یوه عصر کښې په ګډه حکمرانی کوله، د دونونیس دا خپلوا د هبود په مختلفو خایو کښې د د نایب السلطنه ګان وو (د ۱۱۰ ق،م په شاوخوا کښې) (وکوري ۲۷ مد نومره عکس) د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندو فاریس Gandophares يا اندوفیریس دی (۱۹ - ۴۸) چې په سکو کښې شهنشاه - ژغورونکي نه ماتیدونکي او دیندار معرفي شوی دی او هم د پېښور شمال ختیز ته د تخت بايي په ډېرليکونو کښې (۱۰۳) ګودو هره هم دا پاچا ګنلې شوی چې له سیستانه پې تر سند و پنجاب پوري واک درلود، خينو مورخانو د اوسمی کندهار نوم پخوانی ګندوفارو ده ته منسوب بللي دی چې په دې نامه کښې د "فر" تاریخي کلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا پې "برم ګټيونکي" دی، که مور دا نوم په پښتو واروونو" ګونده فر" د اساسی جلال او برم مانا ورکوري او مور وینو چې د آريانه د کوشاني پاچهانو پر سکو پې هم د "فر" توری ليکلی دي د لرغونی هند د سياسي تاریخ ليکونکي د تخت بايي د ډېرليک له مخی د ګندو فاریس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال تاکلی او وايي چې دا کال نه مسيحي روایاتو سره هم سم دی په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتی) دين لاره، خود حضرت مسيح شاگرد او په هند کښې د هغه د دين "ابلغ سنت توماس" د ده دربارته واستول شو او پاچا د مسيح دين ومانه چې په مسيحي روایتو کښې د ګندو فوروس په نامه یاد شوي دی، له همدي سبې ده په خينو سکو کښې له خپل نامه سره دديوه ورته Deva-Varta صفت يعني دين دارهم ليکلی دي.

د لرغونی هند په سياسي تاریخ کښې ليکي چې: له ګندو فاریس سره هم دده خينې خپلوانو په حکمرانی کښې ګهون لاره، چې یو له هفو خخه

د ده ورا ره ابد اگاسیس Abdagases د افغانستان په جنوب کښې، او له جنرالانو څخه یې اسپاورمن Hspavarman او سه (چچ) او له حکمرانانو څخه یې سپیدنه Spedana اوسته وستره Satavastra په تکسیلا کښې وو.

د ګندو فاریس تر مړینې وروسته د ده ارت هبود د ده د خای ناستو تر منځ بر کوجنیو برخو وویشل شو (د ۵۰ م شاوخوا) چې د هفو له جملې څخه سنه باریس Sanabares په سیستان کښې، پاکوریس Pakores او سه په ګندهاره او لو دیز پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په یونانی او خروشتی ليکدو دونو له تکسیلا څخه لاس ته راغلې دی، د پهلووا له همدغو شاهزادگانو څخه اور تاګنس هم دسکو له مخی پېژندل شوی دی، چې دی یې همه ګودا . ګاد د ګندو فاریس ورور بللې دی، چې د میلاد د لوړۍ پېړۍ په دویم نیمايی کښې یې حکمرانی کوله، د چارسدي په خروشتی ډېرليکونو کښې یې نوم "ګادسا" دی چې څینو دا نوم د ګندو فاریس د قبیله نوم هم ګنډلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "ګدون" د قبیله نوم هم را په یادوي چې د چچ (همه ګه سه) د څمکې په شمال کښې پرته ده، عربی مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړي و.

(وګورن ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانیان

هغه قبیلې چې د (۱۶۵ق.م) پر شاوخوا یې له آريابي ساکانو او سیستانو سره د وینې او توکم (نژاد) ګډون لاره، د بنې، خېږي جګو پوزو او نور خرګندو ڦینیو خانګرتیاوله مخې د ختیز شمال له آريابي نژاد څخه ګنډل کېږي او چینیانو دوی یوچى yuach-chi بللي دي چې له خپل پخوانې تاقویي څخه چې د ختیز چین خوا ته و، راولوټې او د آمو سیند شمالي سیموته راغلې. دوی د هغه خای ساکان په باختر کښې د آريانه ختیزو سیمو او د هندوکوش جنوب ته و شرل چې تر ۱۲۷ق،م وروسته تر هنده پوري هم پرشا شول او خای یې یو چیانو ونیو.

پر ۱۳۸ق،م چې د چین امپراتور ووتی Wouti (۱۴۰ - ۸۷ق،م) د ھیوانګ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربرپد، نو خپل یو سفیر یې د چانګ-کین Tchang-kien په نامه یو چیانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هفوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفیر په وینا د آمو په جنوبي سیمو (باخته او بدخشان) کښې د تاهیا (تخار) خلک او سپدل او د یوه بل چیني مورخ سیو . ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ق،م شاوخوا) له لیکنې څخه هم خرګندېږي چې یو چیانو تر (۱۲۵ق،م) پوري لا د آمو په شمالی سیمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبي خواته را شیوه شوي نه وو.

یوچی خلک د (۷۰ ق.م) په شاوخوا کښې تر آمو را پوریوبل، او د تخاریانو (تاهیا) په مرسته یې باختر ونیو، تر هغه وروسته د یوچی او تخار تر منځ ګلهون راغی، او یو غښتلی او ممتازتکم (عرق) یې منځته راوست چې د کوشی *Kushi* کوي شانګ . کوشان نامتو قبیله د دغه خلکو له پېنځگونو قبیلو خخه وه. د "کوجی" او سنی، کلمه په پښتو او دری دواړو ژبو کښې د دی ریښی نمایندګي کوي د چین د یوه مورخ د یادونې په اساس د کوشیانو مشر چې کیو . تسيو . کیو - *kieu-Tsieu-Kieu* نومېد د نورو خلورو قبیلو مشران یې د خان تابع کړل او په خپله دی" د کوي شانګ پاچا"په نامه وېږنډل شو، له همدي وخته په تاریخ کښې د کوشان کلمې د یوچی خای ونیو، د دغه تبر لومړی نامتو پاچا د چین د لیکونکیو په وينا همدا کیو : تسيو . کیو . کوجوله کړه کد فیزیس) (*Kujula-kara-kadphises*) (د ۴۰ م شاوخوا) و، چې پارتیا (خراسان)، کابل او کاپیسا یې ونیول او د غزنې په شاوخوا کښې یې د پوتا *Pauta* خلک هم د خان تابع کړل چې د فرانسوی "واله د وپوسن" په وينا دا خلک پښتنه وو.

کوشان شاه د خپلې پاچهی په اوږده موده کښې وکړۍ شول چې د یونانی او پارتی پاچهانو پایخور(باقایا) له منځه یوسی؛ د آريانا په توله خاوره کښې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا ستری امپراتوری بنسټ کښتیردی دی د ۷۸ م په شاوخوا کښې پر ۲۰ ګلنۍ تر ۳۸ کالو پاچهی وروسته مړ شوی دی، تر اوسه پورې یوازې د ده راز، راز مسي سکې پیدا شوی دی، چې یونانی او خروشتي لیکنې لري، دده نوم په یونانی کښې" کوزولا کده فیس" دی چې دده القاب یې "دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه" لیکلی دی. (وګورئ ۲۹ مه نومره عکس).

د ستر کوشانشاه لومړي کد فیزیس تر مړنې فروسته یې زوی دویم

ویمه. کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م ترشاوخوا پوري حکمرانی وکړه او پر ۸۰ ګلنۍ وفات شو. (وګورئ ۳۰ مه نومره عکس). دی لومړي کوشانی شهنشاه دی چې د خپل هېواد و بش یې ختیز خواته د ګنګا تر غارو پوري رسولی و، خو چې د چین د پاچا در بارته یې خپل استازی (سفین) واستاوه او د هغه لور یې خانته غونښتله او دا غونښتنه یې رد شو، نو پر ۹۰ م کال یې اویا زره سپاره د خپل نایب (سی Si) په مشری د پامیر له لاري ختیز چین ته د یرغل له پاره ولپېل او د چینی جنزال پان . چاو په لاس یې ماتې خوره، د چین امپراتور *Hsia-Ti* هو . تي ته یې ګلنګ(باج) ورکړ، خو تر هغه وروسته یې درومن له امپراتوری سره خپل اړیکی ټینګ کړل او پر ۹۹ م کال یې خپل استازی د روما امپراتور "ترابجان" دربارته استولی و، او له هغه هېواد سره یې تجارتی او فرهنګي روابط درلودل، چې دده، د عصر په سکو کښې درومن د سکو جوړولو د هنر پیښې (تقلید) خرگندې دی او پر هغو باندې دستر کوشانشاه د یوه پوټره *Deva-putra* (خداآنده زاده) القاب لیدل کېږي چې دفع پور(فغافور) د لقب مانا ده، دده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کښې ګنډې شوې ده. تر ده وروسته په تاریخ کښې ۲۰ کاله خلا شته چې په دې موده کښې له لرغونیو آثارو او سکو خخه تر اوسه د یوپاچا وجود نه دی خرگند شوی ئینې د سوتر میگاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کښې خایوی، خو غالب اټکل دادی چې دا سړۍ په هند کښې دویمه نایب السلطنه و.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهی د ۱۲۵ م یا د ۱۶۴ م په شاوخوا کښې یو چانه ورسیدله چې کنیشکه *Kanishka* نومېد، او بنایی چې د کد فیزیس له کورنۍ سره یې د خپلوي روابط هم درلودل، خو دی دیوه لوی کهاله موسس دی چې د میلاد د دریمي پېړۍ، تر منځ پوري یې زموږ په

د یونانو باختري په صنعت کښې بې رواج و، ونمانيخل شي.
د هند د جنوبي ژې "پالی" پر خای دې د سنسکريت ژیه مذهبی ژبه
شي، په همدي سبب پخوانی کوچني مذهب جنوبي مذهب، او مهایانه د
شمال مذهب ګنيل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودايو دين ومانه،
نو پر خپلو سکو بې چې پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ
صورت وکین، په دې توګه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل
خانونه له کوچني مذهب خڅه بیل او په ماواراء الطبيعه مسالو کښې خپل
عقايد او د بودايت په عالم کښې د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو
گروهه تفسیرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنيشکه تر دربار پرته بل
داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډک واي نه شو لیدل کیدا چې
په هغه کښې دلوی مذهب پر موسس "ناګار جونه" سریره نور پوهان هم وو،
لكه: ((اسوه ګھوشا Asvaghosha د حماسیاتو او هسکو ډرامو لیکونکي د
بوده چریته مؤلف او ساري پوره پره کره نه، د طبی علومو ستر لیکونکي
چره که، د دربار دیني مشاور پارسو، سنگهه رکشه، او سدره سنه (هغه
مبلغ چې کنيشکه بې بودايو دين ته وارا وه))

د کنيشکه په وختو کښې د ده په تول ارت هپواد کښې خورا ډبر
بودايو معبدونه او سنگارامې ودانې شوې چې له هغې جملې خڅه دهیون
تسنگ که وينا یو د "شا. لو. کيا" معبدو، چې چیني یرغمانو ودان کړي و،
په هغه کښې بې د مها کاله د لوی بت په پنسو کښې خزانه هم پسخه کړي وه
چې که دا سنگهارا مه ورانه شي بيرته بې په هغو پیسوا ودانه کړي. او س د
دغه لوی بودايو معبد نښې بکرام ته دوه کيلو متراه ورڅيرمه د شترک پر
غونډۍ، (پوزه شترک) کښې بشکاره شوې او هلتله انځور شوې ودانې او بشکلې
مجسمې له ځمکې راوټلي دي.

هپواد کښې پاچههی کړي او خپله واکمني بې په هند کښې هم پراخه کړي ده.
د کنيشکه د شهننشاهي مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (بیښور) او
په دوبې کښې د کاپيسه بکرام و، چې د هپواد ختیز ويش بې د هند تر
بنارس رسیده او د لوپدیخ خواهه په پارت پوري نښتی و، د شمال لوري ته
بې کاشغر، یار کنلو او ختن هم ونیول د چین له امپراتوره بې یړغمل
واخیستل؛ بودايو دین بې ومانه؛ د اشوکا غوندي بې د هغه دین تبلیغ او
خپرولو ته ملاوړله؛ د بودايانو خلورمه لویه دینی جرګه بې چې پېنځو سوو
پوهانو برخه په کښې اخیستې وه د کشمیر په سرینګر کښې د هفو اخلاقافاتو
د لیرې کولو له پاره جوره کړه چې د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا
شوي و، په بوداې دین کښې بدعتونه او پساتونه پېښش شوي وو، او پر خپل
اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلي وې نو په دې
جرګه کښې چې د کنيشکه د دربار پوهان او د ګندهاره علماء هم په کښې و،
د اووم بودايو پیشوا د ګندهاره د لوی عالم واسو میتره Vasumitra په مشر
تابه جوره شوې وه داسې فیصله وشه چې دهینه يا نه Hina - Yana -
کوچني بگې - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړنې راپه دې
خوا بې پېنځه پېږي، رواج موندلی و تعدیل او اصلاح شی، او دا مذهب چې
د سپیخلي تقوا او نفس د تهذیب سپارښته بې کوله د مهایانه Maha-yana
په لوی مذهب تعدیل شو، چې د ناګار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا
ترتیب شوې و. په بودايو لوی مذهب کښې چې ورسټه بې په ختیزه آريانه
کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقې سپیخليو د ساتيرو پر خای
داسې بنوول کډه چې یو سړۍ باید د بود یستوه Bodhisattva روښانه شوې
راتلونکي بودا مقام ته لور شې، او هم د بودا د پښې یا نورو نخښو بنوولو
پر خای باید د ده توله او بشپړه مجسمه لکه د آريانه نور ارباب انواع چې

د دویم لوی معبد آثار چې کنیشکه خپل ژمنی تایبوي پیښور ته نزدي ودان کړي و، د شهرشاهی جنوب ختیز ته د ۱۵۰ فتیه جګ معبد کندوالې دي، هغه یې په خواړا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتې له پاره ودان کړي و، د دغه معبد په ارندو ودانیو کښې د اووسو په شاوخوا کښې بوداې راهبان اوسبېل. د هيون تنسګ په وينا دا کچکول وروسته کندهار ته پرل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزیم ته راولې شو) وايې چې د بودا دا کچکول په شپږ مې ميلادي پېړي کښې هغه وخته چې شاه کېپین (کابل) ګندهاره ونيو کندهار ته یوورل شو.

دغه معبد ته نزدي سل فتیه جګه د پېپل ونه ولاړه و چې د هغه وخت د خلکو په عقیده بودا د هغې تر سیوري لاندې کنیستلى و، او همدله پې د بوداې دین روزونکي شهنشا، کنیشکه د زېږدو پیشگویي کړي وه. همدارنګه کنیشکه، د دی مقدسې ونې جنوب ته یوه لویه ستويه جوره کړه چې د فاهیان په وينا د ۴۷۰ فتو په شاوخوا کښې لوره، او په قیمتی جواهر و بنکلې شوی وه؛ چې اوس پې آثار د پیښور جنوب ته نیم میل لیرې د "شاه چې دهیری" په شپږ ګزه غولي کښې بیدا شوی دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې ستويې له ګنده والې خخه یوه فلزي انخور شوې سندوچه کشف کړه، چې پر هغې د کنیشکه ولار تصویر کنلي شوی و، او په سندوچه کښې د بودا مقدس آثار وو، چې دلاره کرزن له خوا د بrama بودايانو ته ورکړل شوهد هغې سندوچې یوه مهمه لیکنه داسې ژیارل شوې

د:

"د آګیسله Agisala خدمتګار مهاسینه په سنګهارامه کښې د کنیشکه د ويهاري د کار خارندوی" په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو خخه دي (وګورئ ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کښې د ادارې یو مرکزی واک او د مدنیت او فکر پیدا کیده منځته راغله او خنګه چې دده شهنشاهی ۲۲ کاله ګنډل شوې ده، نو خکه دده مرینه د ۱۵۱ م په شاوخوا کښې اټکلیدا شی چې په دغه وخت کښې به دې د ختن په سیمو او د چین او سعد ترمنځ په غرو کښې مړووي.

د کنیشکه تر مرینې وروسته د ده هپواد د ده د زامنو تر منځ وویشل شو، او واسیشکه Vasishka زوی یې چې د هند په ماتوره کښې نایب السطنه و دده پر خای کښیناست، که خه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نزدي په یوه ډبرلیک کښې چې د کنیشکه د سلطنت پر ۲۴ کال لیکلې شوې ده، او هم په دوو نورو لیکنو کښې چې دده د جلوس پر ۲۶. ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم لیکل شوې دی او له دې خخه خرګندېږي چې دی د ۱۴۵ خخه تر ۱۶۰ پورې په هند کښې حکمران و، چې زوی یې هم د کنیشکه په نامه یادیده او ده ته یې دویم کنیشکه وايې، اباسیند ته نزدي د آرا په ډبرلیک کښې د ده نوم په خرګند ډول په خروشتي لیکددو" واجشكه پوته کنیشکه" یعنې واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل شوې دی

همدارنګه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کښې دده د شهنشاهی د ختیز ولایت حکمران و، خود جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کښې (۱۶۹=۱۶۹) د مهاراجه د یوه پوته (خداوند زاده شهنشاه) په نامه یاد شو او خرګند ده چې تر دې دمځه یې بشپړه خپلواکۍ نه درلوده، خو وروسته یې سکه وهلي ده او داسې معلومېږي چې ده په هند کښې او دده هزاره دویم کنشکه په آريانه کښې پاچهۍ کړله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

هوویشکه نفوذ تر کابل پوري رسپد، هغه ډبرليک کښي چې د وردګو په خوات کښي لاس ته راغلی دي، دي د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان بلل شوي دي او له بگرامه هم د ده ډپري سکي کشف شوي دي، په دي توګه د ده د هپواد ويش ختیخ خواته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسپد، ده په ماتوره کښي یو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړي، پرسکو یې هم په یوناني ليکدود "شانن شا او ويشكى کوشان" یعنې شاهنشاه هویشکه کوشان ليکلی شلوي، په کشمیر کښي یې د "هوشكه پوره" بنار ودان کړي دی، او د ده د مرینې کال یې د ۱۸۲ م شاوخوا کښي ليکلی دي د دغه کهاله بل شهرزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندی آثارو کښي یې واسوديوه Vasu-Diva بللی دي، ده په هند کښي د ۱۸۲ م په شاوخوا کښي پاچهي کوله، خو آريانه ته یې نفوذ، نه و رارسيدلۍ، پرسکه یې په یوناني ليکدود د "شاناناشا۔ ياشانن شا۔ شهنشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دي کهاله بل پاچا نه دي پېژندل.

د لويو کوشانيانو دوره د ۱۲۵ م په شاوخوا کښي د کنيشکه له جلوسه پيل او د ۲۵۰ م په شاوخوا کښي پر واسوشکه ختميږي، چې په اتكلي ډول یوه پېږي او د ډپري خلورمه شي. په دي دوزه کښي زموږ د هپواد ويدۍ او اوپستايي لرغونې فكري او فرهنگي مبادي د هخامنشي - یوناني - هندی او بودايي مدنیتو له آثارو سره ګله شوي، او د شمالی توراني آريایانو د ساکانو وسيتی تهذیبي عناصر هم په کښي داخل شول او یو ډير غښتلې افغاني فرهنگ یې منځ ته راواړ، چې د دين نمانځي له مخې یې بشپړه آزادي درلوده، له سپیڅلې او رمز دیسنايی اتشکدو سره بودايي سټو یې ولارې وي چې کنيشکه او زامن یې د بودايي دين ټینګ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بیا هم د کوشانيو په ټول ارت هپواد کښي د نورو

اديا نو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادرې په معبد کښي، چې د کشف شوي ډبرليک له مخې د کنيشکه په وخت کښي جور شوي او بیا د ۱۶۰ م په شاوخوا کښي یعنې د کنيشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسلې کښي یې ترميم کړي دي د مقدس او راود زردشتی معبد آثار پیدا شوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکي نوکونزیکي نومېد چې د ماريګ Marig له کورنۍ خخه و چې د فرانسوی څېړونکي مریک په وینا دا فاميلى نوم د دوو ورونو له نامه سره د وردګو د خوات په خروشتي ډبرليک کښي هم راغلي دي، حال دا چې د بغلان د مهادرې په معبد کښي د اور نمانځي آثار او د خوات په ډبرليک کښي د بودايي دين نخښي خرگندې دي او دا معبد د کنيشکه د جلوس پر ۵۱ کال د ۱۸۰ م شاوخوا ودان شوي دي، د دوارو ترمنځ یوازي شل کاله واتن شته دي.

په هغه عصر کښي د ديني عقайдو د آزادي بل مظہر دادی: په تکسیلا کښي چې د بودايي تهذیب مرکز، د اتشکدي د ودانۍ دیوالونه شته چې ۱۵۸ فتیه او بدواوی او ۸۵ فتیه پلنواли لري او د ستنو د جورښت او معماري سليقه یې یوناني دي، دا خرگنده ده چې د یونانو باختري د مدنیت تر څېربدو وروسته جوره شوي ده، پردي سرپرېه هلته اتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دين پېروانو په آزادي سره د خپل دين مناسک پر خای کول.

د ژې او ليکدود له مخې هم کوشاني فرهنگ ځکه غني و، چې په سکو او د معبدو په ډبرليکونو کښي یې یوناني، برهمني او خروشتي ليکدود استعمالاوه او د بغلان د مهادرې په ډبرليک کښي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب ليکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدي دي، خو په خروشتي ليکدود کښي یې سنسكريت او پراکريتو ژبه هم استعمالولې،

همدارنگه د هغه وخت په افغانستان کښې د برهمني ليک ثخښې هم ليدل کېږي او هغه ليکدود چې د کوشانيانو په عصر کښې د یوناني الفبا له تغييره منخته راغلي خينو څېرونکيو پوهانو هغه "یونانو کوشاني" ليک بللي، چې تر ميلادي پېړي، او د هيون تسنګ د راتګ تر مهاله پوري لاو، او له کينې خوا خخه بنې خواته ليکل کېډه چې (۲۵) توري ېې درلودل (وکورې ۳۲ مه نومره عکس).

په هغه اسنادو کښې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنيشکه (د ۱۳۰ م د شاوخوا) د معبد له کيندنو خخه لاس ته راغلي دا پې خرگندېږي چې کوشانيانو د دغه هبوا د افکارو، فرهنگ او صنعت په جوربست کښې چې هغه ته د ګريکو بوديک، تر دورې وروسته د "افغاني فرهنگ" یوه تاکلى او خانګرې دوره ويل کيدا شي، خرگندې کارنامې کېږي، چې له هېږي دلي خخه د شاه نمانځني خانګرې قانون دې چې د بوداي او زردشتی (سپیڅلې اور) د افکارو د پایخور له عناصرو سره ېې په خپلو معبدو کښې د پاچهانو مجسمې او بتان هم اينسي دي مورډ دغه آيین پایخور (بقايا) د اسلامي دورې په سر کښې د غزنې او باميان د دروازې په مزگت کښې ګورو چې د لویک د کهاله وروستني پاچا د خپل لوی نیکه لویک مجسمه د بت ماتونکيو مسلمانانو له وېړي د سپینو زرو په تابوت کښې اينسي او په هغه مزگت کښې چې پخوا د شاه پرستي خاص معبدو په خمکه کښې بنسخه کېږي ده. دا مطلب د غزنې په تاریخ کښې راړول شوي و فرانسوی موسیسرو فوشه وايې چې: "کوشاني صنعت ددي دورې له ابتکارو خخه بلل کيدا شي، خکه چې د دې دورې د سټهپو نوعیت د آشوا کا د زمانې له ودانیو خخه په ډېړه آسانۍ بیلهږي او د آشوا کاستوبي د ایران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده د خاۍ ناستو کسانو

سټهپو په آسانې سره هند ته لار پیدا کړي ده، او ان د نوي پايتخت پوروشار پوره (پیپنور) د ختيغ په شاوخوا کښې د کوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان کړي ده.

د کتور هرمان ګویتزر چې د هند په اړه د خیپنو المانی استاد دی د کوشاني دورې د هنر په اړه وايې:

"یوناني هنر د هندی هنر شکل ته تغيير ورکړ او د ګندههارا د آرب مكتب بهه پې پیدا کړه، خودغه هنر ته بايد لې د یوناني او بودايي طرز پراخوالی ووبل شي، بلکې اصلًا د ایران ختيز خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دې چې ورسه سم ېې د جنوب ختيز ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانی لاندې پراختیا موندلې ده، تر ۳ - ۴ پېړي پوري لکه د کشمیر د هروان په معبدو کښې چې ليدل کېږي بیخې خالص هنر پاتې شوی د دغو خلکو یرغل د یونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او دا پې هنري منخته راړۍ چې د ایران د فلات په ختيز پوري اړه لري او د لوپدیز ایران او هخامنشي له هنر خخه اخیستل شوی نه دي".

په دې ډول نور د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت ددې خاورې یو خاص تمدن او په دغه هبوا د کښې زیبېدلی فرهنگ دې چې د ودانۍ جوړولو، هیکل توبولو، مجسمه جوړولو، ژې، سکې و هللو او کالیو اغوستلو د هنرو له مځې بیخې افغانی خصوصیت لري، د مثال په توګه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سکو په یوناني، خروشتي او هندی ژبو او ليکدودو ليکنې شوي خوبينا هم درې، تخاري ژې کلمات چې د همدي اوښې ژې مور ده هم ليدل کېږي لکه شا (شاه)، شاناپاشا (شنهنشاد) او فر (فرم او عظمت) چې د پخوانې درې ژې کلمات دي، د کوشاني مدنیت دې پېښه بشکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادر د مندر (معبد) کښه والې دي، چې په

سره کوتل کښې له خمکې خخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی خای و، هلته ليکنې، مجسمې، سکې او د پخوانيو ودانيو دوهې (اتشگاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغونې معبد کښې پر یوډ ډبره د ليکل شوي مضمون درې نسخي لاس ته راغلي، چې اصلې او یقيني نسخه ېي د معبد د پورتنېو کنډوالو له خاورو خخه را ويستل شوي، دا یوډ هواره شاخه ده چې کين ارڅ ېي ۱۲۷ سانتي متره، بنۍ ارڅ ېي ۱۱۰ . پورتنې ارڅ ېي ۱۳۲ او ۱۲۷ سانتي متره، پر مياشت (د ۱۶۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغيپور لویک بوسر د شبزو ګرګ اروابناد (مرحوم) زوي د کوشاني شهنشاهي. تر اثر لاندي په دغه هپواد کښې حکومت کاوه، د هغه وخت یو سړۍ چې "نوکونزوک" نومېد او د خداوند او ایومن نوبخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ېي د ماريګ د کورني د کنارنګي منصب لاره، د نوموري نويک بوسر له خوا فريستار آب (د اوپو رسولو مامور) و، بګک لنګ ته راغئ، او د هغه نوشاد او مندر د بيرته ودانولو له پاره ېي خا وکينده او د هغه بنسټ ېي په ډبرينو خبتو کښېښو او په هغه پوري ېي یو ارت غولی هم ونبلاود؛ چې ترا اوپو پيدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بيا استوګن او ودان شو، او اور نمانځنګي هلته راغونله شول.

د ډبرليک په پاي کښې خو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې ېي ونهه اخيسټي وه لاسلیک کړي دی چې نومونه ېي دادي: بورزو مهر. کوز ګاشکي پور. نوکونزيکي، کنارنګ ماريګ، ايمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.
هغه ژبه چې په یوناني ليکدود ددي مهمې تاریخي ډبرې په ليکنه کښې کار خنې اخیستل شوي دي ېي له شکه د همدې او سنې درې ژې پخوانۍ شکل دی چې د ګلهو توري او ګله ګرامر د استعمال له مخې له پښتو

سره خورا زیات نژدیوالی لري، د مثال په توګه: آب - فریستار آب (د اوپو ر سولو مامور)، شا (شاہ)، بگن لنگک (بلغان)، بگن شا (لوی شاه)، مالیز (مهادز) ائند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (خا)، ناموبړک (نامور) کرد (د کاف په زیر د کردن). کونې له مصدر خخه د ودانلولو په مانا) فروگرد (پوره کدر - پوره کړ - تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لوړۍ توری په سکون . ایستاد) ایر (د آتشکاه په مانا چې په وزیری پښتو کښې هم تر اوسه "ایر" د "اور" په مانا دی او ایرې خاکسترته وايې) فري (فرا) خودي (خدای) بگ پوهه (فغفور) الو (په پښتو او دری کښې اروا) ایوګ او دوهيرس (- یودېرش)، نيسان (حمل) ما (ماه . میاشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن . کیندل مطلاقه ماضي) نوشال (نوشاد) فروممان (د لوړۍ توری په سکون . فرمان).

د فرانسي هيئت کيندونکي پوهان وايې: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروستيو زمانو کښې د خورا مدهشن اور لګیدوله امله نپيدلي دي، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شبستان، کوشکنو او برنهه کښې د ایرو پنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دواړو اصلې او فرعې اتشکدو کښې د اور لګيدلو نخبني ليدلې کېږي، بسايې دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کښې د ساساني لوړۍ شاپور د فتوحاتو په وختو کښې په قصدي او عمدي توګه لګېدلې وي.

د نوموري ډبرليک له کتنې او خپرني خخه دې نتيجې ته رسپرو چې په لوړۍ او دويمه ميلادي پېړې کښې دري ژبه په همغه لرغونې شکل په تخارستان او کوشاني دربار کښې د ليکنو او دفتر ژبه ود، حال داچې په همغو وختو کښې په لوېدېز او شمالي ايران کښې په پهلووي ژبه خبرې کېدي او ديني او درباري ژبه وه، پر یوډ مهال په دوو ختيزو او لوېدېزو

دربارو کښې د دوو ژبر له دغه نژدیوالی خخه پوهېرو چې دري ژبه له پهلووي ژې خخه زېږيدلې نه ده او له لوېدېخه ختيغ ته نه ده راغلي، بلکې د افغانستان وطنې ژبه او له پښتو سره یې رینسه یوه او نژدې ده.

څنګه چې د یوې ژې د پیداينېت مرحلې په آني او ارجالي توګه نه دي نو بايد وویل شي چې پخوانې دري ژبه د ساکانو او کوشانيانو تر مهاجرت دمځه هم په تخارستان کښې وه، خو د یونانيانو له تسلط سره یوناني ژبه پر دمځه شوه او د سکندر د اخلاقو د دربار، دفتر او سکي ژبه وه، هغه وخت شمالي آرياسي نژاده قبيلې تر آمو سینده راپوري وټي او په تخارستان او باختر کښې مېشتې شوې او بیا یې توله آريانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او ليکنې ژبه ګرځدلي وي، چې همدا ډبرليک د هغې رسمي خای او شهرت ثابتوي.

کوي. نو خرگنده ده چې د کوشانیانو پایخور (بقايا) بېرته برهمني دين ته اوښتی وو، په همدغو وختو کښي ساساني نفوذ تر پېښوره رسپدلى و، چې د دوى په تعبيه هغه وخت بي د افغانستان هفو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندي وي "کوشان شهر" وايه او د (۲۶۵ م) په شاوخوا کښي دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخاسته چېل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشمیره خپاره کړل.
مګر هفو شهزادگانو چې د کوشانی نسل پایخور ته منسوب وو،

داو سو دیوه (۱۴۵-۱۷۶ م) تر عصر وروسته د آريانه په لري غرو او رغو کښي حکمراني کوله، چې خینو د اسلامي دورې تر دريو سوو کلو پوري هم په دغه هپواد کښي چېل موجودت ساتلي و، له دوى خخه یوه څيله لور دویم ساساني هرمزدته (۳۰۹-۳۰۱ م) واده کړي ود، له هندی منابعو سره سم، د یوه پوتروه، شاهانو خورا بشکلي کوشانی شاهي، سوغاتونه د هند سmodرde ګریتاته استولی وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشانی پایخور له دغه شهزادگانو خخه یوه چې کیداره Kidara نومېد د خلورمې ميلادي پېږي په منځ کښي پر ګندهاره تر کشمیره حکومت کاوه (وګورئ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه خونور کسان هم پېژندل شوي دي د چيني سرجينو په اساس د هفوی پايتخت هم پېښور و، دوى په چيني نامه "کي - تو - لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبيلو سره یې جګړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او ګندهاره کښي یې یو سلطنت جوړ کړي و د دوى په وختو کښي دښښني جوړولو صنعت د آريانه سوداګرو په واسطه په چين کښي وده کړي ود.

د کیداره له سکو خخه داسي خرگندېږي چې په لوړۍ سر کښي تر ساساني اغېزې لاندي و خو وروسته چپواک شوي دي، د دي سلسلې دویم پاچا "پېرو" نومېد چې د "کیداره" زوي و او د ساساني واکمني تر اغېزې لاندي یې سکه وهله، د د سکې په برهمي او پهلوی دواړو خطوشته،

د کوشانیانو پایخور او د هپتالیانو منځته راتک

تر کنيشکه پاتې کسانو د ۲۲۵ م کال تر شاوخوا پوري حکومت وکړ، بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کښي بېخي دود شو او مخ پر خبرېدو و. خود دغه دين منفي او فنائي روحيي د کوشانیانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جورښت ونه کړ چې د لښکرو پر متوا او فتوحاتو یې تکيه درلوده، او همدا روحيه د ساساني قواو په مقابل کښي د کوشانیانو د ماتې سبب شوه، خکه نو خلک له دغه دين خخه واښتل او بيرته څيل برهمني دين ته وګرڅدل، ان د "اګني پورانه" په وينا هندو مفکرانو د کوشانیانو له پاره بودايي دين منل د هفو د پاچهۍ د زوال لامل بللي و.

پير ۲۲۶ م کال اردشیز بابکان د ساسان لمسی په پارس کښي یو ډېر غښتلې سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړینې وروسته ېي زوي شاپور پر (۲۴۰ م) کال پر خاي کښیناست، داسي معلومېږي چې د ساساني سلطنت ویش تر پېښوره رسپدلى او دا بنار اردشیر د (۲۳۰ م) په شاوخوا کښي نیولی و.

د شاپور په دېرليک کښي چې د (۲۶۰-۲۷۳ م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښي کېنل شوې ده د پشکي باوره (پېښور) بنار د ساساني پاچهۍ ختیز و بش بلل شوې او هم د ابکان ABGAN کلمه ياده شوې چې ېي له همدغه اوسني "افغان" خخه به بل خه نه وي. خنګه چې دواسود یوه د ۲۲۶ م کال دېرليک هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمنيتابه والي دلالت

له دې خڅه معلومېږي چې په همدغۇ وختو کښې د ساساني مدニت نفوذ څپور شوی او د ساساني وخت پهلوی لیک دود و. الماني څېړونکي مار کوارټ درومن د یوه منصبدار په حواله وايې. ساساني دویم شاپور د (۳۵۰م) او (۲۵۸م) تر منځ له خیونیانو او کوشانیانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کښې او سپدله، جګړې کړې دي، ددي قبیلو مشرگرومیاتس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسه روغه وکړه، دې قبیلو درومنیانو په جګړه کښې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېډاۍ شي چې د ۳۵۶م په شاوخوا کښې کابل د شاپور لاس ته ورغلې و، خکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوک" په تخت جمشید کښې یوه ډېرليک لیکلې او په هغې کښې دعا کوي چې شاپور دی کابل ته روغ رمته راوګرخي. له دې خڅه خرګند ېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کیداريyanو سره د ګندهاره په ولايت کې جنګک کاوه، بنکاري چې دا سيمه یې تر (۳۵۶م) پخوا نیولې وه، کیداره په ګندهاره کښې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کښې وه.

د کیداريyanو نفوذ تر تالقانه او د مسرو رود تر ناوې پوري رسپدلى و، چې په دغه خای کښې یې د بهرام له زوي دویم یزد ګرد سره (۴۳۹م).

۴۵۷ چې ساساني پاچا و، جګړه وکړه او پرشا یې وشاره، پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جګړه کښې اخته پاته شو، تر ده وروسته پې زوي پیروز (۴۵۹-۴۸۴) زیار ويوست چې کیداريyan د خان تابع کړي، خو دوي ورته ټینګ شول، پر دغه مهال پاچه ټکنګ خاس kungkhas د کیداره زوي ته رسپدلى وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړاندېغ وکړ، خو بریالی نه شو ټکنګ خاس هم ګندهاره ته راوګرځد. د کیداريyanو پایاخت په لوړۍ سر کښې کاپیسا و، چې بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یوورل شو، د دوي د سپینو ززو او مسو

سکې لاس ته راغلې دی چې د کیداره پر خول نوې میاشت لیدل کېږي، پېړه نه لري، غوروالې ېې پر غور دی، په برهمي لیکدود ورباندي "کیداره کوشان شاه" لیکلې دی او د سکې پر بل منځ ېې یو اورتون له دوو ساتندو یو سره چې د هر یوه توره په لاس کښې ده بنکارښې.
بل کیداري پاچا چې (د ۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کښې د پاچه، پر تخت کښیناست همهګه "پیرو" دی چې د ده پر سکه نیم تنه تصویر او د پاچه د نخبې فیته له دوو بنکرو سره چې نسی او کینې خواته کاره دی لیدل کېږي، کوچني بریتونه لري او د پېږي پر وښتنو یې مرغله څېږې، غاره کې او غوروالې لري او پر اوږو یې دوپتې هم شته او په برهمي لیکدود ورباندي "پیروشا" لیکل شوی دي.
د سکې پر شا یو اورتون له دوو توره لرونکيو ساتندو یو سره لیدل کېږي. د کیداريyanو له تولو کشف شویو سکو خڅه خرګند ېږي چې دوي بودایان نه، بلکه اور نمانځونی وو.
د "پیروشا" له کلماتو خڅه بنکاري چې د دوي ژبه همهګه د بغلان له معبد خڅه د کشف شوی ډېرليک پخوانی دري ژبه وه.
(وګورئ ۳۵ مه نومره عکس)

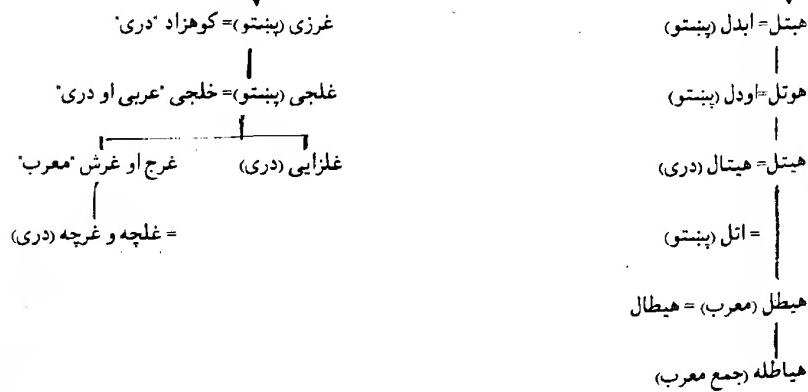
تر پیروشا وروسته بل کیداري پاچا ورهان Varahran (بهرام) هم حکومت کړي چې سکې یې کټ مت د پیروشا د سکوته ورته، او قوي احتمال دادی چې د بامیان شیران او غرجستان شاران چې تر اسلامي عصره پورې یې د افغانستان په زړه کښې حکومت کړي د همدغه کیداري کهاله پایخور وي. ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنويانو په عصر کښې ویلي وو.
استاده بد به بامیان شیری ښسته بعزمیان شاری

اصلًا همه‌غه یو - چې ده.

د غو هپتالي خلکو پر ۳۶۰ کال له شمالة د جنوب خواهه تګ پیل کړي او خنګه چې کوشانی کیداریان د دوی د یرغل په ګواښ پوه شول، نو له ساسانیانو خڅه پې مرسته وغونسته، خو ورته ټینګ نه شول لکه چې وویل شول د ګندهاره سیمو ته پر شاشول . خو هپتاليانو چې نوم پې د بدخشان په یافتله او د غزنی د جغتو په هفتاله کښې تر اوسمه پاتې دی تر ۴۲۵ کال پورې تول باخته ونیو او له دغه خایه پې لوبدیغ خوا ساسانی دولت ته ګواښ پیښ کئ، د جنوب ختیغ پلوته پې د کابل، ګندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت پې جوړ کئه هپتاليان هم لکه کوشانیان، کیداریان او ساکیان د دغه هبواډ له نورو آريایي نژادو ګړيو او پښتنو سره ګله شول دوی چې په څېله هم سپین نژادي آريایيان، اريایي ژې او د آريایي فرهنگ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې پې یو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جګي پوزې او بنې کټه مټ د پښتنو قبیلو زلمیانو ته ورته وي. د دغه نامه رینې په تاریخ کښې په لاندې ډولو په بېلابلو ژبو کښې پاتې دی، چې په دغه ډول اوښتی دی:

هپتل

هپتاليان

د پېنځمي ميلادي پېږي په پیل کښې د کوشانیانو او کیداریانو پایخور خپل خواک د دوو لویو امپراتور یو تر منځ چې ختیغ ته پې د هندی ګوتیانو امپراتوري او لوبدیغ ته پې د پارس د ساسانیانو شهننشاهي وه . بايلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت ساتنې له پاره پې د دغو دواړو لویو قوتون تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵ کال په شاوخوا کښې د آريایي نژاد سپین رنګې قبیلې چې چینیانو "یې - تی - لی - دو" یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites، پارسیانو خیون یا هون Hun یا هونان، په پهلوی، عربی او دری ژبو پې هیتال، هیطل، هیفتال یا هیاطله او د سنسکریت په هندی سرچینو کښې پې شوته هونه (سپین هونان) بللي دی، د منځنۍ آسیاله خمکو د هندوکوش شمالی سیمو تخارا او باخته ته د آمو تر سیند راپوری وټي، چې چینیان دوی له هونان هیونګ . نو خڅه بیخې جلا بولي او هم بیزانسی مورخ پرو ګوپیوس پې چې د هپتاليانو هممھالی دی پر ۵۶۲م، دوی په دې سبب له ژړ پوستو وحشیانو خڅه بېل بولي، چې د دوی مړ، دوی په دې سبب له ژړ پوستو وحشیانو خڅه بېل بولي، چې د دوی بنه سپینه او هم تر هغوي مهذب وو، آن د چیني مورخانو په وينا د دوی ژبه هم مغولي یا تركي نه وه او بنایي چې د تركي او آريا نه له لهجو خڅه یوه ګډه ژبه وي چې د خان . هون نوم پې له همدي ګډون خڅه اخيستي دی او

ته پرېښووه، له اخشوان سره يې تړون وکنې چې د پارس دولت به تردغه ويش تېرى نه کوي، تر دوو کالو پوري به پارس هپتاليانو ته خورا زيات کلنګ(خراج) ورکوي او د پارس دید شاه زوي کواز (قباد) به هم ديرغمل په توګه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر خه مودې وروسته پر هپتاليانو بېرغل وکړ "په نومورې حرکت کښې سپهبد بهرام ورسه موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کښې تباہ شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴) لور يې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه يې ماندینه کړه؛ د هپتاليانووا کمني له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت يې باج ته غاره کښېښووه.

په دې توګه اخشوان وکړای شول چې د آريا نه خاوری یووالی د هریرود له مجراء خخه د کابل او هلمند تر ناوو پوري تینګ کړي او د اسې یو غښتلې دولت منخته راولي، چې د پارس ساسانيانو يې خراج ته غاره اينسي وي.

هغه مهال چې د هپتاليانو پاچهۍ په توله آريانه کښې تینګه شوه، د دوی قبیلې په زابل کښې سره یوځای شوې، نو د زابلې پاچهانو په هبرليکونو کښې هپتاليانو، خانته جابوله *Jabula* یا جيuwle يعني زابلې ويلى دي.

د پیروز تر وژلو وروسته يې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر خلورو کالو وروسته د د د وزیر "زرمهړه" په زيار د پاچهۍ له تخته راپېبوت او روند کړي شو. پر ۴۸۸ م کال کواز (قباد) د پیروز زوي چې د شهزادګي په دوره کښې له هپتاليانو سره یرغممل پاتې و، او له دوی سره يې دوستانه اړیکې لرل د ساسانيانو پر تخت کښېناست او د ایران دولت هپتالي

او موب ګورو چې دا نوم د اodal Odal په شکل د ۱۹ مې پېړي تر لوړيو پوري د تورېښو (او سنی نورستان) په قبایلو کښې تراوسه شته، دا خلک تر هغه وخته چې په خپل پخوانې دین وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لانډي ناوونو ټولو خلکو ته اodal ويل. دغه تکي ميسن انګریز چې د امير دوست محمد خان د پاچاهي پر مهال په کابل کې، د سیاہ پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اورېدلې و او د خپل سیاحت په یادښتونو کښې يې ليکلې و.

يافتليان په تول افغانستان کښې له مروې تر کشمیره خپاره شول او دلته يې ډېر خواک وموند.

د هپتالي لښکرو لوړۍ جګړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام ګور سره وه. هپتالي خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زریز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کښې له هغه سره وجنګهد چې په دې جګړه کښې مات او ووژل شو. بهرام ګور د هغه مرصع او زرین خول د آذر بایجان او رتون ته ډالۍ کې او خپل ورور نرسني يې د لوېډیزې آريانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام ګور زوي دویم یزد ګرد پر ساساني تخت کښېناست، دی خو خل له هغه هپتاليانو سره چې د ګرگان د شمال په چول او په تالقان کښې او سېدل وښت، خو په پاڼي کښې يې ماته وکړه او پر ۴۵۷ م کال مرسو، ترده وروسته چې لوړۍ فیروز (۴۸۴) پاچا شو، د هیاطله مشرتب هغه پاچا ته رسېدلې و چې اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستې کلمه په تخاري هبرليکونو او سندې متنو کښې د پاچا په مانا ده. هپتالي (يافتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کښې سره وښتل چې په نتيجه کښې پیروز مات او د تالقان سیمه يې دوی

هپتالیان

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواز او لومړي خسرو پر کشف شو طلايي سکو باندي په کوشاني هپتالي ليکدود ليکنې شته، نود مارکوارت په وينا (په ایران شهر ۶۲ کښې) دا سکي یوازي هپتاليانو ته د خراج ورکولو له پاره وهل کيدې

د هپتاليانو اريکي له کواز سره دوستانه وو او آن هغه پېغله چې د هپتالي اخشوان له ملا او د پیروز د لور له نشه وه د کواز ماندینه شوه، همدا چې د کواز پاچه‌ي د دېمنو له خوا وګوانېد، دی ېې د مزدکي دين د منوله کبله بهواکه کړ او پر خای ېې ورور زمیاسې په پاچه‌ي ومانه، نو کواز د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راورد، او پر ۴۹۹ م کال د هپتالي لښکر په مرسته بيرته د پارس پر تخت کښنیاست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰ م وروسته د خپلې پاچه‌ي په نيمې پېړۍ کښې چې (۴۰) ایالله ېې لرل او د پارس له خمکو خخه نیولې تر ختن، چین او هند پوري خپره وه، لوبدیع خواته ېې د ساسانيانو غښتلي پاچه‌ي تر لاس لاندې کړه او ختيغ پلوته ېې د هند گوپتایان پر سر تکولي وو، ساساني پاچهان بلاش، کواز او نور ېې د خان تابع کړي او خراج ېې خنې اخيست. تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه شمشير په مانا او من د فاعليت توری دی - تورمن يعني شمشيري) چې د هند نیولو هڅه ېې وکړه؛ د هند گوپتا دولت ېې ورېداوه او خپل هندی پايتخت ېې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسيني سيالكوت) کښې وټاکه.

په هند کښې د وو ډېبرليکونه د دغه هپتالي (زاولي) توره من نوم ياد کړي، یو ېې په سکهړ او بل ېې په کور کښې، چې "مهاراجه توره منه ساه جاوله" يعني: "توره من شاه زاولي پاچا" ېې بليلي دی. له دغه ډېبرليک خخه

د افغانستان لنډه تاریخ

خرگندېږي چې د (۵۰۰ م) په شاوخوا د توره من د پاچه‌ي په لومړيو کلو کښې د ده واکمني په هند خپره شوي ده.
د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاوخوا کښې اټکل شوي چې تر ده وروسته ېې زوي میهیره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاھي په تخت کښنیاست او د ده د پاچه‌ي په پېنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کښې) د ده نوم د هند د ګواليا په ډېبرليک کښې ياد شوي دی، ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولی او نوم ېې سوچه پښتو دي: میر (مر). کول (کهول) کورنې یعنې د لمر له کهاله، چې د بدخشان په یوه ليکلې دري تذکره کښې ېې نوم په دري مهر پور ترجمه شوي دی، ده د هند سیمه یېز شهزادګان او د ګوپتایا کورنې پاچور د خان تابع او باج ېې خنې اخيست او کشمیر ېې هم ونیو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې (د ۵۴۷ شاوخوا) د ګولاس Goloss په نامه ياد شو دی چې لښکرو ېې له دوو زرو جګړنو پیلانو سره په هند یړغل کړي او بلغ، بامیان او باد غیس ېې پوخي مرکزونه وو.
د میهیره کوله پاچه‌ي (۵۴۲ م) تر شاوخوا پوري له ويرجنو جګړو او وينو بههدو سره دوام درلود، د هندی او چیني بودایانو او د بیزانطي راهب په آثارو کښې چې هغه مهال ېې شمالی هند ليدلې و، دده، د دهشت او وينو بهولو يادونه شوي، تر دې چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال له سیمه یې امير "د ګو په راجه" او نورو اميرانو سره لاس یو او پر (۵۱۰ م) کال ېې په یوه سخته جګړه کښې "میهیره کوله" مات کړ او د کشمیر خواته ېې وشاره تر هغه وروسته د ۵۲۸ م په شاوخوا کښې د مرکزې هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجګانو په ملاتر هپتالي لښکر له هنده

وویست "مهیره کوله" د (۵۴۲) کال یاد (۵۵۰) کال پر شاوخوا مړ شو خو نکلونه پې تر ډېرې زمانې پورې په کشمیر کښې پاتې وو. په پېښور موزیم کښې درې هېتالی ډېرلیکونه شته چې د وزیرستان په توچې کښې میندل شوي، پر دغه ډېرلیکونو په یونانی او منګولي لیک دود لیک شوی، خو تر اوسمه نه دی لوستل شوی.

د پېښور موزیم ۴۱ مه نومره ډېرلیک سریبره پر یونانی او منګولي لیک، په کوفی لیک د الله او محمد کلمې هم لري؛ همدارنگه دوه هېتالی ډېرلیکونه د کندهار د شمال د روزگان په شالی دره کښې په لویو لویو ډبرو لیدل کېږي چې په یوه ډبره په یونانی لیک د "بګوس شاه زاول مهرزی" یعنې "زاول مهرزی لوی پاچا" لیکل شوی دی، دا پاچا هم باید همدا میهیره کوله = مهرزی = مهربور وګنو، د ډېرلیک الفاظ درې او پېښتو رسنې لري. د میهیره تر مرینې وروسته هېتالی دولت کمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۷۹ - ۵۳۱) پر مهال ساساني لښکرو له لوبدیخ خوا او تورکي قبیلو له شمال پلوه پر هېتالیانو یرغل وکئ او په هغه جګړه کښې چې دغه ملګریو خواکو په سغد کښې له هېتالیانو سره وکړه پر ۵۶۸ م کال پې دوی له پنسو وغورخول. فردوسی هم په شاهنامه کښې د هېتال د ماتې یادونه کړې چې موخه پې همدا هېتالیان دی. دا مهال هېتالی دولت رسميأ له منځه لار او په افغانستان کښې د کوشانی، هېتالی او ترکي کورنيو سیمه ییز امارتونه تراسلامی دور پورې پاتې شول، چې وروسته په ونسوول شي.

د هېتالیانو د ژې او فرهنگ آثار په افغانی ژبو (پېښتو-درې) او نورو کښې پاتې دی چې یوه نښه پې د "خان" لقب تر اوسمه پورې د هر افغان له نامه سره ترلى بنسکاري. په هند کښې هم هر افغان په دغه نامه

یادېږي او تور خان او مهر ګل هم په پېښتو کښې ډېر مروج نومونه دي همدارنگه د اولس (ملت)، جرګه (د شورا مجلس)، یرغل (ایلغار) لغتونه په پېښتو او درې کښې او د سهák (ساکه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هېتالي)، کشاني (کوشاني) او میروس (مھرویسه = مهره کوله - د لم له کھاله) او نور نومونه په افغانستان کښې د ساکيانو، کوشانيانو او هېتالیانو له مهاله را پاتې دی.

داسې بنسکاري چې هېتالیان بودایان نه وو او د څيلو فتوحاتو په وخت کښې پې ډېر بودایي معبدونه وران کړل او د هغه دین پېروان ېي ووژل هغه وخت چې هيون تسنگ پر ۹ ه کال افغانستان ته راغي، د ګندهاره په ولايت کښې پې ډېر خلک او شهزادگان ولیدل چې د څيلو معبدو په ترميم اخته وو، چې دا بودایي معبدونه د ده تر راتګ دمخه وران شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰) سانګ - یون چیني ګرځندوی ماوراء النهره ورسبد، هلته پې ولیدل چې هېتالي پاچا د کراستۍ تر کېږدي لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او له څيلو خلوبېښتو هبوادو راپرلې شوي سوغاتونه پې منل، د هندوکوش په جنوب کښې د بودا د دین دېمن او ورانوونکی همدا "مهره کوله".

د هېتالیانو پر سکو چې له هډې - کابل غوریند او نورو خایو څخه موندل شوي د دوى د پاچهانو خېږي له جګوپزو، غارګيو او د مرغلو د غوروالو او تاجو سره بنسکاري چې د کوچيانو بنو ته ورتنه دي او هم یونانې، پهلوی، سنسکريت لیکنې ورباندې شته، د سکې پر بل مخ د اورتون شکل له دوو غشيو لرونکيو ساتندويانو سره لیدل کېږي، له دې څخه په څيله خرګندېږي چې دوى اتشکدي او رناته درناوی درلود، او خنګه چې ددغه مهال د سوریا (لمر) د معابدو آثار د خير خانې په کوتل کښې هم موندل

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمينداو رکبېي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم و، نو ويل کېدای شي چې هېنالیانو د اور او لمر رنا نمانځله او بودايت يې له منځه وړي (وګورئ ۱۱ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پیداينست

په وخت کښې

د ميلادي اوومې پېړۍ په لوړۍ نيمائي کښې چې د اسلام لمد د بطحا له خنډې خخه راخوت، د افغانستان هبواو د محلې حکمرانانو تر اداري او د ختیز او لوپديز اديانو ترا غېزې لاندي و. د هبواو لوپديزه سيمه سیستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانيانو د دورې تر سیاسي، ادبی او دینې نفوذ لاندي و، چې زې پهلوی او دینې پې زردشتی و. خو په منځنۍ غريزه سيمه، زابلستان او د کابل سيند د ناوي په ګندههارا، دارغنداو او ترنک په ناوو کښې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر غارو پوري د کوشانيانو او یافتليانو د پايخوړ د داخلي حکمرانانو کورنيو او د دغه هبواو نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايو او برهمني دينونه پې لرل، د دوی ثقافت، دین او ائین بېخې محلې بنه موندلې وه، داسې بنکاري چې د ميلادي پېړيو له پیله په دغه هبواو کښې د عقیدې او نمانځنې خپلواکې وه، هرې خواته د راز راز ديانتو معبدونه ودان وو، او په ميلادي لوړنيو پېنځو پېړيو کښې د ګريکو بوديک صنعت، مدنیت، ګډ تمدن او اديان د خپل تقاطع او نښتون په خاى کښې يعني د تکسيلا او د هلمند د ناوي د سيمو تر منځ او شمالةً تر بلخ او تخارستان پوري موجود وو، د

زمينداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشگاه) ود، چې د البلاذري په وينا پر ۳۰ ه کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو یاقوت سترګي بت يې مات کړي شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هيون تسنګ د کابل د شمال د یو خو شاهي معبدو یادونه کړي ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شیبر په شاوخوا کښې و (شیبر هم د شابهار لندیغ دی) چې عرب مورخ یعقوبی هغه د غوربند او د بامیان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کښې یاد کړي او وايي چې بر ۱۷۶ ه کال د فضل بن یحيی برمهکي له خوا تسخیر او بت يې وسیل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچینه د چیني بودايي زايرانو ليکنې دي چې د بودايي بودتونو (معابدو) د زيارت له پاره راتلل، او له هغې جملې خخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهيان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸ م سونګ ين، (له ۶۲۹ خخه تر ۶۴۵ هيون تسنګ پر ۶۶۰ م وانک هيون - تسو - سفير، پر ۶۶۴ م هيون تجاو او پر ۷۵۱ م وو کنګ د افغانستان ځمکه ليدلي ده او بنه معلومات بي را تول کړي او ليکلې دي.

هيون تسنګ چې د هجري لومړنۍ پېږي په لومړي نيمائي کښې د افغانستان د بنارو اوضاع په ئير او بصيرت سره ليکلې، په هر ولايت کښې يې له ملوك طوایف خخه د یوه پاچا او د کشتريانو له طبقي خخه یو لنکر بنوولی دي، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافيا ليکونکي هم وايي چې په هره سيمه کښې په بيل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې خخه: سجستان شاه، مروشاه - قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قیقان شاه - داوران شاه - قشمیران شاه نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماھويه - د سرخس راڏویه - دا بیور دبهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاينده - د

افغانستان خلکو د دغه ګله مدنیت په موندلو کښې لاس درلود، تر اوومې پېړي او د اسلام د دین تر راتلو پوري په هبواو کښې بودايي - زردشتی - لمر پرستي - شیوايي - مسیحی - نسطوري دیانتو او د خینو ارباب انو اعواد محلې معبدانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال ليکددونه خر و شتهي - پهلوی : سره دا ناګري سنسكريت، یوناني منگولی وو، چې د دغه هر یوه ليکددون نخښې له ځمکې خخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژيو خخه دری (تخاري) پښتو، پهلوی او پراکريت ژې وي چې د هفوی د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې يې په افغانسان کښې خرک موندلای شو.

چیني او بودايي ګرځندوی هيون تسنګ چې پر ۹ ه کال افغانستان ته راغلې و، د دغه هبواو د ختیز او شمالي سیمو د خلکو تولنیز سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره ليکي، او وايي: په دی سیمو کښې د بودايي لوی او کوچني مذهب دواړو پېروان خورا ډېر وو او په زیاتو بنارو کښې د دغو دواړو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سیمې یو حکمران درلود، چې د مرکزیت د نشتوالي له امله او د ملوك الطوایفي. د اغېزې له کبله ددي سیمو تولنیز، سیاسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره بنه نه وه، او په دیني چارو کښې او هام او خرافات ګله شوي وو.

هيون تسنګ د پېښور، هلې، لغمان، کاپيسا، بامیان، غزنې، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي بنارو د بودايي معبدونو په تفصیل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴ ه کال چې له هنده بېرته را ګرڅېد د کاپيسا د جنوب په ۲۳ ميلې کښې يې د ارونا په غره کښې د اسماني روح (سونا) معبد ليدلى او وايي چې دا معبد د زابلستان سونا ګير ته ورل شوي و او دا همځه د

مرورو د کیلان - د زابلستان فیروز - ترمذ شاه - شیریامیان - د سغد فیروز
د فرغانی اخشید، دیو شار گوزگان خزاده، ختلان شاه یا شیرختلان، بخارا
خزاده د سمرقند طرخال، د سیستان اور خج او د اور رتبیل - د هرات او
پوشنگ او د باغیس برازان - دماواراء النهر کوشاف شاه - د غرجستان شار
د بادغیس او تخار نیزک - د تخاریبغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز
بی او ګردیز لویک دی - چې فردوسی د مهراپ کابلی او سام او زال زابلی
د کهاله خواره نکلونه لري

د غزنی لویکان لرغونی کهول و، چې د یوه نیکه نوم یې د بغلان
په ډبرینه لیکنه کښې لویک بوسرا غلی دی او د ۱۶۰ ه په شاوخوا کښې د
کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) و، د دغه کهاله پایخور په
ګردیز او د غزنی په دربار کښې د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو

موجود و^(۱)

بل مشهور کهول د زابلی رتبیلانو دی، چې له کابل شاهانو سره یې
خپلوي او خپنۍ درلوده او پر زابل یې له غزنی خخه تر سیستانه حکومت
کاوه، د بیهقي په وینا شهرستان رتبیل د ارغند او پر غاره په کوهک کښې و
چې د ډبرلیکونو عربو هندی او چینی مورخانو د یادونې له مخې د دغه
کهاله د پر شاهان پیژندلی شوی دی، دوی افغانستان ته د اسلامی لښکرو
د راتنگ پر وخت له اعرابو سره جګړي او مقاومتونه وکړل، خو چې د ۲۵۸ ه

په شاوخوا کښې د یعقوب لیث صفاری له خوا له منځه ولار.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو، چې پر لوړۍ اسلامی

پېږي او د عربو د فتوحاتو په وخت کښې یې له کابله تر پنجابه حکم کاوه،
د الپرونی په وینا د برهتگین له اولادې خخه دی چې د دغه کهاله د
وروستني پاچا لکتورمان د پاچهی په وخت کښې د هغه وزیر کلد تاج او
تخت یې ونیو سامند، کملو بهیم، جیپال، اندپال، او ترو جنپال د ده له
اولادې خخه برهممني پاچهان دي

د الپرونی پر روایت سرېبره د کابلشاھانو خینې نومونه د دوى له
هغه سکو خخه چې لاس ته راغلي خرگندېږي لکه خودویه که - سپاله پتی
پدمه - ونکه دیوا.

د تاریخ سیستان مؤلف، د ۳۶ ه په شاوخوا کښې د کابلشاھانو د
دوو نورو پاچهانو نومونه یادوی چې لوی کابلشاھ د کوچنی کابلشاھ تر ماتې
وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کښې مقاومت کاوه او ۲۸ زره
وسله وال او پیل لرونکی لښکر یې درلود.

عربی مورخ الیعقوبی یو کابلشاھ د "خنجل" په نامه یادوی، چې د
۱۶۴ ه په شاوخوا کښې د المهدی بن منصور عباسی هممھالی و.
دا کابلشاھان د کابل تر پرېښدو وروسته د اسلامی فتوحاتو په اثر
د پېښور - ويہند - تکسیلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوی
د سند د سیند له غارې ويہند خخه ها خوا وشپل او د ۲۹۰ ه په شاو خوا
کښې د کشمیر پاچا "ګوپاله ورمن" هم د سوات د پېښور د شمال مردان
محکې له دوی خخه ونیولې، د دوی پایخور تر (۴۹۰ ه) پوري په کشمیر
کښې د شاهی پورته (شهزاده) په نامه او سېدل^(۱).

(۱) راجه ترکتیني ۸ - ۳۳۳۰ او د تفصیل لپاره "افغانستان بعد از اسلام"
وګورۍ.

(*) د تفصیل لپاره وګورۍ "افغانستان بعد از اسلام" ۳۱/۱ او "لویکان غزنې"
کابل، ۱۳۴۸ هـ.

په دې توګه د افغانسان خلکو د اسلام د پیداینست په وخت کښې د دغو پاچهانو تر حکمرانی لاندې د ګډو اديانو - افکارو او فرهنگو تر منځ ګډو ژوند کاوه، که خه هم د دوى ديني ژوندون وروست او په چتیاتو کړو، خو له خپلې ملي بنه، آزادۍ او فرهنگ سره یې مینه درلوده.

په همذې دوره کښې د افغانی محلی اميرانو یوه کورنۍ د نېټکې = ملکانپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخنې پېژندلې شوي چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د یفتلي او کوشاني محلی اميرانو پايوخور به وي.

د هندوکوش په شمال کښې هم ټینې پاچهان د تګینانو په نامه وو، چې نيزک، شاد او جبغویه له تخارستانه تر بادغیسه حکومت کاوه، عربی مؤرخان پر (۹۱ هـ) کال د عربی فاتح قتبیه پر وړاندې د نيزک کلک مقاومت په تفصیل سره را پوري.

د بامیان شیران هم د دغه عصر واکمنه کورنۍ وو، چې تر ۹ هـ وروسته د هیون تسنگ د سفر په وختو کښې او بیا ورپسې پر ۱۶۴ هـ کال یې هم واکمني درلوده او د منصور عباسی (۱۵۸ - ۱۳۶ هـ) په وخت کښې لومړنی شېر بامیان مسلمان شوی و چې د ده زوی حسن د ۱۷۶ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و.

په غور کښې هم د سوریانو کهاله چې د هغې سیمې خایي خلک وو، حکومت کاوه، چې سوری ماہوی د (۲۵ هـ) په شاوخوا کښې د حضرت علی معاصر او د (۳۶ هـ) په شاوخوا کښې شنسب د خرنګ زوی، د (۱۳۰ هـ) په شاوخوا کښې امير پولاد، (له ۱۳۹ هـ) پورې جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی، او د (۱۶۰ هـ) په شاوخوا کښې امير ناصر د امير کروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا کښې امير بنجی د نهاران زوی، د (۲۵۳ هـ) په شاوخوا کښې، امير سوری د محمد زوی د دغه کهاله له قدماوو څخه بلل شوی دي (*) چې د غور پاچهانو کورنۍ هم د دغه کهاله ته منسوب

.۵

*: د دې کورنۍ تفصیل په "افغانستان بعد از اسلام" کښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وکوری.

دوری په پای کنېي یونانی اسکندر له ۳۲۱ خخه تر ۳۲۳ ق، م پوري د ایران له لارې پر افغانستان برغل کوي او د افتتح د یونانی ژبې، ادارې، سیاست، هنر، ليکدود او نورو فرهنگي مظاھرو اغېزه افغانستان ته راولې، پر ۲۵، م کال په باختر کنېي د یونانی باختري سلطنت بنسته بدي چې د ميلادي عصر تر سره پې دوام وکئ او د افغانستان د یونانی او باختر خانګري فرهنگ او مدنیت په جوړښت کنېي پې چې لرغونې ویدي او اوپستائي رینېي پې درلودې خرګنده اغېزه وکړه.

د دویمه ميلادي پېړۍ په لومړيو کنېي - د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لویو کوشانيانو د سلسلې بنسته کښېښو او د بوداېي دين په منلو، خپرولو او تبلیغو لوېي د افغانستان مدنیت او فرهنگ ته یوه خانګري بهه او مرتبه ورکړه.

د کنيشکا پایاخت په دوبي کنېي د کابل په شمال کنېي کاپيسا، او په ژمي کنېي پېښور، ده د مهایانه بوداېي لوی مذهب په تول افغانستان، د آمویه شمالی سیمو او هند کنېي رواج کئ او لویه کوشاني شهنشاهي پې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کنېي چې تر خلورمې ميلادي پېړۍ پوري پې دوام درلود د افغانستان د داخلې مدنیت او فرهنگ خانګري بهه له یوې خوا د زردښتی له پخوانيو هپوادنیو عناصرو خخه، او له بلی خوا د هند له بوداېي آثارو او یونانی مواريثو خخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو خخه چې په دغو وروستيو وختو کنېي د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندلو خخه لاس ته راغلي داسي خرګندېږي چې کوشانيانو د دغه هپواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پيداښت کنېي چې وروسته ورته د "گریکویو دیک" په نامه یوه خاصه افغانی دوره ویل

د افغانی فرهنگ تاریخي بنستونه تر اسلام دمخه او وروسته

دا سرليک د تاریخ له مخې خوندور تحلیل او په زړه پوري شرح لري. په دې ماناچې موره تول هغه فکري او مدنی خو خښتونه چې د تاریخ په لمنه کنېي د افغانستان په خاوره کنېي راغلي دي، "افغانی فرهنگ" بولو، دا فرهنگ د افغانستان د تاریخ له لرغونیو وختو یعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کنېي له "ویدي" دورې خخه پیل شوی او بیا تر هغه وروسته د "اوستا" په دوره کنېي یعنې د ۱۲۰۰ ق، م په شاوخوا کنېي ادامه لري، په دې دوره کنېي آريابي خلک په بلخ کنېي د بدوي او کوچيتوب له ژونده بناري ژوند او مدنیتنه رسپړي. زړه تشتړه (زردښت) په همدغه هپواد کنېي د مزدیسناد دین او د ژوند د دریو بنستو: "بنه انګېرل، بنه کول، بنه ویل" په تبلیغ خوله پرانېزي او د پیشداديانو او کیان شاهي کورنۍ د انساني مدنیت په زانګو "ښکلې بخدې" کنېي د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسته بدي.

تر دې وروسته زموره د هپواد په لویديزو سیمو کنېي د آريابي خلکو هخامنشيانو، اشکانيانو او ساسانيانو مدنیتونه منځته راخې او خپل خانګري او فرهنگي بنستونه په دې سیمو کنېي خپروي خو چې د هخامنشي

هول په کشمیر کې د گوييتا تر دوري (۳ - ۴ ميلادي پهري)، پوري لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنهوالو خخه خرگندېري يو بيخي سوچه هنر پرخای پاتې شو او د دغنو خلکو يرغل د یونان او بلخ او د یونان او هند دولتونه له منځه يورل او هند ته يې تازه عناصر راوستل چې نور يې نو په لويدیخ ايران او د هخامنشي په نفوذ اره نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پوري ترلي وو. (ميراث ايران ۱۵۳)

د کوشاني دورې ګلتور، تمدن او هنر د خپل بشپرتابه او انحطاط مرتبې تبرې کړي او د اسلامي دورې تر پیل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پوري راورسپدل چې بیا يې په اسلامي لومرۍ پهري او د ۱۵۰ په شاوخوا کښې خپل خای يو بل ګله مدنیت او فرهنگ ته پربنزو، چې هغه ته د افغانستان د لومرۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخوانی مدنیت او فرهنگ کښې ورگه شول، هغو ته يې بيخي يوه نوې تازه بهه ورکړه چې وروسته بیا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختیز خواته تر چین او هند پوري خپاره شول.

په همدي سبب د افغانستان خاوره د جغرافيايي اقلیم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پهري او وختو کښې د ګډو شويو فرهنگو د پیداينېت خای وبلل شي او له همدي ارخه پروفيسور تاینبې د تاریخ انگریز فيلسوف په خپل نوي کتاب کښې چې "د اکسوس او جمنا تر منع" نومهړي دي نتيجه ته رسپدلۍ چې د افغانستان خاوره يو Round - About یعنې د فرهنگو د انشعاب تکي او د خلا مرکز او څلور لاري و، چې د خو زرو كالو په تېرېدو يې چې خه په خپله درلوده او خه چې له باندي ورته رارسپدلې و، خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

کېدای شي خرگندې کار نامې سرته رسولې دي. فرانسوی لرغون پېژاند او خپرونکې "موسيوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو خخه بللي او وايي: دې دورې د سټوپيو هول د آشوكا د زمانې له ودانيو خخه په ډېږي آسانې بېلېداي شي. که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا له مذهبې ودانيو سره بیان کړو بشابې ووايو چې د آشوكا سبک (په فرانسه کښې له ۱۰ پهري خخه تر ۱۲ پوري) د سټوپيو رومي سبک او د کښکا سبک د ګوتیک سبک دې چې په فرانسه کښې له ۱۲ پهري خخه تر ۱۵ ميلادي پهري پوري موجودو.

د آشوكا سټوپې هېڅکله د ايران فلات ته نه دي راغلي، خو د کښکا او د هغه د خای ناستو پاچهانو سټوپې په ډېږي آسانې سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پورو شاپوره (اوسيني پېښور) جنوب ختيئ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړي دي.

د چيني مسافرانو د یادښتونو د لوستلو په نتيجه کښې وکړاي شول چې اصلې خطونه يې وپېژنو، چې د دې کنهوالې په آثارو کښې د معجزي په توګه د بودايي له سېپڅلېو شيانو خخه يو شې چې د کښکا تصویر او لاسليک ورباندي شته راپاتې او موندل شوی دي.

آلماني ډاکتير هرمان ګويتز چې د هند په اړه د خپرنو استاد دي د کوشاني دورې د هنر په باب وايي: یوناني هنر د هندې هنرو د هول په بدلون پیل وکړ او د ګندهارا بهه يې ومونده، خو ډېر خپرونکې په دې عقیده دي چې نومورې سبک بايد د یوناني او بودايي طرز پراخوالی ته لې متسوب وبلل شي، بلکه دا د آريانا "ختیئ افغانستان" د هغه طرز پراختیا ده چې د جنوب ختيئ د سکایانو او کوشان د قبیلو تر واکھنۍ لاندې خپور شوی دي، په دې

د لومری اسلامی پیری پر لومری خلورمه (د ۲۴ ه) په شاوخوا کښی د عربی براليو لبکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سیستانه د ارغند او تر ناوی پوري راسیدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تپه بیا په جنوبي کښی د اسلامي براليو عسکرو د عربی نوي دین، افکارو، ثقافت او ژبه د تېرېدو لار وګرڅدہ او دا ټول فرهنگي مهم توکي په افغانستان کښی دوي پېړۍ له پخوانی تهذیبی او ثقافتی بنه سره ګله شول او بیا په ګډه د "سنډ" د مهران تر څنډو پوري پر مخ ولارل، دا مطلب له هغې ليکنې خخه زباتپري چې په عربی او سنسكريت ژبو پر یوه ډبره ليکل شوي او دا ډبره د شمالی وزیرستان په توجی کښی لاس ته راغلي چې د ليکنې نېټه يې (۲۴۳ ه ۸۵۷ م) د جمادی الاولی میاشت ده.

توجی ناوه له غزنی او ګردیز خخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتی کاروانو د تېرېدو لار وه او بشکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰ ه ۸۱۵ م) په شاوخوا کښی هغه ئای ته رسپدلي و.

اسلامي فرهنگ خانګرپي عربی عناصر درلودل چې د خلفاء راشدینو او امويانو په وختو کښی پر همهغو خالصو عربی بنیوونه باندي و لارو او مهم اجزاء يې داسې سوجه عربی دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پیغمبر بنوونې وې چې توحید بنه اخلاق د افرادو او تولنيز تولنيز فرايض يې خرگندول.

درېیم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان خخه د لبکر کښيو، سوداګريو، ادبی او فرهنگي اړیکو په ترڅ کښی اخيستي وو او په تپه بیا تر ۱۳۲ ه کال وروسته چې د امويانو د واک کمبله توله شو، خراسانيانو په بغداد کښی د عباس کورني خلافت جور کې چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنگ خانته نوي بنه ومونده او د

عباسيانو د دورې په مدنیت او فرهنگ کښی دې خراسانی عناصر ننوتل ډې ژرې په ډې خواک د خراسان ټولو فرهنگي، فکري او عقلی بنیوونه ته په عربی ثقافت کښی ئای ورکئ.

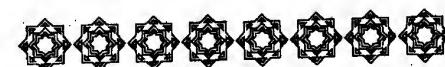
دا وخت په افغانستان کښی یو خانګرپي اسلامي افغانی فرهنگ رامنځته شو، یعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنگ پر پخوانيو بنیوونه اوس یوه نوي مبدا زياته شوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هپواده د مدنیتونو د یوې لاري په توګه د هند، ماواراءالنهر او چین خواته هم تپه شوه.

او س خراسانی اسلامي فرهنگ یوه بیله بنه موندلې وه په دې مانا چې خراسانيانو له خپلو فرهنگي پخوانيو دودونو سره سره د اسلامي مدنیت بنیوونه هم منلي وو، دغو خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي، تولنيز، اداري او علمي مرکزو په تيره بیا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کښي پې بنه خرگند فعالیت وکئ، د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراسانی او افغانی فرهنگ په زانګو کښي روزل شوي و، په عباسي هپواد کښي پې د اداري علم او فرهنگ واګي په لاس کښي ونيو. د دغو خلکو په زيار اسلامي نقلې او عقلی علومو وده وکړه. د خراسان مشهور بشارونه له نيشاپور او مرو خخه نیولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو افکارو او فرهنگ د روزنې خاينونه وګرڅدہ، دې خراسانی موالي عربی کورنيوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتی روایتونه پې د عربو دنيا ته ولېردول او د خراسانی او عجمي فرهنگي اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هپواد په نورو بساو کښي تردي درجي وه چې خينو خلفاو خراسانی بنسخي په نکاح کړي او د بغداد د خو تنو غښتلیو خلفاوو، میندي له همدي خلکو خخه وي.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدغه افغانی بشارو او خراسان کښي روزلى شوی و دومره وده مومندله او دومره لور شو چې حتی عربی ژیو شاعرانو هم خراساني مضماین او افکار او کلمات خپل ژیه ته ورننه ایستل. خنګه چې خراسان د منځنۍ آسیا پر خلور لارې پورت و، نو له لو دیخه، ختیغه ته او له ختیغه لو بدیغه ته د افکارو د انتقال خای وګرځبد. مثلاً ابن نديم د سمنیه (بودائیانو) او د هغو لارښود بوداسف د حالاتو د بيانولو پر مهال له یوه کتابه نقل کوي چې هغه یوه خراساني سزی ليکلی و او له دې خخه هم خړګندېږي چې خراسانيان د افغانستان او د هغه د ګاونهيو خاورو خلک عزبو ته د هندی افکارو د ورولو وسیله وه، خکه نو بشابي په لنډه توګه وویل شي چې زموږ په دغه هېواد کښي تل افغانی فرهنگ موجود و، که خه هم د زمانې له تېرېدو سره بې بنه او صبغي بدلون کړي دی خو ددې ګذرګاه افکارو اندېښنو او مدنیت تل خپل افغانی هويت او تشخص ساتلي دی (۳۳۶م نومره: وګورئ د دغه مخ اړونده نقشې).

اخڅلیکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی توک، آريانا انتیکوا، تاریخ افغانستان لمړۍ او دویم توک، تاریخ افغانستان (د سرپرسی سایکس)، پهنانان (د اولف کیرو)، خروشتي هېرلينکونه (د ستین کونو)، مادر زیان دري. د اخخونو د بشپړي پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښي اخڅ لړ وګورئ.

دويمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتک او د خلفاوه دوره

د اسلام له پیدایښت خخه لا د یوې پېړۍ خلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خلیفه حضرت عمر په د اسلامي خلافت پر مسنند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نیوونکي لښکر د پارس د ساسانیانو زړه شهنشاهي له پنسو وغورڅوله او ساساني وروستني پاچا درېسم یزدګرد د جلولا تر جګړي (۱۶ هـ کال) او د نهانوند تر جنګ (۲۰ هـ کال) وروسته خراسان ته راغن او د ماوراءالنهر له خاقان خخه بې مرسته وغښتله؛ خو خه لاس ته ورنه غل.

د اسلام خلیفه حضرت عمر، احنف د قیس زوی په یزدګرد پسې وګماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونیوله. دا مهال د افغانستان د لوپدیزو سیمو او د غور ساتندوی په مرو کښي ماہوي سوری و، چې د فردوسی او طبری په وینا د خراسان حکمران ګنډل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په یزدګرد پسې و، یزدګرد په مرو کښي ماہوي سوری ته پناه یوړه ماہوي د ماوراي آمویه له واکمونو سره دیزدګرد د اړیکو له تینګیدو خخه ووېرېد او یزدګرد بې د یوې ژرنډګرۍ په لاس وواژه (۱۳۱ هـ = ۶۵۱م) او خپله واکمني بې د فردوسی په وینا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسیون بخارا ونیو.

دا سوری کورنی د محلی امیرانو خورا نامتو کهول دی خواهند،
ماهوي سوری هم له خراسان او مرو خخه د جیحون هغې خواته وشاره او د
ژوند تر پایه د مروالرود په خلور فرسنگي. کښي بي د خلافت له خوا د
خراسان پر یوه برخه حکومت کاوه، خود ماھوي له ماتې سره د سوری
امیرانو کهول له منځه لانه رو چې وروسته به پې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالي لښکر د البلاذری په وينا د
خراسان تر دروازو طبسین (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پوري رسپدلى
و، چې د افغانستان د اوسيني ګرمسيير په لويدیع برید پوري نښتی دی او د
هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاعی زوی و.

د فاروقی عهد په پای کښي (۲۲ - ۲۳ ه کال) د عربو د لښکر
يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشری د کرمان ترنیولو وروسته پرسجستان
(سيستان) باندي هم يرغل وکړو، او د سیستان ساتندوی د زرنګ (معرب
پې زرنج) په بنار کښي چې د سیستان مرکز و خان کلا بند کړ، خودا چې
د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پرمخ ولارنو خکه
د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه
لښکر چې له سیستانه ختیع خواته پرمخ تللې و، د ارغند او په ناوه کښي د
رتبيل له لښکر سره (چې د مخه پې یادونه شوی ده) وښت، او هغه پې
واژه، چې البلاذری پې د هپواد ارتوالی د "هیاطله" په نامه ته هراته یادوي
(۲۴ - ۶۳۳ هـ م).

د حضرت عثمان خلافت

(۲۵ - ۲۵ هـ)

په عثمانی وخت کښي تر (۲۵ هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د
افغانستان په خاوره کښي پر مخ ولارل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن
عامر تر کابله راوسپد، دا بنار پې کلابند او تر سختي جګړي وروسته پې
ونيو، خود کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بیا د خپلواکي
بېراغ پورته کړ او تر نورو پېنځو کالو پوري پې د محلی پاچهانو تر واکمنۍ
لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښي ته هراته،
خبیب د فرة الیربوعی زوی په بلخ او تخارستان کښي او عبدالله د عمر
ليشي زوی په سیستان کښي حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښي د
عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پیل شو، خو په کابل کښي د سیستان
حکمران، یاغيان له منځه یوورل او کابل پې بیا ونیو، مجاشه د مسعود
زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفچ او اوسيني کوچي) قبیلو
او د افغانستان د جنوب د ګرمسيير له بلخو سره وښت او تر خونږيو جګړو
وروسته پې هغه ايل کړل (د ۲۹ هـ - ۶۴۹ م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف
د قيس زوی او د هغه ملکريو (تر ۳۲ هـ - ۱۵۲ م) کال پوري ټول بلخ او

د افغانستان لنده تاریخ

تخارستان تر سمنگان پوري له یاغيانو پاك کئ او پېړه موده بې په بلغ، مروالرود، گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالی ولاياتو) کښي جګړي وکړي او پر همدغه کال بې د مروالرود له محلې شهزاده بازان سره چې د دېرش زریز لښکر په ملاتې جنګیده، په قصر احنف کښي جګړه وکړه هغه بې له منځه یوور، خالد د عبد الله زوي هم هرات، بادغیس، غور او خراسان ونيول او د سرخس سیمه ییز ساتندوی راډویه پناه وغونته او د هرات او بادغیس او فوشنج له اسلامي حکمدار سره بې تر جزیې او یو مليون درهمو منلو وروسته روغه وکړه پر (۳۲هـ) کال هراتي قارن له خلوبښتو زروتنو سره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سپړی هم د نیشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوي له خوا تر سختو جګړو وروسته وڅل شو.

د (۳۰هـ، ۶۶ام) کال په شاوخوا کښي د خلیفه له خوا ربیعه د زیاد زوي سیستان ته راغي او د پهرو (فهرج) زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هیلمند پورپوت او د زرنج درې میلى ته بې په (زوشت) کښي سخته جګړه وکړه او د سیستان ساتندوی یادهقاران اپرویز (یا ایران د رستم زوي) د روغې له لاري ور وړاندي شو، زرنج بې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړ او تر سنارود او قريین پوري بې چې د رستم د آس اخور و، ونيول او همداشي تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسپد، مګر سیستانیان تر هغه وخته تابع وو، چې ربیعه هلته او او چې دوه کاله وروسته له هغه خایه وووت، د سیستان خلک بيا وښور بدل او د ربیع نایب بې چې په زرنج کښي و له هغه خایه وشاره، ټکه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبر ﷺ له نامتو اصحابو خڅه یو تن چې عبدالرحمن د سمره زوي نومېد حسن بصری او ډېرو فقهاء سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳هـ، ۶۵ام) کال هغه بنار بند کئ او د

د حضرت عثمان ده خلافت

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳هـ، ۶۵ام) کال هغه بنار بند کئ او د هغه خای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه کښیښو، دوه مليونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان بې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاءو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وکړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسپد، نو عبدالرحمن له خپلی خوا امير د احمر زوي په زرنج کښي پرېښو او په خپله د بصری خواته ولار، دا مهال د سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن له غایابه ګټه واخیسته او پر امير بې بلوا وکړه، دی بې له هغه خایه وشاره او په دې توګه سیستانیانو بیا وکړای شو چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړي خڅه خپلی غارې وباسې.

ماهوي کوفي ته ولار او د اطاعت غاره بې کېښسووه، حضرت علی ده ته فرمان ورکړي چې: د خراسان بزگران او سالاران دي ده ته جزيه ورکړي. خو خراسانيانو بلوا وکړه، خو چې جعده د هبیره مخزوومي زوي (چې مور بې هانی د ابو طالب لور وه) د دوى د خپلوا له پاره راغنی، مګر دغه سري هم خراسان ونه نېولۍ شو.

د علی پېښه خلافت

(۳۵ - ۴۰ هـ)

حضرت علی پېښه خلافت کښي عبدالرحمن د جروالطاي زوي د سیستان حاکم وټاکه او پر (۳۶ - ۱۵۶ هـ) کال بې سیستان ته راواستاوه، دا سپری په یوه جګړه کښي چې د حسکه د عتاب زوي سره بې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوي چې د بصری والي و، خلور زریز لښکر د رباعي بن کاس په مشرتابه د ابن عتاب د سرکوبې له پاره راولېږد.

رباعي ابن عتاب بې وواړه او سیستان بې ونيو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتابه تر قیقان (د بلوڅو او سنی کلات) پورې پرمخ ولار. شلو زرو قیقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونریو جګړو او کلابندیو وروسته په داسې حال کښي چې په زرو تنه بې د مسلمانانو په لاس کښي بندیان وو، نور تیت او پرک شول (۳۸ - ۱۵۸ هـ کال).

پر ۳۶ م کال د عربیو یو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتابه د سیستان او ارغندادو د ناوې له لارې پرمخ ولار او کابل بې ونيو، په دې جګړه کښي په خپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کښي بې د عربیو لښکر ته خان وسپاره.

همدا راز د حضرت علی پېښه د خلافت په وخت کښي د مرو ساتندوی

د آمو پوري غاري ته وخوخلو، تر سعيد وروسته عبدالرحمن د زياد زوي د خراسان حکمران شو، چې د معاویه تر مړینې پوري همداله و د معاویه تر مړینې وروسته د يزید له خوا اسلم د زياد زوي د خراسان په اميري وتاکل شو، ده د يزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امير کړ، خو چې دی له هغه خایه وووت خلکو پر مهلب بلوا وکړ، خکه نو سليمان د يزید زوي پر مرو، تالقان او ګوزگان او عبدالله د خازم زوي د خراسان پر نورو برخو اميري وموندله پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منع شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوي موسى پر خپل خای کښناوه او په خپله بې په هرات کښې بنې ربيعه او بنې تميم کلابند کړل، تر یوه کال جګړي وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات بې په زور ونيو او خپل زوي ته بې وسپاره (تر ۶۶۴ هـ - ۶۸۳ م وروسته).

عبدالله د خازم زوي د عبدالملک اموي تر وختو پوري په خراسان کښې پاته شو او پر (۶۹۱ هـ - ۷۲ م) کال وکيع د عميره زوي د خليفة له خوا وتاکل شو، چې عبدالله و وزني، ده هم د عبدالله سر پري کړ او په خراسان واکمن شو، خو پر (۶۹۷ هـ - ۷۸ م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالرود راټه او تر بلخ پر مخ ولار، او له هغه خایه تر آمو پوري وووت، تر دوو کالو پوري په ماوراء النهر کښې په جګړه بونځت و بیا بېرته بلخ ته راوګرځبد.

پر ۶۸۲ هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کښې مړ شو حجاج دده زوي يزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ و ګمارد او تر هغه وروسته بې ورور مفضل د ابي صفره زوي د خراسان امير شو، ده پر (۷۰۳ - ۸۵ هـ) کال بادغيس ونيو او پر (۷۰۵ هـ - ۶۸ م) کال د عربيون متو بريالي قتيبه د مسلم زوي له سیستانه راوګرځبد او حجاج خليفة عبدالملک ته منځګړي شو خو

اموي دوره

(۴۱ - ۲۳۱ هـ)

پر (۶۶۰ هـ) کال چې حضرت معاویه د ابو سفیان زوي د حجاز له بنې اميء خخه واک ونيو او پر اسلامي هپواد بې بری وموند نو ده اسلامي لنېکر د خراسان شمالي او جنوبی خواو ته پر دوو جبهو وخوخاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خراته قيس بن الهيشم سلمي، بادغيس او فوشنج ونيوبل بلخ ته ورسبد او د هغه خای د نوبهار بودتون (معبد) بې وران کړ. د ده ترلاس لاندي حاكم "عطاخشك" د بلخ پر درو سيندو دري پلونه جور کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۶۶۵ هـ - ۴۵ م) کال پوري د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوي په هرات، بادغيس، فوشنج او قادرس کښې نافع د خالد زوي او په تالقان، فارياب او مروالرود کښې قيس د الهيشم زوي، په مرو کښې امير د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمر الغفاری زوي د اموي دربار له خوا اميران وو، او پر (۵۱ - ۶۷۱ هـ) کال چې ربيع د زياد حارثي زوي د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب بې د آمو پردي غاره میشت کړل او تر هغه وروسته سعيد د عثمان زوي د خراسان والي وتاکل شو، چې د عربيون لښکر بې د لوړۍ خل له پاره

چې قتيبة یې د خراسان حکمران وتاکه، قتيبة مرو ته راغى او له هغه خایه بې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې یې ده مریان ونیول، او تر هغه وروسته یې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پوري کئ، قتيبة خراسان، تخارستان او بلخ د خپلولویو لښکری سوقیاتو مرکز وتاکه او هر وقت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې یرغلو خخه را ګرځید په بلخ، مردو او خراسان کښې یې خپل خواکنوی کاوه (۸۶ ه پوري) قتيبة کلک او کرود سپړی و، چې د خراسان په ولایت کښې یې د تخارستان تر پایه پوري تول مخالف عناصر د ۳۵ زرو تنو لښکر په واسطه له پیسو وغور څول او و یې خپل، د افغانستان د شمالی سیمو له مدافعنو خخه یو هم بادغیسي نیزک دی، چې د تخارستان د یېغو امير له خوا حکمران و (۸۴ ه) دی خه وقت د آمود دواړو غارو په فتوحاتو کښې د قتيبة ملکري، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسپد د خپلواکۍ بیرغ یې پورته کړ، د بلخ مروالرود تالقان، پاریاب (اوسمی میمنه) او گوزگانان (اوسمی سریل) خلک یې د قتيبة پر خلاف له خان سره کړل او له کابلشاه خخه یې هم د مرستې ژمنه واحیسته. قتيبة د راتلونکي کاډ (۹۱ ه) په پسلی کې له بلخ خخه پر تخارستان یړغل او په تالقان کښې یې د نیزک له لښکر سره جګړه وکړه، نیزک ماته وکړه، قتيبة دده لښکر پوینا کئ د نیزک ملکري یې تر خلورو فرسخو پوري په دار و خپول، د نیزک دوه زامن یې ووژل؛ په خپله نیزک په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتيبة سمنگان ونیو، نیزک یې تر دوو میاشتو په "دژکر" کښې کلابند کړ، خو وې نه نیولاۍ شو، په پای کښې یې سليم نومی د روغې له پاره نیزک ته ولپړه او نیزک یې په بې خایه وعدو قتيبة ته بوت خو هغه نیزک او د ده دوه وربونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملکرو سره ووژل او په دې توګه یې د افغانستان په تولو شمالی ولاياتو

کښې سرغونې له منځه پوري (۹۱ ه - ۷۰۹ م) خو قتيبة د اموي سلطنت د مرکز او ولید بن عبدالمک مخالف شو او په خراسان کې یې په بغاوت لاس پوري کړ، اموي دربار تر ډېر زیار وروسته دی د خپل لښکر د یوه مشر و کیع نومي په لاس وواژه (۹۶ ه - ۷۱۴ م) تر قتيبة وروسته تر ډېری مودې پوري خه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلک تل د بني اميہ مخالف وو او غوښتل یې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشی، خنګه چې بني اميہ د بني هاشم او د امامت له کورنيو سره دبمني درلوډه نو خکه حضرت یحيی د زيد زوي (د علی له اولادې) له کوفې خخه د بلخ په نیت راوخو خجده، د بلخ امير چې د اموي دربار ګمارلي سرې او نوم یې عقیل د مفضل زوي، دی ونیو او بندې یې کئ، خو په دغه وقت کښې (۱۰۵ ه - ۷۲۳ م) اموي هشام مړ شو او ولید د یزید زوي د خراسان امير نصر سیار ته ليک واستاوه چې یحيی خوشې کړي، خو یحيی تر خوشې کېدو وروسته په ګوزگان کښې له اویا تنو سره د اموي لاسپوخيو ګتو ته ورغی او تر یوې سختې جګړي وروسته شهید شو (د ۱۲۵ ه د برات میاشت) د ده مری د ابو مسلم تر منځته راتګ پوري پر دار و.

د (۱۰۷ ه - ۷۲۵ م) تر شاوخوا پوري پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربی حکمران اسد د عبدالله د زوي پرمختګ او د غرجستان د محلی حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جګړه ود، چې په دې جګړه کښې د دې سیمې نسورېست آرام او په نمرون یې اسلام ومانه.

خو په جنوبې جبهه کښې:

پر (۴۳ هـ ۶۶۳ م) کال معاویه بيا عبدالرحمن بن سمره د دويم خل
له پاره د سیستان د حکمدار په توګه راواستاوه، نوموري تر ۴۴ هـ کال پوري
ددي سیمې تولی نا آرامي آرامې کړي او تر هغې وروسته د بست او کش (د
کندهار کشك نخود) او د داور (د هلمند پر غارو زمينداور) او رخج
(اراخوزیا، د ارغندادو د ناوي) خواته پر مخ ولار او د زور غره ته (د زمينداور
او غور تر منځ) او د هغه خای لوی بودتون ته ورسپد او هغه لوی د سرو زرو
بت چې ستريکې پې د ياقوت وي د عبدالرحمن په لاس مات کړي شو، تر هغه
وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوي ته تر غزنی او کابل پوري ولار، دا
بنار په تر کلابندۍ، وروسته د منجنيق د ډبرو په ويشتونيو او تر خهد مودې
هلهه پاته شو. په دغو جګړو کښې پر ۴۴ هـ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه
عبدالله عدوی تميم د اسيد زوي (او په بل روایت ابو قتاده العدوی) په کابل
کښې شهید شو، چې قبر پې په کابل کښې مشهور دي په همدغه کال ابن
سمره یو لښکرد فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوي په مشرتابه ختيزو
ولایاتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولار، او کابلشاه پې چې
په لار کښې پې د او وزنده پیلانو په قوت (چې له هر پیل سره خلور زره
سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کې، اوښه او لاھور پې د سند د سیند
ښی غاري ته د مردان په ناوه کښې ونیول، بیانا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه
سالاري، په منصب سرلوري کړ او ده د سند ها غاري ته ګام واخیست او تر
ملتان تبر شو، قندابيل (ګندهها بهيل د بلوجستان د کلات په شاوخوا کښې
د قصدار په پېنځه فرسخې کښې پروت دی) او قیقان (کلات) پې ونیول چې
داد خپیر ها خواته د کابل له لاري د عربو لومړي لښکر کشي وه.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارشی د سیستان والي شو او پر (۴۷ هـ) کښې
پې پر بست او رخج (رخذ) یړغل وکئ، د ربیل (د زابلستان د پاچا) سره
ونښت او هغه پې مات کئ. ربیع په زابلستان او د ارغندادو په ناوه او
سیستان کښې د خراج او محاسبې دیوان پرانیست، او دا هبود پې د حسن
بصری په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندې راوسټ، تر هغه وروسته
پر (۵۱ هـ - ۶۷۱ م) عبدالله د ابي بکره زوي سیستان ته راغئ، د هغه خای
د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست رخج او کابل پوري پرمخ
ولار، له ربیل سره پې جګړه وکړه خو په دوو مليونو درهمو پې ورسه روغه
وکړه په دی توګه ربیل غاره کښېښووه او دی بېرته سیستان ته ولار.

پر (۵۹ هـ ۶۷۹ م) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوي د سیستان
حکمان وتاکل شو، دی هم له هیلمنده تبر، تر کندهار او کابله ورسپد،
همه عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمدار او، هغه وخت چې
يزيد د شاهی پر تخت کښېښاست، عباد له (۲۰) مليونو درهمو او نورو مالو
سره چې د کابل له غنایمو خڅه پې د سیستان په خزانه کې راټول کړي و،
بصری ته ولار، او د (۶۲ هـ - ۶۸۱ م) کال په لومړيو میاشتو کښې پې یزید
د زیاد زوي د سیستان په اميری او ابو عبیده د زیاد زوي پې په سپاه
سالاري و ګمارل شول او سیستان ته راغلل، دا مهال بیا د افغانستان خلکو
د کابل د پاچا په مشري په عربی ګمارل شویو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د
ګټلو له پاره پاڅبدل، یزید او ابو عبیده په کابل یړغل وکئ، خو له د پرسخت
مقاومت سره مخامن او په خپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه
سالاري ابو عبیده په کابل کښې بندی شو، نو خکه د اموي له دریاره طلحه
الطلحات او ورور پې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغلل، او د عربو هر
یو سردار د افغانستان د پوي یوې غربی ناحیې واګې په لاس کښې

اموي دوره

واخیستلی او هغه وخت چې مروان الحكم په شام کښی د اموي پاچه هی پر تخت کښنن است عبدالعزیز د عبده الله عامر زوی بې چې له پلاز او نیکه خخه بې د سیستان په چارو کښی تجربه درنوده د سیستان حکمران کئ، ۶۴هـ وروسته په سیستان کښی د طلحه لښکر را غونډ کړ او خنګه چې تر (۶۴هـ) د کابل او زابل تر نیولو وروسته له ډېرو ولجو او ګن شمپر مريانو سره د افغانستان خلکو د عربی حکمرانو اطاعت نه مانه، نو د بست او کابل خواته بې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبل سره بیا ونبت، هغه بې مات کړ. د کابل او زابل تر نیولو وروسته له ډېرو ولجو او ګن شمپر مريانو سره سیستان ته راواګرخېد، دی تر (۶۹۲هـ) کال د اموي عبدالملک تر وختو پورې په سیستان کښی امير پاته شو، عبدالملک په همدغه کال حجاج د سیستان امير وتاکه او حجاج له خپلې خوا اميده د عبده الله زوی سیستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) کال پر بست یرغل وکۍ او د زابل له پاچا رتبل سره بې جګړه وکړه، دی بې په یو خروار زرو او دوه مليونو درهمو مجبور کئ، او هم بې له هغه خخه د خان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، پر (۷۵هـ) کال عبدالملک اموي، عبده الله د سیستان له اميری خخه لري کئ، او د ده پر خای بې موسى د طلحه زوی واستاوه خو په سیستان کښی د کړکېچ له امله بیا همه ګه عبدالملک د ابی بکره زوی (عبدیده بن بکر) چې د سیستان په چارو نسه خبر و، د نیمزوز چارو ته وکمارل شو. ده پر (۷۸هـ) کال یو لوی لښکر د حريش بن بسطام په مشری سیستان ته راواست، زرنج بنار بې ونيو، او د بکوا دښتې له لاري بې پر بست زابل یرغل وکۍ، خو رتبل د لښکر له منځه یورو چې د جیش الفنا په نامه یاد شو، عبدالله بې د (۷۰۰هـ) زرو درهمو په ورکولو اړو پست او روغه بې ورسه وکړه (۷۹هـ). خنګه چې عبدالله د دی ماتې له ویرې په بست کښې مړ شو، نو د ده زوی بوير دعه له رتبل سره ونبت، له هغه خخه بې (۷۰۰هـ) زره درهمه واخیستل سیستان ته ولار

د افغانستان لنه تاریخ

او له هغې خوا حجاج لس زره مجہز سپاره (جیش الطراویس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشری پر (۸۰هـ - ۷۰۵م) کال سیستان ته راولیبل.
عبدالرحمن چې سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان د عدي زوی له غښتلي لښکر سره په سیستان کښی له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا بې پر بست یرغل وکړ او تر هغه وروسته بې د زابل له رتبل سره سخت جنګ وکۍ او له زیاتو ولجو سره سیستان ته ولار، همدا چې عبدالرحمن ته په سیستان، زابل، کابل او سند کښی لوی خواک په لاس ورغی نو یاغی شو، له حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولار (۸۲هـ)، خو ماته بې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دغه وخت کښی حجاج د شمالی خراسان امير مهلب ته ليک واستاوه، او هغه مفضل بې له لوی لښکر سره د عبدالرحمن د خپلوا له پاره وکماره، عبدالرحمن له سیستان خخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښکر ورپسې ولار، د بست او رخد تر منځ بې سخته جګړه وکړه، ذلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبل ته بې پناه یوره، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبل ته استازی واستاوه، تول مالي تکلیفونه بې هغه ته وبخنبل، د تل له پاره بې د دوستی ژمنه ورسه وکړه. رتبل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ونيو او غونښتل بې چې د حجاج استازی ته بې وسپاري، خو هغه دواړو خانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د کندههار د ارغندادو د ناوې په رخچ (رخد) کښی تر (۸۴-۸۵هـ) کال پورې منځته راغلي دي.

تر دې وروسته پر (۷۰۵هـ - ۷۰۶م) کال مسمع د مالک زوی سیستان ته ولېړل شو، له اړو خلده خارجي سره بې جګړې وکړې او هغه بې ونيو، خو خنګه چې مسمع پر همدغه کال مړ شو، د ده پر خای قتيبه د مسلم زوی

اموي دوره

راغي ده چې شمالی خراسان ته مخه وکړه، اشعت د بشر زوی یې په سیستان کښې پربنزو، پر (۷۸۸-۷۰۶ هـ) کال یې په بست کښې له ربیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقیبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سوو زرو درهمو یې روغه وکړه، خو کاله وروسته پر (۹۴ هـ) کال قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته لار، ربیل له د خڅه ویربده او پر کال یې یو ملیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸ - ۷۲۶ ع) کال پوري یو شمیر کسان د سیستان په اميری، وتاکل شول، خو تر سیستان پرمخ نه ولار، د هشام اموي په خټ کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالاری دلته راغي، دې پر (۱۰۹ هـ) کال له سیستانه وووت او له زابلي ربیل سره یې سختې جګړې وکړې، چې په هغه کښې په خپله اصفح او نور ډپر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سیستان کښې د عربي قبلو تر منځ بیلتون راغي چې تر (۱۳۰ هـ - ۷۴۷ ع) پوري یې دواه وکۍ، د اموي دولت له پلازمینې هم ډپر سپې د دغه خای د اميرانو په توګه راغلله چې دا دوره په سیستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جګړو کښې تېړه شوه، خو اسلامي لښکرو د دریاب له لاري د سند پر خمکه یرغل وکۍ او په اموي عصر کښې یې تر (۹۶ - ۷۱۴ ع) کال پوري د هغه خای لوي بشارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیستان، اشیهار، برهمن آباد، ارور(روهري) بابیه، ملتان او نور د لوي فاتح محمد بن قاسم په مشری، ونیول او تر هغه وروسته هم د سند خمکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر اميری لاندې پاتې شوه، په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپله فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې ولید شول د افغانستان خلکو له مرو او سیستان خڅه نیولی تر کابل او پېښور پوري خه

د پاسه یو سل کاله د عربو د برياليو لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکۍ، دا غرونه تل د خونپیو جګړو ډګر او هغه وخت چې رتابله او کابلشاھانو په زابل او کابل کښې د عربي برياليو په لاس ماته کوله، د جبهې شاته یعنې ګردیز، پېښور او ويہنده ته یې پناه ورده، د خپل خواک تر پیاوړولو وروسته یې بیتره پر کابل او زابل یرغلل کاوه، او د عربو ساخلوګان یې پوینا کول، په دې توګه یوه پېړې په دغه جګړو کې تېړه شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېرہ میرانه خپلواکی ساتله، دوى د اسلام دین هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د ګندهارا ولايت له کابله تر پېښوره او ويہنده، کندر، سند او تکسیلا پوري د ګریکو بودیک د مدنیت او صنعت مرکز و، او په دغه هپواد کښې بودایي او بر همني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخن: د البلاذری فتوح البلدان، طبری، چچ نامه، تاریخ سیستان. الاصایه، افغانستان بیک نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائرة المعارف اسلامی، فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیرالکامل، د یعقوبی البلدان، د ګردیزی زین الاخبار، مجلمل فصیحی، سی.یو.کی د هیون تسنگ، راجه ترنکینی د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان تاریخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

چې د دې بلني نخبنه وه، ورپاوه او په خپله لښکري چونه کښې یې لوی اور بل کړ، خان یې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخته دښمنی پینه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱ هـ - ۷۴۸ م) کال د امام ابراهیم سرد آهکو په بنی کښې ویچه او پرمخ ولار او له خراسانی لښکرو سره پر کوفه ورننووت، پر (۱۳۲ هـ) کال یې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطیه وویله، او د امویانو د دولت نسکورېدل یې اعلان کړل ، د دغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترینست اینسوولو وروسته بیرته مروته راغی. ده تر (۱۳۵ هـ ۷۵۲ ع) کال پوري خراسان منظم کې، او ماوراء النهر یې هم ونیو، پر (۱۳۶ هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لار ، خو دسفاح ورور خلیفه منصور دوانيقی د ابومسلم له ستر شخصیت خڅه ووبېږد، دې یې پر (۱۳۷ هـ - ۷۵۵ م) کال پر ۳۷ کلنۍ ووازه او خراسان یې د عباسیانو په امپراتوری کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروتو ډاك نغری خڅه بیا لمبې پورته شوی، او د هرات لوپیدیخ خواته د اهروا نه له کلې خڅه زردشتی فیروز سنباد له سلو ززو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپله خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پر ضد پورته شو، د تاري د غرب او تبرستان خواته پر مخ ولار، عباسی خلیفه منصور، جهور د مرار عجلی زوی د ده چنګ ته له لوی لښکري خواک سره راواستاوه، چې سنباد په دې جګړه کښې له خپلو شپېتزو زرو پېروانو سره ووژل شو. د خراسانیانو بله هڅه پر (۱۴۱ هـ) کال د برآزینده په مشري، تر سپین بېرغ لاندې وه چې خلیفه منصور خپل زوی المهدی د هغه مخنيوي ته وکماره، د برآز بنده قواوې یې له منځه یووړی او په خپله یې هغه د جګړې په ډګر کښې

د عباسیانو واکمنی

(۱۳۲ - ۱۴۰۵ هـ)

په افغانستان کښې د راشدہ خلافت او اموي امارت یوسل و دېرس کلنې اسلامي دوره په کړکېچ او جګړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربی دولت سیاسي او لښکري واک نه مانه، دویم دا چې د بنی هاشم او بنی امية تر منځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام یې ومانه او له وسلې یې لاس واخیست، تل یې داهخه وه چې خلافت دې بېرته بنی هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترش کښې یې زیاریوست چې خپله واکمنی او خپلواکۍ بیا ټینګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان یو نومیالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰ هـ زېړبدلی) د بنداد هرمود زوی له مروڅخه درې فرخه لیری دماخان له خلکو خڅه دې بلني مخکنې (پیشوا) شو. اوې (۱۴۱ - ۷۴۱ ع) کال پر ۲۳ کلنۍ کښې کوفې ته لار او په مکه کښې یې له امام ابراهیم عباسی سره وکتل، خلک یې د عباس کورنۍ د بلني تاید ولو ته راوېبلل ، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹ - ۷۴۹ ع) کال یې د افغانستان په شمالی سیمو کښې له مروڅخه نیولې تر تخارستان پورې خلک له خان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت یې اعلان کړ، تور بېرغ یې

وواژه دا ماته د ۱۴۲ ه کال د بیع الاول پر ۶ مه د دوشنبې پر ورخ وه پر (۱۴۴ ه - ۷۶۱ م) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښور بدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدی د زوی سره یې سخته جګړه وکړه او بیاپر (۱۵۰ ه - ۷۶۷ ع) کال استادسیس هروی له بادغیسه د حریش سیستانی په ملاتر پاځبد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزیمه سره د دوی مقابله ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتبیه زامتو هم د خلیفه په امرله تخارستانه پردوی یرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سیس پیروان یې ووژل او په خپله دی بې بندی کئ چې په بغداد کښې ووژل شو، ده لور "مرجیله" هارون وکړه چې د مامون موروه، پر (۱۵۱ ه) کال د زرنج بشار هم بلواوکړه او د سیستان خلک د خپلو محلی مشرانو محمد د شداد د زوی او آذربوه د مرزبان زردشتی د زوی په مشرتابه د خلیفه منصور پر ضد وجنگیدل، او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی یې مغلوب کئ، ترهفه وروسته پر (۱۶۱ ه - ۷۷۷ م) کال یو بل سروی د هاشم بن حکیم په نامه په مقنع مشهور د مرو له دیه کازه راپورته شو، او په هرات بادغیس او مرو کښې یې د سپین کالیو (سپید جامه ها) په نامه یوه ډله له خان سره کړه ترآمو هاخواهه پوري وتل، همہله له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا له منځه یو وړل شول (۱۶۲ ه) او هم د (۱۶۰ ه - ۷۷۶ م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې یوسف البرم پورته شو، چې په میمنه، مرغاب او پوشنج کښې یې د بلوا بیرغ وریاوه، خویه یوه جګړه کښې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندی او په بغداد کښې ووژل شو.

د سیستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې یوه بستی سروی چې بوعاصم نومید د سیستان امیرشو، دا وخت د عباسی دریار له خوا

سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم یې له منځه یور او په بست کښې یې هم له ربیل سره جګړه وکړه او هغه یې مات کئ (۱۳۸ ه - ۷۷۵ م) خو بیا د سیستان خلک د حضین بن رقاد په مشري، پر (۱۴۱ ه - ۷۵۸ م) کال بلوا وکړه، چې لوړۍ د عباس منصور له خواهنادي السري او تر هغه وروسته پر (۱۴۶ ه - ۷۶۳ م) د المهدی ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حيث راغئ، خو خه موده وروسته بیرته ولار، او د ده پرخای پر (۱۵۱ ه - ۷۶۸ م) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغئ او ترخچ (د ارغند او تر ناوې) پرمخ ولار او په هغه جګړه کښې چې له ربیل سره یې وکړه، د هغه زوم یې چې (ماوند- یاماوید) نومید له دیرشورزو تو لښکر سره بندی ونیو او بغداد ته یې واستاوه، خو پر (۱۵۲ ه) کال د سیستان خلکو د معن نس خیری کئ په دې وخت کښې په سیستان کښې د خوارجو بسورېسته په ګوندی و، پر (۱۵۹ ه - ۷۷۵ م) کال حمزه د مالک زوی د مهدی خلیفه له خوا سیستان ته راغئ، او سیستانی خارجی نوح یې وڅاپه د سیستان له نورو مهمو پیښو خخه د تمیم د سعید د زوی واکمنی وه چې د مهدی له دریاره پر (۱۶۹ ه - ۷۸۵ م) کال سیستان ته راغئ، د بست او رخچ خواته یې لښکر ویوست، له ربیل سره یې جګړه وکړه او د هغه ورور یې بندی او عراق ته یې واستاوه.

خو د هارون الرشید په وختو کښې له (۱۷۱ ه - ۷۸۷ ع) کال خخه جعفر د محمد طوسی زوی او ترهفه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳ ه) کال د خراسان حکمرانان و، او بیا پر (۱۷۴ ه) کال خالد الغطريف، پر (۱۷۶ ه) کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميری وټاکل شول ، پر (۱۷۷ ه) کال فضل د یحیی برمهکي بلخي زوی د بغداد د دریار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه خای کښې یې یو غښتنی لښکر د خراسان د

و ګمارل شو، دغه سپری پر زابل او کابل یړغل وکی، او تر هغه وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سیستان حکمران عیسی نومنی تر کابله پر منځ ولار.

دغه مهال له خورا مهمو پېښو خخه یوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سیستان کښی یو نامتو پهلوان چې امیر حمزه د عبدالله سیستانی زوی ۀ زوطهماسپ له کوله و میدان ته را وووت، دغه نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو ازادي غوبستونکیو او خپلواکپالو نومیالیو په پیروی په سیمه کښی دازادی، ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشید حکمران یې وشاره، پر زرنج یې بری مومند او په عیسی پسې تر هرات او پوشنج پوري پرمځنځ ولار، خو عیسی بېرته دی د سیستان خواته پرشا وتمباوه حمزه په نیمروز کښی نوی خواک راغونه او بیایې پر نشاپور یړغل وکی، کلکې جګړې یې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بېرته سیستان ته وګرڅد. له دي کبله چې د دغه نیمروزی پهلوان میدان ته راتګ د عباسیانو د واکمنی، بنسته رېړدولی او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوبستلو آسمان لپزونکې نارې پورته کړې وي، خکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خلیفه هارون الرشید په خپله خراسان ته راغی او حمزه له دیرش زریز تکړه لښکر سره د نشاپور خواته و خوئید خو خنګه چې د (۱۹۳هـ) کال د دویمي خور پر میاشت خلیفه د خراسان په طوس کښی مړ شو، حمزه د عباسیانو له پاتیو ویرجنو سره جګړه ونه کړه، بېرته سیستان ته ولار، د بلوچستان او سند خواته یې برید پیل کړ، په ډېرو فتوحاتو بریالی شو، او پر (۱۹۹هـ - ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بېرته راغی او پر (۲۱۲هـ) کال ووژل شو خود ده د میرانې او پهلوانی نکلونه تر ډېرو پېړیو پوري د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توګه ګنیل کیده، دده په پیروی حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد دی د سیستان د خاش له خلکو خخه او تر (۱۹۹هـ) پوري

لښکر په نامه جوړ کې، چې شمېر یې نیم ملیون تنو ته رسپد، چې ډېر نفوذ یې مومند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وګرڅد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسی دربار یو سپین روښ نومیالی شو او همدا د بلخي برمهکیانو نامتو کورنۍ د یعیی بن خالد برمهکی له اولادې خخه ود، چې د هارون الرشید په وختو کښی یې دوه زامن فضل او جعفر په عباسی دربار کښی وزیران شول، خو په پای کښی د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ خخه ووېړد خراسانیانو چې تل د خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅي کولې، هکه نو هارون الرشید دا ستره کورنۍ چې د عباسی دولت ټول والک یې په لاس کښی اخیستی و، د قتل عام په واسطه پوپناه کړه (۱۸۷هـ - ۸۰۳م).

د فضل برمهکی ترامارت وروسته علی د عیسی زوی د ماھان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بیا هرثمه د اعین زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان امیران وو، خو په سیستان کښی د هارون د جلوس پر کال بلوا وشهو، چې کشیر د سالم زوی د هغه خای عربی حکمران بغداد ته وتنبیتید، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سیستان د خان تابع کئی او له ربیل سره یې په رخچ کښی جګړه وکړه، او د بشر له فرقد د زوی او سیستانی حصین سره چې له خپلوا سپرو سره په بست او سیستان کښی یاغې شوی و، سختې جګړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷۶هـ - ۷۹۲م) کال داؤد د بشر سیستانی زوی د سیستان امیر شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سیستان د نبورښتو د خپلوا له پاره په خپله له سیستانی ورتیا خخه کار واخلي، داؤد لوړۍ حصین له منځه یور او سیستان یې آرام کې، خو د دې له پاره چې داؤد په نیمروز کښې پښې ټینګکی نه کړي، ژر یې لري کې، او د ده پر خای پر (۱۷۸هـ) کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمرانی

پې له عباسی حکمرانانو سره جگړې وکړې، د آزادی غښتلو نغری پې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسی حاکمان سیستان ته راتلل، خو رینتینې واک د طاهر د کورنې په لاس کښې و.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د عباس کورنې د خلافت په جوربنت کښې پې له ابومسلم خراسانی سره ملګري وکړې یوه د غور د سوریانو کورنې ود، چې د ماہوي د همهغه کهاله پایخور و چې د مخه پې یادونه وشه، له دې کهاله څخه د امویانو د دورې په پای کښې شنسټ د خرنګک زوی د غور په غزو کښې امارت لاره، او زوی پې امیر پولاد د (۱۳۰ هـ ۷۴۷ م) په شاوخوا کښې د خراسان په هڅو کښې د ابومسلم ملاتپی و، چې نفصیل به پې د غوریانو د حالاتو په شرح کښې راوړل شي.

اخن: طبری - البلاذری - تاریخ سیستان - طبقات ناصري - پته خزانه - یعقوبی - تاریخ برامکه - البرامکه - انسیکلوپیدی اسلامی - ابن اثیر - مروج الذهب معجم الانساب - زین الاخبار ګردیزی - افغانستان بعد از اسلام لو مری توک - الكامل ابن اثیر - مجمل فصیحی - ابن خلدون.

لکه په تېرو څېرکیو کښې چې مو وویل د راشده خلیفه ګانو او امویانو په وختو کښې خو خوا واره د خراسان خلک له هرات، مرو او سیستان څخه تر زابل، کابل او تخارستان پوري د عربیو د سیاسي واک د خپریدو پر خلاف وښوریدل، برهمني کابلشاھانو او رتبیلانو ان تر هجرت وروسته د (۱۸۰) کالو په شاوخوا کښې هم په کابل او زابل کښې مقاومت کاوه، او د بودایي او برهمني مدنیت اغیزه په کابل، زابل، تخارستان او بلخ کښې پاتې ود، د افغانستان په لوپدیزو سیمو لکه: سیستان، هرات، ګوزگانان او مرو کښې هم د زردشتی ثقافت نخنې لیدل کبدې.

خو د خلکو مقاومت که بودایي وو او که زردشتی دېر کلک او سخت و او د دغه هېبوا د خلکو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسی په غاره کښې پرېږدي، د امویانو په وخت کښې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بنه ورکړه په دې مانا چې د امویانو د امپراتوری پر خلاف پې د هاشم کورنې په طرفداری وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم کورنې د پناه غوښتونکیو تایابوی شو. خو بنایی دا تکی هېر نه شي چې دغه

په اموي او عباسی دوره کښې د افغانستان ټولنیز او مدنۍ احوال

هغه عصر کبني د ګټې اخيستو ورنه وو.
په لومړيو دوو سوو هجري کلو کبني په افغانستان کبني د اسلام دیانت د زدشتی، بودایي او برهمني اديانو خای ونیو، عربی ژبه او ليکدوډ په ټول افغانستان کبني خپاره شول خو تر دوو نيمو سوو کالو پوري هم د افغانستان په ختیزو سیمو کبني سنسکریت ژبه او ليکدوډ له عربی کوفی ليک سره یو خای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډېرليک چې په توچې (ختیز افغانستان) کبني (۲۴۳ هـ. ۸۵۷ مـ. جمادی الاولی) په یوه ډېرله لاس ته راغلې په عربی او سنسکریت دواړو ژبو ده، چې اوس د پښور په موزیم کبني خوندي ده.

په خراسان، هرات او سیستان کبني هم پهلوی ژې څل خای په همدغه وخت کبني دری ژبي ته پريښوو، اسلامي علومو تفسیر، حدیث، رجال او سير هم په افغانستان کبني رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کبني لوبي اسلامي مدرسي منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنیفه د ثابت زوي او د زوطی لمسي (د کابل د شمال)، ابن المبارك مروزي محمد د کرام سیستانی زوي (د کرامي مذهب مؤسس)، ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجانی محدث، ابراهيم ادهم بلخي صوفي، ابو سليمان موسى جوزجانی حنفي فقيه، او ابراهيم بن رستم مروي د بوحنیفه له ملګريو خخه، ابو داؤد سجستانی د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سیستانی محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتيبة مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستانی عربی شاعر، علي بن الجهم خراساني عربی شاعر او نور له ډې هبواډه پاخبدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمهکيانو او نورو یورل، د

مقاومت که خه هم د هاشميانيو د طرفداري، بنه پیدا کړي وه، خوله ارده د دغو خلکو د څلواکي، غوبنسلو پر پته حس ولاړو او دليل ې دا د چې همدغو خلکو د امويانو د امپراتوري، بنسټه له بیخه ويست، د عباسيانو د امپراتوري بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کېښول شو، ابومسلم خراساني، ابراهيم امام او سفاح پي د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې ليدل په خراسان کبني پرله پسي ببورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانيان لکه چې له امويانو سره جنگبدلي وو له عباس کورني سره پي هم جګړه وکړه، د څلواکي د ګټيلو له پاره په دغه هبواډ کبني ملي پهلوانان پیدا شوي وو او که له امويانو سره د خراسانيانو جګړي یوازي د هاشم کورني په طرفداري پوري تړلې واي، نو په بغداد کبني د هاشم کورني او عباسيانو تر ټينګښت وروسته بايد په دغه هبواډ کبني جګړه دريدلې واي خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو یو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبې په نامه، کله د آل هاشم د دوستي، په نامه او بیا د خوارجو او نورو په نامه یوازي یو مقصد پر مخ بیو، چې هغه د پردي واکمني له منځه ورل او د څلواکي ګټيل وو، چې وروسته پي د آل طاهر او آل سامان او نورو محلې واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنې جګړه ګټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دین پي د هغه له نوي ترقی خوبنونکي روح سره ومانه، خود پرله پسي جهاد په نتيجه کبني د محلې حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت پي له اسلامي او عربی روایاتو سره ګډه کئ او په راتلونکي کبني د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتنی عناصر شول، حال دا چې پخوانې دینونه پې زاره شوي او له خرافاتو او اوهاهمو ډک وو چې په

عربی ژبې کلمات پر دری ژبه ګله او اوسنی پارسی خنې جوره شوه، چې پر دې ځمکه ېبی عربی او خراسانی ګله مدنیت منځته راوست، یو زیات شمېر بریالی عربان د دې ځمکې په لویو بشارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو کښې مېشت شول، په دې توګه د افغانستان له آريابي تزاد سره د عربی (سامي) نسل ګډون او په دغه هبواو کښې د عربی آدابو، دود او دستور خپریدل پیل شول، ددغه خای پر اوسیدونکيو عربانو سریره خورا ډې عربی وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جګړه اخته وو، چې د ابن اثیر په وینا د امویانو په وختو کښې د قتبیه په مشری نهه زره د بصری خلک، لس زره د بکر له تبره، لس زره د تمیم له قبیلې خخه، خلور زره له عبد قیسه، لس زره له ازد خخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې تول (۴۷) زره خالص عربی تزاده لښکر او اوه زره هم موالي د حیان بنطي تر مشری لاندې وو، قتبیه له سیمه یزو خلکو خخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو خخه ېبی هم له لسو خخه نیولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونه کړي وو، چې له عربی لښکرو سره ېي خدمت کاوه، او له دې خخه خرگند ډېری چې په خراسان کښې د عربی دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماواراء النهر کښې د چین تر حدودو پوري رسولی وو.

په اموي او عباسی عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوپدیز هند ګن شمېر بشارو ته رسبدلي وو، خکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دارو، عاقاير او بدلي شيان او هندی مصنوعات د ملتان د پیل منصوره، ويهمند، ارور (رهري)، قندابيل (ګنداوي)، قزدار (اوسي خضدار)، د توران او د سند د ناوي د نورو ودانو بشارو له تجاري مرکزو خخه له کشمیره نیولې د سند د مهران د سيند تر مجری پوري د زابل سیستان او هرات له لاري ایران،

عراق او عربی متمندو بشارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له پاره ورل کېدل. د اصطخری او ابن حوقل په وینا د قزدار، مکران او توران (اوسي بلوجستان) د فانيذ (سپینې شکري) تجارت په تول خراسان او عراق کښې کېډه او لکه البشاري مقدسی چې وايی په توران کښې د دانه داري سپینې شکري د اوچت ډول لوپې کارخانې وي همدا راز د پنجاب تجاري کاروانونه د اوسي پښتونستان له لاري کابل، غزنې، خراسان بخارا او ماواراء النهر ته هم تلل او له هغه خوا ېي چيني مالونه هند ته ورل، د خراسان او مرو وریبمین توكران د سوداګرۍ، غوره مالونه وو، چې کاروانونه به ېبی چين ته هم تلل او د صمد په وینا دغه تجارت په عباسی عصر کښې بشپړه پراختيا موندلې وه چې هندي لوښي، د خراسان وسپنه، د هند او سند عود، قرنفل، نارګيل، د سپنسیو کالي او پیلان د افغانستان له لاري د عربی هبواو لوپدیزو سیمو ته ورل کېدل، خنګه چې په خراسان کښې د اسلامي حکومت د ټینګښت له امله امنیت ټینګ، و، نو خکه د سامانیانو په بشارو کښې د چین تجارت هم زیات شو او هم له بلې خوا خرنګه چې د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هبواو له عربی هبواو سره ونبلاوه نو د منځنۍ. آسيا د هبواو او تول خراسان تجاري بېټه هم خرگند پرمختګ وکړي.

ابو زيد سیرافي وايی چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه خایه هند ته خي او راخې، د دغو لوپو کاروانو لار پر زابلستان ده چې له همدغه خایه قزدار، کیزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال (کويت) او بولان د درې او سېبې، (سېبې)، له لاري ېي له سند سره تجارت کاوه، د ابن اثیر په وینا د هرات او بدلیو شیانو ډېر شهرت درلود، چې له همدي کبله ېي په عربی ژبې د هراتي کالیو سوداګر ته "هراء" ویل او هغه

وخت چې مقریزی د مصر د مشهورو منسوجاتو د دولو نومونه اخلي یوه توټه د خراسانی توټې په نامه هم د هفو بشکلیو زربفت او محملو او نورو توټو په کتار کښې یادوي له دې خڅه خرګند پړی چې په مصر کښې عربی صنعت ګرانو هم په همغه خراسانی نامه او جنسیت د خراسانی توکرو تقلید کاوه.

د جوزجانی په وینا: بلهاري هم د هند له تجارتی مرکزو خڅه و، چې هله د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګری بي مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دینور، ویهند د هند او خراسان تجارتی مرکزونه وو، چې د لوړۍ یاد شوي بنار تجارتی مالونه ګنی (نیشکر)، غوايی او پیسونه، او د وروستی مشک، مرغلري او ګران بیه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجانی په وینا خراسان یو ودان او له نعمتو دک ملک و، چې د سرو، سپینو زرو او غمييو کانونه پکښې وو او د اسونو، کالیو، پیروزه، دارو ګانو، ورینمنو او مالوچو د پیدا کېدو خای او تجارتی لوی مرکزې نشاپور و، د خراسان د بنارو نامتو پیداوار دا وو: له هراته خمتا، شیرخشت او دوبنا، له مالن خڅه طایفي وڅکې (مویز)، له کروخه کشممش، له مرو خڅه نسه مالوچ (پنېه) قزین جامونه او سرکه، له ګوز ګیانان خڅه نسه آسان، کراستی، د آس تانکونه، زیلو او پلاس، له تالقانه وڅکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، ګنی (نیشکر) او نیلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز میوې، له سمنگانه (او سنی غوره پرده، زغره، ډال او نسه وسله، له سیستانه فرشونه، زیلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتی مرکز) وچې میوې، خمتا (کرباس)، سابون، له درغشه (زمیندارو) زعفران، له بدخشانه سپین او سره زر، بیجاده او لا جورد.

الماني فون کريمر وايي چې: د شبرقان (او سنی شبورغان) توري د عباسيانو په هپواد کښې ډېږي مشهوري وي او د هندی تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري کېدہ، د تالقان کراستي او نور دا واريدو ورین شيانو او فالينو شهرت درلود او د هغه خای تاوده او بدلې شيان په تيره بیا چوځه او پتو ډېر کارېدل.

هغه لوی بشارونه چې په خراسان، سیستان او زابل کښې د تجارت مرکزونه وو د دغه هپواد د کرهنې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

ترکومه خایه چې د تاریخ له پانو خرګند پړی د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سیمو خڅه دا لاندې عایدات د خراج، جزې، زکا، د غنایمود خمس او د دولتي خمکو د عایداتو او عشر په نامه درلودل.
د جهشیاري او ابن خلدون په وینا:

له خراسانه: (۲۸,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۲,۰۰۰) د زرو توټې، (۴,۰۰۰) غاتري، (۱,۰۰۰) مریان، (۲۰,۰۰۰) کالي، (۳۰,۰۰۰) رطله هرېړه.

له سیستانه: (۴,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانید (سپینه شکره).

له توران او مکران خڅه: (۴۰۰,۰۰۰) درهمه.

خود قدامه بن جعفر په وینا د روغې په وخت کښې د عباسی دولت عایدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له سیستانه: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، خود سیستان د تاریخ

پوشنګ: (۵۵۹، ۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ (۲۱، ۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰، ۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سیمې د بلخ او جیحون ترمنځ زم (۱۰۶، ۶۰۰) درهمه. فاریاب: (۵۵، ۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟) ۴، ۰۰۰ درهمه.

گوزکانان: (۱۵۴، ۰۰۰) درهمه.

بونډه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۵۰۰، ۲۰۶) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه یې: (۳۰۰، ۱۹۳) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲، ۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲، ۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵، ۰۰۰) درهمه.

کابل: (۵۰۰، ۵، ۰۰۰) درهمه نغد او دوه زره وينځي د شپږ سوو

زرو درهمو په بیهه.

ريوشaran: (۱۰، ۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱، ۰۰۰، ۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰، ۰۰۰) درهمه.

وخار: (۲۰، ۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰، ۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲، ۰۰۰) درهمه.

مؤلف تر اسلام وروسته د سیستان عمل د پخوانی روغې په اساس د اسې لیکي:

د سیستان ګورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زميندار، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (یو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پایه د ۲۰۰ ه په شاوخوا کښي: اته دېرش مليونه درهمه.

بیا همدا مؤلف د سیستان د خراج په شرح کښي وايې: چې د سیستان توله مالیه (۵، ۳۹۷، ۰۰۰) درهمه دي، چې له هېڅي جعلې خخه

(۸۵، ۰۰۰) درهمه خالص عایدات او جزيه، او پاته (۵، ۳۱۲، ۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خوابن خرداذبه د (۲۳۲ه) په شاوخوا کښي له معتبرو

رسمی اسنادو خخه مهم معلومات راتول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالياتي نظام همهغه و چې په خراسان کښي ېې تراسلام د مخه رواج درلود.

د طلا پيسې دینار وي، چې ۴، ۲۵ طلابې درلوده او د سپینو ززو پيسې درهم وي چې ۲، ۹۷ سپین زربې درلودل، په جنسی مالياتو کښي کيلې رواج و، چې کرد (لومړي توري په پېښ) ېې ورته ويل او له ۶ خروارو سره برابر و.

ابن خردا به د خلافت د ختیزو ځمکو حاصلات د اسې لیکي:
سیستان: (۶۷۶، ۰۰۰) درهمه.

رخچ، زابلستان او زميندار تر تخارستان پوري: (۱۴۷، ۰۰۰) درهمه.
سرخس: (۳۰۷، ۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱، ۱۴۷، ۰۰۰) درهمه.
مروروډ: (۴۲۰، ۴۰۰) درهمه.

بادغیس: (۴۴۰، ۰۰۰) درهمه.
هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱، ۱۵۹، ۰۰۰) درهمه.

په دغۇ عايداتو کېنى ھغه پىسى چې له جزىي خخه لاس ته ورتلى،
له هنداوانو او نورو آسمانى دين پلويو نامسلمانو خخه اخىستل كېدى، د
امام ابو يوسف په وينا په خراسان کېنى د هر يوه سري پر سر درې ديناره
تاکل شوي وو، چې بې وزلى او غربيان په کېنى شامل نه وو، دا پىسى د
اموي عبدالملک په وختو کېنى تاکل شوي وي. خود خراج په ھول کېنى د
مقرىزى په وينا په اموي عصر کېنى د تاكسنانى يو جريپ پرسى لس درهمه،
له نخلستان خخه اته درهمه او د گنيو له كېنت خخه شپر درهمه، له مېوہ
لرونکى خمکى خخه پېنځه درهمه، د غنمود كېنت له خمکو خخه خلور
درهمه او د اوريشو له خمکى خخه دوه درهمه اخىستل كېدل.

اوس موب له پورتنيو تاریخي كتنو خخه دې پايلې ته رسپرو چې د
خراسان له خمکو خخه له نيشاپوره نیولې د سند ترسىنده او له جيحو نه
تريجىره عرب پوري د عربى دولت قول مالي عوايد د قدامه او د سیستان د
تاریخ د ناخرگند ليکوال په وينا د ۴۴ مليونو درهمو په شاوخوا کېنى، د
ابن خداد به په ويناد ۴۵ مليونو درهمو په شاوخوا کېنى وو او كه د مقرىزى
د وينا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ خخه تر ٧ مئقالو پوري سپين
زروګنۍ او هر مثقال پېنځه افغانی، بېه ولري، نو قول به د ۲۲۵ مليونو
افغانيو په شاوخوا کېنى و گنېل شي.

د عربى دولت د مالي درامد په اړه راز راز معلومات شته، خو له
لگښتونو یې خبر نه يو. يوازي د سیستان د تاریخ ناخرگند ليکوال په
سيستان کېنى د دولت د مصارفو یو دقيق فهرست ليکلې دې چې له ھغه
خخه په ھغه وخت کېنى د حکومت لگښتونو ھولونه او اندازه خرگندېدای
شي او موب هغه راپرو، چې د عربى حکومت د ولاياتو په يوه ولايت کېنى
د دولتی عوايد او مصارفو خخه نا خه يوه کوچنۍ موازنه د اوسمىي عصر د

په شاوخوا کېنى ليکي او لگښتونه يې داسې بیانوی:
خاچ د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.
د تيموق؟ جورول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (بنائي چې د هيلىمند د
رود بند وي).
د کوره جورول (۴،۰۰۰) درهمه (موخه پې سبلاب ورې خمکي دي).
د باري جورول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د بنارد کلا جورول مقصد دي).
د نورو کلاو جورول (۵۰،۰۰۰) درهمه.
د بنديانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.
په جامع جومات کېنى د روژې لگښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه
(هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر مياشت ۲۰ درهمه)
د موذنانو له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.
په هرکال کېنى د سلو مريانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.
د روغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.
د بندونو تړل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.
د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵،۰۰۰) درهمه.
د خراج د بندار (د مالي پرييس) او ده ګه د منشيانو له پاره:
(۵۰،۰۰۰) درهمه.
د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.
د رېگو او شګود تړلوا له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.
پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰،۰۰۰) درهمه.
د هيلىمند د پلو، لارو او کېنتو د ويالو له پاره: (۳۰،۰۰۰)

مثقاله سپین زر وو، حضرت عثمان پر هفو باندي اللہاکبر ولیکه، د امير معاوينه په وخت کښي زياد د ابوسفیان زوي په بصره او کوفه کښي د اسي درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو پې اووه مثقاله سپین زر وزن درلود، او پرهغه سکه چې په دمشق کښي د امير معاویه له خوا وهل شوي، د داسې انسان بنه ليدل کېږي چې توره پې پو غاره ده په اموي عصر کښي مصعب د زبیر زوي هم په عراق کښي د اموي درهمو پر بنسته سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کښي د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو دود لاره شپردانګ (دوانيق) وو او پرهغو باندي پې "قل هوالله احد" هم ليکلي وو. تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کښي د دغه خای د داخلی پاچهانو سلسه منځته راغله او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو، سامانيانو، صفاريانو او غزنويانو چې د عباسي خليفه ګانو هم مهالي وو، یوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، رى او د خپلو هېوادو په نورو بشارو کښي دارالضرب درلود او د سپينو او سروزرو سکې په کوفي ليکدود، دود کړي وي چې د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندي ليکل کيدل، د سلطان محمود خينې سکې د سنسكريت په ليکدود هم وهل شوي دي، او بنائي چې داسکې د هند په هفو بشارو کښي وهلې شوي وي چې سلطان محمود فتح کري وو.

د اصطخرۍ او ابن حوقل په وينا د افغانستان په ختيزو سيمو کښي تر سنده پوري یوه سکه د قنهری قنهریات (گندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډي ترمنځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديhe حکمرانانو په ملتان کښي وهلې وه، دا سکه له عراقي پېنجخو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندی دريو. درهمو سزه انډول وه. لکه مقدسی چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، گندهارا او توران

درهمه.

پر پورتنیو تاکل شويو لګښتونو سرېبره د سیستان د تاریخ لیکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عایدات پې د ابناء سبیل او ضعیفانو او غریبانو د کالیو او نقې او نورو هفو مصارفو له پاره سیمول او ساتل چې د والي په اختیار کښي وو. سرېبره پر هفو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کښي د خلفاو په نامه په تولو اسلامي ولاياتو کښي وهل کیدې په خراسان کښي د سند ترسینده د پخوانیو نامسلمانو دولتو خینې سکې هم دود وي، او کله هم د ګندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو یا بودايني شاهانو پرخوانیو سکو د خلیفه نوم او کلمه طیبه هم وهل کيدل.

د خلافت والیان چې خراسان ته راتلل دوى حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحطبه زوي (د ۱۵۱هـ پر شاوخوا) او عبدالملک د يزيد زوي. (د ۱۵۹هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوي. (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کښي) على د عيسى زوي. (د ۱۸۰هـ پر شاوخوا) او هرشه داعین زوي. (د ۱۹۱هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوي (د ۲۰۲هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسيانو د وخت هغه والیان وو چې په نشاپور کښي په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې پې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۳هـ په شاوخوا کښي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مروكښي سکه وهلې ده چې تراوشه شته.

د اسلامي لېنکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربی دولت سکې په تولو مفتحه هېوادو کښي رواج شوي او لکه مقریزی چې ليکي: په اسلامي عصر کښي حضرت عمرفاروق د لوړۍ خل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپري کړي او پرهغو باندي پې "لا اله الا الله وحده و محمد رسول الله" ولیکل، د دغه درهمو وزن هر لس درهمه شپ

کښې د "من" تول د مکې له منه سره یو، و او بلې پیمانې ته یې "کېچۍ" ویل، چې په کېچ او توران کښې یې تول له خلویښتو منو سره برابرو.
خو د اموي هېواد سیاسی ويش داسې و چې: د خراسان او ماوراء النهر تولو مفتونه خمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اره درلوده د عراق د والي له خوادوه تنه عاملان را استول کېده چې دیوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره، خو دغه ويش په عباسی دوره کښې چې په افغانستان کښې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغییر و موند او پر خونرو مهمو او اساسی ولايت وویشل شو: لوړۍ د خراسان ولايت چې له مرو او هرات خخه تربلخ او تخارستان پوري پروت و.
(د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سجستان ولايت چې ترکابله پوري رسیده.

درېیم توران ولايت چې ترمکران او سند پوري رسیده او په دغه ولايتو کښې مالي نظام او د مالیو د اخیستلو دفترونه د هغه له وخت خانګريو اداري اصطلاحاتو سره موجودو، خوارزمي په دې اره یوه ګټوره شرح لیکلې ده، او د خمکو خراج یې هم پردرې ډوله:

لومړۍ محاسبه (نځدي یا جنسی)

دوهم مقاسمه (پر پیداوار مالیه)

درېیم مقاطعه (هغه مالیه چې د حکومت او جاګکړي دار ترمنځ تاکله) حکومت ته ورکاوه، او په تولو ولاياتو کښې د خراج (مالیات) او برید (پوسته) او جیوش (لبسکرو) نفقاتو د یوانونه، رسایل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تتخواه) شرطه (بولیس) قضا (عدلیه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وینا لیکونکې (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربی حکمدارانو خانګرۍ باوری سپړ او صاحب السرو، خو تنه یې په یوه

وخت کښې دغه کارته ګمارل، رسمي فرمانونه او اسناد تول د کاتبانوله خوا ليکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن یې وزیر او سکرتير کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، ترکاتب وروسته حاجب د وزیر د دریار وظيفه درلوده، چې زیاتې چاري د حاجب په واسطه اجرائې او عساکر چې د دیوانالجند یادیوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلی) پر تولګیو وېشل شوي او وسله یې توري، زغره، خول، نیزه، غشی، لیندی، منجنیق، د بابه او ضبور (یو ډول ټانک) وو: د عسکرو کالي خت، لند پرتوګ او خپلی، (لكه د غرو د پښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پښځه ډوله وو:

لومړۍ قلب (منځ) چې په هغه کښې لوی مشر او قايد و.
دویم میمنه (ښی خوا).

درېیم میسره (کینه خوا).

څلورم ډېرليک يا مقدمه (د مخه خوا) له برياليو سره.
پښځم ساقه ترلښکر وروسته او د لښکرو مشران هم غالباً عربان وو.
خود قضا نظام په اموي عصر کښې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعینو، عالمان او صالحان د خلیفه له حضوره او یاد ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو بنارو او مرکزوکښې د قاضيانو په توګه تاکل کېدل او دغو قاضيانو د قران، سنت، اجماع او قیاس یعنی له څلور ګونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولي، په خپل اجتهاد کښې آزاد، خود شريعه د احکامو په پلې کولو کښې د اميرانو د سیاست له اغږي خخه خپلواک وو او د خلیفه عمر بن عبدالعزیز په وینا یې دا پښځه صفات (پوهه، ېټمه والی، زغم (حلم)، په ائمه پسې اقتدا او د پوهې او رايې له خاوند سره ګډون) درلود، پرمدونو مجلو یې د قضا فيصلې لیکلې،

خینو قاضيانو د حکومت تنخانه اخيستله، هغه چاچي اخيستله د کال تر زرو دينارو او د مياشتې تر لسو دينارو پوري رسپده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د خارني او د ديني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هیواوو او په هفو پوري تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصری (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامی قوانین پلي کړي وو.

اخونه:

حدودالعالی، د السیابی تاریخ الاسلام - عربي - ۳ توکه، البشاری اصطخری، د البلاذری فتوح، کتاب الوزرا والكتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافی سفرنامه، د اموی عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پیښور د موزیم دبرلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسی، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامی درې توکه اردو، نقود الاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت اداره خلافت، تاریخ عرب د هتی، د گوستاوف لوبون تاریخ تمدن عرب.

دریمه برخه

خپلواکه اسلامی دوره

طاهریان

(۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

د دغه کهاله لوړۍ سپړی طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسي، د رزیق کړوسي او د ماہان کوسي و چې د پوشنګ (د هرات لوېدیز خوا ته ننی زنده جان) له خواکمنو کهولو خخه و مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوهه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنګ حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰هـ - ۷۹۶ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹هـ) کال په پوشنج کښې زېړپدلى و او د عباس کورنى له دریاره د شام او بغداد حکمرانی هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹هـ) کال مړشو د ده زوی طاهر د خراسان د آزادی پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامی خراسان کښې یې د لوړمنی

ملي حکومت بنست کښېښو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننګیالي په مېرانه لاس ته راغې چې دوه سوه کاله ېې د دغه ستر مقصد له پاره زیاريoust، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مرینې وروسته ېې د دووزامنو "امین او مامون" تر منځ اخلاف پیدا شو، امین چې په بغداد کښې خلیفه شوی و، علی د ماھان زوی ېې له (۱۰) زریز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۹۸هـ) خو مامون چې په خراسان کښې و، خلور خراسانی لښکر ېې د همدغه طاهر پوشنجي په مشري ولپېل، او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل شو، د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد ېرغل او د امین سر ېې پري کې، مامون ېې د بغداد پر تخت کښیاوه، چې ستر برم ېې وموند، د دغه خدمتو په بدل کښې لومړي د شام حکومت او د بغداد کوتولی وروسپارل شو او بیا د خراسان حکمرانی د ذوالیمینین له لقب سره ورکړل شو. (۹۹هـ - ۸۱۴م).

طاهر چې خراسان ته راوسپید لومړي ېې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د ادارې په یووالی زور واچاوه، او په دوو دریو کالو کښې ېې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وټرل له دغه مهمو فتوحاتو خڅه تر (۲۰۵هـ - ۸۲۰هـ) پوري فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه ېې طرح کړه خراسانیانو ته ېې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولاياتو له مرکز خڅه ډاډه شو، او خراسانیان ېې د خان مله کړل د (۲۰۷هـ - ۸۲۲ع) کال د خلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورڅ ېې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعې په خطبه کښې ېې د مامون نوم یاد نه کې.

د تاریخي ورڅ د خراسان په تاریخ کښې لومړي هغه ده چې د

آزادۍ په لار کښې د دې سیمې د خلکو تر دوو پېړيو زیار وروسته ېې هیله پوره شو او په خراسان کښې د ملي حکومت لومړي بنسته د طاهر پوشنجي په لاس کښېښوول شو خوله بده مرغه دا زرور او ازادۍ پال طاهر پر همدي شېه وفات شو او د ده زوی طلحه چې یو پوه سرۍ او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل شوی و، د پلار پر خپلواک مسند کښیاناست، شپږ کاله ېې په عدالت حکومت وکئ، خلک ېې وروژل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسميت و پیژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوبښونکیو خلکو له هیجان خڅه وپېړد.

طلحه پر (۲۱۲هـ - ۸۲۸م) کال په سیستان کښې له خارجی حمزه سره وښت خو پر همدغه کال دافاصل، متدين او عادل امير مړ شو، ورور ېې عبدالله د طاهر زوی (پر ۱۸۲هـ زېړېدلی) چې خه موده په شام او مصر کښې حکمران و، تر هغه وروسته ېې د بغداد د دربار له خوا په پارس کښې د بارې خرمي پر خلاف جګړي کولې؛ امير شو؛ د بغداد دربار دی رسمما د خراسان امير وپیژاند. د عبدالله رویه د بغداد له دربار سره چېره صمیمانه وه او تل د خلافت له دېښمانو سره جنګیده، د عربی دولت دېښمان ېې له منځه یووړل. لکه پر (۲۱۹هـ - ۸۳۶م) کال چې ېې په تالقان کښې امامزاده محمد د قاسم زوی بندی کې او خلیفه ته ېې واستاوه او پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) ېې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سیستان کښې خو واره د هغه ولايت بسورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر تول خراسان او د افغانستان پرلوپدیزو سیمو حکومت وکۍ، او پر (۲۳۰هـ - ۸۴۴م) کال مړشو، دی ادیب، عالم او عمران خوبښونکی پاچا و، د ده په وختو کښې پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) کال په خراسان کښې خورا زړه بوجنونکې زلزله وشه، پر (۲۲۰هـ - ۸۳۵م) کال په

سیستان کنې سخته وچ کالی راغله او د هیلمند او به وچې شوې وي. تر عبدالله وروسته بې زوی دویم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکړي د ده په وخت کنې د سیستان خلک د صالح د نصر زوی او یعقوب لیث په مشری پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسته کښېښو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران، ابراهیم خپل ناا هلله زوی احمد نومی د بست والی وتاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستی او بشاریستی سره چې د هغه ولايت نامتو کسان وو ونبست، د بست او سیستان خلکو له طاهريانو خڅه مخ وګرځاوه، او پر (۲۳۸ هـ) کال بې په بست کنې له صالح سره بیعت وکړي، په دغه بحران او فتور کنې یعقوب لیث صفاری قوت وموند او پر (۲۴۶ هـ - ۸۶۰ ع) بې سیستان د طاهر له واکمنی خڅه ویوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸۶۲ ع) کال مرېشو. محمد د دویم طاهر زوی او دده خای ناستی بې کفایته عیاش او تبل سړی او، یعقوب لیث صفاری له سیستانه پرده بری وموند او هغه بې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندی کې، له دې کورنۍ خڅه ابراهیم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسي او د طاهر کوسی تر ۲۶۸ هـ پورې په مرو کنې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستانی هغه مات کې او پر ۲۷۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کنې او له ۲۵۹ هـ خڅه تر ۲۸۲ هـ پورې درېیم طاهر د محمد زوی په نشاپور کنې حکمرانان وو، خود دغه کهاله پېښو پاچهانو پر لوپدیز او شمالی افغانستان واکمنی درلوډه، د افغانستان په جنوبي او ختيزو ولاياتو کنې ربیلانو او کابلشاهانو پاچهی کوله. د طاهريانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړیکې سائل، د دوی درباري او ادبی ژبه عربی وه او په افغانستان کنې بې د زردشتی دین د پایخور پر خلاف زیار ویوست لکه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسیل.
د افغانستان د طاهريانو نومونه دادی:
۱* - طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).
۲* - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).
۳* - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۲ - ۲۳۰ هـ).
۴* - دویم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).
۵ - محمد د دویم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).
۶ - درېیم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

یادښت:

الف: د طاهريانو د تول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه
نومره ليکل شوې ده.
ب: دا (*) نخبنه د هغو پاچهانو له نومو سره اينښولي شوې ده اچې
سکپي بې شته.

اخونه: طبری، زین الاخبار، تاريخ سیستان، روضه الصفا - ابن اثیر طبقات ناصري - تاريخ ایران دوره طاهريان - طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاريخ ادبیات ایران د دکتور صفا - تاريخ اجتماعی ایران تاريخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي.

دی جګړه کښی شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بندیان، زینت دېر پیلان او زیات غنیمت د یعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نضر زوی د والشتن (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته یې پناه یووړه، خو په پای کښی د یعقوب لاس ته ورځی او په زندان کښی ووژل شو. په دی جګړه کښی د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توګه سیستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸۶۵ ع) او پر همدغه کال یې عمار خارجی د سیستان په نیشك کښی له منځه یووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبیل د تره زوی د رخچ په کوهه (کوهه) کښی یاغی شو، یعقوب هغه تر (۲۵۳ هـ) پوري ووازه او پر همدغه کال یې والشتن، زمینداور او بست هم تصفیه کړل او د تګین آباد (او سنی کندهار ته نژدي) امير یې وڅاپه، او تره ګه وروسته په هرات کښی د طاهريانو له حکمران سره و نښت او هرات یې هم ونیو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښی یې کرمان هم لاس ته راost او پر (۲۵۷ هـ) کال یې د رتبیل له زوی سره چې له زندانه تبتدلی و، په رخچ کښی جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتبتدل، چې پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب رخچ زابل، (د کندهار) پنجوايی، غزنی او کابل ونیول او د ګردیز پر کلا یې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او لویکی خاقان د لمسی په لاس کښی وه یرغل وکن، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او یعقوب له هغه خایه بامیان، تخارستان او بلخ لاس ته راول، پر کابلشاه په قهرشو او پیرو زوند (د کندهار په شاوخوا کښی) او بست یې، ونیول سیستان ته ولار، له هغې سکې خڅه چې پر (۲۶۰ هـ - ۸۷۲ م) یې په بنج هیر (د کابل په شمال کښی او سنی پنجشیر) کښی وهلي وه خرگندېري چې تول کابلستان یې نیولی و، پر (۲۵۹ هـ) کال یعقوب د خارجی عبدالرحمن د خپلو له پاره د

صفاریان

(۲۴۲ - ۳۹۳ هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کښی سیستان تل د سیاسي هیجانونو مرکز و، په تیره بیا د خوارجو فرقې په دغه ولايت کښی خای نیولی و او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دنیو سیاسي او تولنیزو ګوندونو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کښی خواکمن شول، له دې ډلې خڅه یو سیستانی میړه چې د لیث زوی یعقوب و، او د سیستان د قریین په کلې کښی زیږيدلی سر ته را وووت، او له خپل ورور عمرولیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کښی داخل شو، له درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په وینا درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چې د صالح له خوا د سیستان حکمدارو، سپهسالاری، ته ورسپد؛ یعقوب زپور او داعیه غوبستونی سپی و او غوبسته یې چې په خراسان او سیستان کښی یو غښتلی حکومت جوړ کړي، خکه چې په دغه وخت کښی طاهريان کمزوري شوي وو او د بغداد له خواکمن خلافت سره یې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې یعقوب د (۲۴۷ هـ - ۸۶۱ م) کال د محروم پر ۲۵ د دوشنې په ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارج مات کړل او د سیستان له خلکو یې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل خڅه مرسته و غوبسته، خو یعقوب رتبیل ووازه او بست یې ونیو، په

هرات کروخ ته ولار او هغه ولايت بې ونيو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوي او د صالح سگزى لمسي (اوسم هم د سیستان په شاوخوا کبني د پښتو یوه پښه ساکزى نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کبني پورته شو، خو یعقوب مات کئي نيشاپور ته وتنبتې او آل طاهر ته ورغۍ، یعقوب ورسې شو، آل طاهر او سکزي بې له منځه یوورل (۲۵۹ هـ پوري) او لکه ابن خلکان چې واېي" د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملك، د رخچ ملك، د طبسین ملك، د زابلستان ملك، د سند او منکران ملکان بې د خان تابع کړل."

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کبني جګړي وکړي او د ۲۶۵ هـ کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورڅه تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروځي مړ شو.

په اسلامي دوره کبني یعقوب لومړنۍ عادل، واکمن او بخښونکي حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد بې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل ګردیز، زابلستانه ونيو، د عسکرو او وسلو په تنظيم او د خزانو پر ډکولو بې زیار ويoust، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو خخه ګنډي او یو لوی فصل بې د ده د بنې سياست او بنې تدبیر په ستاینه کبني ليکلې دی او واېي چې: د ده په لښکرو کبني پېنځه زره بختی او بنان اولس زره صفاری غاتري، وي د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کبني پنځوس مليونه درهمه او اتیامليونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ويارل او په هغه منظوم ليک کبني چې د بغداد خلیفه المعتمد ته بې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته بې اخطار ورکې چې له دغه هېواده ووځي که نه د توري او قلم په زور به وايستل شي.

لنډه داچې د یعقوب ترمړنې وروسته عمرولیث د ده ورور بې پرځای

کښنناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهۍ ومانه، په لومړيو وختو کبني د ده سياسي اړیکې له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلبې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن بې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کبني بیان کئي.

د ۲۶۶ هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کبني د طاهري پاچهانو د اميرانو له پايخور خخه یوه سري په خراسان کبني پاڅون وکئي داښې احمد د خجستانی عبدالله زوي و، د هرات او سیستان تر بریدونو پورې پرمخ ولار، خو عمرولیث هغه مات کئي (۲۶۷ هـ - ۸۸۰ م) او تردي وروسته رافع د هرثمه زوي چې د ابن خلکان په وينا د معتمد خلیفه له خوا لمسيده په خراسان کبني د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه بې ونيو، او د عمرو له ليرې والي خخه بې چې په فارس او عراق کبني جنګدله ګتله واخیسته، خوپیاهم عمرو پرهغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولار او له ساماني پاچا نصرین احمد خخه بې مرسته وغونستله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملګرۍ شول، خو عمرو دی له خراسانه تر خورازم پورې پرشا وشاره او هله پر (۲۸۳ هـ - ۸۹۶ م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفېي وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزنې عامل و، په دغه وخت کبني د ګندههارا دوو تو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کبني همدارنګه راغلي) پر غزنې یړغل وکړ، پر داښې مهال چې عمرولیث په بلخ کبني د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعيل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۹۰۰ هـ - ۲۸۷ م) کال په یوه جګړه کبني لاس ترلى بغداد ته واستول شو، او هله د ۲۸۹ هـ -

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خوبنۍ پاچاو، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه خایونه)، پېنځه سوه لوی جوماتونه او یو زیات شمېر پلونه او لارې یې جورې کړي، د این خلکان په وینا د هېواد د چارو په بنه تدبیر او بنه سیاست کښې یې ساری نه درلود او لکه این اثير چې یې خرګندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېرسه خبر و، هېچا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمرولیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانیانو په شمالی افغانستان او هرات باندې د سیستان تر بریدونو بری وموند، د صفاریانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سیستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان وو، دوی یوڅه موده په پارس کښې په جګړه اخته وو او پر (۹۰۳ - ۲۹۱ه) کال لیث د علی زوی د پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۹۰۸ - ۲۹۶ه) کال لیث د علی زوی د لیث لمسي له دې کهوله میدان ته راواووت او طاهر او یعقوب یې د عمرولیث د مریې سبکري په مرسته ونیول او بغداد ته یې واسټول، دې په خپله (شیرلباده) په نامه پرسیستان امير شو، تربیت، کش او فراه پورې ده په نامه خطبه وویل شو، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۹۰۹ - ۹۱۰ه) کال یې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله واخیست او پر (۲۹۸ه) کال یې په بست کښې لیث پر (۹۱۰ - ۲۹۸ه) کال په یوه جګړه کښې خو په پای کښې لیث پر (۹۱۰ - ۲۹۸ه) کال یې ده لاس چې د المقتدر خلیفه له خواړې ملاتې شوی و ورغئ، او په د سبکري په لاس چې د المقتدر خلیفه له خواړې ملاتې شوی و ورغئ، او په بغداد کښې بندې شو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ خخه د علی یا

ابوعلى محمد د محمد د زوی او د لومړی لیث له لمسی سره پر (۲۹۸ه) کال بیعت وکئ، او تریست، غزنی او کابل پورې یې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان سامانی حکمران مات کنی، او بست ته ولاړ خو چې د سامانی احمد د اسمعیل د زوی جنگیالیو دی پر (۲۹۸ه) کال په رخچ کښې ونیو، او بست ته یې راوست له نومورې سبکري سره یې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سیستان خطبه د سامان پر کورنۍ وویل شو او د صفاریانو هغه پای ته ورسپده. خو پر (۲۹۹ه) کال د سیستان خلکو د سامانی حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمر و د یعقوب زوی د محمد لمسي او د عمرولیث کړوسي د صفاری کورنۍ، لس کلن هلك یې میدان ته راویوست او د مولی سندلی په مشری یې چې د صفاریانو له موالیو خخه و، سامانی حکمران ونیو او د سیستان د عبارانو په مرسته یې د نومورې ابوحفص په نامه خطبه وویله. خو سامانی دربار حسین د علی مروزی زوی سیستان ته ولپه او ابو منصور جیهانی د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر زمینداوز او زابلستان پورې تر واک لاندې راوست (۳۰۳ه - ۹۱۵م) په دې توګه د سامانی دربار امیرانو تر رخچ ارغنداو او ناوې پورې سیمې و نیولی او د طرابیل (بنایی چې د رتابیل مصحف وی) د پخوانیو زمامدارانو پایخوړ یې په زابلستان کښې له پېښو وغورخاوه، پر (۳۱۰ه - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزیز د عبدالله زوی د سیستان امیران وو، چې پر (۳۱۱ه) کال بیا د سیستان خلک و پاریدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسي او د لیث کړوسي یې د صفاریانو له کورنۍ خخه راویوست او د سیستان د اميری واګړي یې ور وسپارلي او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه وویله شو، د ده له خوا بیا حمک د رخچ او محمد د بست حکمرانان و تاکل شول، او

هپواد پې تر رخچ او د هرات تر شاوخوا پوري ونیو، او تر (۳۵۲ - ۹۶۳ هـ) کال پوري پې خپلواک حکومت کاوه، د بنو اخلاقو خاوند او مدبر سپری و د ده د حکومت ورځی ترڅلوبنستو کالو پوري په سیستان کښې ډېري نېټه شو په پای کښې پر (۳۵۲ - ۹۶۳ هـ) کال په سیستان کښې ووژل شو: تر ده وروسته پې روزی امیر خلف بانو پرخای کښیناست، خود ده او د امیر طاهر بوعلي تر منځ چې د یعقوب لیث د نیکه د وروله اولادي خڅه، د سیستان پر امارت اختلاف را توګه کړد. چې نوموری طاهر پر (۳۵۹ - ۹۶۹ هـ) مړشونو زوی پې امیر حسین له امیر خلف بانو سره جنګیده او پر (۳۷۳ - ۹۸۰ هـ) کال پې له امیر سبکتگین خڅه چې غزنی پې تریست پوري نیولی و، مرسته و غونته امیر سبکتگین مرسته ورکړه او پر همدغه کال پې په منځ کښې روغه وشه، حسین چې مړ شو د سیستان امارت امیر خلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰ - ۹۹۹ هـ) پوري پنه خپلواک حکومت وکئ، خنکه چې دا مهال سلطان محمود له غزنی خڅه د سیستان امارت ګواښه، خکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزنی خزانې ته سل زره دیناره ورکوي.

خو سلطان محمود سیستان له خپله هپواده جلا پرې نه بسو او پر (۳۹۲ - ۱۰۰۲ هـ) کال پې پر هغه خمکه یړغل وکئ او خلف پې د سپهبد په طاق کښې کلابند کئ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان ګوزگانان ته تبعید کئ او سیستان د سبکتگین کورنۍ د پاچه ډېرخه شود، د همدغه خلف بانو له نسله د (۱۴۸۰ - ۸۸۵ هـ) تر شاوخوا او حتی د صفویانو تر وختو پوري په سیستان کښې محلی امیران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سیستان کښې پې د غزنیانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداری کوله.

په افغانستان کښې صفاری ملوک د اسلامي دورې لومړني علم

دوسته، عمران خوبسونکي او عادل پاچهان وو، چې په هپواد کښې پې سیاسي او دینې یووالې را ووست، د همدغو صفاریانو په وختو کښې درې ژبه درباري او ادبې ژبه شو او محمد بن وصیف سکزی لومړي درې قصیده د صفاری پاچا په ستاینه کښې وویله؛ په دې زمانه کښې د افغانستان ختیزې سیمې، لکه کابل او ګردیز د کابل شاهانو له لاسه ووټې او له افغانستانه د رتبیلانو او کابلشاھانو کبله ټوله شو.

(د صفاریانو او د سیستان د ملوکو بشپړه شجره ددې منځ مخامنځ ده.
نومره).

* ۱ - یعقوب د لیث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

* ۲ - عمرو د لیث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) ووژل پې په بغداد کښې
۲۸۹ هـ

* ۳ - طاهر د محمد زوی د عمروليث لمسی او ورور پې یعقوب د
۲۸۹ - ۲۹۶ هـ

* ۴ - لیث د علی زوی د لومړي لیث لمسی (مشهور په شیرلپاده)
۲۹۶ - ۲۹۸ هـ

* ۵ - ابوعلی معدل د علی زوی د لومړي لیث لمسی (۲۹۹ هـ).

* ۶ - ابوحفص عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث
کړوسي (۳۰۰ هـ).

* ۷ - امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د لیث
کړوسي (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

* ۸ - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ)
ابن بانو.

* ۹ - امير طاهر بوعلي د محمد زوی د طاهر لمسی (د مور له

- خواصفاری) (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).
- ۱۰ - امیر حسین د ظاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).
 - ۱۱ - بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).
 - * ۱۲ - تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په شاو خواکنې مړ پر ۵۵۹ هـ).
 - ۱۳ - شمس الدین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).
 - ۱۴ - عزالملوک محمد د نصر زوی؟
 - * ۱۵ - تاج الدین حرب د محمد زوی (۵۶۲ هـ - مـ ۶۱۲ هـ).
 - ۱۶ - شمس الدین یمین الدوله بهرامشاہ د عثمان زوی (۶۱۲ هـ).
 - ۱۷* - تاج الدین نصر د بهرامشاہ زوی (۶۱۸ هـ).
 - ۱۸* - رکن الدین ابو منصور د بهرامشاہ زوی (۶۱۸ هـ).
 - ۱۹ - شهاب الدین محمود د عثمان زوی (۶۱۹ هـ).
 - ۲۰ - علی د عثمان زوی (۶۲۲ هـ).
 - ۲۱ - شمس الدین علی د مسعود زوی د خلف لمسی د مهریان کړوسي د طاهر کوسی (۶۲۶ هـ).
 - ۲۲* - نصرالدین د ابوافتاح زوی د مسعود لمسی (۶۵۲ هـ).
 - ۲۳ - شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸ هـ).
 - ۲۴* - قطب الدین محمد درکن الدین محمود زوی (۷۳۱ هـ).
 - ۲۵ - تاج الدین د محمد زوی (۷۴۷ هـ).
 - ۲۶ - سلطان محمود د شاه علی زوی (۷۵۱ هـ).
 - ۲۷* - عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳ هـ).
 - ۲۸ - قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۶ هـ).
 - ۲۹ - شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸ هـ).

- * ۳۰* - قطب الدین د تاج الدین زوی (۸۰۵ هـ).
- ۳۱* - شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲ هـ).
- ۳۲ - نظام الدین یحیی د شمس الدین زوی (۸۴۲ هـ).
- ۳۳ - شمس الدین محمد د یحیی زوی (۸۸۵ هـ).
- ۳۴ - سلطان محمود؟
- ۳۵ - امیر محمد مبارز الدین - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)
- ۳۶ - قطب الدین علی (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).
- ۳۷ - شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوك مؤلف پر (۱۰۲۷ هـ) کښي.

اخيلیک:

گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون - طبقات سلاطین اسلام - ابن اثیر، طبری، طبقات ناصری و ابن خلکان، تاریخ الاسلام السياسي، مروج الذهب، تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احیاء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا - تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی.
په سیستان کښي د صفاریانو د مانیو د کنډو والو انځور - (۴۲ نومره عکس).

مقابل کښې چې د خيلواکۍ غې بې تر خولې ويست پیاوړی کړ، پر همدغه کال بې په بلخ کښې صفاری عمرولیث بندی کړ او شمالی او بويديز افغانستان بې له تخاړستانه ترمرو هراته ونیول او د ایران شمال او ماوراءالنهر هپوادونه بې د ساماني هپواد برخه کړل. د مجلل فصيحي په وینا د هند پرڅينو لويديزو سيمو هم د اسماعيل لاس بشوی، چې نسائي د فصيحي مقصد ګندهارا وي، محمد د محمد زوي د عبدالله بلعمى لمسي د دري ژې د تاريخ طبری مترجم د دغه پاچا فاضل وزير و، اسماعيل پر (۲۵۹ هـ - ۹۰۷ م) کال وفات شو (د اسماعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومره).

د اسماعيل تر مړينې وروسته بې زوي احمد پر خای کښنناست، دی پر (۲۹۷ هـ - ۹۰۹ م) کال هرات ته راغي او حسین د علي مروزي زوي بې سیستان ته ولپه، خو چې صفاری حکمرانانو معدل او بو علي چې تر بست او رخجه پوري واکمن وو له منځه یو وړل، سیستان بې د ساماني اسحاق زوي منصور ته ورکړ، خو لکه د مخه چې وویل شول د سیستان خلکو د سندي په مشري هغه ونیو (۳۰۰ هـ - ۹۱۲ م).

احمد پر (۳۰۱ هـ) کال د خپلو مریانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوي نصرین احمد پر تخت کښنناوه، خو د هیواد چارې د هغه پوه وزير ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوي اداره کولې.

پر (۳۰۲ هـ - ۹۱۴ م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوي یاغي او له سیستان او هراته حسین علي مروзи هم ورسه يو خای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوي هرات ته راغي، همدا چې منصور په نیشاپور کښې مړشو، حسین پر (۳۰۶ هـ - ۹۱۸ م) کال

سامانيان

(۲۷۹ - ۳۸۹ هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې خخه وه، چې یو نجیب سړی و، دی د بلخ په کلیوالی سیمو کښې حکمران او دین بې زردشتی و؛ د ګردیزی په وینا دی د (۱۹۷ هـ - ۸۱۲ م) په شاوخرا کښې د مامون الرشید په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوي د مامون حضور ته لار پیدا کړه، دغه اسد خلور زامن لرل: نوح - احمد - یحیی - الیاس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوي له خوا سمر قند او سغد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاج او اسره یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل شول. د احمد بن سامان زوي چې امير نصر نومېد پر (۲۶۱ هـ - ۸۷۴ م) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوي ته پربنسو، خو پر (۲۷۵ هـ - ۸۸۸ م) کال په بخارا کښې د دوو ورونو تر منځ سخته جګړه پېښه شو، نصر د اسماعيل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹ هـ - ۸۹۲ م) کال مړ شو، تول ماوراءالنهر او خراسان د اسماعيل په لاس کښېووت او د معتقد او مكتفي خلیفه ګانو دربار هم دی رسماً په پاچھې و پېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسته اپښدونکی دی چې پر (۲۸۷ هـ - ۹۰۰ م) کال بې خواک و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په

تر سختو جگرو و روسته غاره کښېښووه او و بخنیل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولايت د سامانی محلی حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس ګرځیده. د دغه پېر نوری پېښې د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېشو کالو پاچهۍ وروسته مرشو، او لوړۍ نوح دده زوی پرسامانی تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو خخه د افغانستان په شمالی سیمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغراوي و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، ګوزگانان، سمنگان او تخارستان کښې لښکر راغونه کړ، خود امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د سامانی دریار له خوا د خراسان په امارت وېږاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مړ شو او زوی یې لوړۍ عبدالملک پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری، وټاکل شو، خو له هغه خخه خلکو شکایت وکړ او پر خای یې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغي (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتکین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری، و ګمارل شو، او ابو علی محمد بلعمنی د هغه خای حکمران و. د ابن مسکویه په وینا د ابو علی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورک کړي، بکړ هم هغه د خراسان تر پاپه وڅګلاوه، خو چې لوړۍ عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لوړۍ نوح زوی دده پر خای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتکین د مخنيوي له پاره وګماره دا سپی پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م کال) له نیشاپوره پرشاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزنی ته راغی او د غزنیوی دولت بنستې یې کښېښووه پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کښې یاغی شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومی د هغه د مخنيوي له پاره پازمن شو چې د تولک تر حصارنیولو وروسته یې د غور خینې کلاوی هم ونیولی. د منصور په عصر کښې د سیستان حکران خلف د احمد زوی د سامانی دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموري خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعتنه سر وغراوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثير په وینا د سامانی دولت د کمزورتیا سبب شوی او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هيله پیدا شو.

منصور پر (۳۶۶ هـ - ۹۷۶ م) کال مړ شو او پر خای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمرانی په ابوالحسن سیمجور پوري اړه دزولده. دا وخت الپتکین له دنيا تلى او پر خای یې زوم سبکتکین د غزنی. ډارو واګړي په لاس کښې نیولې وي او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوى د خپل او د خراسان د ډارو د سمولو له پاره د خپل دریار یوسرى چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتکینه یې مرسته وغونستله، سبکتکین له خپل زوی محمد سره د دویم نوح ملاتر ته ورغى، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال یې د هرات بشارته نژدي ابو علی مات کړ او هغه د دیلمیانو دریار ته پناه یووره، دویم امير نوح سبکتکین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه یې تر

تر سختو جګرو وروسته غاره کېښېبووه او و بخنبل شو. د نصر په وخت کېښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولايت د سامانی محلی حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس گرځیده. د دغه پېر نوری پېښې د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېرسو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لوړۍ نوح دده زوی پرسامانی تخت کېښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو خڅه د افغانستان په شمالی سیمو او خراسان کېښې د بوعلي چغانی د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغراوی و چې د ختلان د امیر په مرسته بې په بلخ، ګوزگانان، سمنگان او تخارستان کېښې لښکر راغونه کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د سامانی دریار له خوا د خراسان په امارت وېټراند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مر شو او زوی بې لوړۍ عبدالملک پر تخت کېښېناست. دده په وخت کېښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سalarی، وټاکل شو، خو له هغه خڅه خلکو شکایت وکړ او پرڅای بې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتکین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سalarی، و ګمارل شو، او بوعلي محمد بلعمی د هغه خای حکمران و د ابن مسکویه په وینا د بوعلي محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورک کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وڅغلاوه، خو چې لوړۍ عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مر شو او ورور بې منصور د لوړې نوح زوی دده پرڅای کېښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتکین د مخنيوي له پاره ګماره دا سپږي پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزنی ته راغی او د غزنوي دولت بنسته بې کېښېبووه. پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنګ، ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کېښې یاغی شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومی د هغه د مخنيوي له پاره پازمن شو چې د تولک تر حصارنیولو وروسته بې د غور خینې کلاوی هم ونیولې. د منصور په عصر کېښې د سیستان حکمران خلف د احمد زوی د سامانی دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموري خلف په سیستان کېښې د سامانیانو له اطاعتنه سر وغراوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پاي کېښې بې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثير په وینا د سامانی دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هيله پیدا شو.

منصور پر (۳۶۶ هـ - ۹۷۶ م) کال مر شو او پرڅای بې دویم نوح د منصور زوی کېښېناست، د ده په عصر کېښې بې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمرانی په ابوالحسن سیمجور پوري اړه درلوده. دا وخت الپتکین له دنیا تلی او پرڅای بې زوم سبکتکین د غزنی د چارو واګې په لاس کېښې نیولې وي او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته بې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره بې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د خپل او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دریار یوسرى چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتکینه بې مرسته وغونستله، سبکتکین له خپل زوی محمد سره د دویم نوح ملاتر ته ورغى، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال بې د هرات نبارته نژدي ابوغلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دریار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتکین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه بې تر

ادیانو، ژیو او مدنیت پاتې وو او دری ادبیاتونه وده کړي ووه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره).

- ۱- لوړی نصر د احمد سامانی زوی (۲۶۱ - ۲۷۹ هـ).
- ۲*- اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵ هـ).
- ۳*- احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱ هـ).
- ۴*- دویم نصر د احمد زوی (۳۰۱ هـ - ۳۳۱).
- ۵*- لوړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳ هـ).
- ۶*- لوړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰ هـ).
- ۷*- لوړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳۶۶ هـ).
- ۸*- دویم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).
- ۹*- دویم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).
- ۱۰*- دویم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹ هـ).
- ۱۱- ابوابراهیم منتصر د دویم نوح زوی (۳۹۰ هـ) د ده تروړلوا پورې پر (۳۹۵ هـ).

اخخونه:

گردیزی - ابن اثیر - طبقات ناصری - دائرة المعارف اسلامی - تاریخ سیستان - تجارب الامم - تاریخ الاسلام السياسي - مختصر تاریخ ایران د پاول هورن - روضۃالصفا، طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ بخارا - لب التواریخ - تاریخ یمینی - دبار تولد ترکستان - حبیب السیر.

غزنی، کابل او بلخ پورې وپېژاند، د هغه زوی محمود یې د "سیف الدوله" په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دویم امیر نوح او سبکتګین دواړه پر (۳۸۷ هـ) کال مره شول او دویم منصور د دویم نوح سپین زنی زوی پر سامانی تخت کښېنول شو، خود سامان د کھاله د نظام رسی، وشلیده، ایلک خان بخارا ونیوه او بکتوzon دویم منصور پوند کړ (۳۸۹ هـ - ۹۹۸). ورور یې دویم عبدالملک د دویم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه راندہ پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته لار او په پای کښې یې له بکتوز او فایق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (یعنی د افغانستان تر کابلې) دی د محمود یې او نیشاپور او مرو دی د دوی.

محمد پر (۳۸۹ هـ) کال له دې جګړي راوګرځید، او په همدغه کال ایلک خان بخارا ونیوله، دویم سامانی عبدالملک یې په اوزګند کښې بندي کې او همهله یې ووازه. ابونصر ابراهیم منتصر د دویم نوح زوی د سامانیانو وزوستني شهزاده په ډپره زړورتیا د محمود له ورور نصر او ایلک سره جګړه کوله، خو په پای کښې د محمود په لمسانه پر (۳۹۵ هـ - ۱۰۰۱ ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانیانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نومیالیو خڅه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهانی زوی (د ورکې جغرافیا تولوونکې) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په درې ژبه د طبری تاریخ مترجم) او د دری له پخوانیو شاعرانو خڅه هم ابو شکور بلخی، رودکی، دقیقی بلخی، او ابو محمد هاشم (په بست کښې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷ هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانیانو پر مهال، اسلام دین د اسلامی مدنیت له عربی ژبه او ادب سره تر کابله رارسیدلی و، خود هېواد د ختیزو سرحدو لکه: ننګرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منګل د غردونو او سیدونکې پر خپلو پخوانیو

مناجاتو نه په پښتو ادبیاتو کښې منقول او په لاس کښې شته، تر هغه وروسته د سپین زوی خربنبوون د سلیمان له غره خخه د غلزیور د کلات د غونډان تر غره پورې واک درلود، پر (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰ م) کال د سلیمان غره په جنوبی لمنه "مرغه" کښې مړ شو، همدارنګه اسماعیل د بیتني زوی د سلیمان په غره کښې واکمنی او روحانی نفوذ درلود، د د د واکمنی لمن د سلیمان غره لوپدیز پلو ته له "وازې خوا" خخه تر غزنی پورې رسیده له دغو دوو تنو خخه هم د پښتو پخوانی اشعار راپاتې دی (د ۴۰۰ هـ - ۱۰۰۹ م په شاوخوا کښې). د خربنبوون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د تبرو نومیالی نیکونه دی، چې د دوی کول لري په افغانی نسب نامو کښې خرگنده شوي ده.

پاتې دی نه وي چې خربنبوونی پښتنه د افغانستان په لوپدیزو سیمو کښې خپاره وو، لکه عبدالرازاق سمرقندی چې په غزنی او برمل کښې د "افغان خرشوانی" په نامه د هغو یادونه کوي، (هـ ۸۲۰) شاوخوا. (مطلع سعدین دویم توك لومړۍ برخه ۲۵۹ مخ لاهور چاپ).

د افغانی انسابو په کتابو کښې دا درې ورونيه غرغښت - بیتني او سپین د پښتنو تبرو د لري سرونې ګنل شوي دي، چې په دې ځای کښې د دوی د نسب د شجري مهمې ځانګې ليکل کېږي. (وګورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سلیمان ماکوتذكرة الاولیاء، پښتنه شعراء لومړۍ توك، ایین اکبری، مخزن افغانی، د درویزه تذكرة الابرار، پته خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ توك، مطلع سعدین ۲ توك، حیات افغانی، شوکت افغانی، صولت افغانی، خورشید جهان، د سراولف کیرو پتیانان، د صوبه سرحد او بلوچستان ګزیتیر، د افغانستان ګزیتیر، تاریخ سلطانی.

پښتنه واکمنان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخوانی کهاله چې د کسي (سلیمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سیمو په شاوخوا کښې پې د پښتنو واکمنی او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشید پښتون (پتیان) درې زامن مشهور دی چې غرغښت، بیتني او سپین نومېدل. د دغه پښتنه کهاله په اړه ډېرې سیمه یېزې افسانې شته، خو هغه خه چې د پښتنو پخوانی مورخ سلیمان ماکو د (هـ ۶۱۲ - ۱۲۱۵ م) په شاوخوا کښې په خپله تذکره کښې ليکلې او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابوالفضل علامی په ایین اکبری کښې (هـ ۱۰۰۶ - ۱۵۹۷ م)، اخون درویزه (چې پر ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۲۸ مه مردي) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کښې، نعمت الله هروي په مخزن افغانی کښې (هـ ۱۰۱۸ - ۱۶۰۹ م) شیخ امام الدین خلیل (چې پر ۱۰۶۰ هـ مردي) په تاریخ افغانی کښې تايد کړي دی او تاریخي حقایق دی دا راښې چې دغو درې وارو ورونو د (تر ۲۵۰ هـ پورې) په افغانستان کښې د غور له غرو خخه د سلیمان تر غره ۳۰۰ پورې واکمنی او روحانی او قبیلوي نفوذ درلود. د شیخ بیتني خینې پښتو

پر (۹۰۰ هـ - ۲۸۷ م) کال چې امیر اسمعیل سامانی له عمرولیث صفاری سره جنگیده، امیر احمد فریغونی د عمرولیث له خوا هم د بلخ حکمران و پیژنډل شو. قابوسنامه دی د ټبرو آسونو د ګلواوند ګنې چې د ورځې پې زر ارزق بهانان راوله او دا خبره مبالغه نه ده، څکه چې د دې سیمو خلک تر اوسمه د اسونو د ګلوا په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله یوبل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې موره هغه د دری ژې په خوانی جغرافیي کتاب (حدودالعالی) له مخې پېښو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲ م) کال ده ته وړاندې شوی او د دې کورنۍ د ټبر خواک په وخت کښې حکمران و، اصطخری د (۳۴۰ - ۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه یاد کړی دی. د بارتولد په وینا (۳۶۵) کال پې خپله لور سامانی زلمی پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، (۹۷۵ ع) د العتبی په وینا تر (۳۸۰ هـ - ۹۹۰ م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جګړی ته راوغونبست خو ماته یې وڅوره. ابن اثیر وايی چې پر (۳۸۳ هـ) کال چې سبکتګین له فایق سره جنگیده ابوالحارث د سبکتګین د ملاتر له پاره هرات ته راغی او د العتبی په وینا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتګین زوی محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۹۹۶ - ۳۸۶ م) کال چې سبکتګین مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمد او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه، له محمد سره غزنی ته لار او پر (۸۹۸ هـ) کال محمد د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاریخ په پانو کښې د ابوالحارث وروستني یادونه ده.

العتبی پر (۳۹۴ هـ - ۱۰۰۳ م) کال د فریغون بن محمد په نامه یو

فریغونیان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانیانو او غزنويانو په وختو کښې په ګوز ګانان کښې واکمنی درلوډه او له دواړو سلطنتی کورنیو سره پې دوستانه اړیکې ساتل، علم روزونکی او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ويش امو سیند او جنوبی ويش پې غرستان، غور او تالقان (د کروان ربات ته نژدې) د زمینداور او هیلمند تر شاوخوا پورې رسپد، په غور کښې هم د فریغونیا نو تر لاس لاندې یو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله ګوزگان د سریل شاوخوا ته ویل کېډه، دا کهول تر اسلام د مخه د "ګوزگان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فریغون په ربات پې اړه درلوډ، دا ربات د مقدسی په ویناله اندخو د (اوسنی اندخو) او کړکی خخه د یوې ورځې لارې واتېن و. د افريغ کلمه د دغه هېواد په لرغونیو نومو کښې تر خوازرمه ليدل کېږي خو په خپله د فریغون (د دغه کهاله د لړې، د مشر په اړه) خه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعتبی په وینا د درېیمي هجري پېږي، په شاوخوا کښې د افريغون ربات ته نژدې او سپد، خو د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کښې د دغه کهاله لومړۍ سړۍ دی چې مورې پېښو نرشخي وايی:

فریغونیان

تن یادوی چې محمود هغه له بلخ خڅه په وروستنی سامانی شهزاده منتصر پسپی د اندهود او مرورود خواته استولی و، خود ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دی کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې داعبتي او گردیزی په وینا د ګوزګانان و، پر (٣٩٨ هـ - ١٠٠٧ م) کال په هغه جګړه کښې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کښې وشهه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشروو او پر (٤١٠ هـ - ١٠١٠ م) کال مړ شو بېهقي د (٤١٠ هـ - ١٠١٠ م) کال په پېښو کښې لیکي چې په همدغه کال محمود د غور جګړو ته لار، خود ده شهزادګان مسعود او محمد پر خوارلس کلنۍ په زمینداور کښې د امير فريغون ګوزګانان له زوی حسن نومي سره اوسيدل په همدغه کال امير ابوالحارث مړ و، خکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتګين د لور له نسه د ګوزګانان د تاج و تخت نامزد و، خودا سمه خرګنده نه ده چې د احسن د همهګه فريغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتي او عوفي په وینا د ابو نصر فريغوني لوز خپل زوی محمد ته وکړه او د ګوزګانان ولايت یې بيرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه خای د چارو په کفالت له ده سره وکماره ګواکي د ګوزګان سيمه پر (٤٠٨ هـ - ١٠١٧ م) کال بشپړه د غزنويانو تر واکمنۍ لاندې راغلي وه، ناصر خسرو علوی په دغه بیت کښې اشاره ورته کړي ده:

کجاست آنکه فريغونيان زهبيت او

زدست خويش بدادند ګوزګانان را

په دې توګه نو د فريغونيانو کهول د افغانستان د لوېدیزو شمالي سيمو، سيمه يېز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامي او د علومو په پالنه

د افغانستان لنه تاريخ

بي شهرت درلود د فريغون په دربار کښې نامتو بوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې خڅه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مناتيج العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دي.

د دغه کهاله نوميالي:

۱- امير فريغون (٢٥٠ هـ).

۲- امير احمد د فريغون زوی (٣٣٧-٢٧٩ هـ شاوخوا).

۳- ابو حارث محمد د احمد زوی (٣٣٧-٣٨٩ هـ).

۴- فريغون د محمد زوی (٣٩٤ هـ شاوخوا).

*۵- ابو نصر احمد د محمد زوی (٣٩٠-٤١٠ هـ).

۶- حسن د ابو نصر احمد زوی؟ (٤١٠ هـ).

اخن:

العتي، گردیزی، اصطخری، نرشخی، مقدسی، بیهقی، قابوس نامه، عوفی، ابن اثير، مینورسکی د حدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکی مقالې د لندن چاپ.

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کښې و، (لودي د پښتو یو نامتو تبر د) دغو لوديانو چې د سبکتگین واک ورخ پر ورخ په ڈېرېدو ولید له هغه سره یې روغه وشوه او چې جيhe پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کښې پر خپل خای پاتې شو او له سبکتگین سره یې تپون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شیخ رضی په اخباراللودي کښې د احمد لودي په وينا د پښتو ژې له شاعرانو خخه و، چې د حمید لودي په وختو کښې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کښې د اسلام تبلیغ کاوه، له دې خخه خرگندېږي چې د سند او غزنی تر منځ خینو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دین نه و منلى، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کال د (حدودالعالم) جغرافيا ليکونکي د کندهار بشار (د انډس پر غاره) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستو هندوانو او افغانانو خایونه بولی، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي بشارونه وو او کابل یو داسي بشار و چې نيمائي یې مسلمانان او نيمائي یې هندوان وو. د شیخ حمید د مرینې خبر په تاریخ کښې نه شته خو دومره بشکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غارو او د سلیمان تر غره پوري رسپده. لاهور تر تکسیلا او ویهند تر کندهاره (د سند د سیند پر غاره) په جيhe پاله پوري اره درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ویهندونيو او پر (۳۹۶ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې یې پر ملتان لوړۍ یړغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوي و، نو خرگنده شوه چې نصر د شیخ حمید زوي د لوديانو دویم حکمران د (۳۹۰ هـ ۹۹۹ م) په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته د هغه پر خای کښېناست له غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سیاسي سیالي کښې د سلطان محمود له خوا په بدء عقیده او د اسماعيلي ملا حده و، دین ته په ګروهېدلو متهم شوي و. مګر د پښتو له هپوادنيو اخخونو لکه

د ملتان لوديان

(د ۳۷۰ - ۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۹۷۶-۱۳۶۶ هـ) په شاوخوا کښې سبکتگین په غزنی کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزۍ شول خکه نو د افغانستان بشارونه له تخارستان او بلخه تر ګوزکانان هرات، سیستان، بست او کابل تر ګردیزه د غزنی په پایتحت پوري وټول شول (۹۷۸-۱۳۶۸ هـ).

په دغه وخت کښې د افغانستان ختیزو سیمو تر ماورای سند او ملتان پوري د ملتان د لوديانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جيhe پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگین پر کابل او ننګرهاړيرغل وکړ، جيhe پاله وړاندې ورغني او د غزنی په شاوخوا کښې یې ورسره جګړه وکړه خو مات شو، د جګړې د تاوان تر ټرکولو وروسته بېرته لاهور ته وګرڅبد او د قنوج، ډهلي، اجمير او كالنجړ راجه ګان یې له خان سره ملګري کړل ديولک چمتو سپرو سره تر خیبره را تېر او د کابل سیند پر غاره لغمان ته راو رسپد.

سبکتگین له هغه سره جګړه وکړه په زرگونو سپري یې خنې ووژل او نور یې پر شا وشپل، د سند تر سیند پسې ولار، په پښتو کښې یې خپل یو امير له اوو زرو سپرو سرد پرښتو او په خپله غزنی ته راغي (۳۸۱ هـ).

پته خزانه او د ده له پښتو شعره خرگند پېري چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسپد او پر (۳۹۵ هـ) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې يرغل وکړ، داود خه اعتنا ورته ونه کړه، هکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهاړ له لارې ورغئ، لوړۍ یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسپد او تر اوو ورڅو کلا بندي، وروسته داود لوډي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کړوړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جګړې تاوان وزکړ محمد سره یې د روغې تړون وتاره او تر (۴۰۱ هـ) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیزو سیمو حکومت وکئ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان يرغل وکړ او هغه یې ونيو، د کندھار د شمال د غورک په کلا کښې یې بندي او همهله مړ شو. که خه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لوډيانو کهول له منځه ولار خو د داود او لاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې ود، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقيه سليطي په سپه سالاري، دده د سر کوتلو له پاره وګمارل شو، همدا چې لښکر د وايوه کلا ته ورسپد، نومړۍ شیخ له خپلو ملګريو سره منصوره ته ولار او غزنوي لښکريانو ملتان ونيو، دا په ملتان کښې د لوډي کهاله د پايخور وروستي یادونه دد.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغانی ثقافت لوډونی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضي د حميد وراره او نصر د حميد زوی د پښتو ژې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکري پته خزانې د شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب اعلام الودعی فی اخبار اللودي (۶۸۶ هـ ۱۲۸۷ م) په حواله راوري دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. موږ وینو چې لوډيانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لوډي په مشری په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوره کړي او سل کاله یې حکومت کړي دی (۹۲۲ هـ) خو د لوډيانو لوړۍ کهول د افغانستان په تاریخ اوه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهړي کړي ده. د لوړۍ کهاله نومیالي:

- ۱- شیخ حمید لوډي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).
- ۲- شیخ رضي د حمید وراره (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).
- ۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاوخوا).
- ۴- ابو الفتح داود د نصر زوی (۳۹۵ هـ شاوخوا)
- ۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا)

اخونه:

تعلقات هندو عرب - زین الاخبار - د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوک - شوکت افغانی - تاریخ یمنی - فرشته - طبقات اکبری - حدود العالم - تاریخ سند - ابن اثیر - حیات افغانی - خورشید جهان - پته خزانه - آداب الحرب.

اوسم هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوی او د احمد لمسی چې د ۳۷۲ ه په شاوخوا کښی حکمران و او د ګردیزی په وینا د چغانیانو دابی علی احمد د محتاج د زوی ملکری و.

د دی کورنی خینې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باینجور زوی چې پر ۲۰۶ ه کال د بصری عامل و، هاشم د باینجور زوی چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ ه کال مر دی، بیگ د عباس زوی او د باینجور لمسی د ختل خاوند، حارث چې له ۲۷۲ خخه تر ۲۹۳ ه پوري د ختل حکمران و او سکه یې هم وھلې ده، داود دابو داؤد زوی د عباس لمسی چې د ۲۷۲ ه په شاوخوا کښی ژوندی و، حاتم د داود زوی او د باینجور لمسی چې د ۲۵۱ ه په شاوخوا کښی د جوزکرمان حاکم و، او الیاس د هاشم زوی چې په ۲۱۱ ه کال د مصر سر لښکر و. (د دی کورنی د نسب شجره و ګورئ ۴۶ لمبر)

د تخارستان د باینجور کورنی

(۳۷۲-۲۳۲ ه)

د دی لپی امیرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهير، باميان او وخش کښی حکمراني کوله او په هغه باینجور اره لرې چې د عباسی خلیفه گانو منصور او مهدی هممھالي وو، کېدای شي چې تر اسلام د مخه د تګین شاهانو پایخور وي.

* ۱ - له هغې ھلې خخه: داؤد د الیاس زوی چې د ۲۲۲ ه په شاوخوا کښی یې سکه وھلې او پر (۲۵۸ ه) کال یعقوب لیث صفاری له ده خخه بلخ و نیو. دی له ۲۳۲ کال خخه تر ۲۵۸ ه پوري د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ ه کال مر شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد د احمد زوی او د باینجور لمسی، چې د ۲۶۰ ه په شاوخوا کښی یې سکه وھلې ده، دی له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ ه پوري د بلخ او تر ۲۷۹ ه پوري د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد لمسی چې د ۲۷۹ ه له شاوخوا خخه واکمن و او پر ۲۸۸ ه کال یې په اندراب کښی سکه وھلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوی او د محمد لمسی چې تر ۳۱۰ ه وروسته یې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲ ه یې په ختل کښی سکه وھلې چې

سیمې حکمرانان و، د دوى د نیکونو یو تصویر چې لاس ته راغلی کت مړت د هپتالي (هیاطله - هون) د پاچهانو بنو ته ورته دی.

په اسلامی عصر کښې د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزنی سلطنت تر اداري لاندې د هپواد له اداري تمرکز سره منځ ته راخې، چې یو له دې غرستانی شارانو خڅه "شاررشید" پر ۳۸۹ ه کال د سلطان محمود سیاسی مشرتابه او هپواد اداري یووالی ته غاره اینسي ووه، بل شارابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ ه کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰۶ ه کال په هرات کښې مړشو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه د هغه پر خای کښناست او له سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره و جنگید او تر ۴۰۶ ه کال وړاندې مړ شو.

۴ - شارارد شیر.

۵ - شارابراهیم دارد شیرزوی.

۶ - شارشاه دابراهیم زوی چې لور یې "حور ملکه" د سلطان حسین جهانسوز غوري ماندینه ووه.
هفو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزنی او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ووه.

ماخذونه:

ابن اثیر - تاریخ یمینی عتبی - دایره المعارف اسلامی، د غرجستان ماده - نامهای ایرانی جستی-روضته الصفا- تاریخ ګزیده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۷۸۵-۳.

د غرستان شاران

(۲۸۹ - ۵۵۰ ه)

لکه مارکوارت چې په ایرانشهر کښې خرگنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شیر" او "شاه" سره ګډه رینه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سیمې د یو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سیمې بې ختیز خوا ته د باميان د شیرانو د هپواد ګاونډی، وي او لکه د دغه کتاب په لوړيو بحشو کښې چې مو وویل دا شاهی کهولونه د دغه هپواد د هپتالي کوشاني عناصره پایخور دی او د حکمرانی مرکز بې په بشین کښې و، چې شورمین او بغشور هم د هغه خای بساړونه وو او د دغه هپواد ار نوم په اوستایي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کښې هم "غرستان" (په پنستو د غرځوه) په مانا-ستان) دی. فردوسی بې په شاهنامه کښې د "غړچګان" په نامه یادوی او معرب بې غرجستان یا غرشستان دی. دې سیمې شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قبادیانی په دغه بیت کښې د دغو کورنیو او د دوى د حکمرانی د مرکزو داسې یادونه کړې ده:

استاده بد به باميان شیری بنشسته بعزردریشین شاری^(۱)
داسې بسکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دهوان کې دا بیت ناسم لیکل شوی، چې سم شو.

د اندراب امیران

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب پې صغان) تر آمو ها خوا یو خای دی چې او س د شوروی تاجکستان جمهوریت جنوبی برخه ده. په نوموري خای کښي له پخوانیو زمانو خخه یوه سلطنتی کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت کاوه، چې له آربایي تاجیکو عناصرو خخه و؛ د اسلامي دریسمی پېړی، په سر کښي امیر محتاج نومي هلتله حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر هغه وروسته پې کورنۍ به تاریخ کښي د "آل محتاج" په نامه مشهوره شود، له دې کورنۍ خخه عادلان او پوهان امیران منخته را ووتل، د سامانیانو او غزنیانو په وختو کښي پې د آمو سیند پر دواړو غارو بلخ او تخار باندې د هندوکوش تر شمالی لمنو پورې حکومت کړي دي. د محتاج د پلار دا یادونه چې احمد نومیده د یا قوت په معجم الادباء کښي راغلي ده، ژوند پې پر (۲۵۰هـ) اټکلپدی شي - د دې کورنۍ نور غري دا دي:

۱ - له محتاجه یو زوي د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د ۳۰۰هـ په شاوخوا کښي پې ژوند او حکومت کاوه، زوي پې ابوبکر محمدبن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او پر ۳۲۱هـ کال د خراسان حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالارو، تر هغه د مخه د ۴۹۸هـ کال پر محرمه د اسماعيل ساماني د زوي احمد له درباره د سیستان د نیولو

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایخوره بنکاري چې په اسلامي عصر کښي پې اسلام منلي او د اندراب په غزو کښي پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوى د حکمرانی سيمه د ستغۇ غزو په منځ کښي وه، نو خکه د جهانکيرانو له واکمني خوندي پاتې وو. له دغۇ امیرانو خخه يوازې د دوو تنو نومونه د دوى له سکو خخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کښي شته:
* ۱ - مكتوم د حرب زوي (د ۳۵۹هـ پر شاوخوا).
* ۲ - سهلان د مكتوم زوي (د ۳۶۵هـ له شاوخوا خخه تر ۴۷۴هـ پوري).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مارکوف د ارمیتاژ فهرست.

د چغانيان والي او ادب پالونکي فاضل سپري و منجيك تر مذى د ده له ستايونکيو خخه او پر ۳۷۷ هـ مردي.

* ۷ - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوي ادبیال والي، د دقیقی او فرخی ستایلی و، چې د داغګاه مشهوره بولله "تا پرند نیلگون بر روی پو شد مر غزار" د ده په ستاینه کښې ده، سکه یې هم وھلي وه د آل محتاج اميرانو عموماً د سامانيانو او غزنويانو له سلطنتي کورنيوسره خپل بنه اريکي ساتل، د هغود ساتې او ملاتې تر سیوري لاندې ېي د هندوکوش د شمالی ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نیولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله، دا کورني د دری ادب له پالونکيو خخه ګنله کېږي.

(د نسب شجره دي وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخ:

تعليقات چهار مقاله د دكتور معین. معجم الانساب زمباور. ابن اثیر . تاريخ یعینی . معجم الادباء . رودکي د سعيد نفیسی . ابن خلدون . روضۃالصفا . دائرةالمعارف اسلامی . دیوان فرزخی . د عروضی سمر قندی چهار مقاله

له پاره استولشوي او په ګرگان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورئې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مرینې تر کاله (۳۲۹ هـ) پوري وي، دغه سپري د خراسان په پېښو کښې تل د یوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توګه لاس درلود او په چغانيان کښې بنسخ دي.

۲ - ابوعلی احمد د محمد زوي او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغری پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹ هـ کال په جرجان اوړي کښې له ماکان بن کاکي سره وجنګید او هغه ېي ووازه، خو پر ۳۳۳ هـ کال چې د امير نوح بن نصرساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمراني خخه لري کړي شو، نو سر ېي له اطاعتنه وغواوه، نوح ېي خلع کړ، په خپله ېي د خراسان د چارو واګې په لاس کښې ونیولې او د ژوند تر پايه ېي د سامانيانو له دربارسره اخ و ډب درلود، خو چې د ۳۴۶ هـ کال د برات پر ۲۹ مړ او په چغانيان کښې بنسخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوي او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلی له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره ېي هم جنګونه وکړل او پر ۳۳۶ هـ کال په بخارا کښې بندې شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوي، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کښې در هين په توګه او سېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوبد، مړ شو او په چغانيان کښې بنسخ دي.

۵ - ابو منصور د احمد زوي د محمد لمسی چې پر ۳۴۰ هـ کال د چغаниان د حکمراني نایب و.

۶ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوي، د محمد لمسی، د مظفر کړوسي،

*۳ - ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجرور لمسی: د پلار تر مړینې وروسته د خراسان سپه لار او لقب بې ناصرالدوله، پر ۳۵۶ ه کال له یوه لښکر سره د "ری" نیولو ته وکمارل شو او د ۳۷۸ ه کال پر ذیحجه مړ دی.

*۴ - ابوعلی محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم لمسی د پلار تر مړینې وروسته د هغه پر خای کښنیاست او حاجب الباب و، خه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کښې د خراسان واکدار او سپه لار وتاکل شو، سکه بې هم وھلې ده، د خپلواکۍ دعوه بې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره بې لاس یو کړ او د سامانی امیر نوح په مقابل کښې یاغیان شول، خو امیر سبکتگین او زوی بې محمود له دوی سره وجنګبدل او د ۲۸۴ ه کال د روژی پر ۱۵ ورځ بې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلی خوارزم ته وتنبتد او هلتہ د (۲۸۶ ه) کال په روزه کښې ونیول شو، په پای کښې بې سبکتگین ته په لاس ورکړ چې د ګردیز په کلا کښې بندی و او پر ۲۸۸ ه کال مړ شو.

۵ - ابوالقاسم علی د محمد زوی او د ابراهیم لمسی: د هرات والي او پر ۲۸۶ ه کال نیشاپور ته ولار د سبکتگین د دربار له خلکو سره یو خای شو، د قهستان حکمرانی بې مومند، د تیټیوالی او پاسوالی تر لیدو وروسته له سامانی منتصر سره یو خای شو (۲۹۱ ه) په سرخس کښې بې د سبکتگین له زوی نصر سره جګړه وکړه، ونیول شو او غزنې ته بې واستاوه.

۶ - ابوالحسن د ابوعلی سیمجروري زوی: پر ۲۸۵ ه کال چې بې پلار له ہرمه پرپووت، دی "ری" ته ولار، خو په نیشاپور کښې د امیر محمود لاس ته ورغني، غزنې ته واستول شو او په ګردیز کښې بندی و.

۷ - ابسوهل د ابوالقاسم علی زوی او د محمد لمسی: د ۲۸۸ ه په

سیمجروریان

د "سیمجرور" کلمه د جهستی په وينا په "نامهای ایرانی" کښې د زرین ګور خر (سیمګور) په مانا ده او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجرور نوم دی چې د سامانی اسماعیل د احمد د زوی په دربار کښې بې د سرمنشی (دواټ دار) وظیفه درلوده (۲۸۷ ه) نو خکه بې دی "دواټي" باله چې د خراسان یوه لویه کورنی وه.

۱ - ابو عمران سیمجرور دواټي پر ۲۹۸ ه کال د سامانی اسماعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمرانی وکمارل شو، خو یو کال وروسته (۳۰۱ ه) سیستانیانو له نصرین احمد سره مخالفت وکړ او سیمجرور له هغه خایه وووت. په (۳۱۴ ه) کال چې امیر نصر د احمد زوی "ری" ونیو د هغه خای حکومت بې سیمجرور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنګیالی و، چې پر ۳۱۶ ه کال د خراسان په څنډو کښې د ابوالحسن د ناصر اطروش له زوی سره هم جنګبدلی دی.

۲ - ابوعلی ابراهیم د سیمجرور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نیشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۲ - ۳۳۵ ه) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلی احمد چغانی تر ګوبنه کولو وروسته د خراسان په حکمرانی وتاکه، او خه موده هم د ګرگان والي و، چې پر ۳۳۶ ه کې مړ دی.

شاوخوا کښې بې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کښې د سامانی د وخت او د غزنوي دورې د پیل په پېښو کښې لویه ونډه درلوده، ډېره موده بې په بشپړ ئواک او خپلواکی حکومت کړي دی، کله بې هم د پاچا په عنوان سکه و هلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ خخه بې تر ۳۷۷ ه پوري حکومت کړي، او یوه لور بې د نوح بن منصور سامانی پاچا ماندینه وه.

هدارنګه ابرعلى محمد مظفر عmadالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ ه) هم سکه و هلې وه او خپلواکی بې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پانه دې وکتل شي)

مأخذونه:

الکامل - تاریخ یمینی - طبقات ناصری - نامهای ایرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

د سامانیانو په یادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹ - ۹۶۰ ه) کال د سامانی لوړی عبدالملک له درباره امیر حاجب الپتگین د خراسان په سپه سالاری ګمارل شوی و، خود عبدالملک تر مرینې وروسته الپتگین د سامانی نوح له زوی منصور خخه سر وغړاوه او غزنی او زابلستان ته ولار (۳۵۰ ه) دا مهال د غزنی د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ خخه یوسفی و، چې د دې کورنۍ یادونه د کتاب په پیل کښې تېره شوه او بسايې چې د افغانستان د هپتالي کوشانیو د امیرانو پایخور وي، خکه چې په خپله الپتگین او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پاى کښې بې د "تگین" کلمه راغلې ده، هم د تگین شاهی سلطنتی کهاله ته منسوب دي چې یو افغاني او ترکي ګله جورښت دی، د چیني ګرزنندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د (۷۶۰ ه) کال په شاوخوا کښې بې د افغانستان پر ختیزو او د هندوکوش پر جنوب واکمنی کوله او د تگین اباد بنار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تروخت پوري هم د اوسيني کندهار لوېدیز شمال ته ولار و، سکې بې چې د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کهږي.

په هر حال الپتکین له لویک (انوک) خخه غزنی لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مرینې پورې یې یو کال پر غزنی او زابلستان حکومت وکړ او پر (۳۵۲هـ) کال په غزنی کښې مړ شو، تر هغه وروسته یې زوی اسحاق پر خای کښنناست.

دا مهال بیا امیر لویک د غزنی د نیولو له پاره راغی، اسحاق بخارا ته و تبنتبد، له منصور بن نوح خخه یې مرسته وغوبنسله او بېرته یې غزنی ونیو، چې تر دریو کالو حکمرانی وروسته پر (۹۶۵ع - ۳۵۵هـ) کال مړ شو. تر الپتکین وروسته د ده یو ملګری چې بنه پرهیزگار، مبارز او عادل سری او او بلکاتکین نومهد ((په غالب اتكل به همه‌غرو افغانی تکین شاهانو ته منسوب وي)) د ده پر خای کښنناست، دی لس کاله په غزنی کښې امیر و، د (۳۵۹هـ) پرشاوخوا یې په غزنی کښې سکه وهلې ده، چې د (۳۶۵هـ) په شاوخوا کښې د ګردیز په کلابندی، کښې مړ شو، امیر پیری تکین چې یو مفسد سری او د الپتکین ملګری و، پر غزنی یې لاس بری وموند خلک له هغه خخه خوابدي او تنګ شوي وو، نو د غزنی او ګردیز د پخوانی کهاله امیر، لویک یې راوباله، لویک د کابلشاه د زوی په مرسته د لوګر د خرڅ پر شاوخوا (د کابل جنوبی لوري ته) یرغل وکۍ. امیر سبکتکین (د الپتکین زوم او ملګری) هغه مات کړ، لس پیلان یې خنی ونیو او غزنی ته راغی، د غزنی چې خلک د پیریتکین له ظلمه تنګ شوي وو نو په ګډه یې امیر سبکتکین د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلاں لمسی (غالباً تکین شاهیانو ته منسوب) یې د غزنی په امارت ومانه (د ۳۶۶هـ - ۹۷۶م کال د شعبان ۲۷). امیر سبکتکین نوی مسلمان شوی او زرور سری و، او د نظام الملک په وينا په سیاست نامه کښې او د حمدالله په وينا په تاریخ ګزیده کښې ده، د زاول د یوه مشر لور غوبنستي وه، او له دی لارې د افغانانو زوم

شوي و، خکه نو د ده په لښکر کښې تول افغانان جنګدل او بست، قصدار (بلوچستان د کلات جنوب په اوسيني خضدار)، زمينداور، باميان، تخارستان، غور، زابلستان او کابل یې چې د قراتکين نومي د ګمارل شویو کسانو په لاس کښې و، ونیو او د کابل په شمالی سيمه پروان کښې یې سکه ووهله لکه چې مو د لوديانو په حالاتو کښې وویل په لغمان کښې یې د کابل سيند پر غاره دويهند له جيپا له کابل شاه سره جګړه وکړه او د هغه سل زريز لښکر یې مات کړ، لغمان یې تر پېښوره ونیو او د هغو سيمو خلکو ته یې د اسلام د دین تبلیغ کاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دی جګړو کښې سبکتکين ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلی شو، د عتبی او ابن اثير په وينا افاغنه او خلح (تنی غلچيان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبکتکين له نورو غوره کارو خخه لکه د دويم ساماني نوح په حالاتو کښې چې مو وویل، د هرات په جګړه کښې (۳۸۴هـ - ۹۹۴م) د سبکتکين او د هغه د زوي محمود، مرسته ده چې په نتيجه کښې یې د ساماني دربار مخالفان و پرڅيدل. دانامتو عادل، زرور او رېښتین پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانی وروسته د ۵۶ کلنۍ په عمر پر (۳۸۷هـ) کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموي په کلې کښې مړ او په غزنی کښې بنسخ شو. له آمو سينده ترقصدار (بلوچستان) پوري او له سند سينده تر نشاپور او سیستان پورې یې د غزنی تر مرکزیت لاندې یو هبود جوړ کړي و. وطنی کورنيو حکمرانانو لکه په سیستان کښې د صفاريانو وروسته پاتي کسانو او په ګوزگان کښې د آل فريغون اميرانو د هيواډ په ختيغ کښې د ملتان لوډي پاچهانو دده مشرتوب منلي و.

د امیر سبکتکين تر مرینې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې خخه اسمعيل غزنی ته راغي او د ده پر خای کښنناست، خو د ې کفاياتي له امله

بې بىورې بىانو سر واخیست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نشاپور کېنى د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۳۸۷ هـ) له خراسانه لېسکر راوايوست او د غزنین په وره کېنى بې له خپل ورور سره جګړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولی ود او فردوسی هم هغه زابلي بللي ده (خجسته درګه محمود زابلي دریاست) نو د زابليانو په مرسته بې اسمعیل او د هغه لېسکر مات کړ او اسمعیل ترا اوو میاشتو پاچه هی وروسته په زندان کېنى مړشو. محمود د غزنی تر نیولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، په همدغه کال بې شمالي افغانستان هم ونیو، په بلخ کېنى د پاچه هی پر تخت کېنیناست او د سره خواته پر منځ ولار چې د نوح له زوی عبدالملک سره جګړه وکړي، خو د جګړې پر خای بې روغه وشه، سامانی درباره له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توګه وپېژاند (۹۹۸ - ۳۸۸ هـ) هغه وخت چې بې وغوبتيل له مرو خخه بلخ ته راوګرخي؛ د بغداد خلیفه القادر بالله له خوا د عهد اولوا خلعت ورته راورسید او پاچه هی بې په خراسان باندي رسماً د "یمين الدوله او امين الملہ ولی امير المؤمنین" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ - ۹۹۸ هـ ذیقعده). امير محمود په سکو کېنى د نظام الدين، ملك الممالک او ملوك الملوك په القابو هم یاد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبی بې احیاناً "سلطان" لیکي. د غزنوي دوری نور مورخین لکه بیهقي او ګردیزی ورته "امیر" وايی خو نظام الملك په "سیاست نامه"، ابن اثیر په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کېنى ویلي دی چې: محمود لومرۍ وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجلمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاری له وينا واخیست او هغه وخت چې خلف وویل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰۶ هـ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلاقفو په سکو نه شته او لومرۍ وار د ابراهيم غزنوي په سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱ - ۱۰۵۹ هـ) کال پر تخت کېنیناست، خو په غزنی کېنى د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غونډي پخوانی ليک د ده د مريني ورڅو ته نژدي ليکل شوی دي "الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبكتگين" چې دا تینګک سند ډېر پخوانی دي.

سلطان محمود پر (۳۸۹ هـ) کال د ساماني منصور او عبدالمالك غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر بې لکه چې د مخه ولیکل شول نسکور کړل په نور پاته زوند کېنى بې د (۳۹۲ هـ او ۴۱۶ هـ) تر منځ اووه لس واره پر هند لوی او کوجنۍ یړغلونه وکړل او له چې د خخه تر (۳۹۲ هـ) پوري بې دويهن په ولايت (داتک پر غاره او سنې هونډ) او لغمان او پېښور کېنى له جيپاله سره وجنګيد او پېښور بې ونیو، چې د "غازی" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ - ۱۰۰۲ هـ) کال بې د احمد صفاری زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کېنى چې تېر شول ونیو، سیستان بې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بويکر عبدالله چې د خلف د لور نبیره و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، خو سلطان پر (۳۹۴ هـ) کال بیا سیستان ته راغي او هغه بلوا بې شنده کړه. پر (۳۹۶ - ۱۰۰۵ هـ) کال د سند تر سیند پوربیووت او لکه د لوديانو په بحث کېنى چې وویل شول ملتان بې ونیو او پر (۳۹۷ - ۱۰۰۶ هـ) کال بې د تركستان ايلک خان چې بلخ او هرات بې تر نشاپوره تر واک لاندې و مات کېنى، پر (۳۹۹ - ۱۰۰۸ هـ) کال بې د هند راجګان په ويهمند کېنى له اننده پاله سره مات کړل د (۴۰۲ - ۴۰۳ هـ) تر منځ بې په پنجاب او کشمیر کېنى فتوحات وکړل او پر (۴۰۳ - ۱۰۱۲ هـ) کېنى بې غرجستان (د غور شمال

تر کخو (سواحلو) پوري د غزنوي د مرکزیت تر اداري لاندی را ووست او په آسیا کښې بې خورا لویه امپراتوري جوړه کړه ده په غزنوي - پروان - شاپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو بشارو کښې سکه ووهله او دربار بې تل د درې سترو شاعرانو لکه فردوسی، فرخي، منوجهري، عنصري او لزيو پوهانو لکه البيرونی، ابن سينا، ثعالبی، خمار، العتبی او نورو د راتیلدو خای و. دی ستر، باکفایته، زپور، سخی او د جهانداری په چارو پوه پاچا و، چې د العتبی په وینا بې له تركي افغاني تاجيکو، خلجو (غلجو چې داصطخری او عناصره خخه ګډ لوی لښکر جوړ کړ او د افغانانو طاييفې بې د غور په غزو د سليمان په غره، سپین غره او نورو کښې د خان تابع او اسلام بې پړې ومانه د ابن اثير په وینا د معتزله، باطنیه، جهمیه، مشبه او روافضو فرقې پې وشرلي او كتابونه بې وروسيز. د ابن خلکان په وینا ده هر کال په هند کښې غزا پر خان فرض کړي وه، په مذهب شافعی و، ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملک جویني (د سلطان معاصر) له كتابه چې "ميغیث الخلق فى اختيار الحق" نومېږي وايې چې: محمود داماں ابوحنیفه په مذهب و، له حدیشو سره بې خورا زیاته مینه درلودله او تل به بې هغه له لویو شیخانو خخه او پېدل خود قفال سرهزی نامتو شافعی فقيه په هڅه داماں شافعی مذهب ته راوابنست.

لنده داچې سلطان محمود کړور او زپور پاچا و، د ابن اثير په وینا بنه مخ، بشکلې بنه بې درلوده، سترګې بې کوچنۍ او وینستان بې سره وو، د ابن خلکان په وینا د (۳۶۱هـ) کال د عاشورا پر ۶ مه زېپېدلی و، چې د آسیا په زره کښې د یوه لوی دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

ته) هم ونيو، د بيهقي په وینا بې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور یرغل وکړ، د غور حکمران امير محمد سوری له لسرزير لښکر سره د آهنگران په کلا کښې کلابند او بندی شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱۶م) په شاوخوا کښې بې پر پنجاب او کشمیر بریدونه وکړل او یو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښې) بلوا وکړه او وېږي واژه، خو محمود خوارزم ونيو او آلتونتاش بې هلته ودر او. پر (۴۰۸هـ) کالو بې په هند کښې قنوج او د ګنګ کخونه له ډېرو بندیانو او ولجو سره ونيول او له دريو مليونو درهمو سره غزنوي ته راستون شو. د ابن اثير په وینا په لاره کښې له افغانانو سره ونبست ځکه چې دوي تل د هند او غزنوي په لاره کښې د محمود مخه نیوله، پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) کال د غور فتح پر (۴۱۲هـ) کال د کشمیر د لوهر کوت د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) کال د ګوالیار او كالنجرو او پر (۴۱۴هـ) د سليمان د غزو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ - ۱۰۲۷م) کال ماوراالنهره ولار، د بلخ او آمو د غاري اميران بې د خان تابع کړل له کاشغرۍ قدرخان سره بې تپون وتاره، او خلور زره سلجوقيان بې خراسان ته راوستل. پر (۴۱۶هـ) محمود د جنوبي هند د کاتياوار پر سومنات حمله وکړه، د هغه خای مشهور بودتون (معبد) بې وران کړ دلته ډېره و لوجه لاس ته ورغله او ګجرات بې هم ونيو.

د محمود وروستنى یرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) کال د ملتان د جتیانو د طایفي د تادیب له پاره و او په خپل ژوندانه کښې په دې بریالي شو چې له اصفهانه نیولي تر عراق همدان او طبرستانه، ختيغ خواته د ګنګا تر خنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر کخو او کاتيا وار پوري بې یوه لویه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود بې په اصفهان کښې کښېناوه (۴۲۰هـ - ۱۰۲۹م) دا لوی هیواد بې له ګنګا خخه د دجلې او فرات

پاچا و پېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغي، محمد له غزنه خخه تګين آباد د هلمند او ارغند او ترمنځ ته لښکر او وست، خو تر (۷) میاشتو پاچه هی وروسته امير یوسف او علی قریب هغه په تګین آباد کښې ونيو روند پې کړ او امير مسعود پې د هغه پر خای کښیناوه (۴۲۱ هـ) کوچني اختر میاشت.

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندی زوی (چې پر ۴۲۱ هـ مړ دی) د هند له زندانه راویوست او هغه پې خپل وزیر وتاکه او حسن میکالی (وزیر مشهور په امير حستک) پې د فرمطی والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره پې چې احمدینا لټګین نومد خورا هبر مال واخیست او دی پې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال پې کرمان او مکران ونیول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولار او سپه سالار عبدوس پې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره و ګماره، پر (۴۲۴ هـ) کال پې د کشمیر پر سرستی لښکرو یوست او پر (۴۲۵ هـ ۱۰۳۲ م) کال پې برآمل، ساری او طبرستان بری و موند امير بکتعدي پې له لوی لښکر سره د خراسان د شمالی ډاګو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه خو بېرته، ناکام راستون شو پر (۴۲۶ هـ ۱۰۳۴ م) کال پې يو لښکر د هندو سپه سالار تلك د جهلن د زوی په مشری د احدينا لټګین د خپلو له پاره چې په هند کښې یاغي شوی و، ولپه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتنبېد، د سند په اوپو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ ۱۰۳۵ م) او پر همدغه کال پې پرهانسي او د هند پر نورو کلاو یړغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته پې خپل زوی امير مجدد په لاهوز کښې حکمران پرېښو او تر (۴۲۸ هـ ۱۰۳۶ م) پوري بېرته غزنۍ ته راغي.

له دي کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

اخته، او پر (۶۱) کلنۍ تر (۳۲) کالو پاچه هی وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دویمې خور (ربیع الآخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورخ مر او د غزنۍ په فیروزه مانې کښې بشخ شو. او س که خه هم په غزنۍ کښې د فیروزه مانې خه نخښه نه شته، خو یوازی د سلطان د مزار شناخته (ېبرلیک) پاتې دی چې پر هغه پې په کوفی غوندي ليک داسي ليکلې دی: "غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفى رحمته الله عليه ونور حفته وبيض وجهه عشيته يوم الخميس اربعين من شهر ربیع الآخر سنہ احدی وعشرين واريغانه "هغه کوچنۍ ګنبده چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوره شوی ده. (۴۹۵-۴۹۰ عکسونه)

تر محمود وروسته پې زوی محمد له ګوزګانان خخه راغي او په غزنۍ کښې د پلار پر خای کښیناست، خپل اکا امير یوسف د سبکتگين زوی پې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوی پې وزیر او علی قریب پې لوی حاجب و تاکل خو تر (۵۰) ورخو وروسته ابوالنجم امير ایاز ايماق او علی دایه له غزنۍ خخه د دی له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چې په "ری" او اصفهان کښې حکمران و، ورشی او هغه د خلکو له خوا غزنۍ ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندھرای" په هغه پسې ګماره، خو د سرای مریانو سوندھرای و واژه او په نشاپور کښې امير مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خلیفه القادر بالله د امارت لووا او غهد د مرسل بن منصور بن افلح ګردیزی په لاس امير مسعود ته ولپېل، ده ته پې د اسلامي دایره المعارف په وينا د ناصرالدين الله او حافظ عباد الله او ظهير خلیفه الله لقب ورکړ، چې ابن اثير دالقب سید الملوك او السلاطین هم ليکلې دی، په دغه ډول پې مسعود رسمأ د خراسان

زوی طاهر بې هم ژوندی پې نه نبسوول (۴۳۲) هلته بې یو بنار د "فتح آباد" په نامه ودان کې، چې تراوشه په همدغه نامه پاتې دی. سلطان مودود له سلجوقيي ترکانو سره چې نفوذ بې ورخ پر ورخ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېربېده، د نبو اړیکو په ټینګولو کښې زیاريost او د بیگک لور بې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندی پاتې نه شو، له همدي کبله غزنیانو تر خراسانه پر خپلو هندی مستملکاتو باور پیدا کړ، دا کار لومرۍ د مودود په سکو کښې لیدل کېږي چې پر خپله Sri samanta Diva سکه بې د سیوا Siva د غوايیه صورت د سری سمنته دیوه له لیکنې (ډېربليک) سره نقش کړي و، چې دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو خخه اخيستل شوي وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته پر ۳۹ کلنۍ (۴۶۱ هـ - ۱۰۴۹ م) کال مرشو او د غزنی پاچهۍ تر دوو میاشتو پوري د امير مودود د زوي دویم مسعود او تره بې علی د لومرۍ مسعود د زوي په نامه وه، چې د سلطان محمود زوي عبدالرشيد پر دوی غالب او پر همهغه کال (۴۶۱) د غزنی پر تخت کښناست.

سلجوقي داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سیستان له لارې پر بست او زمینداور یرغل وکړ او زوي بې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنی راغي - خود عبدالرشيد د لښکر سالار چې طغول نومید او د سلطان محمود له مريانو خخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (بنایې د اوسيني میدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره یېغو بې په سیستان کښې مات کړ او وروسته بیا غزنی ته راغي عبدالرشيد بې د آل محمود له خینو شهزادگانو سره ووازه (۴۴۳ هـ - ۱۰۵۰ م) شاوخوا) خود غزنی خلکو پر طغول بلوا وکړه او نوشتگين نامي دی ووازه، سلطان فرززاد د مسعود زوي او د محمود لمسي بې د غزنی پر تخت کښنواه (۴۴۴ هـ) ده د زابلستان د خلکو

جورولې خکه بې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داؤد ترکمان یرغل وکړ، چې امير مسعود بلخ ته ورسپد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال بې په ګوزگانانو کښې مسعود علي کندزي له پنسو واچاوه او خینې سلجوقيان بې د خپلخایو په ورکړه راضي ګړل، له خینو سره بې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالی سیمو کښې جګړه وکړه او تر (۴۳۱ هـ - ۱۰۴۹ م)، کالله د هرات او غور له لارې غزنی ته راغي، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتعذی چې په دې جګړو کښې بې خپلسری کړي وه مصادره او په هند کښې معزول ګړل. په دې وخت کښې د سلجوقي میکائیل زامنو طغول او چغري بیک خراسان له نیشاپوره تر هرات بلخ او سیستان پوري ونیو، مسعود بې د مرو او سرخسی منځ د "دنداڼان" په جګړه کښې مات کړ او پر (۴۳۱ هـ) کال مسعود خپله وروستني سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳ هـ کال په هغه بنار کښې سلجوقي طغول سکه وهلي ده. امير مسعود چې د هېټواد په اوضاع کښې ګلهوډي ولیده، خپل زوي مودود بې په غزنې کښې پر بنسو او په خپله له محمودي خزانو، لښکر او خپل راندہ ورور محمد سره هندوستان ته لار خو په ماريګله (د اوسيني حسن ابدال په شرقی برخه) کښې ده لښکريانو پرده بلوا وکړه، روند امير محمد بې خپل پاچا وتاکه، مسعود بې د ګيري (ګهرۍ) په کلا کښې بندې کړ او بیا بې د طاهر بن محمد په لاسو ووازه (۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ م) کال د جمادي الاولى (۱۱).

په دې وخت کښې امير مودود په غزنې کښې پر تخت کښناست او له خپل لښکر سره بې هندوستان ته مخه وکړه، د ننګر هار په دنپور (اوسيني جلال آباد ته نړدي - د بابر په آدينې پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره وښت او د خپل پلار ترك او تاجيك وزونکي بې ووژل، محمد او د هغه

له اوږو خخه د درنو مالیو بار لري کړ، خکه نو په خلکو ګران شو، فرخزاد د هپواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولپړه او د این اثير په وینا په ډپرو جګړو کښې بریالی شو. خود فرخزاد خینو مخالفینو دسيسه جوړه کړه او غونبتلې چې دی په حمام کښې ووژنې، خو پر (۴۵۰ هـ) کال د خپلو ملکګريو په مرسته له دی مړینې خخه وړغورل شو او تر (۷) کالو پاچھې، وروسته د (۴۵۱ هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، وروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچھې ته ورسید، ده له سلجوقی داؤد او آلب ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیزې برخې تر لاہور پوري ده په لاس کښې پاتې شوی، خو جلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډپر مسجدونه، مدرسي او مانې یې ودانې کړي، (۴۲) کاله یې په آرامې او هوسایې حکومت وکړ او پر (۴۹۲ هـ - ۱۰۹۸ مـ) کال پر شپته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین دربیم مسعود د ده پر خای کښیناست او امير عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خودا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه ود، نو خکه یې له سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام واراوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغاتګین په هندستان کښې د ګنګ تراوبو پورپروت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹ هـ - ۱۱۱۵ مـ) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزنی کښې پر تخت کښیناست؛ خپل ورور شپزاد یې واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکنځله، خکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ذه خخه د سنجر دربار ته وتبنتې، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزنی کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱ هـ - ۱۱۱۷ مـ) کال مړ شو، د ده پر

خای بهرامشاه د سلجوقی سنجر په ملاتې پر تخت کښیناست او خپله سکه پې د سلطان سنجر په نامه ووھله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲ هـ - ۱۱۱۸ مـ) کال پې په ملتان کښې محمد باهليم له لسو زامنو سره له منځه یوور او په سوالک کښې یې ناګور کلا جوړه کړه.

غزنی ته له راتګ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جګړه اخته شو، په دې جګړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالاپ او غزنی د غوريانو لاس ته ورغی. خو چې غوريان بشتره وګرڅېدل، دی غزنی ته راغنۍ او پر (۵۵۲ هـ - ۱۱۵۷ مـ) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ هـ - ۵۵۷ هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ هـ - ۵۸۳ هـ) په غزنی او لاهور کښې پر تخت کښیناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هفوی غزنی ونيو، دی لاهور ته لار او بیا پر (۵۸۳ هـ) کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونيو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷ هـ) کال پې واژه. د ده له مړینې سره سم د غزنويانو د سبکتګين کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنويانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کڅو (سواحلو) خخه ترګنګ پوري دوې پېړۍ واکمنی لرله، چې غزنی، بلخ، لاهور او بست یې پايتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دری ژې ډېره وده وکړه، په هپواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رزا رونسان شو، د هپواد له ختیغ خخه د کابل شاهی حکومت او دیانت نخبې ورکې شوې د غزنويانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفراینۍ احمد بن حسن میمندې، حسن بن محمد میکالۍ، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر منستوفی او نور وو. د

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ایران بشارونه ودان وو او بنه سوداګری په کښې کبده. نامتو پوهان او لیکوالان یې الیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبى، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلليله او د منه خاوند نصارالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکي) عبدالحی گردیزی د الحرب والشجاعه لیکونکي فخر مدبر مبارک شاد، د کشف المحبوب لیکونکي او نامتو صوفی ابوالحسن هجویری غزنوي دي.

فرذوسي، فرجي، عنصري، عسجدي، منوجهري، سنائي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسدی طوسی، سید حسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاری غزنوي د دغه مهال نوميالي شاعران گنل کېږي. د غزنويانو دربار په آسيا کښې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او اديب پالونکي پاچاو، خينې پوهان په فقهه کښې یو کتاب د ده بولی او خينې اشعار او قطعات پې رانقلولي

د غزنويانو په عصر کښې نفيسه صنایع او د ودانولو فن د یادونې وړ وده کړي ود. سره له دې چې د تاتار برغل د افغانستان په لويو بشارو کښې د صنعت تبول پایخور (بقایا) له منځه وړي دي، خو د ودانۍ، ډبرو توړلوا او خطاطي له صنعت خخه د سبکتګین او سلطان محمود قبرونه او د غزنوي دوه څلی او د دربیم مسعود د مانۍ کنهوالې په غزنوي کښې د زمانې له لاس و هللو خخه خوندي پاتې دي، ذبست د بشار د لښکر ګاه د آثارو له بقایا و خخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کښې د فرانسوی لرغون پېژندونکیو له خوا کیندلې شوي د هغه خای پر دهوالو یې د رنګینه نقاشیو هنري نخښې موندلې دې چې د غزنوي دوري د هنر او صنایعو طراوت خښې

ښکاري. په غزنوي دوره کښې د هېواد د ولاياتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېدہ چې د غزنوي د پاچهانو د دریار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دریار له لويو حاجبانو، یاشهزادگانو او د پاچا له خلپوانو خخه ګمارل کېدہ. د بيهقي په وينا د غزنوي د پاچهۍ په مرکز کښې به یو د دیوان وزیر او لوی خواجه (د ماليې د وزیر او صدراعظم په توګه)، یو دیوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت یو دیوان (د لوی دبیر تر امر لاندې د پاچهۍ د لیکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت یو دیوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دریار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچهۍ په دریار کښې خینې مشران د "تدیم، وزیر، خازن او کوتیوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنیت هم ټینګک و، نو خکه د دولتي ماليو زیاتوالي هم یقیني دي، لکه خنګه چې مود مؤرانو په وينا د خراسان عباسی دورې د پیل مالیات په منځنې دول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کښې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه میچ (مقیاس) د تبول خراسان، د غزنوي، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عایادات د غزنوي دولت په خزانه کښې تر سل مليونو درهمو زیات اټکل کړو، البته هغه زیاتې ولจې، دېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جګړو کښې لاس ته راتلل له دغه حسابه پیل دي.

صاحب برید (ډاک چلوونکي) د جاسوسی دیوان، سالار (د لښکر مشر) او کوتیوال (د پولیسو مشر او د بشار د کلا ساتندوی) په زیاتو لويو بشارو کښې د حکومت چاري اجرا کولې او عدلي چاري، قاضي ته سپارل شوي وي، لکه د محمود په عصر کښې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاری له پارس خخه د استازی په ډول غزنوي ته راغي، سلطان چې

د افغانستان لند تاریخ

د ده علمي مقام، پرهیزگاري او ورع ولیده د غزنې قضا بې ورکړه، د هغه زوړزاد تر ډېرو وختو پوري په هغه پايتخت کښې قاضيان وو.
د غزنويانو سياسي اړیکې د بغداد د خلافت د دربار او د ماواراء النهر له خانیانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماواراء النهر اميران د غزنې د پاچهانو دربارته راتلل او د رسولدار (د تشریفاتو د زیس) له خوا په ډېر درنوي هرکلې ورته ویل کېده. د غزنوي دولت په مموريتو کښې د غزنوي تر پاچنهی لاندې ټون خلک شامل وو. ان تر دې چې د غزنې دربار په نویو نېسکري خلکو او پورجې افسرانو کښې هندوان هم وو، همدا راز د غزنې په نېسکر کښې ډېر زېټ پېستانه هم وو. چې د هند په فتوح تو کښې بې نویه ونډه درېودد

غزنويې بې جهان

- ۱ - میر اپستگین ۲۵۱ - ۲۵۲ هـ
- ۲ - امير اسحاق د اپستگین زوی ۲۵۲ - ۲۵۵ هـ
- ۳ - امير بلکتگین ۲۵۵ - ۲۶۵ هـ
- ۴ - امير پیری تگین ۲۶۵ - ۲۶۶ هـ
- ۵ - امير سبکتگین ۲۶۶ - ۲۸۷ هـ
- ۶ - امير اسماعيل د سبکتگین زوی ۲۸۷ هـ
- ۷ - سلطان محمود د سبکتگین زوی ۳۸۷ - ۴۲۱ هـ
- ۸ - امير محمد د محمود زوی ۴۲۱ هـ
- ۹ - سلطان مسعود د محمود زوی ۴۲۱ - ۴۲۲ هـ
- ۱۰ - مجتمد - دویم خل ۴۲۲ هـ
- ۱۱ - سلطان مودود د مسعود زوی ۴۲۲ - ۴۴۱ هـ
- ۱۲ - دویم مسعود د مودود زوی ۴۴۱ هـ

غزنويان

- ۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱ - ۴۴۲ هـ)
- * ۱۴ - عبدالرشيد د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴ هـ)
- ۱۵ - طغرل (د محمود مریم) (۴۴۴ هـ)
- * ۱۶ - فرزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴ - ۴۵۱ هـ)
- * ۱۷ - سلطان ابراهيم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲ هـ)
- * ۱۸ - علاء الدین دربیم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹ هـ)
- ۱۹ - شہزاد د دربیم مسعود زوی (۵۰۹ هـ)
- * ۲۰ - ارسلان شاه د دربیم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱ هـ)
- * ۲۱ - بهرامشاه د دربیم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲ هـ)
- * ۲۲ - خسروشاد د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ)
- * ۲۳ - خسروملک د خسروشاد زوی (۵۵۷ - ۵۸۳ هـ)
- (۱) لمبر شجري او ۴۹ نقشي ته دې وکتل شي
اخخلیک: تاریخ سیستان - بیهقی - طبقات ناصری - ابن اثیر -
طبقات سلاطین اسلام - ګردیزی - العتبی - پاول هورن مختصر تاریخ ایران -
آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامی - تاریخ ایران رازی - راهنمای
افغانستان - سیاست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته
روضۃ الصفا - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - مجلل التواریخ والقصص -
تاریخ الاسلام السياسي - تاریخ الاسلام ذہبی - مجلہ آریانا - لباب الانباب
معجم الانساب زمباور - د سزا اولف کیرو پهانز - اخبارالدوله السلجوقیه -
راحة الصدور - افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک - مادر زبان دری - فتوح
السلطین - غزنويان بوسورت.

کال بې په نشاپور کښې د پاچھې خول پر سر کښېښو، خپل ورور یغور بې د لوپدیغ افغانستان، پوشنج، هرات او سیستان په حکمداری، وکماره او پر (۴۲۲ ه) کال تر بسته پر مخ ولار. ورونو بې داؤد او چغري بېگ د افغانستان په شمالی سیمو کښې له مرو او سرخس خخه نیولي تر بلخ او شبورقان پورې ونیول خود بلخ په علی اباد کښې د سلطان مسعود لښکر مات کړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جګړه کښې (۴۳۱ ه) د سلجوقیانو ټولو قواو مسعود ته وروستني ماته ورکړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب کښې ترسیستانه او په شمال کښې تر بلخ او تخارستانه وغڅاوه. که خه هم سلطان مودود له غزنی خخه خپل وزیر عبدالرزاق د احمد میمندي زوی په سیستان کښې د سلجوقیانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰ ه ۱۰۴۸ شاوخوا) خو خه بې ونه کړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قبادیان، وخش، ولوالج د چغري بېگ کړی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ ه ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کښې وو، په خپله او زوی بې ملکشاه (۴۶۵ ه ۴۸۵ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهیم غزنی سره دوستانه اړیکي وساتل او زابلستان او کابل بې تر لاهوره پوزې غزنیوی دولت ته پرېښو، دا مهالد ملکشاه ورور تکش په بلخ کښې یاغی شو ملکشاه پر (۴۷۷ ه) کال هغه په ترمذ کښې ونیو او رووند بې کړ. د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۵۲ ه - ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقیانو د کهاله نامتو پاچا ئ "لكه چې د غزنويانو په احوال کښې تېر شو" له بهرامشاه غزنیوی سره بې د ارسلانشاه په مقابل کښې مرسته وکړ، او هغه بې تر خپل اغیز لاندې تر لاهوره د غزنی پاچا کړ (۵۱۱ ه) یا دا چې د سنجری هبواو وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنګه سلطان سنجر (لكه چې د غوريانو په احوال کښې بې په راورو) د هرات د غرو د ناب نومې خای په درې کنجي کښې

د سلجو قیانو او خوارزم شاهیانو واکمنی او

د سیستان د ملکانو لنده یادوونه

(۴۲۹ - ۴۳۲ ه)

سلجوقيان د سیحون او ارال رود د شمالی ترکمانانو یو تبر و، چې د سامانیانو په وختو کښې د بخارا شمالی لور (اوستني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام بې منلى و، خرنګه چې د دوى کار د ګلو روزنه وه، خکه نو د خړ خایو د موندلو له پاره ګرځنده وو، په جند کښې د دغه تبر مشر سلجوق د توافق یا یقاق تیمور زوی خلور زامن لرل: چې نومونه بې: یغوار سلان مشهور په اسرائیل، میکائیل، یونس او موسى دی.

سلطان محمود سهوا د سلجوق تېر خلور زره کورنی. له جیحونه راپورې ويستې، په خراسان کښې بې تر نیشاپوره خړ خایونه ورکړل او د سلجوق زوی اسرائیل بې چې د منهاج سراج په وينا "برق جهنده او شیر دمنده" ته ورته و په کالنجر کښې بندې کړ (د ۴۱۶ ه - ۱۰۲۵ م شاوخوا) د میکائیل زامنو طغول بېگ، داؤد او چغري بېگ دېر ژر خپل تېر راغونه او خراسان بې تر غزنی، سیستان، بلخ، نشاپور او کرمان پورې ونیو، طغول (۴۵۵ ه) لکه چې د مسعود غزنیوی په حالاتو کښې تېر شو، د دندانقان په جګړه کښې بې سلطان مسعود مات کړ، پر (۴۲۹ ه - ۱۰۳۷ م)

له علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه، علاء الدين يې ونيو او بېرته يې غور ته واستاوه (د ۱۱۵۵ هـ - ۵۵۰ م شاوخوا) تر هغه وروسته د فرخطا طایانو او غزانو نیمې وحشی قبیلې د منځنۍ آسیا له غرو خخه راولتلې او سنجري دولت يې له منځه یوور (۱۱۲۸ هـ - ۵۵۲ م شاوخوا) د افغانستان پر سيمو يې له غزنی خه تر زابل او سیستان پوري برغل وکړ او خسره شاد غزنوي يې د لاهور خوا ته پرشا وشاره، خود "غز" ګواښ دېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه یوړل شو، د سلجوقيانو په وختو کښې د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالې او لوپديزو سيمو بر شو، چې وروسته به وڅېړل شي.

هغه لویه پېښه چې د خوارزميانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهاله "چې له ډپرو وختو يې په غور او باميان کښې په څلواکۍ حکم کاوه" جگړه وه چې د غوريانو او خوارزميانو په احوال کښې به راشي، علاء الدين محمد (د ۶۱۱ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کښې غور، فيروز کوه او هرات تر غزنی پوري ونيول، غوري کهول يې په غور کښې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستي پاچا په افغانستان کښې له چنګيز لنېکر سره جگړې وکړې چې په وروپسته برخه کښې به يې تفصيل راړول شي.

په دغه وخت کښې افغانستان پر څلورو برخو وېشلي شوي و: شمالې ولايتونه له تخارستانه تر مژو پوري مستقیماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، باميان او ګوزکانان سيمې د هرات تر شاوخوا پوري د غوريانو د کهاله تر لاس لاندې وي، زابل ولايت له هلمنه تر غزنی، کابل، ننګرهار، پېښور او لاهور پوري د غزنی د محمود کورنۍ په واکمني کښې او سیستان ولايت له بست او زمينداوره تر زرنج، فراه او نیه پوري

د سیستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغه ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو، غزنويانو او ان له چنګيزيانو سره هم بنه اړیکې ساتل، چې د صفاريانو او د نیمروز د وطني اميرانو له پايخور (بقاياو) خخه وو چې "د دوى د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کښې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به يې وروسته راشي له تاتاري یر غلکرانو سره لاس یو او هرات او سیستان يې تر لاسه کړي وو، د سیستان د ملکانو او صفاريانو له پايخور خخه لکه د صفاريانو په برخه کښې چې مو وویل یو هم ملك تاج الدین و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سپري له نسله په سیستان کښې تر زرو کالو پوري اميران پاتې وو، چې د "ريو" په وينا پر (۱۰۲۸ هـ) کال ملك جلال الدين محمود خان د سیستان امير په (۱۶) پښت عمروليث صفاري ته رسپري او هم شاه حسين د ملك غیاث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاریخ يې له پخوانۍ زمانې خخه تر خپل مهاله د "كتاب احياء الملوك" په نامه ليکلې دی په صفاريانو پوري اړه لري.

اخخلیک، طبقات ناصري، اخبارالدولة السجلوقیه . لب التواریخ - تاریخ سیستان - ابن اثیر - د پاول هورن تاریخ مختصر ایران - د خلیل ادهم دول اسلامیه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور . (وګورئ ۵۲ نومره نسب پانه).

د افغاني قبیلو نومونه دي، دا تول دا بسيي چې دا نوم د لرغونی افغانستان په نومونو کښې پخوانی رینې لري.

د دغه کهاله په نورو نومو کښې يو نوم هم "بسطام" دی چې (د گستهم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دي) چې فردوسی هم هغه یادوي، دغه سړۍ په شغنان، باميان، تخارستان او غور کښې حکمراني کړي او تر هغه وروسته په غور کښې له دغه تبر خخه دوو ورونيو لاس درلود چې يو امير سول او بل سپه سالار سام و، د سوری تبر اميران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسی او نورو مورخينو د "ماهوري سوری نژاد" په نامه یاد کړي، بلادری د "جل زور" او د هغه خای د مشهور بت چې هيون تسنګک پر (۱۰۳ م) د "شونا" په نامه ليدلى یادونه کوي، ابن فندق هم په تاريخ بيهقي کښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عميد سوری یادوي او په را وروسته وختو کښې نامتو شير شاه سوری هم په هند کښې له دغه افغاني تبر خخه را پاڅدلې دی.

د سوری کهاله له نومياليو خخه يو هم شنسټ د خرنک زوي دي چې د فخرالدين مبارکشاه له نسب نامي خه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي (رض) همهالی او د هغه په حضور یې ايمان راوري و، عهد او لوايې یې خنې اخيستې وه. له هغه کهاله خخه چې به هر خوک پر تخت کښېناست د حضرت علي یې هغه عهد او لوابه ورکول کېدہ دا چې په اسلامي دوره کښې د غور لموري حکمران دی چې موب یې پېژنو او امير پولاد غوري د د له زامنو خخه و، چې د غور د غروشاوخوا یې تر واکمنۍ لاندي وه، د څلوا پلرو نوم یې ژوندي کړ او چې صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزی منځته را وووت نو امير پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتر ته ور ووست، د آل عباس د تقویې له پاره یې دېر کارونه وکړل د امير پولاد د حکمرانی

غوريان

(۶۱۲-۴۰ هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو تبر و، چې تر او سه هم د هرات شمال لو بدیغ د بادغیس د زور آباد (زورابد - یاقوت) په شاوخوا کښې د "зорی" په نامه استوګن دي؛ تر اسلام دمځه هم دغه کهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو کښې حکمراني کوله او د "غرشاه" په لقب یادېدل، (په دغه لقب کښې د "غر" کلمه پښتو ده) دا کهول لرغونی افسانوي شخصیت "ضحاک" ته منسوب دي (دا نوم فردوسی "ضحاک" بللي او په پښتو سرچینو کښې د تاريخ سوری په حواله "سهاک" دی طبري، البيروني او ابن بلخي یې "بيور اسپ ازدهاقي" یادوي او په مسعودي کښې "ده اک" راغلې چې د طبري په وينا یې معرب ډول "ازدهاقي" دی. په اوستا کښې "دهاک - اژى دها" یاد شوي چې په دري کښې "اژدها" او په پښتو کښې "اژدهار" دی، همدارنګه په خراساني نومونو کښې دا نوم دېر کارېدلې لکه د زین الاخبار د ليکونکي عبدالحی ګردیزی د پلار نوم ضحاک (د ۴۰ په شاوخوا کښې) او ضحاک شیبانی (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقيه او باميان ته تردي "ضحاک" نومي بناري او د "سهاکا" مشهوره پخوانی آريابي قبیله چې سکستان د دوی په نامه دي، مفمن صورت یې "سهاک" او "سهاکزی"

غوریان

مرکز د غور مندیش او د غور پر تولو غرو او شاوخوا پی حکمرانی کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا) د امیر پولاد یوزوی و چې امیر کرور نومید، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علی بستي د کتاب "تاریخ سوری" په حواله پی د پېټې خزانې کتاب د متن له مخې پېړنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵۶ م) کار د غور په مندیش کښې امیر او د "جهان پهلوان" په نامه پی چې د فردوسی د پهلوانانو له القابو خخنه دی شهرت درلود.

بالشستان (د کندهار د شمال والشستان) خیسار، تمران او برکوش (د غور مشهوری کلاوی) د ده په لاس کښې وي، دی داسې غبستلى پهلوان، چې یوازې له لسو تنو سره جنگیده او له همدغه امله پی کرور باله چې په پنستو کښې د کلک او سخت په مانا دي. د دغه کهاله واکمنی تر زمینداور، بست او والشستان پورې رسیده، له اموی کهاله خخنه عباسی کهاله ته د خلافت د انقلاب په جګرو کښې دی هم د ابو مسلم ملګرۍ، پېټې خزانه د تاریخ سوری په حواله د د یوه پنستو حماسه رانقلوی او د بې وینا خاوند پی بولی، په خپلې دې پخوانی حماسه کښې امیر کرور جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات خخنه تر جروم (گرمیسر) غرج او تخار پورې گئنی او وايې چې زرنج (سیستان) مې د توڑې په زور ونیو.

د ده دا حماسې شعر د خراسان او پنستو یو لرغونی حماسی اثر دی چې د ده د غبستلى روح، ملي غور جهانګیری او جهان کشایی خرگندویي کوي، په هغه کښې هغه پنستو زاره لغات او کلمات دې چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دې پاتې شوي.

امیر کرور پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰ م) کال د هرات لو بدیع لوري ته د پوشنګ په جګرو کښې ووژل شو او تر ده وروسته پی زوی امیر ناصر په غور، بست او زمینداور کښې حکومت کاوه (د ۱۶۰ هـ - ۷۷۶ م شاوخوا).

د افغانستان لند تاریخ

(د دې په زړه پورې تاریخي، ژبني، او ادبې موضوع د تفصیل له پاره دې د کابل چاپ پېټه خزانه کتاب او د پنستو ادبیاتو تاریخ دویم تۈرك وکتل شي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو یادونه، نه کوي، له بنه مرغه دا خلا پېټه خزانې د محمد بستي د تاریخ سوری په حواله دکه کړې چې په لې تفصیل سره د امیر کرور او امیر ناصر یادونه کوي او بنا منهاج سراج د دغه کهاله یو بل امير، بنجی د نهاران شنسی زوی د غور له لویو امیرانو خخنه گئنې او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې د بهرام زوی شیش نومبده د هارون الرشید دربار ته ورغلل، امير بنجی د قسم امير المؤمنین" په لقب د غور امير او امير شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م شاوخوا). د غور اميران د همدغه بنجی له نسله او د غور سپه سالاران د شیش له توکم خخنه دي، چې د صفاريانو په وختو کښې له آل شنسیب خخنه په مندیش کښې د غور امارت امير سوری ته رسیدلي و، لکه د صفاريانو په احوال کښې چې مو ولوستل د (۲۵۳ هـ - ۹۶۷ م) په شاوخوا کښې یعقوب صفاری د نیمروز، بست او د اور بشارونه تر تګین آباد او رخچ پورې ونیو، د هغه خای امير پی له پنبو غورخاوه، په دغه وخت کښې امير سوری د غرني غور امير و، چې تر هغه وخته لا د غور نیمايی خلک مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امير سبکتگین هم پر غور حملې وکړې، خو د سوری کهاله خپلواکۍ ته پې خه تاوان ونه رسولای شو، لکه خنګه مو چې د غزنويانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکړ، خو د غور امير چې پر دغه مهال محمد سوری و، کله به پې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بیهقی (۴۰۵ هـ -

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په ویناوا (۴۰۱ه) کال محمد د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لنېکر سره غور ته ورغی، چې د لنېکر په منځ کښې د هرات حکمران التوتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امير محمد یې په یوه جګړه کښې د لسرزیز لنېکر په مرسته د آهنگران په کلا کښې کلابند کړ؛ محمد تر ټپري مودي وروسته له کلا راوهووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوي شیش سره غزنی ته بوت، خو (غزنی ته نژدې) د ګیلان په شاوخوا کښې هغه پر لاره زهر و خورل چې په خپله ګوتمی کښې یې خای پر خای کړي وو، خان یې واژه خود یړغمتابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژې وطنی روایات چې د "الرغونی پښتاهه" او "تاریخ سوری" کتابو په حواله په پته خزانه کښې راغلي پورتني تاریخي پښې تاییدوي او د محمد د مرثیي پښتو بولله هم راوري چې اسعد د محمد سوری زوي (چې پر ۴۲۵ه د زمینداور په بغنی کښې مړ دی) ویلي ده، دا شاعر په آهنگران کښې د ده په دربار کښې و، دا بولله چې د ژئني بلاغت او فصاحت له مخي ټپره پخه ده، د محمد د مقام لوروالی او زبورتوب نښي؛ د آهنگرانو د جګړي او د محمد د غور د محمد بنذیتوب خرگندوي او دی د سوری کهاله ويړو بولی، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کښې یې خان قربان کړ، د شیخ اسعد بولله د پښتو لرغونی ادب له غوره آثارو خڅه ده.

د محمد تر مرینې وروسته د سلطان محمد له خوا امير بوعلي د محمد سوری زوي د غور د مندیش په غرو کښې د پلار پر خای کښنیاست، د سلطان تابع و، په غور کښې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جور ولو لاس پورې کړ او علم دوسته سری و، ده محمدی عهد تر پایه حکمرانی وکړه،

خو د مسعود په وختو کښې د (۴۲۵ه - ۱۰۳۳م) په شاوخوا کښې (د بوعلي وراره) عباس د شیش زوي پورته شو، خپل تره یې بندی کړ او د غور پاچهۍ پر تخت کښنیاست. عباس ظالم او بباباکه سری و او دنجوم علم یې خوبن، د مندیش ولايت په سنګه کلا کښې یې یوه رصدخانه ودانه کړ، ابراهيم خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهيم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهيم ډم غور ته لنېکر ويoust او امير عباس یې غزنی ته بندی بوت، د غور امارت یې د ده زوي امير محمد ته چې د غزنی دربار ته مطیع او عالم پالونکي، عادل او د بنو اخلاقو خاوند سری و، وسپاره (د ۴۵۰ه - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوي قطب الدین حسن د محمد زوي او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کښنیاست (د ۴۶۰ه - ۱۰۶۷م شاوخوا)، ده د غوریا غیان په جګړه د خان تابع کړل په هغه جګړه کښې چې (د غزنی جنوب لوبیدیع ته) دو جیرستان او کوشک په پای کښې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ه شاوخوا) دده زوي ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کښنیاست، ده له سنجري دولت سره دوستانه اړیکې د رلودل او د بنو اخلاقو خبتن، پر ژمنه ولار او عالم پالونکي پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزنی، بامیان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې ترپلي وو او هر یوه پر یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغونی هډوانی لقب (غر شاه) یې

رسماً پر عربي "ملك الجبال" واراوه او خان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د بنار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورсад) په ولايت کښې په چې د ده سیمه وله خپل ورونو سره شخري چورې کړي او غزنی ته ولار، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ه - ۱۱۴۶م) چې د هغه ووژل د

غوری او غزنوي کهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدین سام د غور د مندیش په سنګه کښی و، همدا چې سلطان سوری غزنی ته ولار فیروز کوه یې هم ده ته پرپنیوو، دی پر (۱۱۴۹ هـ) کال په فیروز کوه کښی پر تخت کښیناست او د غرجستان له شارانو سره یې دوستي وکړه، د هرات په غرو کښی یې د شیرسنجک کلا، په غرجستان کښی یې د بند روا کلا، د غرجستان او مادین تر منځ یې د فیوار کلا جوره کړه، او د ګیلان ملک بدرا الدين لور (د ګیلان ملکه) یې چې د شنسبانیانو له نسبه وه، خانته واده کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدين محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مورده. سلطان بهاء الدین د خپل ورور سلطان سوری د غچ اخیستلو له پاره په جروم او غرجستان کښی لښکری راغوندې او پر غزنی یې یړغل وکړ، خو (د غزنی) په ګیلان کښی مړ شو، ده د غزنی د سفر په وخت کښی د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدین حسین ته پرپنی و.

۳- ملک شهاب الدین محمد خرنګ د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده، دا سیمه د غور یو ولایت و، د ده زوی ملک ناصر الدین ابوبکر (۱۲۲۱ - ۱۲۲۱ هـ) په شاوخوا کښی د ګزیو او تمران د ولایت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران و، د چنگیز تر یړغل وروسته هند ته په ډیلي کښی د التتمش دربار ته ولار او هلتله د (۶۲۰ هـ) په شاوخوا کښی مړ شو.

۴- ملک شجاع الدین علی د حسین زوی چې د غور د جرماس ولایت حکمران و، تر هغه وروسته یې زوی علاء الدین ابوعلی په غور کښی د ده پرخای کښیناست، د سلطان غیاث الدین په وختو کښی د غور، بست، وجيړ، ګرمسيږ، درمشان، روز ګان او غزنی سیمې ده ته وسپارل شوی، د

خراسان تر نیولو وروسته په نشاپور کښی حکمران و، سلطان معزالدين دی بوټ او د غرجستان او زمینداور حکمران یې وتاکه، پر (۶۰۱ هـ) کال یې د قهستان د ملا حده و د جناباد مانۍ ونیوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشیار په کلا کښی بندی شو.

۵- علاء الدین حسین د حسین زوی د غور په وجیرستان کښی حکمران و او د خپل ورور سلطان بهاء الدین تر مرینې وروسته په فیروز کوه کښی د غور پر تخت کښیناست، د غور او غرجستان لښکری یې را غونډي کړي او غزنی ته یې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنی خخه د غزنی او هندوستان له لښکر سره را وووت او د ګرمسيږ او تګین آباد له لاري زمینداور ته ولار، علاء الدین چې دا جګړه د خپل دوو ورونو د غچ اخیستلو له پاره کوله، تګین آباد ته نژدې یې د بهرام شاه له لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته یې د غزنی په شاوخوا کښی دوه خله د غزنويانو مقاومت مات کړ او د غزنوي دولت پايتخت یې ونیو (۵۴۵ - ۵۶۱ هـ)، ده هغه لوی بنار له خاورو سره برابر کړ او او سېدونکي یې اته ورڅي تول ووژل، له هغه خایه یې بست او زمینداور ته مخه وکړه او د بست بنار یې له محمودي مانیو او بسلکیو ودانیو سره چې په خپل وخت کښی یې ساری نه و هم وران کړ، نو خکه ورته جهانسوز ویل کېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتابه او خپل ورور فخر الدین ته یې وسپاره علاء الدین تر دې وروسته له سلجوقی سنجري دولت سره وښت، سلطان سنجرد هر یو الرود د ناب په سیمه کښی له ده سره جګړه وکړه، خنګه چې خلک له علاء الدین خخه خواشیني وو، د ده شپږ زره خلجی او ترکي سپاره لښکريان سنجرد ته تسليم شول په خپله علاء الدین د سنجرد لاس ته ورغني بندی شو، خو خنګه چې سنجرد غزانو له

کښه‌ناست او غور پې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پربنسو و، خود ژمی په خت کښي چې بې ورور علاءالدین حسین له غزنی خخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجی (غلجی) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزنی یرغل وکړ، او سلطان سوری بې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوی سره ونیو او د غزنی د طاق د پله پر سر پې غرغره کړ، خو چې ورور پې جهانسوز د هغه په کسات کښي غزنی وران کړ.

۷- ملك فخر الدین مسعود تر ټولو ورونو مشرو او د غور په کاسي کښي امير شو، خنګه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزنی تر فتح وروسته تخارستان هم د خان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملك فخر الدین مسعود پې د باميان حکمران وتاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخش او بدخشان پوري ونیوں او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښي پې لولی د راغز په جګړه کښي د خپلو وریرونو په لاس بندي او ببرته باميان ته واستول شو او هلته مر شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا). تر ده وروسته پې مشر زوی شمس الدین محمد په باميان کښي امير و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسميت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخش، جروم (گرمییر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطانشاه خوارزمشاهی د مختیوی له پاره پې د غور له لښکر سره یو خای د مرود روبار په جګړه کښي ګډون کړي و او د سلطان لقب پې موئند، د ده تر مريني وزوسته پې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د باميان پر تخت کښه‌ناست (۱۸۹ هـ - ۱۱۸۷ م) د ده دربار د پوهانو د غونډي خای و. امام فخر الدین رازی شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافقح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښي وو، د ده پاچه‌ي په کشمیره تر کاشغر، تر مذه او بلخه

لاسه مات شوی و، علاءالدین پې و نازا و؛ مرسته پې ورسد وکړ او ببرته پې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښي ملك ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادین خخه راوستي او د فیروز کوه پر تخت پې کښه‌نولی و، چې د علاءالدین د راګرڅد و خبر پې واورې دو ناصر الدین پې وواژه او علاءالدین ته تسليم شول.

ده باميان تخارستان، جروم (گرمییر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان، مرغاب بشارو نه هم د غور د پاچه‌ي اطاعت ته اړ کړل او د ملاحده الموت رسلي ته پې هم د غور په غرو کښي لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱ هـ - ۱۱۵۶ م) په شاوخوا کښي د غور په سنګه کښي مر شو.

تر ده وروسته پې زوی سيف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښه‌ناست، د ملاحده رسلي پې وواژه او د غزانو د فتنې د مختیوی له پاره پې ملا وټله چې د هرات او قادر شاوخوا ته رسپدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جګړه کښي د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸ هـ - ۱۱۶۳ م شاوخوا).

علاه الدین جهانسوز د غور لوړۍ ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد پې تر یوې ادارې لاندې راوست او د فیروز کوه په هرکز پورې پې وناره.

۸- سلطان سيف الدین سوری (۵۴۳ هـ - ۱۱۴۸ - ۵۵۴ هـ - ۱۱۴۹ م) د غوریانو لوړۍ پاچا دی چې د سلطان لقب پې واخیست، د ده د پاچاهی مرکز د غور دا ستیه حصار و هغه وخت چې پې ورور قطب الدین ملك الجبال په غزنی کښي ووژل شو، نو سلطان سوری له بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه پې د کورم ناوې ته وڅغلاوه، په خپله دی د غزنی پر تخت

بې کېپیناوه (۱۱۶۲ هـ - ۵۵۸ م)، د خپل ورور معزالدین د سر جاندار په رتبه دا ستیه او کجوران حکمران وتاکه، ابوالعباس شیش بې چې د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته بې دی بنه پیاوړی کړی و، ووازه دا مهان د غیاث الدین تره ملک فخر الدین مسعود د بامیان له حکمران ملک علاء الدین قماج سنجري، د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران خڅه مرسته وغوبنټله او د بامیان، بلخ او هرات له لښکرو سره بې پر فیروز کوه یرغل وکړ، په راغ زر نومي څای کښې له یو بل سره جګړې ته چمتو شول، خو په لوړۍ سر کښې د غور پهلوانانو ملک یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې ووازه او هراتیان بې سره تیت کړل، بیا بې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر بې پړی کړ، د بامیان ملک فخر الدین ته بې ور واستاوه، په خپله بې هغه کلا بند کړ، خپل تره معزالدین او غیاث الدین بې محترمانه نیول او بېرته بې بامیان ته واستول.

سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسيير او زمينداور ننيو؛ فادس، کاليون، فيوار، سيفرود، غرجستان، تالقان او ګرزوان بې هم د غور په سلطنت پوري وټول او خپل ورور معزالدین بې له جروم (ګرمسيير)، تګين آباد او سیستان خڅه د غزنی، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې بې غزنی نیولی و، په (۱۱۷۲ هـ - ۵۶۹ م) کال له غزنی خڅه بېرته وشاره او د غزنويانو پايتخت بې هم په غور پوري وتابه، د هرات نیولو ته بې ملا وټله او بهاءالدین طغرل د سنجري یو مریي چې پر هرات بې لاس بر شوی و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۱۱۷۷ هـ - ۵۷۳ م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره وښتل.

دا مهال د سیستان ملکانو (چې شرح بې تېرہ شود) هم د اطاعت

پوري او جنوب خوا ته د غور او غرجستان تر پایه پوري رسیدله، غور، غزنی او بامیان د ده تر فرمان لاندي وو. هغه وخت چې سلطان معزالدین شهید شو (۱۲۰۵ هـ - ۶۰۵ م) نو د هپواد اميرانو دی غزنی ته ور وغوبنټ خودی په ګیلان تر (۱۴ کالو پاچه) وروسته مړ شو، بیا بې زوی جلال الدین علي پر خای کېپیناست (۱۲۰۲ هـ - ۶۰۲ م) او خپل ورور علاء الدین بې د غزنی پر تخت کېپیناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدین یلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوځوا خڅه پر علاء الدین یرغل وکړ نو دی له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغنۍ او د ده په غیاب کښې بې تره علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی د بامیان تخت ونیو او ورزات بې صاحب وزیر ته ورکړ، خو جلال الدین د غزنی تر نیولو وروسته ژر بامیان ته ورغى او خپل اکا بې د هغه له وزیر سره ووازه، بیا چې تاج الدین یلدوز دویم خل پر غزنی یرغل وکړ، د علاء الدین لښکر بې د سقران (شغران) په ریاط کښې مات کړ او دی بې په غزنی کښې کلابند کړ، نو جلال الدین له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغى، خود واړه ورونه د یلدوز لاس ته ورغلل، بېرته بامیان ته واستول شول او هلته مړه شول (۱۲۱۵ هـ - ۶۱۲ م).

دا ود د غوري اوو ورونو لنډه یادونه چې د غور شهنشاھي بې جوړه کړه او تر هغه وروسته سلطان غیاث الدین بن محمد سام بهاءالدین قسمیم امير المؤمنین چې د غور له لویو پاچهانو خڅه دی پاچا شو، دی له خپل ورور معزالدین سره د خپل تره علاء الدین په امر د وجیرستان په کلا کښې بندی و، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی خوشې کړل چې غیاث الدین د غزان په جګړه کښې ورسه و، خو چې سیف الدین د خپل سې سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شیش سې سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غیاث الدین سره بې بیعت وکړ او د فیروز کوه پر تخت

د افغانستان لند تاریخ

۲۵۷

په بشار کښې وفات او په هغه لوی مسجد کښې چې ده په خپله جوړ کړي و بنخ دی، دا جامع جومات تر اوسمه په هرات کښې شته دی په لوړۍ سر کښې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستانی په مذهب و، خو روسټه یې شافعی مذهب ومانه د دد د دریار نومیالی پوهان قاضی وحید الدین شافعی مررودی او صدرالدین کرامی نیشاپوری وو د دد د هیوادو قاضیان قاضی القضاط معزالدین هروی او قاضی شهاب الدین هرمبادی او وزیران یې شمس الملك، عبدالجبار ګیلانی، فخر الملك شرف الدين قره‌اري، مجد الملك ریوشاري، عین الملك سوریاني، ظهیر الملك سجزي او جلال الدين ریوشاري وو پر دوبی یې دارالملك فیروز کوه او پر ژمي زمینداور و له خپل لاس ليک سره یې "حسبی الله وحده" ليکل ۵۳ نومره تصویر وګورئ).

د سلطان غیاث الدین محمدسام تر مړینې روسټه یې زوی غیاث الدین محمود چې یو عیاش سړی و، د خپل ترہ معزالدین له خوا د بست، فراه او اسفزار په حکمرانی ګډارل شو، ده لښکر راتیول کړ او تر مروشاهجان پوري پر مخ ولار، د معزالدین تر شهادت روسټه پر (۶۰۲ هـ) کال یې له بست خخه د زمینداور له لاري پر غور یړغل وکړ او فیروز کوه یې له ملك علاء الدین ابو على خخه واخیست غور یې له غرجستان تالقان، ګرزیوان، قادر او ګرمیسر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او ترہ د ملك وارث شو. ده تاج الدین یلدوز ته چې د معزالدین محمد له خادمانو خخه و، د غزنی د حکمرانی چتر او مثال د سنډ تر سینده پوري رواستاود، پر (۶۰۵ هـ - ۱۲۰۸ مـ) کال یې د هندوستان د هیوادو مثال سلطان قطب الدین ایک ته ورکړ. په دی توګه یې د غور پاچهی د هند تر پایه بالواسطه ټینکه کړه.

غاره کښېښووه او شمالی بناړونه لکه تالقان، اندخدود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدین محمد د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطایاتو په مرسته د هیواد شمالی شاوخوا ته ګوابن پېښاوه، خکه نو غیاث الدین پر (۵۸۸ هـ - ۱۱۹۲ مـ) کال د غزنی لښکر د معزالدین په مشری او د بامیان لښکر د ملك شمس الدین په مشری او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لارښونه د مرو په رود بار کښې را غونه کړل، د مرغاب په کڅو (سواحلو) کښې یې خوارزمشاهیان مات او پر (۱۱۹۹ - ۵۹۶ هـ) کال یې خراسان ونیو، ترنشاپوره پر مخ ولار، هغه یې ملك ضیاء الدین ابو علي شنسبانی ته وسپاره، مرو شاهجهان یې هم ونیو او ملك نصر الدین محمد خرنک یې د هغه خای په حکمرانی ګډاره، د سرخص ایالت یې تاج الدین زنگی د فخر الدین مسعود بامیانی زوی ته وسپاره.

غیاث الدین بیا هیواد ته مرکزیت ورکړ او د منځنی اسیا ټولی سیعې یې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پورې د غور د فیروز کوه تر بیرغ لاندې راوستې. دی د خراسان ستر او یوازنې شهنشاه ګنډل کېده، نو د بغداد خلیفه الناصر لدین الله هم خپل سفیران ابن ربيع او قاضی مجد الدین قدوه او ابن الخطیب د فیروز کوه دریار ته راواستول او غوری سلطنت یې په رسمیت وېږاند. د غور له دریاره هم سراج الدین محمد جوزجانی د سفیر په توګه بغداد ته ولار او په دغه ډول د فیروز کوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي تاوده او پیکی ټینک شول.

سلطان غیاث الدین غوري د ختیخ او غور ستر علمدوست او زره سواند پاچا و چې په دریار کښې یې پوهان راغونه ډدل، دی پر ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹ هـ - ۱۲۰۲ مـ) کال د درېښې خور (جمادی الاولی) پر ۲۷ ورخ د هرات

اتسز ووازد، غور یې د غزنی د پاچه‌ی تر اثر لاندی راوست، د (۱۱۱۶هـ).
 ۱۲۱۴ (ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزنی خخه علاء الدین "در
 غور" بېرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین پر (۱۶۱۲هـ) کال د
 سلطان محمد خوارزمشاہ لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړشو، تول غور د
 خوارزمشاہی تر لاس لاندی شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد
 بن سام قسمیم امیرالمؤمنین، هم د ختیع او آل شنسب ستر پاچا ټې چې له
 خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهی ګاره قوماندانو)، تر هغه وروسته د
 غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو (۵۵۸هـ - ۱۱۶۲م) او د
 گرمیسر بناورنه یې تر تکین آباد پوري لاس ته راوستل، ده په غزنی کښې
 د غزانو دوولس کلنې واکمنی رنګه کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر
 د غزنی پر تخت کښنیست (۵۶۹هـ - ۱۱۷۷م)، پر (۵۷۰هـ) کال یې ګردیز
 فتح او ملتان یې له قرامطه خخه ونیو او پر (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷ع) کال یې د
 ستران د یاغیانو غورونه تاکرل، پر (۵۷۴هـ) کال د "بهیم د یونهرواله"
 په جګړه کې مات شو. پر (۵۷۵هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷هـ.
 ۱۱۸۱) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې تول
 هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو خخه په اندخدو
 کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معزالدین محمد
 جګړه وه چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملک د ده د لښکر په منځ کښې
 و، خو خنګه چې د غوریانو لښکر خه ونه کړای شول، نو ملک عثمان سمر
 قندی چې د ترکستان د آل افراصیاب له ملکانو خخه و، منځکړی شو او
 روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وګرڅبد، په پنجاب کښې د کوکهران دله

پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدین ایرانشاه محمود د ملک
 علاء الدین ابوعلی زوی له پنځوس زریز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور
 او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پېږي کړ، د میمنې
 او فازیاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاء الدین آتسز حسین شنسبي سره
 چې د سلطان محمود خوارزمشاہ په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار
 له لښکر و سره یې د تالقان له لاري پر غور یرغل کړي و، جګړه وکړه؛ د
 خوارزمشاہ او آتسز لښکر پې مات کړ، تر هغه وروسته خنګه چې علیشاہ
 د تکش خوارزمشاہ زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتنبیډ غیاث الدین
 محمود دی دبر کوشک په مانۍ کښې بندی کړ، د علیشاہ نوکرانو دی پر
 (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰م) کال ووازه؛ دی سخنی، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا
 و، د پلاز (۸۰۰) زرعین سندوڅه خزانې چې د خلورو سوو او بنانو بارکېډه
 خلکو ته وېخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مرینې وروسته د غور امیراتو د ده
 خوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کښنواه، درې
 میاشتې وروسته سلطان علاء الدین آتسز شنسبي د سلطان محمود
 خوارزمشاہ او د هرات امین حاجب ملک خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل
 وکړ او د (۶۰۷م) کال پر دربیمه خور (جمادی الاولی) یې هغه بشار ونیو،
 بهاء الدین یې د شاهی کورنۍ له پنځمنو سره خوارزم ته وشاره، تر هغه
 وروسته علاء الدین آتسز د علاء الدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر
 تخت کښنیست او تر (۴) کالو پوري یې حکومت وکړ په ګیلان کښې د ملک
 تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزنی له
 وزیر سره په جګړه کښې مات شو، وروسته ملک نصیر الدین حسین "امیر
 شکار له غزنی خخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاء الدین

د پتې خزانې په کتاب کښې د پښتو ژې محلی روایتونه د پخوانیو
کتابو په حواله دا خرگندوی چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژې
شاعران وو، چې یو له هغه خخه بسکارندوی د فیروز کوه د کوتولال احمد
زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاینه کښې پې یوه ډېره
ښه او خوندوروه بولله ويلى او په پته خزانه کښې لیکل شوی ده چې د پښتو
ژې له خورا مهمو ادبی، تاریخي آثارو خخه کنل کېږي (وګورئ ۵۴ نومره
تصویر).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هبواو ټوپې
ټوپې شو، د افغانستان ختیزه برخه له غزنی خخه تر سنده پورې د تاج الدین
يلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتگارانو خخه و او د محمد
خدمت پې کاوه.

دغه تاج الدین خپله یوه لور ملک قطب الدین ایبك (د هند حکمران)
ته او بله لور پې هم ناصر الدین قباچه (د سند حکمران) ته ورکړي وه، غزنی
پې د سند تر سینده ونیو، خو هغه وخت چې قطب الدین ایبك له لاهور خخه
بر غزنی یړغل وکړي ليلدوز د سند په پنج آب سیند کښې ورسره جګړه وکړه
او مات شو، د کرمان د "کورم" ناوې ته ولار او له هغه خایه پې په غزنی
کښې پر قطب الدین یړغل وکړ قطب الدین په غزنی کښې تر خلوپښتو ورڅو
پاچهۍ وروسته بېرته هند ته ولار او غزنی د ليلدوز په لاس کښې پاته شو،
لكه چې وویل شول د سلطان غیاث الدین محمود په ملات په هرات په جګړه
کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سیستان پې
هم لښکر ویوست او له تاج الدین حرب سره پې چې د سیستان ملک و، روغه
وکړه (۶۰۲ هـ). ده نه کاله د معزالدین محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده"
پې پر لیکلی وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکریان له

او د جود د غره قبایل یاغیان شول. جکه نو سلطان محمد د هفو غزا ته و
ووت، د هفو تر سر کوتیلو وروسته د غزنه پر لار د ملاحده د یوه فدایی له
لاسه په دمیک نومې خای کښې (چې د اوسمې پنجاب د جهلم په سیمه کښې
دی) د (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ مـ) کال د برات (شعبان) پر ۳۰ مه شهید شو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په
زړه کښې یو لوی هبواو وساته او د غور د شهنشاهی حدود پې په هندوستان
کښې د ګنګا تر سواحلو رسول او هم پې هند د اسلام په نور روبنانه کړ،
د ده هبواو ختیخ خواته د ګنګا تر کخو (سواحلو) لو بدیع پلو ته د خراسان،
خوارزم نسا او باور د تر پایه پورې غځبدلی و، جنوب له بحیرة عرب سره
نښت، د ده حکمداران په لاندې خایو کښې دا کسان وو په غور کښې ملک
ضیاء الدین، په بامیان کښې ملک تاج الدین زنگی، په ملتان کښې ملک
حسام الدین علی کر ماج، په لاهور کښې ملک قطب الدین ایبك، په غزنه
او کرمان کښې ملک تاج الدین يلدوز، په سند هوا چه کښې ملک ناصر الدین
قباچه، په بامیان کښې سلطان بهاء الدین سام، په فیروز کوه کښې سلطان
غیاث الدین محمود، په سیستان کښې ملک تاج الدین حرب، په مکران
کښې ملک تاج الدین، او په وخش کښې ملکشاوه.

د ده نومیالي وزیران ضیاءالملک درمشی، مؤید الملک محمد
عبدالله سعژري، او شمس الملک عبدالجبار ګیلانی دي. قاضیان پې صدر
شهید نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر د صدر شهید زوی او د
لښکر قاضی پې شمس الدین بلخی و د پاچهۍ بېرغونه پې بشی خوا سور
او کین خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهی خزانه کښې د ډېري
شتمنی یادونه کوي چې د خواجه اسماعیل خزانه دار په وینا د غزنی په
خزانه کښې یوازې یو زر او پېنځه سوه منه الماس وو.

طبقات ناصري خاوند) قاضي وحيدالدين شافعي مورو رو دي، صدر الدين کرامي نيشاپوري، معز الدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجانی، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوری، شیخ تیمن، تایمنی، ملکیکار غرشین، قطب الدین بختیار، بشکارندوی (پیشتو شاعران) ملک الكلام فخرالدین مبارکشاه (د غوریانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوریانو درباري ژبې پښتو او دري وي، خنگه چې غوریان د پښتو له سوری تبره خنځه وو، نو ځکه د دوي په وختو کښې پښتنه د غور او سليمان له غرو خنځه د ترنيک، ارغنداو، هيلمند، کابل او هریرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحتو کښې پې د پاچهانو په لښکر کښې هم ګډون وکړ، د پښتو د قبیلو زیست خلک او مشران په هند کښې د شهننشاهانو او د هغوله خای ناستیو سره پاتې شول. چې د هغول پایخوره تر اوسيه هم په ټول هند کښې دېر شته نکه نودیان، سوریان، مومندان، شیرانیان، بهريچان (بېیخان) چې زیارته پې په هند کښې دروهیله یاپتیان په نومو یادېږي، دا خلک ان تر اوسيه هم د هند په مختلفو سیمو کښې خانګړې حکومتونه او د ریاست او نفوذ سیمې ټري.
د غور د شاهی کهانه نومیالي

- ۱ - شنسټ د خرنک زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)
- ۲ - امير پولاد د شنسټ زوی (د ۱۲۰ هشماخوا)
- ۳ - امير کروپ د پولاد زوی (د ۱۳۹ - ۱۵۴ ه)
- ۴ - امير ناصر د کروپ زوی (د ۱۶۰ د هشماخوا)
- ۵ - امير بنجی د نهران زوی (د ۱۷۰ هشماخوا)
- ۶ - امير سوری د "زوی (د ۲۵۲ هشماخوا)

تخارستانه پر غزنی راغلل او تر ګردیزه بې ونیول نو تاج الدین یلدوز هندوستان او نوھور ته ولار او په هغه جګړه کښې چې په تراين کښې بې له سلطان التمش سره وکړه ونیول شو او په بدانون کښې ووژل شو (د ۶۱۱ هـ، ۱۲۱۶ م شاوخوا) د غوریانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کښې (۶۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاھيانو شمالی ولايونه غور او هرات ونیول او سیستان تر بست. تکین آباد او زابلستان پوري د سیستان د محلی ملکانو لاس ته ورځی. غزنی ولايت، کابل او ختیزې سیمې تر سنده پوري په تج الدین یلدوز پوري اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاھی له درباره ملک کبر په غزنی، امين ملک په هرات او اختيار الدین محمد خripوست په پېښور کښې واکمن وو (د آل شنسټ وروستنی پېښې د چنګکې د راوتلو په شرح کښې راول کېږي).

د غوریانو په وخت کښې د غزننوبانو د دورې مدنیت بشپړ تابه ته ورسید، د دري ژبې ادبیات د غوری فتحینو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوریانو په کهانه کښې پالل شوی او د شعر او ادب ژبه شود، د اسلام دین یې په ټول افغانستان او د هند په زیاته برخه کښې خپور کړ، صنعت او عمران چې بېلکې بې د هرات جامع مسجد، د غور جام خلی (منار) او ګورن ۵۵ - ۵۶ نومره عکسونه) او د ډهلي قطب منار دی ډېر وده وکړه، علوم او فنون د غوریانو په نوی هبواو کښې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره پالل شول او د (افغان، هند) اسلامي مدنیت چې نودیانو او غزننوبانو یې بنسټه اینې و، پخوالی ته ورسید.

د غوریانو د دورې نومیالي پوهان او شاعران داوه: امام فخرالدین رازی، نظامي سمرقندی، احمد میداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخرزي (د دميته القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجانی (د

- * ۲۴ - سلطان بهاءالدین سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
- ۲۵ - علاءالدین اتسز د جهانسوز زوی (۶۰۷ - ۶۱۱ هـ)
- ۲۶ - علاءالدین درغور (۵۹۹ - ۶۱۲ هـ)
- ۲۷ - ملک ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
- ۲۸ - سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ۶۱۵ هـ شاوخوا)
- ۲۹ - سلطان بهاءالدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ هـ ۶۰۲)
- * ۳۰ - جلال الدین ابو علی د بهاءالدین سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
- ۳۱ - علاءالدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
- ۳۲ - علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (۶۱۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه: طبقات ناصری . ابن اثیر . دول اسلامیه . پته خزانه . آداب
العرب . دایرة المعارف اسلامی . فرشته . شوکت افغانی . معجم الانساب .
گزیده . لب التواریخ . فتوح اسلامیین عاصمی . (وگورئ ۵۷ نومره نسب
لیک).

- ۷ - امیر محمد سوری (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
- ۸ - امیر بوعلی د محمد سوری زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
- ۹ - عباس د شیش زوی او د بوعلی و راره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۰ - امیر محمد د عباس زوی (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۱ - قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
- ۱۲ - ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۳ - قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کښی و ژل شوی)
- ۱۴ - بهاءالدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)
- ۱۵ - ملک شهاب الدین خرنک د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۶ - ملک شجاع الدین د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
- * ۱۷ - سلطان علاءالدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۴۴ هـ ۵۵۱)
- ۱۸ - سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)
- * ۱۹ - ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
- * ۲۰ - سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
- * ۲۱ - سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ - ۵۵۹ هـ)
- * ۲۲ - سلطان معزالدین محمد سام (۵۶۹ - ۶۰۲ هـ)
- * ۲۳ - سلطان غیاث الدین محمد د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ - ۶۰۷ هـ)

زره در همه روغه و کړه، خو چې بزيد د مهلب زوي د حجاج له خوا خراسان ته راغي له خوارزميانو سره و جنګید (د ۸۲ هـ شاوخوا)، او د ۸۶ هـ شاوخوا) قتيبيه د مسلم باهلي زوي هغه فتح کړ.

د البيروني په وينا د خوارزمشاهيانو د کهاله لومړي مؤسس کي خسر وو او د اسلام له پيله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووبشل شو: شمال برخه چې پايتخت يې "گرگانج" و، د عربی اميرانو له خوا اداره کېده او جنوبی برخه چې مرکز يې "کات" و د خوارزمشاهانو سيمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورني تر اسلام د مخه او وروسته مامونيان و، چې د په اسلامي دوره کښي يې مؤسس ابو سعيد احمد د محمد زوي و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کښي) يې ژوند کاوه، د ده د (۳۶۶ هـ کال) سکي شته له دي کورني خخه ارشموخ خوارزمشاه د هجری سنې د پيل په شاوخوا کښي او سپد، نسب يې د البيروني په وينا افریغ ته رسپد او چې قتيبيه دویم وار پر خوارزم بری و موند خوارزمشاه اسکجموک د از کاجوار زوي د سبری لمسي د سخر کروسی او د نوموري ارشموخ کوسی يې په خوارزمشاهی و پېژاند د (۸۶ هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندي توګه رسپد: احمد د محمد زوي، د عراق لمسي، د منصور کروسی، د عبدالله کوسی چې هغه بیا د تر کسباشه زوي، د شاوشفر لمسي او د اسکجموک کروسی و. دویم: ابو عبدالله محمد د احمد زوي چې د ابن اثير په وينا پر (۳۸۵ هـ) کال مر دي.

درې پيم: مامون د محمد زوي چې کورني يې د ده په نامه "ماموني" يادېږي، د سامانيانو له خوا په گرگانج کښي د خوارزم والي و، دی له ابر عبدالله خوارزمشاه سره و جنګید او بريالي شو، د خوارزمشاهي لقب يې پر (۳۸۵ هـ خپلی کورني ته واړاوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شوي؛ يوه لور يې د

خوارزمشاهيان

خوارزم يو زرغون، ودان او مشهور ولایت و چې د آمو له سينده او پېډه، د اتیا فرسخو په شاوخوا کښي يې او پر دوالی درلود، بنارونې يې له بازارو ډک او کلې يې یو بل ته سره نژدي وو، د کرهنې حکمې او مانۍ يې درلودې، پايتخت يې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو خخه يې د افغانستان د شمالی او مادون النهر له بنارو سره اقتضادي، سیاسي او فرهنگي اړیکې درلودل.

د مارکوارت په وينا ايريانم ويجو (باخته ته تر هجرت د مخه د اريایانو اصلی تاټوبي) همدا خای و. دا نوم په اوستا کښي XVARIZEM او په پخوانی فرس کښي "هوارزمیش" و، خوارزمي ژبه نورو آريابي ژبو ته يوه نژدي ژبه و چې په وروستنيو کيندنو کښي يې آثار راوتلي دي. البيروني هم دا ژبه په آثار الباقيه کښي يوه مستقله ژبه ګنډي ده، د هغې د میاشتو نومونه يې ليکلې دي او واېي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" واېي د ۳۲ هـ په شاوخوا کښي احنف د قيس زوي عربی فاتح د مادون النهر سیمې له تخارستانه تر تالقان، فارياب او جوزجان پوري ونيولې او د آمو له غارو خوارزم ته واوبت. خو وېي نه نیولاي شوي د معاویه د زوي بزيد په وختو کښي هم سلم د زیاد زوي د خوارزم له خلکو سره په خلور سوه

سلطان محمود ماندینه ود.

خلورم: ابو الحسن علی د مامون زوی پر (۳۸۷ ه) پر تخت کنپنیاست. د سبکتگین لور حرد بې وکړه، په خوارزم کنپی بې ابن سینا ته بنه راغلاست وویل او سکه بې شته.

پېنځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ ه) کال.

شېرم: ابو الحارث محمد د علی زوی او د مامون لمسى چې پر (۴۰۷ ه) کال بې سکه ووهله او پر (۴۰۸ ه) کال سلطان محمود له منځه یوور، د غزنه له درباره بې لوی حاجب التونتاش د خوارزم په حکومت وکماره، د خوارزمشاه لقب بې ورکړ، د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله شود، او تر التونتاش وروسته بې زوی هارون (۴۲۳ ه) او اسماعیل خندان د التونتاش زوی (۴۲۵ ه) او شاد ملک (۴۲۹ ه) په خوارزم کنپی حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ ه) کال طغول بېگ سلجوقی له منځه یوورل.

د خوارزمشاهیانو د دویمې کورنۍ بنسته د انوشتگین په لام کنپنیو شو چې د بلکاتگین له مریانو خڅه و، د (۴۷۰ ه) په شاوخوا کنپی بې د سلجوقی دولت په وختو کنپی شهرت وموند او د "غرشا" لقب یې واخیست" همدا چې پر (۴۹۰ ه) اکنجي قچقار د بر کیاروq ګمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امیر داد جبشي د بر کیاروq په تصویب قطب الدین محمد د انوشتگین زوی په خوارزمشاهی وټاکه، تر هفه وروسته دا لقب د چنګیز تر راتلو پوري دې کورنۍ ته پاتې شو، چې یو وخت بې د واکمنی سیمه تر زمینداوره هم رسپده او پر (۶۱۷ ه) وروستنى خوارزمشاه جلال الدین منکبرنۍ د افغانستان په خاوره کنپی د چنګیز له لبکریانو سره ډېږي جنګړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهی ته رسپدلي دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ ه) کال پاچا شو، او سکه بې ووهله، پر (۵۲۲ ه) بې له سلطان سنجره ماته وکړه خو پر (۵۲۵ ه) بې د خوارزم تخت بیا ده ته ورکړ د ده په وختو کنپی علی چتری په هرات کنپی پورته شو، خواتسز د سنجره ټول ملکونه ونیوں او دربار پې د فاضلانو د راغونه ډو خای شو، رشید الدین وطواط خپل کتاب حدائق السحر د ده په نامه ولیکه، د (۵۵۱ ه) کال پر درېیمه خور (جامادی الاخري) مړ دی.

۴ - ایل ارسلان د اتسز زوی: دی د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهی تخت کنپنیاست او د قراختا او قفچاق له قبیلو سره بې روغه وکړه، د سنجري ملکانو پایخوړ بې له خراسانه وشاړه او یا بې روغه ورسره وکړه او پر (۶۵۸ ه) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵۶۸-۵۸۹ ه) چې له ورور سره د دېښمنی له امله بې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یو وړه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تپون درلود خه مرسته بې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولار، د "خطا له خانه" بې ملاتړ وموند او خراسان بې د غز د امیرانو له لاسه وژغوره، په مرو کنپی بې دارالملك جوړ کړ، د هرات ملک بهاءالدين طغول هم ورسره یو خای شو، تل به بې د غور بریدونه ګوابنل، خو سلطان غیاث الدین غوری په مرورود کنپی د غور بامیان او سیستان لبکرې راغونه یکړې او تر شېړو میاشتو یې جنګړه وکړه، په پای کنپی د غور د سلطان لبکرې له مرغابه پورپورتلې او بهاءالدين بې وواژه او محمود د ماتې په حال کنپی پر (۵۸۸ ه) کال مروته وګرځد، زهر بې وخورل او مړ شو (۵۸۹ ه).

۶ - ابو المظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹ ه کال د

وتبتد او پر همه‌هه کال مړ شو.
 د علاءالدین له ورونيو خخه یو "يونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملک خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او دربیم علی شاه د عراق او اصفهان حکمران و، خه موده هم د علاءالدین محمد له زامنوا خخه ارزلو شاه پر ۶۱۷ ه کال د پلار تر تبنتی وروسته پر تخت کښناست، خود چنگیز لبکریانو خوارزم ونیو.
 همدارنګه رکن الدین غوریشانستی د علاءالدین محمد زوی خه موده د عراق حکمرانی وکړه، خو پر ۶۱۷ ه کال د چنگیز لبکر دی همه‌هه ووازه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم خه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطای براق حاجب په لاس ووژل شو.
 ۷- د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروسته زپور پاچا بلال الدین منکبرنی دی چې پر ۶۱۷ ه کال د خپل تبنتدلي پلار پر خای کښناست او د چنگیز له لبکریانو سره یې په مېړانه جګړي وکړي.
 دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزنی نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومیده، له خپلی خوا یې غزنی ملک کریز، فیروز کوه یې مبارز الدین سبزاواری، کرمان یې ملک الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملک اختیار الدین محمد علی خریوست ته وسپارل.
 هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷ ه کال د چنگیز له یړغله وتبتد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په بشارو کښې جګړي کولې تر هغې چې په غزنی کښې ملک خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو خای شو؛ چنگیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وکماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واره جګړه وکړه او قوتو یې مات کړ، خو چې چنگیز د خراسان له تالقانه د ده

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مت تر لاس لاندې کړ د هپواد وبش یې د هیلمند تر غارو رسپده. ډېرې سکې یې په داور (زمیندارو) کښې وهل شوی او له هغه خایه لاس ته راخي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړي وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونیوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندی کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، ګواښه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربيع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوری حضور ته د تکش له تېری ګیله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ ه کال د روزې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مرینې وروسته خوارزمشاهی، ته ورسپد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹ ه وژل شوی) ورکړ د غور او غزنې دربارو ته یې سفیران واستول او روغه یې وغونسته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونیو، ملک عزالدین خرمیل غوری له ده سره یو خای شو، تر یو ولسو میاشتو کلابندی، وروسته یې هرات ونیو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هپواد سرحدونه تر بلساګون، کاشفر او خطا پورې ورسپدل "تاينکو طراز" او "گورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاره کښېښووه، د عراق او اذربایجان هپوادونه یې ونیول، سلطان جلال الدین علی سام غوری یې ووازه، پر ۶۱۲ ه یې غزنی ته لبکر کښې وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاره او د هپواد وبش یې د سند تر سینده ورسپد او خپل زوی جلال الدین منکبرنی یې د افغانستان پر حکمرانی وکماره، خو پر (۶۱۷ ه) کال د چګیز لبکر له ختیغ خوا د ده پر هپواد یړغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آبسکون جزیري ته

جګړي ته راغۍ او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنګیز د سند د سیند تر غارپو پسې ولار. په هغه جګړه کښې چې د سند د اوپور پر غاره بې وکړه مات شو او خان بې او بوته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولار د ۶۲۸ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مرینې سره د دغه کهاله لړي، پای ته ورسیده. د دې پېښو تفصیل به د چنګیز خان د حالاتو په شرح کښې راشی (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب لیک وکوري).

اخعلیکونه: طبقات ناصری، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان گشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرنی - نفثة المصدر، د بار تولد تركستان، تاریخ ایران در عهد مغل د عباس اقبال.

د چنګیز خان

د چنګیز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنيو واکمني له منځه تللي وه د هبود د شمالی سیمو واک د خوارزمشاھي دربار په لاس کښې و په سیستان کښې د نیمروز سمیه بیزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختیزې برخې هم د هغرو امیرانو په لاس کښې وې چې د غور سلاطینو تاکلې وو، په هرات کښې هم کرت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر دasicي مهال چې د هبود خواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختلليو بنارو باندي د آمو له ها خوا د چنګیز تاراکګر یرغلونه پیل شول او د ۶۰۰ هـ (۱۲۰۳ م) په شاوخوا کښې د چنګیز خان (تموچن د یسو کای بهادر زوی چې د قیات په تبر کښې پر ۵۴۹

خلورمه برخه

د خوارزمشاھ وروستي، ماتې

او

د چنګیز منځته راتک

(۶۱۶ - ۶۴۰ هـ)

۱۵۴ م زوکری و) تر واکمنی لاندې د منگولیا په قراقروم کښې یوه لویه امپراتوري جوره شوه چې بریدونه ېې ختیئ لورته د چین له سینده تر پامیره رسپده چې د سلو مېلیونو په شاوخوا کښې منگولیایی وږي او وحشی تبر د چنګیز تر کلکې ادارې او خونړۍ تبغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو. دا مهال سلطان علاءالدین محمد خوارزمشاه له اورګنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ایران پر یوې سیمې واکمنی درلوده. د د سمرقند د ترکانو او قرا خطائیانو دولت چې د خوارزمی دولت او چنګیزی خواکونه تر منځ پروت و، ونډاوه او هم ېې د افغانستان غوریان چې ملاتري کولو کښې لورتیا بسولې و، له پښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خلیفه ناصرالدین سره هم دبمنی لرله چې د هغه نوم ېې هم له خطبې او سکې غورخولی و، نوموري خلیفه د یوه لیک په واسط چنګیز دې ته راپاراوه چې پر خوارزمشاه یرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباریانو هم له چنګیز سره ليکني اړیکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم ګډوډي او ورانی راغلی و. تر دې چې د دې ستمګری ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنسک وو، په دې توګه له دنه او د باندې د خوارزمشاهی دولت د نړيدو سببونه راغونه شوي وو. د چنګیز امپراتوري له خوارزمشاهی دولت سره پر (۶۱۶-۱۲۱هـ) کال وښته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتی کاروان تala او د چنګیز سفیر ېې وواژه. چنګیز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توبیانی سپلاب په خپر د خوارزمشاه پر هېواد راونځوت او تر شا ېې یو مليون نور ملا تر هم درلود. ده لښکر تر سیحون راپورپووت او د سلطان محمد لښکر ېې مات کړ په یوه داسې زور او وحشت چې په تاریخ کښې یې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو بنارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو بنارو ېې یرغل وکړ او دا بنارونه ېې په خورا دهشت وران او وګړي ېې ووژل (۱۱۶-۲۲۰هـ).

خوارزمشاه چې د چنګیز له زورو رو یرغلو خڅه تر جیحون راپورپوتي او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانی د خبر تراورې دلو وروسته مخامن طوس ته وتنبېد او دا بنارونه ېې دغو لاندېنیو اميرانو ته وسپارل چې د چنګیز مخه ونیسي: ترمذ د سیستان لښکر مشر امير زنګي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امير سرهنګ سام ته، د بامیان کلا امير عمر باوردي ته، پېښور او غزنی ملك اختيار الدین خرپوست ته، د غور سنګه ملك حسام الدین سرزراد ته د غور نوري کلاوې ملك قطب الدين حسن، د هرات کالیون اختيار المک دولت یار، هرات شمس الدين جوزجانی، د غرجستان فيوار پهلوان اصیل الدين نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملك شمس الدين اتسز باوريانو ته، د (جوزاجان) ګرزویوان د الغ خان خدمتگارانو ته، د غرجستان کلاوې عید پهلوان شروان ته، فيروز کوه بنار مبارزالدين سبز واري او د تولک کلا ېې امير جبشي نیزه ورته و سپارل.

خود چنګیز لښکري د جبهه کسبتاي او تغاجار په مشری د (۱۱۷-۲۲۰هـ) کال پر لوړې خور (ربیع الاول) له جیحونه راپورپوتي او د بلخ تر نیولو وروسته ېې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونیوه د هرات حکمران امین ملك ېې کلا بند او تر پوشنجه پوري ېې خلک ټول ووژل په ډېره چتکي ېې خانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهيلی د آبسکون جزيري ته وتنبېد، د (۱۱۷-۶۱هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر میاشت په داسې حال کښې چې کفن ېې نه لاره مر شو او چنګیز خان ېې هډوکي وسیزل تر هغه وروسته د چنګیز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانیه

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج کښي) يې د چنگیز له ۴۵ زرو لښکرييانو سره چې د قوتوقو په مشری جنګيدل جګړه وکړه، تردوو ورڅو چګړو وروسته بې چنگیزی لښکرو ته سخته ماته ورکړه، چنگیزيانو د تخارستان د ولخ کلا پېښووه او وتنبتدل.

خود جلال الدين د بريالي لښکر مشران یو تر بله دبمن او پېښور ته ستانه شول، هلتنه يې تر دريو مياشتو پوري یو بل واژه چنگیزخان بيا د پروان د ماتې د غچځ اخيستو له پاره د تالقان د نصرت کوه تر نیولو وروسته د باميان له لاري پر غزنوي یرغل وکړ، جلال الدين له غزنوي څخه وووت او د ګردیز خوا ته پر شا شو. چنگیز غزنوي ته راغي، وروسته تر هغه چې هلتنه يې خپل حاکم کښناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټک جنوبي خوا ته) د نیلاب پر ګودر يې جلال الدين چې تر سینده پورپووت ونيو، اته کلن زوي پې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غږي په سيند کښي ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنگیز د لښکر په مقابل کښي جنګيده، خو په پاي کښي پر یوه آس سپور د سند له دریابه ژوندي پورپووت. چنگیز د سلطان پاتې خپلوان او ملکري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر پش هم خلک ووژل، بيا يې د سند پر بنسی غاره تر چتراله یرغل وکړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن او ګدائ او چفتای په هغو سيمو کښي پېښوول، خپله د کابل او باميان له لاري د جيحون غارې ته ستون شو (۶۱۸) پر شوال او درې کاله وروسته پر (۶۲۱) کال تربی نوين د چنگیز د لښکر سردار، ناصرالدين قباقه يې په ملتان کښي خلوبنست ورځۍ محاصره او بېرته ناکame راوګرڅد.

د جلال الدين منځته راتګ په تول خراسان کښي د چنگیز پر خلاف خلک زپور کړل، په مرو، هرات او نشاپور کښي د ده د کوتیوالانو پر وړاندې

اور ګنج) چې د آسیا، خورا ودان بشار او د پوهې او ادب زانګو ود، وران او خلک يې له یوه سره ووژل (د ۶۱۸-۱۲۲۱هـ) کال د صفرې میاشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه کهاله له نورو غړيو سره د چنگیز لښکر لاس ته ورغله، زوي يې جلال الدين د نشاپور او زوزن له لاري بست ته راغي او خان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنگیز د آمو غارې "ترمذ" ته راغي او تر یوولس ورځنې جګړې وروسته يې د هغه بشار او د بلخ خلک تول ووژل. زوي يې (تولي) د خراسان بشارونه له مرو او نسا خخه نیولې ته هرات، فیروزکوده، استیه او تولک پوري ونیول او وران يې کړل، یوازي د مرو په لوی بشار کښي يې تر دوو مليونو زیات خلک ووژل (۶۱۸-۱۲۲۱هـ) د هرات خلکو چې د شمس الدين جوزجانی په مشری له تولي سره جګړه کوله ترا او ورڅو کلابندۍ وروسته تسلیم او په سوونو زرده تنه يې ووژل شول او یوازي سل زرده نجونې يې بندیانې شوې.

تر هغه وروسته چنگیزيانو جوزجان ولايت، اندخدود، میمنه او فارياب ته تالقانه پوري ونیول، د تالقان نصرت کوه کلا لس میاشتې کلابنده ود او تولو او سېدونکو يې ته وروسته سلکي پوري مقاومت وکړ، خو تول ووژل شول ته هغه وروسته يې بيا پر باميان یرغل وکړ، خو هلتنه چې د چفتای زوي متوجن ووژل شو چنگیز له ډېرہ قهره پر انسانانو سربېره د باميان خاروي هم ووژل او هغه بشار يې ماوبالیغ (بدمرغه ودانې) وباله او داسې يې له بیخه ونړاود چې استوګن په کښي پاتې نه شول. ته هغه وروسته يې د تخارستان بشارونه ونیول (۶۱۸-۱۲۲۱هـ) پر دغه مهال جلال الدين منکبرني خوارزمشاه له هراته غزنوي ته راغي، د افغانستان وطنی مشران لکه امين ملك له خپل ډېرې زریز لښکر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره یو خای شول او په پروان (د کابل

رپورته شول، خو د چنگیز لبیکر "مرو" په تش داګک بدل کړ هراتیان بې چې د ملک مبارز الدین سبزواری په مشری جنگیدل ټول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستی خور (جمادی الآخری) ووژل او بشار بې د چنگیز د لبیکر د افسر "ایلچیگدای نویان" په امر وران کړ، پر (۶۲۰هـ) بې د غرجستانی امیر محمد چې د غور د ملکانو خوریه او د اشیار په کلا کښې بې مقاومت کاوه واژه. په غزنی کښې هم "اوګدای" له کسبکرو پرته نور ټول خلک بیابان ته وکوچول او هلته بې ترتیغ تېر کړل، آن دا چې فیروزکوه بې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وران کړ چې اوس بې خای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چفتای د سند مکران او کرمان (په فتحینو د کورم په ناوه کښې) ولايتونه چور او ړنګ کړل.

چنگیز چې (د سند د سیند پر غاره د اویو او هوا د خرابی له امله ناروغ شو، خکه نو دی او زامن بې پر (۶۱۹هـ - ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ - ۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلی چونې (اردوگاه) ته ورسېد، چنگیز دا مدهشه بلاد (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روزه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنګت په دشته کښې مړشو او ګن شمېر خلک بې له وحشت او تېري خخه بېچ شول. "د چنگیز د فتوحاتو خپل او د نړۍ په نورو سیمو کښې د ده وراني د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري). خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننگیکالي مېړه چې پر دېره بې وسى سرېږه بې خپله متړه ونه بايلله، خه مهال بې د سیند کینې خوا ته په خنګلو کښې تېر کړ او ژر بې یوه ډله، له خان سره یو خای او د سند له واکمن "ناصرالدین قباقه" سره بې دغري ووهلي، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدین ايلتمش" (۶۰۷هـ - ۱۲۳۳م) خخه بې مرسته وغونسته، خو هغه په دې یلمه چې د ډهلي هوا بنه نه ده، و بې نه مانه. جلال الدین په لاهور کښې د هند

د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتې بې "ناصرالدین قباقه" مات کړ او ډېره ولجه بې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "دېبل" تر بشاره پر منځ لار. سلطان شمس الدین ايلتمش د جلال الدین له ورڅ پر ورڅ منځ پر ډېربدو اتلوالی خڅه ډارېد او دېرش زریز لبیکر بې د هغه د مخنيوي له پاره واستاوه. که خه هم چې د جلال الدین د لبیکر یوه مشرد دهلي لبیکر مات کړ، خو جلال الدین له خلزوو زرو ملګريو سره پر (۱۲۲۶هـ - ۱۲۲۱م) کال د مکران له لاري د ایران کرمان ته ولار؛ تر تفیلس، خلاط، ګرجستان او ارمستان پوري خایونه بې ونيول، پر (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له: مړینې سره د خوارزمشاهی کهاله وروستی ډیوه مړه شو (د جلال الدین منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره خېږنې د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنگیز لبیکريانو په جلال الدین پسي د ایران تر پايه وڅغستل، په خراسان کښې د بقية السيف بشارو او کړيدليو خلکو د ساتني له پاره لړو عسکروته اړه وه پر غزنی، باميان او غور کښې د چنگیز له خوا د (۶۲۲هـ) له شاو خوا خڅه بیا تر (۱۲۳۶هـ - ۱۲۳۳م) پوري سيف الدين حسن قرلغ حکمران و، همدغه سرې پر (۶۲۲هـ) کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه و هلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۲۱م) کال چې اوګتاي قاآن پر تخت کښېنناست، د خراسان خلک د قراچه ويغان سنقرور په مشری د دوى کوتولانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوګتاي په بادغيس کښې له اوسبدونکيوي لبیکريانو خڅه یوه برخه د طاير بهادر په مشری ورواستوله او قراچه بې تر دوو کالو پوري د سیستان د اړک په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوختښونه په ټول افغانستان کښې راټوکېدل، خکه نو تاتاريانيو دویم خل د غور، هرات، غرجستان، سیستان، کالیون فوار، تولک، سیفرود، خیسار

خای ته رسپدلى نو د لېنکر مشران پې د خلکو باداران وو، خکه نو د افغانستان د خلکو په مدنیت کښې چې تر هغه وخته پې د لرغونې آريابي او اسلامي عربي مدنیت یوه ګډه بنه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لويو پاچهنانو پاللى و یو بل نوی مغولي عنصر هم ور ګډه شو، مغولي آدابو او ژې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه ود اغبزه وکړه، د ژوندانه خويونه، اخلاق او کالي هم د دوي په پېښو واړول شول

(د هغو سيمه یيزو ملکانو یادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنگیزيانو په دربار کښې په آزاده توګه او يا د اطاعت له لاري او سپدل)

سره له دي چې په خراسان کښې د چنگیزيانو ګډه ديو او وينو تویولو، پوهان، مدرسي او كتابتونونه له منځه یووړل، خو بيا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنگ پې له خراساني ټولنيزو څانګړتیاو سره ساته، خینې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډګره د هند او روم بشارو ته وتنبتدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شيخ نجم الدین دايه (د مرصاد العباد ثبتمن)، خواجه نصیر الدین طوسی (نامتو حکیم)، معین الدین جویني (د نگارستان خاوند)، شيخ عطار نیشاپوری (نامتو صوفی او د تذكرة الاولیا ثبتمن)، پور بهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امير حسيني غوري (د نزهه الراجح خاوند)، ابن يمين فريومدي جویني (شاعر)، سليمان ماکو (د پښتو تذكرة اولیا- ۶۱۶ ه په شاوخوا کښې).

د چنگیزيانو په وخت کښې اداري او سياسي تشکيلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنويانو او غوريانو په وخت کښې

او غزنې په بشارو او جنگي کلاو کښې د هغو خلکو په وزلو لاس پوري کړ چې د دوي له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم یې بيا هغه ودانۍ چې د دوي له ورانۍ خخه خوندي پاته وي ورانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمداري وتاکل شو (۱۲۲۲ هـ ۶۲۵ م) ده بيا ملك بهاءالدين د خراسان امير وتاکه، تر هغه وروسته د (۱۲۳۷ هـ ۶۲۵ م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۱۲۴۰ هـ ۶۲۸ م) په شاوخوا کښې ګرگوز و، له (۱۲۴۱ هـ ۶۲۹ م- ۱۲۴۲ هـ ۶۲۵ م) پوري امير ارغون د چنگیزيانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کرت ملکانو د دوي تر اطاعت لاندې پر هرات، فيروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لوبديزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي بشارونه یې د تاتار له بلا خخه وساتل. لکه د (۱۲۴۵ هـ ۶۴۳ م) په شاوخوا کښې چې هولا کو (۱۲۴۹ هـ ۶۳۹ م) د چنگیز لمسي خراسان ته راغي امير ارغون د هرات د پاچا ملك شمس الدین کرت په ملګرتیا د هغه د اطاعت منلو په توګه ورغلل.

په ماوراءالنهر کښې استو ګنو چفتایانو د افغانستان ولايتونه: تخارستان، بلخ، میمنه، جوز جان، غرجستان، غور، هرات، بادغیس، سیستان، زابل تر غزنې او کابل پوري مستقیماً د تېغ په زور او یا بالواسطه اداره کول، دوي ډېرش کاله هغه لوی بشارونه چې په آسیا کښې د مدنیت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلک یې په بېرحمۍ یو مخیز ووژل؛ په زرگونو ستر كتابتونونه یې وسیل، خکه نو د ثقافت، مدنیت، صنایعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سور شو، خراسان د سند تر غارو پوري یوه ویرونکې کندواله شوه، ټول تاریخ لیکونکې په ګډه دا مني چې د چنگیز ناتار د نړۍ له خورا زړه بوګنونکې پېښو خخه ګنل کېږي. د ابن اثير په وینا ټولو خلکو ته یې زیان ورسپد، د چنگیزيانو اردو چې هر

مخابرات او مو اصلات اجرا کول. قضایي محکمې يې "يرغۇ" او قاضى يې "يرغوجى" او د محکمې د حکم سند يې "مو چلکا" بدل، حشر (أش) يعني عسکري او اجباري کار او خدمت يې هم په خلکو کاوه. د پاچا مهر ساتونکي ته يې "تمغاجي" او مهر ته يې "تمغا" ويل، هرير ليغ (فرمان) چې دا مهر به ورباندي و، "واجب-الاطاعة" گنل کېد، دا فرمانونه د ايلجي په لاس استول کېدل، زيات وختونه به د سردارانو شوري چې "قوريلتاي" نومبه جور بد، د لنکر چونى، "يورت يا اردو" به په بیلاق (صيفيه) او قشلاق (شتائيه) کښې و، افسرانو ته يې "يورتىچى" ويل. په دغه عصر کښې د چين د نقاشي فن په منځنى، آسيا کښې بنه وده وکړه، دا صنعت ډپر په مخ ولار، همدارنګه کاشي کاري، معماري، ورینېښې نساجي، زرينو جامو، مرصع، زريفت غاليو او اليچي او بدلو هم پرمختګ وکړ، چين مغول او هند تجارتی اړيکي د خراسان له لاري له ایران، عراق او روم سره زيات شول، مشهوره وربنمن لار چې د وربنمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه ياده شوي ده، له چين خخه خراسان ته او له هغه خایه به لوپدیزو هبواو ده تله. د پېښور، کابل، بلخ يا کندهار، هرات او سیستان له لاري د هند او سند لاري د چنگیز د امپراتوري تجارتی روابط پراخ کړي وو، دا څکه چې مغولي خانان هم د خراسان له لاري اروپا ته تلل، خو دا تجارتی پراختيا هغه وخت منځ ته راغله چې چنگیز مرپش، خه نه خه دده د اولاد او لمسيو زور زياتي لې شو. چنگیز پاچهانو پر دغو کالو پر افغانستان حکومت کړي دي:

* ۱ - چنگیز (په افغانستان کښې) (۶۱۶ - ۶۱۸ هـ)

* ۲ - اوګدای د چنگیز زوی (۶۱۸ هـ)

* ۳ - چفتاي د چنگیز زوی (۶۱۸ - ۶۲۹ هـ)

* ۴ - تولى د چنگیز زوی (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

وو، په بدل ډول وارول شول په دې مانا چې په ټولو نیول شویو هبواو د کښې د چنگیز لنکرۍ سېه سالارانو د یاسا (د چنگیز احکامو او قوانینو) په اساس په ډپر شدت حکم کاوه، په یاسا کښې د لنکرکښېو، د بشارو د ورانلو، د ملك د مصالحو د شوری د ترتیب، د جزاګانو د ډولو او د تاتاريانو د ڙوندانه د دودونو قاعدي ليکل شوې وي، چې هغه ته يې لکه آسماني کتاب په درنه سترګه کتل او توره (د قومي آدابو او نیکه ګانو د ساتiro مجموعه) په هم ورته ويل. همداراز د فرانسوی ختيغ پوه کاترمر په وينا (د جامع التواریخ رشیدي په سریزه کښې) چنگیزی پاچهانو هر یوه د حاجب په عنوان اسلامي سلاکاران هم لرل، چې د هفو په واسطه او د قاضي القضاط په حکم يې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احکام او آداب ساتل، د دوى په منځ کښې د "بخشى وتوبن" په نامه کشيشان هم وو، چې د کوهو او سحر مخنيوي يې کاوه، دوى او یغوری ليک دود کاراوه. د مغولي دورې کارمنو ته دا رتبې وي: قورچې (وسله وال)، چربې (د وره ساتندوی، دریان)، اخته چې (د اسو ساتونکي) داروغه (د خاصه قراول امر)، کشیکچې (ګاره). بهادر (مبارز). د دریار لویان دا وو: نوین يا نویان (شهزاده) او الغ نویان (لوی شهزاده). ترخان (عسکر افسر) په خپله پاچا ته يې خان، قاآن او خاقان ويل، لنکر يې په لس زریز (تومان) ويشلى شوې و، چې هر زرو تو ته يې "هزاره" او سلو تنو ته يې "صده" ويل، د جګړي په ډګر کښې په جرنغار (ميسره)، برنغار (ميمنه)، قول (قلب چې د خان دریغ و)، چندمول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندې وپشنل کېد.

عسکر يې بنه، ارزاق او بسچې يې "اغروف" بللي، پر لویو لارو يې د مسافرانو له پاره سرايونه (یام) ودان کړي وو، چې په هر یام کښې دولتي چاپار آسان د "الاغ" په نامه موجوده وو او د هفو په واسطه يې شاهي

* ۵ - قراهو ولاکو د تولوي زوي او د چنگيز لمسى (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)

* ۶ - ارغون د اباقا زوي او د هولاکو لمسى (۶۴۳ هـ).

مأخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشای جوینی - تاریخ وصف - ابن اثیر - دول اسلامیه - د پاول هورن تاریخ ایران، د عباس اقبال از چنگيز تاتیمور - حبیب السیر - تاریخ گزیده - د محمد نسوی سیره جلال الدین - تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پنستو ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربی مختصرالدول

د چنگيزيانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني اميران (هـ ۶۰۰- ۷۸۳)

د سلطان غیاث الدین محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ هـ) دوه ورونيه يو تاج الدین عثمان مرغنى او بل عزالدین عمر مرغنى د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سپري وو په اسلامي دايره المعارف کښې د لانکورت ديمز په وينا، دوى د هفه امير محمد غرجستانی اولاد دی، چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳ م) کال د آشیار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل شوي وو (خودا وينا د خپړو وړ د)، عزالدین د سلطان وزیر و، د هرات سيمه ده ته سپارلى شوي وه، ده غرجستان حسام الدین علي عمر مرغنى او خيسار تاج الدین عثمان ته سپارلى و، چې وروستني د سرجاندار منصب درلود، د عزالدین لور عايشه خاتون د سیستان د ملك ناصر الدین عثمان حرب ماندينه وه (۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م پرشاوخوا). دا دوه ورونيه د ملك ابوبکر کرت کړوسيان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې پې شهرت درلود، ملك رکن الدین محمد د تاج الدین عثمان زوي و او د خيسارکوتیوال د سلطان غیاث الدین محمود (۵۹۹- ۶۰۷ هـ) لور کړي وه، نامتو مورخ منهناج سراج د د له درباريانو خخه و، دی د چنگيز له ايلچيانو سره په نرمي چلبده او

چې د چنگیز له خوا د خیسار غور او د هغې سیمې نور اپوند بشارونه ده ته وسپارل شول، نو خپله خور یې ملك شمس الدین محمد مهین ته ورکره او هغه ې په خپل ولیعهد او د چنگیز خان مصاحب وتاکه، له دی امله د چنگیزیانو په دریار کښې مقرب او د اعتبار خاوند شو، خو چې پر (۱۲۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدین مړ شو، شمس الدین محمد مهین یې پر خای کښېناست. ده پر (۱۲۴۴هـ) کال له سالین نوین سره چې د چنگیزیانو سپه سالارو، پر ملتان ور ودانګل، د لاهور او ملتان ملکانو د پلوی، له امله لاهور په حکمرانی وکمارل شو، خز چنگیزیان د مسلمانانو د پلوی، په شاو خواکښې) د تګین اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاریخ کښې لومړۍ وار له همدغه وخته یاد شوی - د سیفی تاریخ هرات ۱۲۶۳م) د خلکو په پلوی تورن و، خکه نو له هغه خای د منگوخان حضور ته ورغی (۱۲۴۷هـ ۱۲۴۵م) منگوخان د ده د تبر کهاله د قدردانی، له مخې د تول هرات، جام، باخزر، کوسویه، فوشنج، تولک، غور، فیروز کوه، غرجستان، مرغاب، فاریاب، مرحق، د آموتر سینده، فراه، سجستان، تګین اباد، کابل، تیراه، بست او افغانستان د سند تر سینده ده ته پرپنیوول او د خراسان (اوسي افغانستان) د سند تر غارې خپلواک حکمران وکنل شو، د (۱۲۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاو خوا کښې یې د خپل دریار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدین بیتکجی چې پر خلکو یې ظلم کاوه ونيو او د هغه له تابعینو سره یې وواژه. تر هغه وروسته پر (۱۲۴۷هـ) کال ملک فخر الدین د تالقان، ملك شمس الدین د اسفزار، محمد عوض د خواف، ملک شمس الدین (په میمنه کښې) د ګرزیوان، ملک عزالدین، حسام الدین او شمس الدین د تولک، ملک علي مسعود ازابی او ملک تاج الدین د فراه

حکمرانان او هم له سیستانه ملک علي مومن او نصر الدین نیھی د شمس الدین مهین حضور ته راغلل او د اطاعت غاره یې کښېنبووه، خو د غرجستان ملک سیف الدین داسې ونه کړل، خکه نو ملک مهین د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سیف الدین یې ونيو او د هرات په بشار کښې ووژل شو (۱۲۴۷هـ) یو کال وروسته شمس الدین مهین له هراته فراه ته راغي، د سیستان لښکر یې هم له خانه سره مل کړ، د خیسار کلاته ولار، له هغه خایه د غور له لښکر سره تکين آباد ته لار، غوبنتل یې چې افغانستان ونيسي. په هغه وخت کښې د غزنې او کندهار تر منځ بیا تر سنده پوري افغانستان بلل کېده) د دی سیمو لوی اميران دا وو:

- ۱ - فخر الدولة والدين ملک شاهنشاه لوی افغانی حکمران چې له خپل پایتخت مستنگ خڅه یې (چې په اوسي بلوچستان کښې) و ده (د هغه وخت) پریول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو ماليه یې منلي نه وه.
- ۲ - ملک میرانشاه د شاهنشاه زوم.
- ۳ - ملک بهرامشاہ د شاهنشاه زوي.
- ۴ - ملک تاج الدین هرموز (د کندهار شمال ته) په تیری کښې.
- ۵ - حسام الدین جاول په زاول کښې.
- ۶ - پهلوان جلم.
- ۷ - سندان افغان.
- ۸ - احمد توری.
- ۹ - مهتر کیورا.
- ۱۰ - مهتر سیورا.
- ۱۱ - رانا کنجر.
- ۱۲ - جمال الدین بهروز کهیرایی.

افغان ته چې په ختیه سورانی و، پام شو، هغه بې (د اوستاني بلوجستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جګرو وروسته د جګړې په ډګر کښې وواژه، په دې جګرو کښې خورا لوی جنګیکالي لکه د تولک ملك عزالدين، د بغني ملك تاج الدين او ملك تاج الدين کرد د آل کرت د لښکر په مشترابه جنګبدل (۱۲۵۴ هـ - ۱۲۵۶ هـ کال منځ) په دې جګړې پسپه لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پوري په خپلو مخالفينو پسپه لارل چې په لاس به ورتلل وژل بې. د ساجي حصار بې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جګرو وروسته ننيو (۱۲۵۵ هـ) او شمس الدين په تګین آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولار، خو یو کال وروسته بې چې دسيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوي ملك علي وواژه او د هغه وریونه ملك نصر الدين او ملك علاء الدين بې مستنګ ته وشول سیستان بې تول ننيو بې وسلې بې که (۱۲۵۹ هـ) او چې تول سرکبان بې وتكول نو پر (۱۲۵۷ هـ) کال بې د سد رود پر غاره د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دينارو او ډپرو ولجو تر اخیستو وروسته بېرته راګرڅېد. په دې توګه شمس الدين مهین تول افغانستان د هرات تر مرکزیت لاندې راواست او تر غوريانو وروسته بې د هپواد یووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ویرلیدلي هپواد د چنګیزیانو له لاسه ډپر مادي او مانیز تپونه لیدلي وو، خو بیا هم دغه ننګیکالي پاچا پر هغو ټپو د سیاسي یووالی د ملهم پتی کښېښو.

پر (۱۲۶۰ هـ - ۱۲۶۱ هـ) کال چې ملك تاج الدين کرد یاغي شو او د امير هرموزتيري او امير هوپو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنګ کلا ته راغي، ور سره د کرت د لښکر افسرانو ملك اختيار الدين د تولک، محمد نهی او د بغنى تاج الدين جګړې وکړي، شمس الدين تر (۱۲۶۵ هـ - ۱۲۶۶ هـ)

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسيه بې په مستنګ کښې خپلواک حکومت لاره ملك شمس الدين ته وړاندېخ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور واپي ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راولي، خو شمس الدين د مستنګ تر برېدې پرمخ ولار او پر (۱۲۵۱ هـ - ۱۲۵۳ هـ) کال ملك تاج الدين د ميرانشاه (د افغانستان له خاورې څخه د ۵۰ فرسخه خمکې حکمران) ورور او نور افغانی ملکان هم ده ته تسلیم شول، شمس الدين پر (۱۲۵۲ هـ) کال مستنګ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او ميرانشاه له پښخو زرو جګړنو سره د خاسک کلا ته پناه یو وړه، تر اوو جګرو او خلورو کلابندیو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې وووت او سیستان ته بې پناه یووره، پر (۱۲۵۸ هـ - ۱۲۵۹ هـ) کال بیا مستنګ ته راغي او د شمس الدين مهین له لښکريانو سره په یوه جګړه کښې ووژل شو. د افغانانو بل مرکز د تیرې حصار و، چې اوس هم د کندھار شمال ته خلوپښت ميله لیرې په همدغه نامه یادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طاير بهادر، قرانوين او سالى نوین لښکري بې خواره ماتې کړي وې او د چنګیزیانو اطاعت ته بې غاره نه ود اینې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنګ وننيو د تیرې پر حصار بې هم یرغل وکړ، المار بې تر سختې جګړې وروسته وواژه او حصار بې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ۱۲۵۳ هـ، ۱۲۵۵ هـ صفره) همدارنګه شعیب نومي پښتون چې یو نوميالی افغان و، د (۱۲۵۳ هـ) کال د برات میاشتې پر لومړنيو ورخو له کشمیره را ورگرڅېد د تګین آباد په شاوخوا کښې بې د آل کرت پر حکمران یرغل وکړ، خو شمس الدين مهین له خيساره ژر راوسېد او دې بې د کهیرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته بې د شعیب د تره زوي سندان

۱۲۸۴م) کال د ده مشر زوی ملک فخرالدین چې پلار بندی کړي و، له بندیخانې وووت او له خیساره هرات ته ولار، له هغه خایه یې خواف فراه او د خراسان نور بشارونه ونیول (۱۲۸۶هـ - ۱۳۰۵م) پر (۱۲۹۷هـ - ۱۳۱۱م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اویو او امو پورې په رسمیت وپیژاند.

فخرالدین علم پالونکۍ، عمران دوسته او ادیب پاچا و، خطیب پوشنجي رسیعی "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړي دی. ده پر (۱۲۰۱هـ - ۱۳۰۱م) کال خواواره پر اسفار یړغل وکړ، خو چې چنگیزی اولجايو پاچا شو، دی یې له هراته مبارکي. ته ورنګي، خکه نو اولجايو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده سرتکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدین د غوريو زړور جمال الدین سام د هرات د کلا ساتلو ته وکماره او په خپله د امانکوه کلاته ولار، نوموري سام دانشمند بهادر ووازه او د هغه لښکر یې مات کړ؛ اولجايو له ټبره غضبه امير یساول بوجای د دانشمند بهادر زوی له دېرشو زرو سپایانو سره په منهړه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدین مړ شو (۱۳۰۷هـ - ۱۳۰۶م). د سردارانو اختلاف او کاختي سام غوري هم اړ کړ چې کلا تسلیم کړي په دې توګه په خپله دی او ملګري یې د یساول په حکم ووژل شول.

اولجايو د هرات، اسفار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدین ورور ملک غیاث الدین محمد ته وسپاره (۱۲۰۷هـ) دی چې د اولجايو له حضوره هرات ته ورسپد؛ نو غور، خیسار او اسفار یې هم ونیول، خو خینو اميرانو اولجايو د ده په اړه بد ګمان کړ، خکه یې نو پر (۱۳۱۱هـ - ۱۳۱۱م) کال خپل اردو ته وغوبت او تر (۱۳۱۵هـ - ۱۳۱۵م) پورې یې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده ترشا دلدادي اویو جای د بلواله

کال پورې ایران او نورو خایو ته د چنگیزی پاچهانو په سفو کښې اخته پاتې شو، پر (۱۲۶۶هـ) کال یې د افغانستان په خاوره کښې تر تیرا پورې جنګونه وکړل، هغه خلک یې د خان تابع کړل او باج یې پړي ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنگیز شہزادګانو د جګړي ډکړ و، نو خکه شمس الدین مهین ډډه وکړه او د خیسار په کلا کښې یې خان ګوبنه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شہزاده برآق مات او بیا د پخوانیو ولایتو فرمان د شمس الدین مهین په نامه صادر شو، دی یې هرات ته راوست (۱۲۷۴هـ - ۱۲۷۵م) خو خنګه چې چنگیزی شہزاد ګانو ونه غوبنتل چې پر خراسان باندي دې د هغه خپل یو غښتلی سړی حکومت وکړي، په تېره بیا چې شمس الدین مهین خراسان او افغانستان ته سیاسی وحدت هم ورکړي و، خکه نو له ده خڅه وبرېدل، اصفهان ته یې وغوبت او په تبریز کښې یې پر (۱۲۷۶هـ - ۱۲۷۸م) کال زهر ورکړل او وېږي واژه.

تر شمس الدین وروسته یې زوی ملک رکن الدین (د شمس الدین کهین په لقب) پر (۱۲۷۷هـ) کال په هرات کښې د پلار پر خای کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې یې زیار ویوست او د عدل او نیاو چارې یې پیل کړي تر (۱۲۷۸هـ) پورې یې د غور، خیسار او نوری تولې کلاوې ونیوې او پر (۱۲۸۰هـ - ۱۲۸۱م) کال یې د کندهار کلا هم ونیو، خپل زوی ملک علاء الدین یې په هرات کښې خپل نایب پربنزو او په خپله د غور د خیسار په کلا کښې کښېناست (۱۲۸۲هـ - ۱۲۸۳م) د پلار غونډې یې له چنگیزی شہزاد ګانو سره د ملګرتیا اړیکې تینګ کړل، تاتاري هندونوین یې چې د هرات په سیمو کښې یې خلک آزارول ونیو او هرات بیا د شہزاد ګانو د یړغلو او کورنیو جګړو له کبله وران شو، ملک شمس الدین کهین په همدغو حالاتو کښې پر (۱۲۸۳هـ) کال مړ شو. خو یو کال د مخه پر (۱۲۸۵هـ - ۱۲۸۶م)

و پوری بې هراتیانو زور زیاتی کاوه، له تاتاری شهزاده گانو خخه یو عادل شهزاده چې داود خواجه نومید غزنی، بست، زابل او تکین آباد لایس ته راپری وو، خو غیاث الدین محمد پر (۱۲۱۵ - ۷۱۵ هـ) کاپیا د اولجایتو له درباره د افغانستان تر پایه او د آمو تر و پش پوری د هرات په حکمرانی و ګمارل شو، دا مهال چنگیزی شهزادگان او د بدخشان ملک، غیاث الدین علیشاو د آمو پر غاره سره ونبتیل او له بدخشان خخه تر بلخ او مرغاب پوری د جګرې ډګر شو، په دې جګرې کښې د هماند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱۶ هـ) کال د نکو دریان امیر آوجی بلا د غیاث الدین له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفین پې هم ېر سر و تکول، او د خراسان او سیستان کلاوی پې ونیولې په اسفراز کښې پې ملک قطب الدین، په فراه کښې پې ملک ینا لتكین، د زړه باخرز په حصار کښې پې ملک عبدالعزیز او په تولک کښې پې ملک فرخ زاد وتریل، او پر (۷۲۱ - ۱۲۲۱ هـ) کال پې خپل زوی شمس الدین محمد په هرات کښې پر خپل خای کښناو او په خپله حج ته ولار، همدا غیاث الدین و، چې پر (۷۲۷ - ۱۳۲۶ هـ) کال پې امیر چوبیان وواژه پر (۷۲۸ هـ) د ابو سعید دریار ته ولار او پر (۷۲۹ - ۱۳۲۸ هـ) کال چې له حج خخه راغی په هرات کښې مړ شو.

د ملک غیاث الدین تر مېنې وروسته پې زامن ملک شمس الدین محمد (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)، ملک حافظ (۷۳۰ - ۷۳۲ هـ) او ملک معزالدین حسین (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ) پاچھی ته پرسیدل، ملک معز الدین د آل کرت له نومیالیو او د علم او ادب له پالونکیو خخه و، چې مولانا سعد الدین تفتازانی خپل مطول د ده په نامه ولیکه او امیر مسعود (د خراسان سربدارانو (۷۳۶ - ۷۸۸ هـ) د سلسلي د موسس) خواجه عبدالرازاق باشتیني ورور په زاوه کښې له ده سره جګړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳ - ۱۲۴۲ هـ)

کال د صفری پر (۱۲) حسین بری وموند او خپل دبمن ته پې کلک ګوزار ورکړه هغه وروسته پې په بادغیس کښې د اندخدو او شبرغان امیران مات کړل، چې امیر قرغن د آمو د شاخوا خخه راغی هرات پې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲ - ۱۲۵۱ هـ) کال پې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لار، د ده په غیاب کښې پې ورور امیر باقر د پاچھی دعوه وکړه، خو حسین ژر راوګرځید او باقر پې بندی کړ معزالدین حسین تر ۳۹ کالو پاچھی وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳۶۹ هـ) کال مړ شو او زوی پې ملک غیاث الدین پر (۷۷۱ - ۷۸۳ هـ) د ده پر خای کښناست، دی د سبزوار د سربدارانو په جګړه کښې بریالی شو، خپل زوی پيرمحمد ته پې د امیر تیمور خورزه وکړه، خو پر (۷۸۳ - ۱۳۸۱ هـ) چې امیر تیمور هرات ونیو، نو غیاث الدین د هغه له زوی پير محمد او ورور محمد سره مارواءالنهر ته تبعید او پر (۸۲۴ - ۱۲۸۵ هـ) کال وواژه او د آل کرت لږی پای ته ورسپه.

په سیستان کښې د نیمروز ملکان د آل کرت هممھالی وو، چې د هغوي خرنګوالی مو د صفاريانو د خېرلو په پای کښې راپری دی، بل کهول چې د آل کرت هممھالی و، د ترنک رود د غارې د امیرانو کورنۍ هوتكیان، (د راتلونکی افغانی هوتكی دولت اسلاف) وو، چې د غلبجیو د کلات د ترنک رود غارې په غرو کښې پې حکمرانی کوله، د چنگیزیانو د ېرغلو مخه پې نیوله، چې یو له هغه خخه بابا هوتك د توړل زوی (چې پر ۶۶۱ - ۷۴۰ هـ) د پښتنو نومیالی عارف او شاعر او د زېربدلی او پر (۷۴۰ - ۷۴۱ هـ) د پښتنو نومیالی شیخ چنگیزیانو په مقابل کښې ستر جنګیالی و، تر هغه وروسته پې زوی شیخ ملکیار د (۷۴۹ - ۱۲۴۸ هـ) په شاوخوا کښې نومیالی امیر او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنک رود پر غاره پې د دبمنانو په مقابل کښې جګړې کولې، همدغه کهاله پر دوولسمه هجري پېړې د کندهار هوتكی دولت جوړ

- * ۹ - ملک غیاث الدین محمد د کهین زوی (۷۰۶ هـ ۷۲۹).
- ۱۰ - ملک شمس الدین د غیاث الدین محمد زوی (۷۲۹ هـ ۷۳۰).
- ۱۱ - ملک حافظ د غیاث الدین محمد زوی (۷۳۰ هـ ۷۳۲).
- * ۱۲ - ملک معزالدین د غیاث الدین محمد زوی (۷۳۲ هـ ۷۷۱).
- ۱۳ - باقر د غیاث الدین زوی (۷۵۳ هـ).
- * ۱۴ - ملک غیاث الدین پیر علی د معز الدین زوی (۷۷۱ هـ ۷۸۳).
- (۶۱) شجري ته دي وکتل وشي.

اخج:

تاریخ هرات د سیفی - د "تعديل در نسب نامه آل کرت" مقاله د آریانا په مجله کښې د حبیبی په قلم - تاریخ ایران در عصر مغول د عباس اقبال - پته خزانه . لب التواریخ . تاریخ سیستان . تاریخ ادبیات ایران ۴ توبک د براون . تاریخ ادبیات پنتو ۲ توبک . ترک تیموری . حبیب السیر . روضة الصفا . طبقات ناصري .

کړ (په دغه کتاب کښې دی د هوتكیانو شرح حال وکتل شي) شیخ متی خلیل (۶۲۳ هـ ۶۸۸) د پنستو صوفی شاعر و، محمد د علی بستی زوی د تاریخ سوری مؤلف، احمد د سعید لودی زوی د اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی . مؤلف (۶۸۶ هـ) شیخ کته متی زی خلیل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کښې) د لرغونی پنستانه مؤلف هم د افغانستان د دی دورې له علمي کسانو خخه و.

ال کرت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوي په وخت کښې د چنگیزیانو له چور او چپاو سره علم، ادب او صنعت ګردسره وده وکړه، د دوي دربار د پوهانو او شاعرانو د راغوندې دوځای و، د ربیعی پوشنجی کرت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاریخ، دسیفی هروی مجموعه غیاشی از سامنامه، او د امیر حسینی غوری نزهه الارواح او زاد المسافرین د آل کرت د دربار له مشهورو مؤلفاتو خخه وو.
د هرات د کرت اولاده:

- ۱ - ملک کرت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۲ - تاج الدین عثمان مرغنى د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۳ - عز الدین عمر مرغنى د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۴ - ابوبکر کرت د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۵ - رکن الدین خیسار د (۶۴۳ هـ) شاوخوا.
- ۶ - ملک شمس الدین محمد مهین د ابی بکر کرت زوی (۶۴۳ هـ ۶۷۶).
- ۷ - ملک رکن الدین ملقب په شمس الدین کهین د ابی بکر کرت زوی (۶۷۷ هـ ۷۰۵).
- ۸ - ملک فخر الدین د کهین زوی (۷۰۶ هـ ۷۰۵).

جور کړل، په دغه سفر کښې یې بست او کندهار هم وران کړل. تیمور د خپل ژوندانه تر پایه ۳۵ خله له چینه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکوه پوري لبکري وویستې او وینې یې وبهولې چې نور فتوحات یې د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ م) کال چې د هند نیولو په نیت را وووت د افغانستان پر ستم لپدلي هیواد یې بیا یرغل وکړ او هغه بشارونه چې تر چنگیزی چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کښې بهتره ودان شوي وو، بیا وران کړای شول.

پر همدغه کال تیمور خراسان له فیروز کوه خخه تر ری پوري خپل زوی شاهرخ ته وسپاره او کابل، غزنی او کندهار یې خپل لمسی پیر محمد ته ورکړل، پیر محمد په سليمان غره کښې د سند تر سینده پوري له اوغانانو (افغانانو) سره جګړي وکړي، دا چې یې کلا بند کړ او د سارنګخان له ګمارل شویو کسانو سره یې لاس واچاوده او ملتان یې هم تر شیب و میاشتو کلاندی وروسته ونیو، تیمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوبنت او د کابل تر نیولو وروسته د لغمان سهول ته وووت، له هغه ځایه د شمال خوا ته د "کیتر"^(۱) له تورکاليو (سیاه پوشو) کافرانو سره یې جګړي وکړي او د چغان سرای په شاوخوا کښې یې د خپلو فتوحاتو یو ډبرليک په غره کښې وکینده چې تر او سه شته، تر هغه وروسته یې هند ته مخه کړه او د ۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر^{۲۴} د سند د نیلاب له ګودرډ پوربوقت او هندوستان یې تر ډهلي پوري چور او یو لک تنه یې ووژل په دغه سفر کښې دوولس زره پښتنه د ملک بهاء الدین جلواني، ملک یوسف

^(۱) د کوچینو کوشانیانو د لقب "کداره" - قیدار یو شکل دی چې اوں هم په دې نامه یادېږي.

پنځمه برخه

د هرات تیموریان

(له ۲۲۱ - تر ۹۲۰ شاوخوا پوري)

تیمور (په پخوانی املا تمر د او سپنې په مانا) مشهور په کورگان یعنی زوم او "تیمور لنگ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنگیز کهاله ته منسوب د قرا جازنوین له کوله د ماوراء النهر د کش په بشار کښې د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د ۱۳۳۶ (۱۴ اپریل پر ۱۱) زېړپدلى او د نړۍ له سترو خونړيو پاچهانو خخه و. تیمور پر (۷۶۱ هـ - ۱۳۵۹ م) شهرت ته ورسپد چې د ۷۷۱ هـ (۱۳۶۹ م) کال پر برات یې د ماوراء النهر حکمران امير حسن نسکور او "صاحبقران" نوم یې وکاته، خو د ماوراء النهر د سیمو تر نیولو وروسته پر (۷۸۲ هـ - ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سیند راپوربوقت، اندخدو، سرخس او پوشنج یې ونیول، هرات نیولو ته یې ملا وټله او د آل کرت وروستني حکمدار غیاث الدین پیر علی یې له منځه یووړ. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵ هـ - ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کښې د افغانستان پر سبزوار او فراه پیل شو، زره او سیستان یې چور چپاو او او سپدونکی یې تول ووژل ودانی یې داسې ورانې کړي چې کنده والې یې تر او سه لپدلي کېږي ډېر کله منارونه یې

مخنیوی له پاره بلخ ته مخه وکړه، پیر علی هندوکوش ته وتبتدې او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پوري د افغانستان ټولې شمالی سیمی ونیوی (۸۱۰ هـ). پر (۸۱۱ هـ) کال یې په فراه کښې "ینا لتگین"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندی وروسته د خان نابع او د اوك او جوین کلا یې ونیو، شاه قطب الدین د ملک محمد زوی یې بېرته د سیستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولايت یې پهلوان جمال ته وسپاره د کندهار، غزنی او کابل ولايتوه یې تر سند پوري خپل زوی ميرزا قيد او بلخ، تخارستان او بدخشان ولايتوه یې ميرزا ابراهيم نومي ته وسپارل، شيخ زين الدين خوافي یې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو ورونو امير تومان کندهاري پیر محمد د امير کتلوزو مشهور په پېرك او د مودود ګرمسييري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغل، په نتیجه کښې د هغه ئای حکومت پېرك ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقرز شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰ هـ).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ هـ) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفير په حيث د شاهرخ دربار ته راغي او په بادغيس کښې یې ورسه وکتل، د عبدالرازاق سمرقندی په وينا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ويل شوي او سکه وهل شوي ود.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲ هـ) کال د بدختيان حکمران شاه بهاء الدین ياغي شو او د شاهرخ لبسكريانو له بغلان او اشکمش خخه په بدخشان يړغل وکړ په بهاء الدین پسې تر پاميره ولار او د هغه ولايت حکومت یې د بهاء الدین وروشاه محمود ته ورکړ، خو خلور کاله وروسته ميرزا سیبورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱۶ هـ - ۱۴۱۳ هـ) کال د هرات بنار د اختيارالدين حصار چې فخرالدين کرت جور کړي او د تیمور په يړغلو کښې

سروانی او ملک حبیب نیازی په مشري له ده سره وو. تیمور تر ورانیو او د لوې امپراتوری تر جورولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ هـ) کال د برات پر ۷۱ کلنۍ په عمر مر او په سمرقند کښې بېخ شو.

د تیمور د مرینې پر وخت د تیمور لمسي پیر محمد د غیاث الدین جهانګیر زوی له آمو او بلخ خڅه د سند تر سینده د کابل حکمران و. ده په لهو او فسق ژوند تبراوه، خکه نو په سمرقند کښې د تیمور لمسي د میرانشاه زوی خليل د چارو واګې په لاس کښې ونیول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹ هـ) پوري یې د ماوراء النهر پر ځینو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تیمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روزه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختیع له لویو، علم دوستو او عمران خوبنونکیو پاچهانو خڅه و، چې تر شلو کالو یې زیاته په هرات کښې پاچهه وکړه. په افغانستان کښې یې د چنګیزی او تیموری فتوحاتو پر ټولو هفو تپو ملهم کښېښو، چې د چنګیز او تیمور د یړغلو له امله منځته راغلي وو. بشکلې ودانۍ، مدرسي او خانقاوې یې جورې کړي چې تر اوسيه یې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقעה رضوی ماجت او نورې نخبني شته. د ده او د ملکې یې "گوهرشاد" نومونه پله علمدوستي، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومري کال د سلطان علي سبز واري بسورښت آرام کړ، او پر (۸۰۸ هـ) کال یې د تیمور لمسي سلطان حسین او امير سليمانشاه وڅل. د ده زوی ميراز الغ بیک اندخد او شبرغان ونیول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پوري ورته وسپارل شو. ملک صالح د ملک اسماعيل زوی چې له هنده غور ته راغي او د محمد سپهبد غوري په ملتیا یې هلهه بسورښت پیدا کړ نو امير لقمان بر لاس او امير حسین جاندار د هغې پېښې مخه ونیو (۸۰۹ هـ - ۱۴۰۶ هـ) او یو کال وروسته شاهرخ د پیر علی تاز د

دد پر خای کېښناشت. له خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولايتونه بي ونيول، خپل زوي ميرزا عبدالطيف بي د هفو ولايتو حکمران و تاکه او په خپله سمرقند ته ولار (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال ميرزا علاء الدوله د بایسنقر زوي او د شاهرج لسمی هرات لاس ته راوست او د عبدالطيف د مقابلې له پاره بي پر بلخ او شبورغان ير غل وکړ، خو بي له دې چې خپل مقصد ته ورسپېري تر چور، چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱ هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بيګ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخسان، میمنی او فارياب پوري لښکر راغونه او د هرات خوا ته پر مخ ولار، خو ميرزا علاء الدين له خپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لاري مقابلې ته وروووت. د هرات پر ۱۶ فرسخی په تر ناب کېښی سره وښتله، د ميرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په خپله مشهد ته وتنبتد. خپل ورور ميرزا ابو القاسم بابر ته ورغني، الغ بيګ سيد عماد الدين ته بي وزارت او مولانا قطب الدين احمد اساسی ته بي د قضای اعلى منصب ورکړ، په خپله بي د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امير زاده يار علي او امير سلطان ابو سعيد چې د هرات د نزه تو په حصار کېښي بنديان وو، له زندانه ووتل او په هرات کېښي بي ارودوو جور کړ، الغ بيګ له مشهد بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د بنار د باندي بي چور کړ د هغه خای حکمراني بي ميرزا عبدالطيف ته پرښووله او په خپله تر آمو پوربوبوت (۸۵۲ هـ) ميرزا عبدالطيف پېنځلس ورڅي وروسته هرات ميرزا ابو القاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرښو او په خپله بلخ ته وتنبتد. بابر ميرزا هرات ونيو او امير زاده يارعلي بي وواژه (۸۵۲ هـ پا).

تر هغه وروسته بابر ميرزا سیستان او نیمروز هم په خپل هېواد پوري وټپ، خو وږوړ بي علاء الدين په بلخ او بدخسان کېښي ورته پورته

وران شوی و، د شاهرج په امر بېرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) پېجي د دوو محلې حاکمانو د سیفل کندهاري د زوي او ملك محمد تر منځ شغره پېښه شوه او د کندهار پېښتو د سند تر سینده او ګرمسيير پوري بلوا وکړه شاهرج صدرالدين ابراهيم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولپه او د هغه خای مشران بي د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخسان لښکريان له زاسيو غتمش سره او سیستان سپایان له ملك قطب الدين سره یو خای شول او د شاهرج تر رکاب لاندې بي پر کندهار يرغل وکړ، د هزاره گانو اميران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشری لاندې د غزنی له شاوخوا خخه راغلل او اطاعت بي ومانه کابل ميرزا قيدو ته وسپارل شو او شاهرج د هلمند د غاري دا غرق له لاري بېرته هرات ته ولار امير عبدالصمد بي د ګرمسيير پر حکومت او امير حسام بي د کندهار پر کوتیوالی. و تاکل، چې ميرزا قيدو یاغي شو، د اوبي د ناب تر جګري وروسته ګرفتار او په هرات کېښي بندې شو، نو شاهرج د کابل، غزنی او کندهار ولايت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پوري خپل زوي ميرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، خو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲۶ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په بنار کېښي مړ شو او شاهرج هغه ټول ولايت د هغه زوي ميرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرج پريوات هېواد له سیحونه د عرب تر بحيري او دفارس له لوپدیزو خنہو د سند د سیند تر غارو پوري پنځوس کاله په بري سره واکمني لرله، او یو اویا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴۶ م) کال د ذیحجى د میاشتې پر ۲۵ په رې کېښي مړ شو. د شاهرج تر مړېښي وروسته د ده په ارت هېواد کېښي د تيموري شهزادگانو تر منځ شخړې منځته راغلي او په سمرقند کېښي د ده عالم او منجم زوي الغ بيګ (د زیج الغ بيګ او او لوس اربعه مؤلف) او د سمرقند درصد گاه (۸۴۱ هـ موسس) د

زوی، د بابر لمسی، د عمر شیخ کروسی او د تیمور کوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ایران او ماروا، النهر کښی تراویدی حکمرانی وروسته ډپری لوړی ژوری ولیدی همدا چې سلطان ابوسعید د ایران د شمال اران د قراباغ په اوو فرسخی کښی د امیر حسن بیگ د لبکر په مقابل کښی مات، بندی او ووژل شو ۸۷۳ (۱۴۶۸ هـ) نو سلطان حسین د (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال د روژی پر لسمه د جمعی پر ورخ په هرات کښی د پاچهی پر تخت کښنیاست، د ده پاچهی هم د شاهرخ د دوری په خبر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره ود، د ده نامتو وزیر امیر علی شیر نوایي د علم او ادب او جهانداری په کارو کښی ساری نه لاره (۹۰۶ - ۱۵۰۰ هـ) د جمادی الثاني، خلورمې خور پر ۱۳ مړ دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدین دوانی، مولانا جامي نامتو عالم او صوفی، میر خواند، خواند میر او عبدالرزاق سمرقندی د دی دوری نومیالی تاریخ پوهان دی

د هرات انځور ګر بهزاد د ده په عصر کښی او سپدہ د سلطان حسین بايقارا له عمراني نخبنو خخه د بلخ په خواجه حیران کښی د هغه مزار ودانول دی چې حضرت علی ته منسوب دي (د افغانستان په شمالی سیمه کښی او سنی مزار شریف) د ده پر وخت کښی امیر ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او میرزا سلطان حسین د شبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواره مرد شول میر مغول په بلخ او ملک یحیی په سیستان کښی والیان شول د (۸۷۴ هـ - ۱۴۶۹ م) پر شاوخوا میرزا محمد عمر چې له تیموری شاهزاده ګانو خخه و، له هراته د ګرمیز د نیولو له پاره واستول شو، نظام الدین احمد بر لاس چې د کندھار حاکم و تسلیم او میرزا محمد عمر د هغې سیمه حکمران شو، همدا رنګه په خپله سلطان حسین د نره تو کلا ونیو او د مرغاب له غارو پې مخالفین ورک کړل خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

شو، بابر د هرات له لبکر سره د بدخشان د غرو خوا ته و خوچېد، شمالی ولايتونه پې له بدخشان خخه تر مرغاب پورې امير ناصرالدین او امير مبارز الدین هزار اسپی ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر میرزا تر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۸ م) پورې پر هرات او سیستان پر شمالی ولايتونه پې له خوشېد، خرو عبد الطیف په بلخ کښی د خپل پلار پر خلاف بېرغ پورته کړ، پر (۸۵۲ هـ - ۱۴۴۹ ع) پې خپل پلار الغ بیگ او خپل ورور عبدالعزیز ووژل او یو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰ م).

د هرات د تیموریانو نومیالی سلطان ابو سعید ګورگان د سلطان محمد زوی، د میرانشاه لمسی او د تیمور کروسی دی چې پر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۶ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښنیاست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پایه حکم و چلاوه او د شاهرخ نومیالی ملکه ګوهرشاد پې پر (۸۶۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې پې په کامرانی سره حکومت وکړ، د کابل، غزنی او د افغانستان ولايتونه پې د هندوستان تر پېش پورې خپل زوی میرزا الغ بیگ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده خینې سپاهیان د ملستان تر دروازې هم ورسپیدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولايت کښی د ابو سعید بل زوی میرزا سلطان ابوبکر (۸۶۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان یوه محلی شهزاده ورباندي حمله وکړه خو نومورې شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندھار او ګرمیز ولايت پې خپل بل زوی میرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال په یوه جګړه کښی د اوژون حسن لاست ته ورغني او ووژل شو.

د ابوسعید له لویو مخالفینو خخه یو هم سلطان حسین د منصور

د هرات تیموریان

سلطان حسین د خراسان په شاوهخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جګړه اخته و، د ده ورور یادګار میرزا هرات ونیو، هغه و چې سلطان حسین له زرو سپرو سره له میمنې او فاریاب خڅه ورتېر شو او یادګار یې په هرات کښې د خوب په حال کښې ونیو او وېږي واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو پاچه‌ی وروسته د (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م) کال د ذیحجه میاشتی، پر ۱۱ مه پر اویا کلنۍ مړ شو. (وګورئ ۶۲ - ۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسی او علمی اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پوري رسبدلي وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو اديب وزير محمود ګواون د هرات له دربار او مولانا جامي سره سیاسی او علمي لیکنې لرلي.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزاد ګانو په لاس کښې و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسنده دولت چې هرات یې د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز ګرځولی و، د سند له غارو د ایران تر پایه او د سیحون له سینده تز عرب بحیرې پوري یې سیاسی نفوذ غورېدلی و، بیا د چنګیز تراوته منسوب د یوه سرې شیبک خان په لاس وران او بریاد شو، د ازیکانو او صفویانو په جګړو کښې سنې او شیعه مذهبی اختلافاتو د هرات بنایسته بنار وران کړ.

د هرات تیموری پاچهان:

- * ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)
- * ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ - ۸۵۰ هـ)
- * ۳ - الغ بیگ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)
- * ۴ - عبدالطیف د الغ بیگ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

د افغانستان لندو تاریخ

- * ۵ - ابو القاسم بابرد بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي (۸۵۴ - ۸۶۱ هـ)
- * ۶ - ابو سعید کورگان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسي (۸۶۱ - ۸۷۳ هـ)
- * ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بايقرا لمسي، د عمر شیخ کړوسي او د تیمور کوسي (د تیموریانو د نسب شجره وګورئ).

ماخذونه:

رياض الانشاء د محمود ګواون، مطلع السعدین د عبدالرزاق سمر فندی، تاريخ ایران، تاريخ ایران در دوره مغول د عباس اقبال، تاريخ ادبیات ایران بعد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامی، حبیب السیر، روضة الصفا.

"سلطان تومنا" د حکمرانی واکپی په لاس کښې ونیول، خو د دې کورنۍ حکمرانی د شینوارو، کونړ، سوات او باجور په غرو کښې د هزاره تر ضلع او کشمیر پورې محدوده پاتې ود، د کابل، ننګرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کښې د کندھار د سیمو او د ارغستان د رود د غارو د پېښتو مهاجرتونه د تیمور د اولادې په وختو کښې پیل شول د کند او زمند تبرونه د گاونډیانو د اختلاف او د خړخایو د لړوالی له امله د کندھار له سیمو خڅه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د ګومل او نورو خایو خلک له دوی سره یو خای شول او د کابل په درو کښې او سېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شیخ عثمان وو، د (۱۴۶۵ - ۱۴۷۰) پر شاوخوا کښې چې میرزا الغ بیگ د سلطان ابوسعید کورگان زوی د کابل حکمدارو، د دغه تبر تول مشران یې له ملک سلطان شاه سره یو خای راغونه او ويې وژل، خو د سلطان شاه یوسفزی وراره (احمد) له دې وزې پېچ پاتې شو، تر کلانۍ خلک په لغمان کښې مېشت کړل، خو په حصارک کښې د یوسفزیو او مهمندزیو تر منځ لویه جګړه پېښه شود، چې په نتیجه کښې یې مهمندزیو د ننګرهار سیمې ونیولی او یوسفزیانو د باجور، بونیر او سوات خوا ته مخه کړ، د هغه خای بومي خلک (د لازاک) وتنبېدل، پر شور (پېښور) ته یې پناه یووره او یوسفزیو د شلمانيو مشر چې جلو نومید ووازه او د پېښور د شمال د اشنغر او دوا به پر ټولو څمکو یې قبضه وکړد له ناوګۍ خڅه یې د (باجور) تر اړنه د ونیول. دا مهال د یوسفزیو حکمرانان ملک احمد او ملک ملي وو، دا شیخ آدم مشهور په (ملي) د یوسف زوی د پېښتو له سړینې تبر خڅه دې چې د یوسفزیو د قوم ستر مشر، لارښود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضیلت مشهور سپږي و، ده د (۱۴۱۷ - ۱۴۲۰) پر شاوخوا کښې د شیخ ملي دفتر په نامه د ټولیزو قوانینو، قومي دودونو او د څمکو د ویش په اړه یو کتاب

د کونړ حکمرانان او یوسفزیان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د ۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ (م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تیمور یرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کښې یوې سیمه بیزې کورنۍ حکمرانی کوله چې حکمران یې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پیچ دره کښې مرکز درلود او ګلیوالی افسانو دوی د ذوالقرنین زوزاد ګنل. د دغه کهاله له نوماليو خڅه یوسلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بیا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسیان وو. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړ، باجور، سوات او کشمیر پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلى نومي خاټي همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کښې د د لیکنې (د برلیکونه) پاتې دی تر ده وروسته یې زامن په سوات کښې سره ونبېتل او لویه جګړه یې وکړد.

خو سلطان بهرام لغمان او ننګرهار ونیول او خپل یوه برخه مخالفان یې پېښور ته وشپل، د ده د واکمنی مرکز د سپین غره په لمنه کښې پاپین و تر ورور وروسته یې د هغه د حکمرانی څمکې تر کشمیر پورې هم ونیولی او له کابله تر کمشیره یې پر یو ہېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

د کونړ حکمرانان

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته خلور پېړيو پوري هم خپلې میراثې ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښونه ويشه، په دغو قوانینو کښې د کرهنې، خرد او سېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وبشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنيو د غربیو د زیاتوالی یا لړوالی له کبله نوی وبش کبده، داکتاب د پېښتو د تېرو د نسبو له شرح سره ليکل شوي. تر شيخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمنی کجوحان رانی زی ته ورسپدہ (د ۱۴۹۴ هـ ۹۰۰ م شاوخوا) کجوحان هم یو کتاب ولیکه چې د شيخ ملي د دفتر پایخور یا بشپړونکي ګنډل کړې. په هغه کښې بې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شيخ ملي د وضع کړيو قوانینو سموں او تکمیل راوړی. دېره موده د دغه قوم مشر او واکمن او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته بې په شيخ پتورو کښې له غوریه خپلو سره جګړه وکړه او مات بې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جګړه په لنګرکوت کښې له دلازاك سره وه چې د لازاك ته بې وروستني ماته ورکړه، تر کجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملک سليمان زوي او سلطان ویس سواتی د هغه سیمو حکمرانان وو چې د (۹۲۵ هـ ۹۱۰) پر شاوخوا محلی واکمنان ګنډل کېدل، د شاه منصور یوه لور بې بې مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنګه سلطان علاء الدین سواتی او طاووس خان د بابر له هممهاлиو نومیالیو خخه وو چې ده په خپله دا نومیالی یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجانم زوي او د هندو لمسی (د ۸۰۰ هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجانم زوي (۸۱۰ هـ) شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵ هـ) شاوخوا)

۴- ملک احمد یوسفزی (۸۱۵ هـ) شاوخوا)

د افغانستان لدې تاریخ

- ۵- شیخ آدم ملي د یوسف زوي (د ۸۲۰ هـ) شاوخوا)
- ۶- کجو خان رانی زی (۹۰۰ هـ) شاوخوا)
- ۷- شاه منصور د ملک سليمان زوي (۹۱۰ هـ) شاوخوا)
- ۸- سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰ هـ) شاوخوا)
- ۹- سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰ هـ) شاوخوا)
- ۱۰- طاووس خان (د ۹۱۰ هـ) شاوخوا)

اخو: تاریخ مرصع، تذكرة الابرار و الاشار، تاریخ پشاور، حیات افغانی، نسب نامه افغانه مجله آثار عتیقه هند، د افغانستان کالني، پته- خوانه، د پېښتو ادبیاتو تاریخ ۲ توك، خورشید جهان، صولت افغانی، با برنامه.

خپل به (حریف) بې غښتلی ولپد نو د افغانستان خوا ته بې مخه کړه پر همدهغه کال له جیحونه راپوربوقت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کښې و، ورغني؛ لږ مهال وروسته بې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلویان کړل. خسرو بې د میمنې خوا ته وشاره چې تیموری شهزاده بدیع الزمان میرزا ته بې پناه یووره په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکریانو او دریو خلورو زرو مغولي کورنیو سره بې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق میرزا دالغ بېگ میرزا کوچنۍ زوی و، چې د حکومت چارې بې د شیرم زکه (زکي) نومي په لاس کښې وي، د کابل مشرانو امير محمد یوسف، محمد قاسم بېگ او امير یونس علی دی په سلطانی دیوانخانه کښې ووازه. په همدغو وختو کښې د افغانستان د جنوبی سیمود کندهار او ګرمسيير حکمراني د میر حسن د زوی امير ذوالنون ارغون په کهاله پوري اړه درلوده، دا امير ارغون (چې په بلوخي روایاتو کښې په زنو مشهور دی) د ابوسعید کورگان له نوکرانو خڅه و، چې سلطان حسین بايقدا د غور، غرجستان او زمیندارو پر حکمرانی تاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدرې قبیلې ايل کري او د دغه خدمت په پاداش کښې بې د فراه، غور او کندهار حکومت وموند، پر (۹۰۲ هـ - ۱۴۹۶ مـ) کال بې شهزاده بدیع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره بې په هغه یاغي تابه کښې چې له خپل پلار سلطان حسین بايقدا خنې بې کړي و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ مـ) کال بې هرات ونيو، بدیع الزمان چې پر بلخ بری وموند، ارغون سیستان ونيو، سلطان حسین بايقدا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مر شو، نو د ارغون واک لاضې ده شو له کندهاره بې د شال، بولان او مستنګ (اوسيني بلوچستان) پر ولايت د سند تر غارو پوري، لاس بری وموند، په خپله د هرات په کلا بندی

د هند تیموریان

د ارغونیانو، اوزبکو او صفویانو اغبزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تیموریانو د دورې په پاى کښې، ظهیر الدین محمد بابر د عمر شیخ میرزا زوی او د هرات د پخوانی سلطان ابو سعید کورگان لمسي د (۸۹۹ - ۱۴۹۳ مـ) کال د روزې میاشتې پر پېنځمه د فرغانه په اند جان کښې پر یوولس کلنې پر تخت کښېاست. دا وخت د هرات شهزاده ګان په خپلو مینځو کښې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوي و، بابر د پلار او مور له خوا چنګکیز او تیمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنۍ و، خو بیا بې هم وکړای شول چې پاچه هی وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد میرزا په سمرقند کښې او سلطان محمود میرزا د بدخشان په کندوز کښې حکومت کاوه، له بابر سره بې مخالفت درلود د بابر ورور جهانګیر میرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفینو او د ده نورو رقیبانو د ده ورور له اندجانه ویوست او شیبانی خان (۹۰۵ - ۹۱۶ هـ) د ابراهیم زوی چې د چنګکیز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونيو، له بابر سره وښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري. بابر تر (۹۰۹ - ۱۵۰۲ هـ) پوري له شیبانی سره جنګکړه وکړه او چې

د هند تیموریان

او د شیبانی په جګړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده روسته یې دوو زامنوا شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شیبانی خان سره رونه وکړه. خو چې زکی ووژل شو او د کابل چارې ويچارې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له ګرمیسره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواهه پرشا وشاره؛ کابل یې ونيو او دالغ بیګ لور یې وکړه. با بر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تبر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولار نو با بر کابل ونيو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لبیکر راغونډول پیل کړل او با بر د غزنی خوا ته وووت. د غل吉يو تر کلات پوري پر مخ ولار، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزنی حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموری شہزادگان د شیبانی د ورخ پر ورخ زیاتبدونکي خواک پر ورلاندې د مرغاب پر غاره سره غونډه شول او با بر یې هم وروغوبت با بر چې د سلطان حسین د مرینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خربنې وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولار، د کل باغان په پړاو کښې له نوموريو شہزادگانو سره یو خای شو (د ۹۱۲ هـ خلورمه خور - جمادی الآخری - ۱۵۰۶ م) دا چې شیبانی جنګک ته را ور سپد، نو با بر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات وریېښ شول، خکه چې د ده تر شا د کابل خینو مشرانو د با بر تره جان میرزا په پاچهې، مثلی و، خو چې با بر کابل ته را ور سپد تره یې کندهار او سیستان ته وتنبتد، دا مهال شیبانی پر بدخشان یرغل وکړ او د با بر کشر ورور ناصر میرزا یې د کابل خوا ته وشاره.

د افغانستان لند تاریخ

با بر په افغانستان کښې تر چنګیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغانی قبایلو سره ونبت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیانی ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلی د غزنی د جنوب ختیز غل吉يو قبایلو په چور او چپاو تلافی کړل (۹۱۳ هـ). په همدغه کال چې شیبانی خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته ګرمیسره ورسپد، نو با بر له کابله ور وووت او د کندهار په خالیشک نومي خای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغونی سره جګړه وکړه، د خپل دوه زریز لبیکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتنبتدل، با بر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خود ارغون زامن چې شیبانی ته یې پناه وړې وه د شیبانی په ملاتړ یې بېرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاره، شیبانی کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بېرته خراسان ته ولار (۹۱۳ هـ).

وراندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیئ ته وتنبتد، په ننګهار کښې یې د علی شبکور سیستانی، محمد علی شیبانی، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهې بیرغ پورته کړ، با بر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړ او له خپلو دریو خلورو زرو تنو لبیکرو سره په ننګهار کښې وجنګید، عبدالرزاق یې ووژا او هم یې زیږ راعی چې په بدخشان کښې یې له با بر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یوور، دا مهال چې با بر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموری شہزاد ګانو حکومت د شیبانی په لاس ړنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پوری لاس ته ورغني، خکه پر (۹۱۶ هـ - ۱۵۱۰ م) کال صفوی پاچا شاه

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یړغل چې د ۹۲۵ هـ) کال په پاک کښې یې وکړه تر اټک پورې ټووت چې بېرته را وکړخېد نو په لاره کښې یې د حضر خیل قبیلې چور کړي، په ذربیم یړغل (۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م) د پنجاب تر سیالکویه پر منځ ولار، سید پور یې وران او خلک یې فتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیگ ارغون چې له سنده پر کندهار یړغل کاوه، نو خکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیگ سره یې روغه وکړه بېرته کابل ته ستون شو (د ۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیگ یې د شال خواهه پر شا وشاره د (۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتې بر ۱۲ یې د کندهار بشاره روغه ونیو او شهزاده کامران یې د هغه خای حکمران وټاکه.

د بابر خلورم خل تګ پر (۹۳۰ هـ - ۱۵۲۲ م) کال تر لاهور او سیالکویه پورې او په پېنځم خل تګ یې (د ۹۳۲ هـ رجب پر ۸) د پانی پت په جګړه کښې سلطان ابراهیم لوډی ووازه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵ م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کښېناست، همدا مهال د پېښور، کوهات او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوخو لویو قبیلو د سند سیمه د غازی خان تر ډهري او د پنجاب تر جنوبه ونیو.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي خڅه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزنی او ګردېز حکمران (۹۳۲ هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲۶ م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵ هـ) کال هند ته ولار، سلطان سعدي خان کاشغری پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوي هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمرانی سليمان میرزا ته وسپارله. کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارله شو، ده پر

اسمعیل مروته لار او شیبانی یې هلتہ کلابند کړ، شیبانی د برات میاشتې پر ۲۶ له پېنځلو زرو تنو سره پر صفويانو یړغل وکړ، په دې جګړه کښې لس زره او زیک په خپله له شیبانی سره ووژل شول او شاه اسماعیل د ۹۱۷ هـ (۱۵۱۱ م) کال پر پسرلی تر آمو پرمخ ولار او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفويانو په جګړه کښې د بابر لوی رقیب شیبانی خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ خڅه پر ماوراء النهر یړغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولی بشارونه بېرته له لاسه ووټل او ناکامه کابل ته راوګرخېد بابر چې په ماوراء النهر کښې له ډېر وغښتلیو او ګلکو رقیبانو سره مخامخېد نو خکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه راوه او وې غونښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړنی کارونه یې په کابل کښې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹ م) یې پر هند خپل لومړی یړغل پیل کړ، د سند د نیلاپ له ګودره د پنجاب تر بهره پورې ورسپد، هغه سیمې یې حسن بیگ اتكه ته وسپارلي او د کھکران پر ولايت او د پرھاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولايت یې محمد علي ته وسپاره بېرته کابل ته راغی او په لاره کښې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېري قبیلې د خان پر خوا کړي د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسپله یې وکړای شول د سبکتګین په خپر (چې د محمود مور یې د زابل له پېښتو خڅه کړي وه) د پېښتو زرو او ننګیالي قبایل د خان پلوي کړي او د هغه په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، خکه چې یوسفزیان د خپر او سند تر منځ په ارته سیمه کښې پراته و نو دا ناشونی برپښد چې د دوى له مرستې پرته دې خوک له کابله د سند اخوا هند ته واوري.

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندي کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي بې خپل موروثي ملك گانه او سلطان ابراهيم لودي. چې د ناوري اداري او ناپوهی له امله بې افغانی قوت تیت کړي و او نتيجه بې د پاني پت په جګړه کښې د باړ په مقابل کښې ولیده، نو خکه دا مهال یو نابغه هوښيار پښتون فرید خان مشهور په "شپرشاه" په هند کښې د سوری له تبره منخته را وoot، ده په هند کښې افغانی تیت خواکونه سره راټول او د افغانی برم نغری بې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالی وروسته بې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهي مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د ۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰ م پر رجب) همایون د سند عمر کوت ته ورسید او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسيز او سیستان له لاري هرات او مشهد ته ولاړ، صفوی دربار ته بې پناه یووره. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کښې پناه واخیسته، ترڅه مودي وروسته میرزا کامران له کابله هڅه وکړه او په نارین کښې بې د هغه خای له حکمران سليمان میرزا سره چګړه وکړه، هغه بې په زرو د خان تابع کړ او تر هغه وروسته بې پر کندهار یړغل وکړ، کندهار بې د هندال میرزا له لاسه ويست او میرزا عسکري ته بې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوي شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کښې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شو، ده تر هېږي جګړي وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال بې په اندراب کې له سليمان میرزا سره وکړه تول بدخسان بې له خپل هېواد سره یو خای کړ، له بدخسانه تر کندهاره او له کابله د سند تر سینده بې حکم کاوه چې د حکومت مرکز بې کابل و خو همایون هم له صفوی دریاره مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

(۹۳۰ هـ) تر (۱۵۲۳ م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډېرليک ډیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴۶ م) پوري بې بشپړ کړل د افغانستان په تاریخ کښې باړ یو نومیالی، زرور، خونږي، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخسان، کابل او کندهار بې تر ډهلي پوري پر یو لوی هپواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وايه او خو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ - ۱۵۲۰ م) کال پر خلورمه خور - جمادی الشانی په اګره کښې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په باړ باغ کښې بنځ شو. د ده هدیره پر (۱۰۵۶ هـ - ۱۶۴۶ م) شاهجهان جوړه کړه چې تراوسه په کابل کښې مشهوره ده (وکورئ ۶۵ او ۶۶ نومره عکس) تر هغه وروسته بې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کښېناست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان بې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانی سیمه وبلله او بدخسان بې د باړ د جان میرزا زوی میرزا سليمان (د باړ تره) ته وسپارله؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۲۵ م) کال په شاوخوا کښې صفوی سام میرزا له هراته پر کندهار یړغل وکړ او د کندهار بنار بې د میرزا کامران د حکمران له لاسه ويست، هغه وو چې کامران له لاهوره کندهار ته راغۍ، سام میرزا بې مات او کندهار بې خواجه کلان بېگ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کښې په خپله صفوی شاه طهماسب کندهارن بیا له خواجه کلان خڅه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته بې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسب ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغۍ او کندهار بې ونيو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳۶ م).

خو همایون په هندوستان کښې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا خکه چې باړ د لوديانو شهنشاهي برباد کړي او په هند کښې بې د افغانی تاریخ عظمت ته صدمه رسولی ود، له دې کبله

د هند تیموریان

۱۵۴۴م) کال له دېرشو ززو تو سره د هرات له لاری د هلمند غاری ته راورسید او په بست کښې پې د کامران حکمرانان شاهم على او میر خلچ کلاند کړل او دېر ژر پې کندهار تر شپړو میاشتو کلاندی وروسته پر ۹۵۲ه) کاز له میرزا عسکري څخه ونیو، له هغه تړون سره سم چې له صفوی پاچا سره پې کړې و، هغه بنار پې شهراده مراد صفوی ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همايون هغه بنار بېرم خان ته وسپاره، صفوی لبکریان پې ببرته رخصت او په خپله پې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان وزنه تسلیم شول اود (۹۵۳ه - ۱۵۴۶م) کال په روژه کښې کابل هم د همايون لاس ته ورغني، کامران غزنی ته وتنبتد او له هغه خایه پې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

هامايون پر همدغه کال سليمان میرزا د هندوکوش له شمالی ولاياتو څخه ماوراء النهر ته وشاره او هغه ولايتوه پې هم د خان کړل، بیا همايون په ډېر تلووا له شمالی سیمو څخه راغي او د ۹۵۴ه - ۱۵۴۷م) کال پر لوړۍ خور (ربيع الاول) پې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتنبتد او کابل د همايون لاس ته ورغني.

هدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همايون پې له خنده په تالقان کښې هغه تسلیمېدو ته او کړ او د کولاب ولايت ته پې واستاوه، میرزا ابراهيم پې په هغه ولايت کښې پرپنسو په خپله کابل ته راغي (۹۵۴ه - ۱۵۴۷م). خو کامران په کولاب کښې یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په مرسته پې بدخشان ونیو، خکه نو همايون درېیم خل د هندوکوش شمالی سیمو ته ولار او د هغه سیمو تر نیولو وروسته پې د دختلان او کولاب سیمې میرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا پې میرزا سليمان او ابراهيم، کندز، اشکمش او نارین پې میرزا هندال ته ورکړل

د افغانستان لندو تاریخ

او په خپله کابل ته راغي (د ۹۵۵ه - ۱۵۴۸م) کال د روژې دویمه ورځ، د همايون څلورم تګ بلخ ته د پیر محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وګرځید (۹۵۶ه - ۱۵۴۹م)، پر (۹۵۷ه) کال چې کامران بیا په شمالی ولايوت کښې لې خه څواکمن شو همايون پېنځم خل هغې خوا ته ولار، خو د غورښد په جګړه کښې مات او کامران بیا کابل ونیو، خو همايون په ژر لبکر راټول او په شتر ګرام کښې پې له کامران سره جګړه وکړه، کامران لغمان ته وتنبتد، همايون کابل ونیو او میرزا عسکري پې چې په دغه جنګ کښې نیول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه خایه عربستان ته ولار او هلتله مړ شو (۹۶۵ه). خو کامران بیا د پېښتو مهمندو او خليل قبیلو لبکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا پې محاصره کړه، خو همايون هغه په یوډ جګړه کښې له خېږه پېښور ته وشاره او بیا پر (۹۵۸ه - ۱۵۵۱م) کال په چېرهار کښې د دغو دوو ورونو تر منځ جګړه پېښه شو، میرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتنبتد، مګر سلطان آدم کهکر هغه ونیو او پر (۹۶۰ه - ۱۵۵۲م) کال پې همايون ته وسپاره همايون هغه په پې رحمي ړوند کړ.

دا مهال چې د بابر کړول په افغانستان کښې په خپله منځو کښې سره اخته وو او همايون څېل ورونه له منځه ایستل نو د افغانستان خاوره په وینو لړلې ود، په هند کښې شیر شاه سوری د مدنیت، نظم، ودانی او جهانداری ګټور بنستونه کښېښوول، خو دا مدنیت پال شهنشاده (۹۵۲ه - ۱۵۴۵م) کال د لوړۍ خور - ربیع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په یوډ ناوره اوږد پېښه کښې شهید شو، کهاله پې ونه شو کړای د د په خبر د افغانی پرتم نغری تود وساتي. افغانی مشرانو چې پوه لارښود پې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وګورئ ۶۷- شکل)

دېمن په لاس ووژل شو.

تر هغه دروسته ابوالمعالي ترمذی د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال په شاوخوا کښي د اکبر له درباره کابل ته راوتبتد، د محمد حکيم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له خینو نورو اميرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سليمان خخه مرسته وغوبنټه، میرزا د غوريند له پله سره د ابوالمعالي او د کابل له لښکر سره مخامنځ شو، ابوالمعالي یې ووازه او د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال د روزې پر ۱۷ یې کابل ونيو سليمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکيم او میرزا سلطان اميد على ته پېښوو، په خپله بدخشان ته ولار، محمد حکيم د اکبری دربار په ملاتړ له کابله د سند تر سینده او له کندها، د هندوکوش تر سلسلې پوري خپلواک حکمران شو او د میرزا سليمان نفوذ له منځه ولار (۹۷۲ هـ - ۱۵۶۴ م) محمد حکيم چې په کابل کښي غښتلى شو، نو د خپل ماما فريدون په لمسانه یې له پېښوو پر لاھور يرغل وکړ، خو پر (۹۷۴ هـ - ۱۵۶۶ م) کال اکبر شاه له اګرې خخه لاھور ته راغي او محمد حکيم یې بېرته پېښوو ته پر شا وشاره، میرزا سليمان د محمد حکيم په غياب کښي له بدخشانه راغي، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکيم د راتګ خبر یې واورد کابل یې پېښوو، بدخشان ته ولار او له هغه خایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهيم میرزا د زوي له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښي غښتلى شوی و، د کابل له لاري هند ته وتنبتد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ هـ - ۱۵۷۵ م) خو سليمان له هنده د بيت الله د زيارت په پلمه ايران ته ولار او له هغه خایه کندهار او کابل ته راغي پر (۹۸۷ هـ - ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکيم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي يرغل وکړ ؟ شاهرخ ورسه روغه وکړه له تالقانه تر هندوکوشه یې سليمان ته

له دي خوا همایون خان د ورونيو له جنجاله وزگار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکيم یې په کابل کښي حکمران پېښوو او په خپله د (۹۶۲ هـ) کال د صفرې پر مياشت د پېښوو له لاري د هند نیولو په تکل وحوځبد، د (۹۶۲ هـ) کال د روزې په سر کښي د ډهلي پر تخت کښنې است او د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر پېنځمه په ډهلي کښي مړ شو. (وګورئ ۶۸ نومره عکس).

د ده پر خاي یې ديارلس کلن زوي جلال الدين محمد اکبر د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د دويمي خور (ربيع الثاني) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاھور کښي پاچا شو، همدا چې د همایون د مړينې خبر کابل ته ورسپد، میرزا سليمان او زوي یې محمد ابراهيم کابل ته راغلل او محمد حکيم یې د کابل په بغار کښي خلور مياشتې کلا بند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راورسپد سليمان پرته له دي چې کابل بغار ونيسي، بېرته بدخشان ته ولار (۹۶۳ هـ) او د کابل د چارو واګي د شهزاده محمد حکيم مور "مېرمن ماه چوچک" په لاس کښي ونيول، دغه مهال ټول چارواکي په شخرو اخته وو، چې پر (۹۷۰ هـ - ۱۵۶۲ م) کال د اکبر له درباره منعم خان خانان کابل ته وکمارل شو، دي د جلال اباد په چهار باغ کښي د کابل له لښکر سره مخامنځ شو ماته یې وکړه او هند ته وتنبتد، خنګه چې همایون کندهار د کلات غلغجي شاه محمد ته سپارلى و، نو خکه صفوی شاه طهماسب یو لښکر د شاه اسمعيل صفوی د لمسي سلطان حسين میرزا په مشری، کندهار ته راوځخواوه او پر (۹۶۱ هـ) کال یې د کندهار بغار له شاه محمد خخه ونيو، همدارنګه پر (۹۶۷ هـ - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سليمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راويوست او د ګازران پر چينه یې د پير محمد خان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شو او زوي یې محمد ابراهيم د

کبپی و چې له اکبری هپواده بېل شوی و، حکمه نو پر (۹۹۹ هـ - ۱۵۹۰ م) کال خان خانان د بلوجستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلی شاه بیگ خان دا بنار بیا د اکبری هپواد یوډه برخه کړه (۱۰۰۳ هـ - ۱۵۹۴ م). دی د اکبر د دورې تر پایه د کندهار حکمران و، پر (۱۰۱۱ هـ - ۱۶۰۲ م) کال یې د بدخشان شاهرخ زوی میرزا حسن چې پر کندهار یې یرغل کړی و، غورته پر شا وشاره پر (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م) کال د هند شاهنشاه جلال الدین محمد اکبر له دنيا ولار. (وګورئ ۶۹ نومره عکس).

د جلال الدین اکبر له مرینې وروسته یې زوی نورالدین جهانگیر پر خای کښېنناست، دا وخت د هرات صفوی حکمران حسین شاملو د سیستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خوشاه بیگ خان په کلا کښې بندی کړ پښې یې ټینګې کړی جهانگیر هم له هنده ملاتې لښکر را واستاوه او صفوی لښکر ناکام وتبتدې. د کندهار، سند او ملتان حکمرانی د جهانگیر له درباره غازی خان ته ورکړ شو (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م).

جهانگیر پر (۱۰۱۵ هـ - ۱۶۰۶ م) کال کابل ته لار په دغه بنار کښې یې شاه بیگ خان د افغانستان د شمالی سیمو حکمران وتاکه او تر پښو کالو وروسته پر (۱۰۲۰ هـ - ۱۶۱۱ م) کال چې روښانی احداد پر کابل یرغل وکړ، نو جهانگیر د شاه بیگ خان پر خای قلیج خان د کابل په حکمرانی وکماره (له اکبر او جهانگیر سره د روښانیانو د جګړو تفصیل دي د روښانیانو په فصل کښې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوی او بابری پاچهانو د جګړي ډګر و، اوس نو د جهانگیر لاس ته ورغلی و، خو پر (۱۰۳۱ هـ - ۱۶۲۱ م) کال بیا شاه عباس صفوی ونیو، سره له دې چې جهانگیر پر (۱۰۳۵ هـ - ۱۶۲۵ م) کال کابل ته خپل دویم سفر وکړ، خوبۍ یې ونه مند چې کندهار ته لښکر وباسی، حکمه

پربنبو او په خپله یې په بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸ هـ). تردې روغې وروسته شهزاده محمد حکیم له کابله د پېښور او لاھور خوا ته لښکر ویوست او دا بنار یې کلابند کړ، خود (۹۸۹ هـ - ۱۵۸۱ م) کال په محمره اکبر دی د لاھور له شاوخوا پر شا وشاره او په خپل ورور پسې تر کابله ولاړ، دا د ده لوړۍ سفر و، خو کابل او زابلستان یې بېرته محمد حکیم ته وسپارل او د (۹۸۹ هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه خایه هندوستان ته وګرځد. خو په بدخشان کښې د میرزا سلیمان او شاهرخ اختلاف ورک نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله او زبک ګتې واخیسته دواړه یې کابل ته پر شا وشپل او بدخشان یې د هندوکوش تر لوړ، پورې له بلخ سره یو خای کړ.

شهرزاده محمد حکیم د (۹۹۳ هـ - ۱۵۸۵ م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کښې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتني له پاره کنورمان سنګه له نوي خواک سره راواستاوه او زین خان کوکه یې د دغه خای حکمران وتاکه، کابل مستقیماً د اکبری هپواد برخه شو (۹۹۵ هـ - ۱۵۸۶ م) د اکبر لښکرې د سوات او باجور په سیمو کښې د پښتنو له توریالیو قبیلو سره ونیستې او په خپله اکبر هم پر (۹۹۷ هـ - ۱۵۸۸ م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ده دویم سفر و، په کابل کښې یې تر یوې میاشتې ټېږدو وروسته د کابل حکمرانی کابلی قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وګرځد، خود د روښانی حکمدارانو او د بازید له زوی جلال الدین سره یې د افغانستان په جګړه کښې خلوبښت زره شاهی سپاره او د اکبری دربار مهم غږي راجه پېږيل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزنې د روښانیانو لاس ته ورغی چې تفصیل به یې د روښانیانو تر سرلیک لاندې راشی. لکه د مخه چې مو لیکل کندهار بنارد صفوی شهزادګانو په لاس

د سیمو له غتیو مشرانو څخه و، چې زوی یې شپرخان ترین د صفوی او د ډهلي د تیموری حکومتو تر منځ خپلواک او سید، پر (۱۰۴۱ هـ - ۱۶۳۱ م) کال یې د سیوستان د نیولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوی حکمران علي مردان پر پښین یرغل وکړ او شپرخان د دوکې او چیتاپی کلا وته پناه یوره، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لبکر راواستاوه، صفوی حکمران علی مردان خان تسلیم او کندهار یې د شاهجهان لبکر ته وسپاره، د کندهار محلی مشران ملک محدود او کامران (په همدغه کتاب کښې — د ابدالیانو شرح وګورئ) د شاهجهان له درباره رسمي د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لبکر د هلمند تر غاړو، زمینداور، بست او ګرشک پورې سیمې ونیوې (د ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۳۸ م) کال درپمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹ هـ) پر محروم شاهجهان کابل ته خپل لوړۍ سفر وکړ او د یوسفزیو غورځنګ د مخنيوي له پاره یې چې په نوبنار او پېښور کښې یې د شاهجهان غټه حکمرانان وزلي وو، علي مردان خان وګماره (۱۰۵۰ هـ) او سعید خان یې په کابل او قلیچ خان یې په کندهار کښې مقرر کړل نیم افغانستان یې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تیموری دولت برخه کړه، پښتنه ملک او دل او ملک حمزه چې په هلمند او سیستان کښې یې خپلواکی ساتله (۱۰۴۹ هـ) کال پر برات یې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لبکر سره جګړه وکړه، خومات شول او له منځه ولارل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوی حملو د مخنيوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنځسو زرو سپرو سره وګماره او بیا خنګه چې د کندهار صفوی قواو او د هندوکوش د شمالی ولاياتو حکم ان نذر محمد خان کابل ګوابنه، نو خکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنځسو زرو سپرو، لسو زرو پلیو او درنې توپخانې سره راوځوځل، دی

په خواجه ابوالحسن د کابل او بنګښ له سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولار (۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د صفر پر ۲۸ د یکشنبې په ورځ په لاہور کښې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر خای یې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښې ناست، چې په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور شو. د بايزيد روښان د کھاله جنګونه چې په تبرا، پېښور، کابل، غزنی او بنګښ کښې د همایون او اکبر له مهاله پیل شوی وو، د شاهجهان د پاچاهی تر مهاله ونه درېدل، خکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کښې له سختو مقابلو سره مخامنځ وو (شرح به یې د روښانیانو تر سرلیک لاندې راشی) جهانګیر چې له دنیا ولار د افغانستان حکمران ظفر خان له روښانی احداد سره په جګړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرست غنیمت وګانه او د بامیان د ضحاک پر کلا په یې یرغل وکړ د افغانستان د شمالی ولاياتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل یې په خونږيو جګړو دری میاشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابوالحسن او مومند لبکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د ذیعقدې میاشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پرشا شو او کابل د لبکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د محرمې میاشت) د دغه کال په پای کښې د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټک له غاړو بیاتر کابل پورې پښتنه قبایل له خان سره یو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور یې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسماعیل خان پورته شوی خلک سره تیت کړل او پېښور یې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې میاشت). په اکبری عصر کښې حسن خان ترین د اوسيني بلوچستان د پښين

په خپله هم د ۱۰۵۶هـ کابل پر دویمه خور کابل ته را اور سپد او بې خنډه بې د پروان او هندوکوش د درو نه لاري پر شمالی ولاياتو یرغل وکړ، تول بدخشان بې تر بلخ پوري ونيو او د ډهلي د تیموری هبواو وبش بې تر آمو سینده ورساوه، خواص خان بې د کندھار په صوبه داري وټاکه، خواجه عبدالرحمن بې په بدخشان، سعادت خان بې په ترمذ، اسدالله بې په زمينداور او ذوالفار خان بې په کابل کښې وګمارل په خپله پېښو او لاہور ته ولار، خود نذر محمد خان زوي عبدالعزيز خان د توران والي پر ۱۰۵۷هـ ۱۶۴۷م) کابل بيا پر بلخ یرغل وکړ د ده حملې د هندوکوش تر کلاو پوري ورسپدلي، خکه نو شاه جهان کابل ته دريم سفر وکړ، شهزاده اورنگ زيب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالی سيمو کښې د او زیکو د حملو د مخنيوي له پاره تر بلخ، اندخدو او ميمني پوري پر منځ ولار، خنګه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته ود، خکه نو شاهجهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولار (د ۱۰۵۷هـ - ۱۶۴۷م کال د رجب میاشت). صفويانو کندھار هېرنه کړ او پر (۱۰۵۸هـ) کال بې لومړي د کندھار بشار د غونبستلو په اړه د دوستي له لاري یو ليک شاهجهان ته واستاوه او ترهغه وروسته په خپله شاه عباس ثانی له لوی لښکر راو پنځو باليمز توبو سره له اصفهانه را وووت پر کندھار بې یرغل وکړ او دا بشار بې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلاند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنگزیب له اویا زریز لښکر سره له لاہور او کابل خڅه کندھار ته متوجه شو، خو صفوی پاچا تر خونپیو جګړو وزوسته کندھار ونيو او محراب خان بې له لسو زرو سپرو سره هلته پېښو، په خپله دې هرات ته ولار، شهزاده اورنگزیب د ۱۰۵۹هـ - ۱۶۴۹م) کال پر درېښه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندھار کښې کلاند کړ او په خپله شاهجهان هم خلورم

خل کابل ته لار خودا چې خه کار بې و نه کړای شو نو اورنگزیب ته بې د کندھار د خلور میاشتنی کلابندی د پېښو او لاہور ته د تګ امر وکړ دود کاله وروسته شاه جهان کابل ته پېنځم سفر وکړ او شهززاده اورنگ زیب بې له پنځوسو زرو سپرو او پليو، شلو کلانترونکيو توبو، شلو منځنيو توبو او لسو مستوجنگي پیلانو سره کندھار ته واستاوه، سعد الله خان بې هم له نور لښکر سره د شهززاده ملات په توګه وګماره، دغه پیاوړی خواک چې کندھار بې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پوري بې هېڅ ونه شو کړای او بې نتيجې کابل او لاہور ته ولار (۱۰۶۱هـ - ۱۶۵۰م د روزی میاشت) بل کال بیا شاه جهان يو لوی لښکر د شهززاده دارا شکوه په مشری د کندھار درېښ وار کلا بندی، له پاره راو استاوه چې په دغه لښکر کې يو سل او پنځوس زره سپاره، خلور پنځوس غټه او کوچني توبونه، يو سل اویا جنګي پیلان او د توب دېرش زره ګولی وي، د کندھار کرور حکمران محراب خان بیا خان پینځ او د کندھار کلا بې پېنځه میاشتې وساتله شاه جهان بې له دې چې کندھار ونیسي دريم وار هم ناکام هند ته ولار، په دې توګه یوازی کابل او غزنې د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغه د ساتې له پاره بې بهادر خان افغان وګماره، کندھار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالی ولايات له میمنې او اندر خود خڅه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پوري د توران په حکمدارانو پوري چې د نذر محمد خان او لاده ود اړه درلو ده. شاهجهان چې پر (۱۰۶۸هـ - ۱۶۵۷م) کال د خپل زوي او رنگزیب له خوا بندی شو او پر خای بې اورنگزیب د ډهلي پر تخت کېښناست، نو اورنگزیب مهابت خان د کابل حکمران، شمشیرخان د غزنې حاکم او سعید خان د افغانی کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه (وګورۍ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

د عالمگیر عصر د افغانستان په تاریخ کښې له شوره ډکه دوره ود چې د هیواد سیمې له اټک خڅه تر کابله د ډهلي دربار د لبکرو او افغانانو تر منځ د جګرو ډګرو.

لومړۍ د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاک او سلطان محمود ګدون په مشري، پر پکهلى یرغل وکړ، عالمگیر پر (۱۰۷۷هـ - ۱۶۶۶هـ) د اټک پوځدار کامل خان ته د هغوي مخنيوي وسپاره، خو (۱۰۷۹هـ - ۱۶۶۸هـ) کال په شاوخوا کښې ایمل خان مومند (چې د ایمل شاه په نامه یې سکه و هله) په خیبر کښې د نومیالی پېشتون او د پېشتو نامتو شاعر "خوشحال خان ختیک" په ملکرتيما د عالمگیر د قوا پر خلاف ډېري جګړې وکړې) عالمگیر په خپله د دوی د مخنيوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کښې کي پروت و شهززاده محمد اعظم په کابل کښې و، آغر خان له پېشتو سره خونږي جګړې وکړې، تر هېڅي چې عالمگیر د تهترې، دوا به، نوبنار، ګنداب او خاپس تر پېنځو جګرو او تقریباً د داورو خواو د یو لک تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسې، نو له دې او بډې جګړې خڅه یې زړه تنګ شو ډهلي ته ولار (۱۰۸۱هـ) خو ایمل خان په لغمان کښې له آغر خان سره خورا لویه خونږي جګړه وکړه، پر (۱۱۰۱هـ - ۱۶۰۹هـ) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمگیر د دورې په پاي کښې شهززاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کښې واکمن و، چې پر (۱۱۱۴هـ - ۱۷۰۲هـ) کال یې د افغانی قبایلو یو غټه مشر پر دل خان چې له خپل لبکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لاري د بنديدو او بلوا له وېري وواژه.

عالمگیر چې پر (۱۱۱۸هـ - ۱۷۰۶هـ) کال مر شو معظم له کابله لاهور ته ولار او د پاچهۍ بېرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابرې دورې په پاي

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزنې حکمرانان وو او کندهار تر پیشین، مستنګ او ډېره جاتو پوري د هوتكی پاچاهانو په لاس کښې و، خو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸هـ) کال نادر افشار د با بر د پاچهۍ کبله تر (۲۴۰)

کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کښې د ډهلي د امپراتوري، د ایران د صفویانو او د ماوراء النهر د توراني پاچاهانو د دريو لوبيو خواکو د مخامخېدو او یو خای کبدو نقطه ود، ځکه یې. د پاچاهانو له مدニت روزلو او صنعت او ادب پاللو خڅه ګتې وانه خیسته. دو ډیمې پېړې له بهرنېيو یرغلګرو سره د کورنېو آزادی غوښتونکیو په سختو جګرو وران شو په دې توګه پرته له جګړې وینې تويدنې او جاسوسې د با بری مدニت له ودانیو کومه نځښه ونه لیدل شو.

په افغانستان کښې د بهرنېيانو د دغو دوو ډیمو پېړېو د ورانیو منظره ډېره درد وونکي ده او هغه خه چې د چنګیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدニت، صنعت او ادب آثار ېي منځته راړۍ وو هغه په دې موده کښې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلوا او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا بنې بشکارندويه ده چې دو ډیمې پېړې د دريوو مدهشو قوتو سره وجنګبد او پر دې قوتونه ېې پېړې نه بشوول چې د دوی پر هیواد په خوبنې او آرامې واکمنې وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموری پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوی پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کښې سکه و هله، خو افغانی قومونه چې له دريو خواو خڅه تهدید بدله ځکه نو په دوی کښې د مقاومت روح او دا. تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پېشتو ادبیات نضج او پوخوالی ته ورسپدل، د آزادی او خپلواکۍ غوښتلوا لار

منه غوري، (۱۳، ۸۷۵) سپاره او (۲۷، ۲۶۰) پلي، دولتي عايدات وو.
 لاهوري عبدالحميد د شاه جهان په وخت د بابر د اولادي د هبوا
 له ۲۲ صوبو خخه د افغانستان خلور صوبې او د هغوي دولتي عايدات
 داسي شمېرلي دي: کابل شپارس کروهه دام، کندھار شپې کروهه دام، بلخ اته
 کروهه دام، بدخشان خلور کروهه دام (هر پښخه دامه له "۲" آنوسره برابر دي).
 د ابو الفضل په وينا هره صوبه پر خو سرکارو، بنارو، کلاو او تابو
 وېشل کېده، صوبه دار ملكي او نظامي امر و، چې تر دوو لسو کروهه دامه
 پوري پې تتخا رسیده. د صوبه دار تر امر لاندي یو کومکي (موقعي نظامي
 امر)، تعينات (دایمي نظامي امر)، پوخدار (د لوی نظامي افسر مرستيال)
 تانه دار او کووال په مهمو مرکزو کښې د هبوا د بنارو، لارو او نظامي
 کلاو عامه امنيت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه
 امير او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به پې تیول اروایه، په هره صوبه
 او بنار کښې مامور محاسبه او د مالي چارو ديوان و، د شرعی محکمو او
 عدليه چاري هم قاضي اداره کولي، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو
 خانګړي عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تتخا او
 لوازم پې تهيه کول واقعه نويں د استخبار او جاسوسی چاري اداره کولي،
 چې په هر خاي کښې پې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د
 ډهلي د بابر د اولادي په دريار کښې د نظام او نظمات په نامه هم فوق العاده
 تنظيمه ريسان په موقعي توګه د خينو مهمو چارو له پاره تاکل کېدل، د
 دغه تولو دولتي کار کونکيو رتبې او تنخاوي دا ډول وي: لومړي لس زري
 (ده هزارى) چې (۷۰۰) اسان، دوه سوه پيلان، دوه سوه بار وړونکي خاروي
 او (۳۲۰) ګاهي پې تر امر لاندي وي پرمياشت پې تر (۶۰) زرو روپيو تنخا
 اخیستله.

خوبیونکيو لکه پیر روبنان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډبر
 ارزښتمن آثار ولیکل، د همدي دورې یوه خانګړتیا دا هم ده چې په پښتو
 ادبیاتو کښې د هند د پردیو بابری پاچاھانو د واکمنی په مقابل کښې یوراز
 سخته کرکه او تفر پیدا شو.

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو ملكي او لښکري
 تشکیلات د هند د لوديانو او سوريانو غوندي وو، د مستر سمت او دولاټوز
 په وينا شپر شاهي مدنۍ بنستونه پې ارت کړل، افغانستان پې پر خلورو
 صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې خخه کابل صوبې د با بر د شاهنشاهي
 له پیله بینا د نادرشاه افشار تر فتح پوري په ډهلي اړه درلوده خو دويمه
 صوبه کندھار کله په ډهلي او کله د ايران په صفویه اړه درلودلي وه، دریمه
 صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلنیو خپلوانو تر
 منځ د شخړو خای و، خلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په با بری کهاله اړه
 درلوده او کله پې د توران په پاچاھانو پوري. د کابل صوبې د با بر په وخت
 کښې د ده په وينا شل محله درلوده او عايدات پې شل لکه شاهرخی وي
 چې له یو کروهه اته ويشت لکه دام سره برابري وي، همدا صوبه د ابو الفضل
 په وينا له پامير، ګلګلت، سوات، بونپر او باجور خخه تر کندھار او زابلستان
 پوري غڅبدلي وه او په اکبری عصر کښې پر دوه سر کاره (کابل او کندھار)
 وېشل شوي ود، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۴۶۵، ۴۶۵) دام نغدي،
 (۱۷۸، ۱۳۷) دام ماليه، (۱۸۷، ۲۸) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله
 کابل بنار (۴۱۰، ۴۱۰، ۷۵۸) دام نغد عايدات درلوده.

خو د کندھار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان د کليو
 مجموعه، (۴۵، ۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوخي آسان
 او (۳، ۷۵۲، ۹۷۷) خروارد غله، (۴۲۰) منه وريجي، دوه خروارد اوړه، (۴۰)

دا رتبې له لس زری (ده هزاری) خخه تر لس باشي (ده باشی) پوري (۶۶) رتبو ته رسپدلې او هر منصب له کښتنی خوا له پېنځه زری خخه د تتخاوه له حیله درې مرتبې درلودلې مثلاً لوړۍ پېنځه زری او دویم دريم پېنځه زری.

د ډهلي د تیموری دورې له پاتيو ودانیو خخه په افغانستان کښې: یو د کندهار د اوسني بنار لوپدیغ خوا ته د سریوزې په غره کښې د چهل زینې دالان دی چې د هغه د لیکنې له مخي د هغه خای ودانی پر (۹۳۰هـ) کال میرزا کامران، میرزا عسکري او میرزا هندال، پیل کړي او پر (۹۵۳هـ) کال یې پای ته رسولې تر هغنو ورسته یوه اکبری منصبدار میر کلا (چې د ابو الفضل په وينا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوره کړي وه)، استالف باع، د بابر د مزار مرمرین مسجد او د مېملي باع (کابل ختیزې خوا ته په ۱۰۵هـ کال ودان شوي) د شاه جهان له ودانیو خخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانګيري تزگ په وينا میرزا کامران ترمیم کړي او د بالا حصار ودانی د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانګير په امر ودانې شوي، خو د کندهار بنار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادر شاه وران کړ له پخوانی زمانې موجود و، د عبدالمجيد په وينا شاجهان هغه د اته لکو روپیو په لګښت ترمیم کړ د کابل شمالی خوا ته د پروان کلا (اوسمى جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همایون ودانه کړه چې د ده د لینکر مرکز و.

د ډهلي د تیموری پاچهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په ويناد اکبر په عصر کښې کابل یوله هغنو خلورو صوبو خخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېدنه، په خلورو وارو صوبو کښې د ډهلي د تیموری یا د صفوی پاچهانو خخه و.

له خوا د سپینو زرو او مسو سکي و هل کېدي، د جهانګير پر مهال په کندهار کښي مسي سکي و هل شوي دي چې د لمريز کال د میاشتو په دول شکل لري، همدا شان جهانګير د خپلې پاچاهي پر ۱۴ م کال په کندهار کښي د سپینو زرو پر روبي سکه ووهله چې دا بیت پري ليکل شوي و ((ز جهانګير بن اکبر شاه سکه قندهار شد دلخواه))

په افغانستان کښي د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبی نومیالي دا دي:

ابتری بدخشی (شاعر)، ابراهیم بتني (د مخزن افغان بشپړونکی)، ملک ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳ هـ)، شیخ احمد مجدد کابلی، (د سرهندي عارف ۹۷۱ هـ ۱۰۲۶ هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰ هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان ختمک زوي پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نشر ليکونکي)، سليم لودي افغان (شاعر)، افضل خان ختمک (پر ۱۱۸۳ هـ مر او د پښتو د تاريخ مرصن مؤلف)، ملا الف هوتك (د پښتو بحر الایمان ناظم - ۱۰۱۹ هـ)، امام الدین متی زی (۱۰۲۰ - ۱۰۶۸ هـ) د تاريخ افغان مؤلف، امانی کابلی (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷ هـ کال پر شاوخوا)، امير (پښتو شاعر - ۱۰۲۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر - ۹۵۰ هـ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر - د ۱۰۵۰ هـ شاوخوا)، خواجه باقي الله کابلی (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱ - ۱۰۱۲ هـ)، شیخ بايزيد افغان (د عالمگير د وختونامتو زاهد) بايزيد روبسان (پښتون مشر او ليکونکي)، بای خان (پښتو شاعر - ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا)، شیخ بستان بريغ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲ هـ مر دی)، بنائي کابلی (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلی (د اکبر د دورې شاعر)، جهانګير هروي (د منظر الاثار ناظم چې پر ۹۴۶ هـ)

مر دی)، غزنوي (شاعر پر ۹۷۳ هـ کال په پښتو مر کښي دی)، تادیب هروي (شاعر ۱۰۸۰ هـ)، تاش محمد کندوزي د حجه الاورنگ شاهيه مؤلف - ۱۱۰۰ هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان ختمک (د پښتو نومیالي شاعر او جنگيالي مشر)، سلطان قندهاري، ثاني خان هروي (د اکبری دورې شاعر)، (شاعر)، ثابت بريغ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبری دورې شاعر)، حبibi کابلی (د یوسف او زليخا ناظم - ۱۰۹۰ هـ)، قاضي نظام بدخشی (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدين بدخشی (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره - د خوشال خان ختمک لور)، ملك حمزه سیستاني (شاعر ۱۰۸۳ هـ)، حمید ماشوقېل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، حمید ګل (پښتو شاعر)، خانګل خليل (پښتو شاعر)، خانی کابلی (شاعر ۹۸۵ هـ)، خرد بیگي کابلی (شاعر چې پر ۹۷۵ هـ مر دی)، خواند میر (د حبيب السیر، خلاصه الاخبار، دستور الوزراء او نورو ليکونکي پر ۹۴۱ هـ مر دی)، خواجه زاده کابلی (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروي (شاعر - چې پر ۹۷۹ هـ مر دی)، خواجه محمد بنګښ (د عالمگيری عصر پښتو شاعر)، داعي کشمی (شاعر - پر ۹۹۴ کال مر دی)، درويژه ننګرهاري (پښتو ليکونکي او نامتو مبلغ)، دولت لواني (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۸ هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاري، (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکې (شاعر او د پښتو غرغښت نامي کتاب مؤلف ۹۲۹ هـ)، دبیري کابلی (د شاهجهان د وختو شاعر)، ریبع بلخي (شاعر ۱۰۸۰ هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالي شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹۶۴ هـ مر دی)، زاير بدخشی (شاعر پر ۱۰۶۷ هـ مر دی)، ساغري هروي (شاعر د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، سروري کابلی (ذ عالمگير د عصر شاعر)، زرغونه کندهاري، (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳ هـ کال بي د سعدی بوستان په پښتو

دی او د شیخ سلیم چشتی او سید محمد جونپوری شاگرد)، عبدالله (د پنستو شاعر د ۱۰۰۰ ه پرشاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کببی د حسینیه مؤلف)، عبدالرحیم مانکر اوی (دا کبر په عصر کببی د کنز الدقايق ناظم)، عبدالرسول د سید علی زوی (بر ۱۱۱۸ ه کال د مجمع اللغات والاسما مولف)، عبدالقادر ختیک (د پنستو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشی (د ۹۵۰ ه د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتك کندھاری (د پنستو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰ ه پرشاوخوا د رشید البيان ناظم)، عبدالرزاق کابلی (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تحرید محکمات یې حواشی لیکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمگیر د دربار لښکري افسر چې پر ۱۰۸۰ ه مردی)، عشقی کابلی (میر بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ ه مردی)، علی خان (د پنستو شاعر)، سید علی کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عارف)، عمر خویشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پیر روبسان له پیروانو خخه و)، عیسی پېښوری د آخوند پنجو شاگرد (د اهل بیت د فضليت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پنستو شاعر - ۹۰۰ ه)، عیسی آخوند زاده کاکر (د پنستو شاعر د ۱۰۵۰ ه پرشاوخوا)، میر کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امير)، غلام محمد د شیر خان ګیګیاني زوی (په پنستو د معراج نامي او سيف الملوك ناظم ۱۱۱۵ ه)، غیوری کابلی (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروی (شاعر)، فصیحه هروی (شاعره)، فیاض پېښوری (د پنستو شاعر د بهرام او ګل ندامې د کیسي ناظم)، فیاض هروی (شاعر ۱۱۰۰ ه) فیروزه کابلی (شاعر او د همایون له درباريانو خخه)، قاسم

کندھاری (د اکبر د عصر له پوهانو خخه)، شیخ قاسم سلیمانی پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذكرة الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷۶ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان ختک د کورنی پښتو شاعر)، کاشفی بدخشی (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مر دی)، ګډایی کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لايق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسی (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مر دی)، میر محمد زاهد هروی د قاضی اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴۶، د خپل وخت عالم د شرح موافق د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الہیا کل وزواید ثلثه د حاشیې لیکونکی)، قاضی محمد اسلم اسلام هروی (د جهانگیر په عصر کښې د کابل او هند قاضی او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰۶۱ هـ کال په لاهور کښې مر دی)، شیخ محمد امین بدخشی (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مر دی)، محمد یوسف کابلی د شاه بیگخان زوی (وزلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الكوزی کندھاری (د پښتو شاعر - او د ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مر دی)، ملا محمد هروی (د اکبری عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندھاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشی (د جهانگیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضی او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجی د قنبر علی زوی (د شبستانی د دربار امیر او شاعر)، محمد

طاھر انصاری هروی (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودی د عصر مورخ او د تاریخ ابراهیم شاهی لیکونکی)، علی محمد مخلص روښانی (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملامست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوک الغزات لیکونکی)، مستفید جگدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر او د ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشی (د عالمگیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الكلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نور محمد زوی، د عبدالکریم لمسي او د درویزه کړوسي ۱۱۱۲ د کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشی (د ۹۸۷ هـ د شاوخوا شاعر) میر معصوم نومي د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندھار کښې بنسخ دی (د اکبر د دوری شاعر، نظامی افسر، د تاریخ معصومی او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزی هروی (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مر دی)، معجز کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر) مفید بلخی (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزیز خان د دربار شاعر) مقصود هروی (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد منون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مر دی)، قاسم موجی بدخشی (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجnoon ناظم چې پر ۹۷۹ هـ مر دی)، مهری هروی (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروی (د جهانگیر بنوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳ هـ مر دی)، میرک بلخی چې فکري پې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰۶۱ هـ کال په اصفهان کښې مر دی)، میرک هروی (د دارا شکوه بنوونکی او د خپل وخت عالم او د

عالملکیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ ه مر دی، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاری روبناني (د پښتو شاعر)، میرالهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضی) د ۹۵۰ ه پر شاوخوا، میر علی ۶ بوي (نامتو خطاط چې پر ۹۶۶ ه مر دی)، میرزا قلی میلی هروی (شاعر چې پر ۹۸۳ ه مر دی)، ناظم هروی (شاعر د ۱۰۷۰ ه پر شاوخوا) میر نصر الدین هروی (د عالمگیر او اکبر د دربار له پوهانو خخه)، قاضی نظام غازی خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکۍ چې پر ۹۹۲ ه مر دی)، خواجه نظام الدین احمد هروی د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبری مولف (چې پر ۱۰۰۳ ه مر دی)، نظمی بلخی (د ۱۱۰۰ ه د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروی (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ ه د مخزن افغان لیکونکۍ)، نعمت الله د رکن الدین تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او رسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ ه پر شاوخوا)، نېکبخته د پښور د شمالی د شیخ الله داد موزی لور (د شیخ قاسم سلیمانی مور او پر ۹۶۹ ه کال د ارشاد الفقا، مولفه)، واصب کندھاری (شاعر پر ۱۰۵۰ ه په اصفهان کښې مر دی)، واصل (د ۹۰۰ ه په شاوخوا کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹۶۸ ه مر دی)، واقعی هروی (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطغنى (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ ه مر دی)، وداعی هروی (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروی (شاعر چې پر ۱۰۷۴ ه مر دی)، وقوفی هروی (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروی د ۹۸۳ ه په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ ه مر دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو خخه و، چې پر ۱۰۹۲ ه مر دی)، همت سیستانی د ملک حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاری هروی (د ۹۵۰ ه د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ ه مر دی)، یکتای بلخی (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یگانه بلخی (د بخارا د امام قلی خان د دربار شاعر)، یونس خیری (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوی سیاسی ادارې لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوی شهنشاهی بشپړه شوی و. په تورکیه او عربی هپوادو کښې هم د عثمان د اولادی خلافت د افریقا تر پایه غځبدلی و. په ماواراء النهر کښې هم شیبانی کهاله ۹۰۶-۱۰۰۷ ه) اقتدار موندلی و چې د دغنو خلورو اسلامي شهنشاهیو د هپوادو بریدونه د ګنګا له غارې د ایتمالیا تر کخو، جبل الطارق او طنجې پوري غځبدلی او د اسیا، اروپا او افریقا پر لویه برخه بې واکمنی لرله. دانګلستان، روسيې، هالند، پرتگال، هسپانیا د هپوادونو سیاسی او تجارتی اړیکې هم له هند، ایران او عثمانیه سره تینګ شوی وو، څکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندھار، هرات، بخارا او مشهد له لارو له ماواراء النهر او ایران سره پر منځ لار. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندھار، بلخ او بدخشنان له صوبو خخه په دولتي خزانه کښې او د دولت د عایداتو له زیاتوالی خخه هم زباتېږي چې تجارت، کرهنې او صنعت پراختیا موندلې ود، څکه نو د هند ایران او عثمانی امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډګر کښې ېې بنه خدمتونه کړي دي، له ماواراء النهر ایران او خراسان خخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه خایه به نوموریو هپوادو ته تلل راتېل. پوهانو به هم له یوه هپواده بل ته تګ راتګ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماواراء النهر نفیس کالی او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندی مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به بې

تاریخ مرصع پنستو - دیوان خوشال خان پنستو - پته خزانه پنستو - پادشاهنامه عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبی - تاریخ هند د سمه ماثرالا مرا - سبجه المر جان فی آثار هندوستان - د کندھار د چهل زینی دبرلیک - تذکرة نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرة علمای هند - د پنستونخوا هار او بهار - پنستانه شعرا ۲ توك - روز روشن - تاریخ افغانی د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورتی د گرامز سریزه - شکرستان افغانی - بهارستان افغانی - سکینة الفضلا - قاموس الاعلام ترکی - مذکر احباب قلمی - حجۃ الاورنگ شاهیه قلمی - آتشکده اذر - گلشن روہ - چراغ انجمن - د خوشال خان د کلیات سریزه - تذکرہ حسینی - کلید افغانی - جامی سرو ازاد - تاریخچه شعر پشتو - تاریخ ادبیات پنستو ۲ توك - ریاض الشعرا قلمی مراء الخيال - مؤثر رحیمی - مخزن اسلام پنستو قلمی - خزینة الاصفیاء د عبد القادر خان د دیوان مقدمه - تذکرہ الخواتین - نفایس الماثر - فواید الشریعه پنستو خطی.

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته ورل، له دې کبله به تل تجاری بدایی قافلی د کابل، کندھار او هرات له لارو تپریدی. امرتسر، پیندور، ملتان، بنکارپور، کابل کندھار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجاری لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کښی د بابر اولاده:

- * ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ ه)
- * ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷ - ۹۶۳ ه)
- * ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ ه شاوخوا)
- * ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳- ۱۰۱۴ ه)
- * ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ ه شاوخوا)
- * ۶- جهانگیر د اکبر زوی (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ ه)
- * ۷- شا هجھان د جهانگیر زوی (۱۰۳۷ - ۱۰۷۶ ه)
- * ۸- اورنگ زیب د شاهجهان زوی (۱۰۶۸- ۱۱۱۸ ه)
- * ۹- معظم شاه د عالمگیر زوی (د ۱۱۱۸- ۱۱۲۴ ه شاوخوا)

(نومره نسب پانه و ګورئی) ۷۳

مأخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز - بابر، د فرانسوی فرنارد ګرو ناد - اقبالنامه جهانگیری - اکبرنامه - تزک جهانگیر - منتخب اللباب - عالمگیر نامه - طبقات اکبری - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبری - رقعات عالمگیری - منتخب التواریخ - تزک بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هسترسی آف انډیا ۴ توك - دائرة المعارف اسلامی - سیرا لمتأخرین - تاریخ معصومی - مفتاح التواریخ - مخزن افغانی - حیات افغانی - خورشید جهان تاریخ نظامی ایران - تذکرہ الابرا روالاشرار - سلوک الغرات قلمی پنستو -

پاره یې د خونریو پاچاهانو له ځواکونو سره ډغري ووهلي او لکه په دغه تاریخچه کې مو چې خو ئلله لوستې دي له تاریخي هڅو سره یې د خپلواکۍ بېرغ هم رپاند ساتلى د.

يو له هفو مېړونيو څخه چې غوښتل یې بیا افغانان خپل تاریخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پیر روښان و، چې نسکیلاکګرو ورته (پیر تاریک) وايه، دا تاریخي زړور او د نسکیلاکۍ واکمنی دېښمن شخصیت بايزيد د قاضی عبدالله زوی او د محمد لمسي چې ده ته یې سراج الدین او میا منکین روښان هم ویل د انصاري له کورنۍ، په خته اوږډ پښتون، پر (۹۳۲ هـ) کال د پنجاب په جالندھر کښې د بیښ (صورت مهند بی بی) له نسه چې د محمد امین لور وه وزړ پېډ، انصاري کھول لوړۍ په کندھار او بیا د وزیرستان په کانه ګرم کښې او سېډه، محمد امین د بیښ پلار د عبد الله د نیکه ورور و، دا یو علم پال کھول و.

د روښان د کھاله نیکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هې جملې څخه عبدالله فضیلت درلود، د قضا په چارو بونت او لکه چې آخوند درویزه وايی اوږډ او انصاري د وزیرستان له قبیلو څخه دي او میا روښان له انصاري قبیلې څخه و.

خو د پنجاب د جالندھر په بشار کښې د انصاري په نامه یو کھول و، چې خانونه یې د میا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذكرة الانصار) په نامه یو کتاب و، چې په هغه کښې یې د بايزيد نسب په اووه لسمه پورې ایوب الانصاری د حضرت محمد(ص) یوه صحابي ته رسولی د.

وايی چې د بايزيد د زېړېدو خای جلندهردي او د ده حجره تراوسه د شیخ احمد غوث ولی مزار ته نژدي شته په دې توګه به پې د دغه تاریخي اړیکې له امله انصاري نوم

شېړمه برخه

روښانیان

(۹۶۰ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوریانو دوره چې په خته افغان او د افغانی ويارونو ساتندويان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوېږدې و سیمو له پایه د ګنګا تر غارو خپره وه. سره پېږد چې د چنګیز وحشیانه یړغلو دا برمه و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې یې بیا د لودیانو، سوریانو، خلجیانو او نورو د پاچاهی په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنګیز او تیمور د اولادې پرله پسې یړغلو پرې نه بنووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بیا یو سیاسي یووالی ومومي، باېر چې د همهګه توکم (نژاد) سړۍ و، هماغه یې وکړل چې نیکونو یې کړي وو.

په دې خو پرله پسې پېړیو کښې افغانان تل د خپل تېر برمه و پرتم د راګرڅولو په تکل کښې وو او په دغو خلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېړېدل چې د افغانی تاریخي برمه د راګرڅولو له

موندلی وي، خو دا چې د وزیرستان په اوږد قبیلو کښې په دغه نامه کومه
قبیله نه شته څکه نو بنایي وویل شي چې انصاریان له پلار و نیکه را په دې
خوا له افغانانو سره اوسبېدل، څکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د
درناوي په سترګو ورته کتل.

بايزيد په کوچینوالی کښې له خپله پلاره او ملا پاینده او ملا
سلیمان کالنجری خخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار یې غونښتل چې
دی په ملتان کښې د شیخ بهاء الدین زکریا په کورنۍ وګروهوي او د هغوي
مرید یې کړي، خو ده چې وده او لارښونه اړشي نه ګنله نو د خپل تره زوي
خواجه اسماعیل د خداداد زوي او د محمد لمسي ته یې د ارادت لاس
وغځاؤه، تل یې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې
ظاهرآ قاضي او په دنیوی چارو ککړو، نه اوسبېد.

دا مهال بايزيد خانګړۍ زیار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وټله
او لکه چې په خپله وايی یوه شپه یې حضرت خضر پر خوب ولید، تر هغه
وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسپد او تل یې خپل پلار و مهربیزی
ورور شیخ یعقوب د قاضي تابه او بدې اخيستلو خخه منع کول څکه نو له
هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منځ اختلاف پیدا شوي و.

بايزيد له زلمی تابه په ګرځبدو او د نفس په ترکیه لاس پوري کړي
و، تر کندھار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پوري ولاړ د پوهانو او د نظر
له خاوندانو سره یې وکتل او دودیز عربی او دینی علوم یې زده کړل، په
ادب، فسلفه او تصوف کښې یې مطا لعات وکړل او د آفاق او نفس په سیر
بوخت شو، د دغه سفر په ترڅ کښې یې د آسانو سوداګری کوله، چې له
سمرقند به یې بنه اسان رانیوں او هند ته به یې بوتلل، د ده دا سفروننه له
پېنځلس کلني خخه د (۹۶۷هـ) کال په شاوخوا کښې پیل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پوري جاري وو.
دا وخت د بايزيد علمي او فکري شخصيت بشه پوخ او د مورخانو
په وينا فکور، عالم، فصيح او فاضل سری خنې جور شو. آخوند درویزه د ده
مخالف هم وايی چې هوبنیمار، پوه او فيلسوف سپري و. د دبستان مذاهب
مؤلف ليکي چې: په کابل کښې یې د ميرزا محمد حکيم په دربار کښې ډبر
پوهان او علماء په مناظره کښې پړه کړل او پر هغو یې بری وموند، څکه نو
ميرزا دی په درنښت بېرته واستاوه او حتى وايی چې: په خپله ميرزا، د کابل
قاضي خان، حکيم خان او ميرزا اتالیق ټول پر ده معتقد شول.
بايزيد د خپل سفر او ګرځبدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې
د افغانانو د مظلومیت حال ته خیر شو، دا چې د لوديانو او سوريانو تبر برم
هم ور په ياد و، نو دا فکر ورته پیدا شو چې دا ېږي وزلې او تیت پرک خلک
پر خپل ملي مرکز راغونه او په دوی کښې داسي حکومت منځته راولي چې
د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بیا تود شي.
خرګنده ده چې د بايزيد دا سیاسی نظریه د هند د تیموريانو د هفو
ظلمونو او ستمو مخالفت، چې دوی پر افغانانو کول او په لیدو یې هر
حساس پښتون د مخنيوي له پاره پارېد.
په دې اړه دوہ تاریخي سندونه را سره شته: لوړۍ داچې بايزيد د
مشهور بیرم خان د حمکرانی پر مهال د (۹۶۰هـ) کال په شاوخوا کندھار ته
راغلی او تجارتی مالونه یې راوري وو لکه په خپله چې ده لیکلی دي: د
هغې سیمې حکمران پر کاروانیانو ستم وکړ، د داد خواهی پر وخت یې دی
هم دربار ته بوت، دی داسي ليکي:
”په هغه وخت کښې په کندھار کښې یو میر و، چې بېرمخان
نومېد، پر هغه کاروان یې ظلم وکړ... نو د خينو وارثان ټول شول د فرياد

کړي".

بایزید د عدل او انصاف پر لار قدم کښېښو او له هغې سیمې بې د خور او ستم کرغېړنې نخبني ورکې کړي.
کېډاۍ شي دا بیان کې مټ رېښتیا نه وي، خودا حقیقت تری لاس
ته راخې چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پردیو د
ستمکاری مخنيوی و، چې هغه وخت د (دهلي) د تیموری حکمدارانو د ظلم
په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کښې اتلان زبروي او نګيالي
مهرونه پاروي.

بورتني لیکې د بایزید روښان د آزادی غوبښتو نظريه او د سیاسي
عقیدې فلسفه څرګندوي. خو هغه یو داسې مرکب کرکړه (سبجیه) درله: هـ حـی
ظاهرـاً بـې پـه نـورـو سـیـاسـی آـزادـی غـوبـښـتوـنـکـیـو او جـنـگـیـالـیـو کـښـېـ خـرـلـ
لـکـډـاـیـ نـهـ شـيـ، خـکـهـ دـیـ پـهـ عـينـ حـالـ کـښـېـ چـېـ یـوـ نـنـګـیـالـیـ جـګـړـونـ، دـ
تصـوـفـ، صـلـاحـ، تـقـواـ، دـ نـفـسـ دـ رـیـاضـتـ اوـ اـرـشـادـ خـبـتـنـ هـمـ وـ چـېـ دـ دـ
شـخـصـیـتـ دـاـ اـرـخـ پـهـ لـانـدـېـ لـیـکـوـ کـښـېـ دـ هـغـهـ لـهـ تـعـلـیـلـ سـرـهـ لـوـسـتـلـ کـډـاـیـ
شـ:

د چنګیز او تیمور تر هولناک چور او چپاو وروسته د منځنی، آسیا
په هبادو کښې له مصره تر هنده د ګوښه ګیری، له ژوندانه خخه د تینېښتې
او منفي خوا ته د رجوع یو راز احسان پیدا شو چې د هماغو تاریخي
بدمرغیو وینو تویولو منطقی نتیجه وه. خلک چې له مادي آلامو خخه ستري
شوي وو، نو د تصوف او روحانیت په لمنه بې منګولې ولکولې او د جګړې،
چور او چپاو له ډګره بې د خانقاہ ګوت ته پناه یووړه، د تصوف مسلک بشپړ
دود شو، په توله منځنی، آسیا کښې د اولیاء الله او د تصوف د خاوندان
ګاونډ د ویرژرلیو او رېږدليو له پاره یوازینې تاتوی ټکنیل کېډه، ان تر

کولو له پاره او زد بې هم له خان سره رهی کړم ... ما وویل حق تعالی به
امیران او پاڼاهان له عدله ویوبنتی او د چا یو ذره عمل نه ضایع کوي،
ورښیسي بې چې: (فمن یعمل مثقال ذره خیراً بردا) نو بیرمخان ومنل او وې
ویل، چې د حال پوبنتنه کوم، خو پوبنتنه بې و نه کړه د وعدې مخالفت
وشنو..."

له دغه بیانه چې په خپله د بایزید په قلم نټلن شوی دی داسې
څرګندېږي چې دا ستر افغانی شخصیت پر خپل قوم باندې د پردیو حاکمانو
د مظالمو له لیدو خخه متاثر، ظالمان بې د عدالت او نیاو خوا ته وبلل.
دا شریف احساس چې د پردیو د زرده خوروونکیو ستمو له لیدو
خخه بې شکه هر غیرتمن سپې ته پیدا کړې، د روښانی نهضت اساسی سبب
شو چې تذكرة الانصار بې داسې بیانوی: "احکام مغل ظلم و ستم خود را بر
افغانان بغاړیت رسانیدند، تا جاییکه روزی یکی ازین ستم کاران یکنفر زن
افغان را مخوذ داشت و موی سر او را با سنګ آرمیا فیو بست، چون پله
سنګ بدوان آمدی، آزن نیز با آن ګشتی و فریاد برآوردی..." بایزید چې
سېپیخلی پښتون، د دغه ویرجن حالت په لیدو به سره پېچیل کېډه او له
ګوګله به بې دود خوت، خکه بې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي
وجیبه وګله او د روحي سیر او مراقبت په عالم کښې بې د سرور کائناټه
حضور ته عرض وکړ او اجازه بې وغوبښله چې قوم، مظلومانو د خور او
ستم د مخنيوی له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوی تر هغه وروسته
چې بې داسې یو د روحانی اجازه واخیستله نو په مېرانه د پردیو ستمکارانو
محې ته ښدرید او د افغانانو په غرو کښې بې یو دا بې نهضت منځته
راووست چې په هغه کښې د جالندھر یو نومیالی بزرگ، شیخ غوث الکرام
داسې وویل: "په غرو کښې بیا یو اور بل شو، خدای دی عاقبت په خیر

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردیل کښې د شیخ صفی الدین د خانقاہ له گوت خخه یوه لویه شاهنشاهی هم را ولاړه شو، چې وروسته یې پر تول ایران او د افغانی خاوری پر یوې برخې واکمنی درلوده او د دریار رسمي کسان د (صوفی) په لقب یاد شول، په بخارا او هرات کښې د تیمور د اولادی حکومت هم پر روحی بنستو ولاړونو د دوی په دریار کښې د نقشبندیانو اغبزه دومره ډېره وه چې د تیمور غوندې مدهش خونخوار هم ورته پر ګونډو شوی او تندی یې پر ډرڅل ورته اینې، د هرات په دریار کښې مولانا جامی دومره اغبزه درلوده چې د هغه ستر وزیر امیر علی شیرنوايی د ده په ستاینه کښې شعرونه ویل او له هند نه نامتو وزیر محمد کاونان د خپل نیاز عرض د ده حضور ته ليکه.

دا مهال د پښتونخوا سیمه چې دهند، ایران او ماوراء النهر تر منځ پرته وله دې روحی هڅې خخه خورا زیاته متاثره شوی وه، تر دې چې یوه سپری د بېر بابا په نامه له اټکه تر کابله د خلکو د خان او مال خښتن او توں یې تر روحی اغبزی لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علی نومبده چې د قنبر علی زوی، د سید احمد نور لمسي، د سید یوسف نور کروسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تیمور لنگ له خوریانو خخه و، د ده اولادې د تیموری پاچاهانو له دریارو سره اړه دلوده، د سید علی پلار له ترمذه کندوز ته راغن، له هغه خایه د بابر له زوی همایون سره هند ته لار، په خپله سید علی په مانک پور کښې د شیخ سالار رومی لاس ونیو او استفاضه یې خنې وکړه، بیا له هغه خایه د افغانانو غرو ته راغن سید علی تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږدلی او د (۹۶۲هـ) کال په شاخوا کښې د اټک او خېږ تر منځ سیمو ته راغن، ده چې د تیمور له کهاله سره څيلوي او اړه دلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سیمو خلکو د ډهلي تیموری امپراتوری، ته تل سر درد پیدا کاوه، نو څکه نوموريو سیمو ته د سید علی راتک له سیاسي مقاصدو خخه تش نه او د غو سیمو ته له رارسپدو سره یې د یوسفزيو د دولت زی ټېرډبوه لوی ملک لور وکړه او د روحاڼي اغبزې د څپرولو په ترڅ کښې یې خپل سیاسي مقاصدونه هم پر منځ بیول. غونستل یې چې په دې سیمو کښې د دین او روحاڼیت له لاري د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدی او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملنډ وګرڅوی.

سید علی دلته مخلص او خونګرمه مریدان پیدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پوري یې تاج و تخته پاچا و، چې د ډهلي له دریاره مادي او مانيزه مرسته ورسره کېده، د ده سیاسي او روحاڼي مرکز په بونیر غرو (پاچاکلې) و، چې هملته پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سید او د ده مریدانو په خپل تول خواک د بايزيد روښان تکفیر او ناکامی، ته ملا وټله او په راز راز وسیلو یې (لكه پروپاګند، ععظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لاري) په پېر روښان پوري د الحاد، بد بینې او بد اعتقادی تور وتاره.

اوسم به تاسې ته روښانه شوی وي چې د بايزيد د پیدائیست په چاپېریال کښې تصوف او طریقت، پېري او مریدی خومره غښتنکي اغبزه او دود درلوډ؟ څکه نو که بايزيد له آره یو آزادی غونستونکي چنګیالی مېړ هم و، خو د خپل چاپېریال د غونستنې له منځ اړ، چې خپله متاع د بازاريانو له غونستنې سره سمه عرضه کړي او خپل خان په هغه وسله سمبال کړي چې د ده د سیاسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد یې کاروله څکه نو بايزيد تصوف، ریاضت او طریقت له خپل سیاسي مسلک سره چې په دې سیمو کښې یې تاریخي ویارنې، افغانی پاچاهی منځته راوله او سیاسي مرکز جورول و، ګه او یو داسې عجیب مرکب یې خنې جور کړ چې

مرکز دا وخت د پېښور په شمال کېنې د اشنغر د (کله دیر) د ملا دولت مومند په کاله کېنې او د (۹۷۰هـ) په شاوخوا کېنې د کابل صوبدار محسن خان د سید علی او اخون درویزه په مرسته پرده باندې لنگر را ويست، دی د هغه د لنگریانو لاس ته ورغی او کابل ته بې بوت، هلته بې په سیاه چال کېنې بندی کړ چې دغو پېښو د (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بايزيد په کابل کېنې لږ موده بندی و، لکه د مخه چې مو ولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د کابل پر حکمران اغبزه وکړه نو دی بې په ډېر درناوی له بنده خوشی کړ، ننګرهار ته ورسپد، هلته بې بیا د آزادی غوښتلو غړ پورته او خپل سیاسی مرکز بې د "تیرا" په غرو کېنې وټاکه او له همدغه خایه بايزيد روبنان د "افغانی حکومت" بېړغ ورباوه.

د (۹۸۰هـ) کال په شاوخوا کېنې اپریدیو، اورکړيو او اتمانڅبلو زړوروو قبیلو د ده اطاعت ومانه، خو خنګه چې د هغه خای زیاترو خلکو د دېسمنارو ملا تړلې ود، نو روبنان د هغو ملګرتیا و نه منله او وې ویل: "دا چې ستاسي زړونه له مغول سره ترلې دي نو د پښتنو منځته راتلای نه شي" خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښمانی او توې په توګه د ده حضور ته ورغلل، بايزيد د دوی لوی ګناهکاران ووژل او پاڼي دیارلس سوه تنه بې له تېرا خخه وشړل، په دې توګه بې هغه سیمه د پرديو له اغبزې او اثارو خخه بیخې پاکه کړه، خود پرديو لنگر د تیرا پر "چوری" نومې خای یړغل وکړ، د بايزيد پېروانو چې وسله نه درلو ده د هغو تېرونلانو په واسطه بې د یړغلګرو مخه ونیوله چې د تیرا په غرو کېنې شنه کېږي، هغوي ته بې سخته ماته ورکړه او د جګړي د روبنان د ملګريو په ګټه پاۍ وموند.

درویزه وايي چې: بايزيد له تېرا خخه د پردي پرسټو، رینې بیخې

هم بې روحي اړخ لاره او هم مادي. تر دغه خایه مو د روبانی نهضت د پیدائیښت او د دغو خلکو د تفکر بنه او د دوى د تحریک د فلسفې په شاوخوا کېنې لنډ خه وویل. اوں د دغه ستر مېړه په اړه پاتې تکي ليکو:

بايزيد په زلیمتابه کېنې شمسیه نومې لوډی پېغله په جالندهر کېنې په نکاح کړه، چې د دې افغانی مېړمنې له نسه بې نومیالی اولادونه وزبرېدل، لکه د دېستان مذاهب مؤلف چې ليکي: د (۹۶۹هـ) کال تر شاوخوا پورې د بايزيد شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر خواک بې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته بې ملا وټله.

بايزيد لوډی د ډېبار او سیاست د واکمنو په لارښوونه لاس پورې کړ او د (صراط التوحید) د کوچنۍ رسالې له لاری بې خپل نصیحتونه دوى ته ورسول، ده مخلص مریدان هم پیدا کړل چې د مړینې تر وخته پورې بې د ده ملا وټله، د هغونومیالیو له ډلي خخه دا درې ادبیان او د پښتو ژې شاعران ورونيه هم وو:

ارزانی (په پښتو شعر کېنې د دیوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر دیوان خبتن).

همدارنګه ملا پاینده، ملا دولت اکوزی، دولت لون او میرزا انصاری (دواړه په پښتو کېنې د دیوان خاوندان) هم د ده ملګري وو.

بايزيد چې د پرديو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کېنې بې د ډهلي حکمرانان ووېړول، نو خکه دولتيانو او د دوى طرفدارانو چې د سید علی (پیر بابا) له تابعاني خخه وو، د ننګرهاري آخون درویزه په روحاني او علمي لارښوونه (چې په فارسي کېنې د تذكرة الابرار او په پښتو کېنې د مخزن الاسلام مؤلف ټه) د بايزيد مخې ته ودرېدل. د ده

وایستلې، دوده سوه او شل تنه بې تر تېره تیغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننګرها ره وتنبېدل، تر هغې وروسته بايزید د ملي قواو په ترتیب او تجهیز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس بې د غرو د ننګیالیو او سپدونکیو غوربو ته ورساوه.

د غرو زرگونه پلي او سپاره ننګیالی بې خدمت ته راغلل او د ډیلې حکومت د راپرڅولو له پاره بې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بايزید په مشری، له تېرا خخه د ننګرها رخواه راوخو خېدل او په "برو" نومي خای کښې کښته شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنګ خبر و، له خورا لوی لښکر سره بې په جلال اباد کښې انتظار یوست، د دوی مخې ته راټووت او د شینوارو په "تورراغه" نومي خای کښې دواړه قوتونه سره مخامنځ شول، سخته جګړه ونبسته او د غرو ننګیالی پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرګیو او نیانو بې جنګ کاوه، د ډهلي د پاچھې د وسله والو قواو په مقابل کښې چې د اور او اوسيپني وسلې بې درلودلې په ډېره مېرانه ودرېدل، بايزید هم د خپلو پیروانو په منځ کښې په ډېره مېرانه جنګښد، چې د همدي خونپري جګړې په ډګر کښې ووژل شو، خکه نو د تور راغه جګړه د یرغلګرو لښکرو په ګتیه پای ته ورسپد.

په ثقه وينا دي (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کښې پر ۵۶ کلنۍ شهید شوی، هدیره بې معلومه نه ده خو زیات اټکل دادی چې په وزیرستان کښې به وي.

بايزید پر خپل ژوندانه د پردیو په مقابل کښې د ملي غورځنګ بنستې کښېښو او هم بې خلکو ته د افغانی حکومت جوړولو فکر پیدا کړ، دی پر سیاسي او جګړه ییزو اثارو سربیره ادبی او علمي اثار هم لري، ده په خلورو پښتو، عربي فارسي او هندی ژبو خبرې او لیکنې کړا

شوې، خو په پښتو ژبه کښې د فني نثر لیکنې یعنې د مسجع نثر د ادبی مکتب بنستې اپښوونکي ګنډل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خیرالبيان" بې په همدغه نیم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندی ژبارې هم لوړ لیکلې دی. د ده نور کتابونه یو "صراط التوحيد" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال بې په هغه کښې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پیر د لټولو موضوع او نصیحتونه لیکلې دی، بل کتاب بې حالنامه د خپل ژوندانه بیان دی چې د دبستان مولف له هغه خخه روایت کوي او خلورم کتاب بې د مقصد المومنین په نامه په عربي ژبه لیکلې چې د اخلاقو، تصوف او طریقت بحثونه لري. د دغو خلورو کتابو پر لیکلې سربیره بې د پښتو ژبه له پاره یو لیکدود هم جوړ کړي، چې د دې ژې مخصوص آوازونه بې په خاصو اشکالو کښې بسوولی وو.

بايزید په ناکامۍ له دنیا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کښې وکاره تر هغه وروسته شين شو، چې ثمره بې په پښتونخوا کښې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنګونه وو لکه په کندهار کښې د مېرويس غورځنګ او په خبر کښې د خوشال او ايميل هڅي او بالاخره د احمد شاهي لوبي شهنشاهي جوړېدل، دروېزه د پير روبسان مخالف قطب دده او د ده اولادي دا سیاسي مفکوره دا سې بیانوی چې دوي وویل: "لښکري راغونډه وو، هندوستان نیسو، عامه ناره بې وکړه چې افغان سپاره دې پر موږ راتېول شي، د اکبر پاچا خزانې زموږ دي".

له بايزید خخه دوې سلسلې ماژر پاتې دي: ادبی ماژر چې یوې د لې پښتو لیکونکیو لکه: درویزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نیم منظوم مسجع سبك د نثر کتابونه ولیکل.

دویم د ده حربي او سیاسي ماژر دی چې د ده اولادي د پښتونخوا

په غرو کښې تر یوې پهړۍ پورې د خپلواکۍ غونبستلو جګړه پر مخ بوتله بايزيد حنفي مذهبه مسلمان او فقيه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړي دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجوديه په مشرب هم ګروهه بري، په تصوف او طريقت کښې بي خپلواړي دا نه اړه پوره ټاکلي دي: شريعت، طريقت، حقيقه، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره یوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خود ده سياسي پروګرام پر خو بنستهه ولاره:

لومړۍ: د افغانافوازادي تر دغه پلان لاندي:

الف: د پردیو د ظلم پر پرواندي د کرکې را وینسلو.

ب: له حکومتيانو لري والي چې په انگریزې بي (نن ګواپريشن)

بولې:

ج: د آزادۍ لپاره جګړه او سربنندنه.

دويم: له اداري او مالي جنګي تشکيلاتو سره افغاني حکومت

جوړول

درېیم په هند کښې د افغانی شهنشاهي او د غوريانو، خلجانو او لوډيانو د ويړونو راژوندي کول.

دا وود روښاني غورځنګ د بنسته اينسونکي د خرنګوالې لنډيغ، اوس به وګورو چې تر ده ورسته خه پېښ شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم خای ته ورسید؟

د خپلواکۍ او آزادۍ غونبستې هغه اور چې بايزيد د پښتونخوا د غرو د خلکو په سینو کښې بل کړي و، د ده په ۋېلۇ مې نه شو، تره ده ورسته بې زوي جلال الدين پر خلوازلس کلنۍ د پلار د روحاني او سياسي ریاست په ګډي کښېیاست، د ډهلي د دربار مورخان ابو الفضل، خافي خان

او بدوانۍ د د نوم (جلاله) لیکي او وايي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه باله:

د دبستان ليکونکي وايي چې: جلال الدين په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سپري و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابله هند ته راغي جلال الدين په افغاني قبيلو کښې په مشرتابه او ریاست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوبست، خو جلال الدين چې د د رياريانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تيرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتنه قبایل چې د پېښور د تیولدار سید حامد بخاري له خوره ډېر په تګک شوي وو، پر جلال الدين را غونډه شول، او نومورۍ ستمګر حکمران ېې ووازه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدين تر بېرغ لاندی شلو زرو پلیو او پېښخوزرو سپرو ته رسپده.

جلال الدين اکبر چې د هند لوی امپراتور و، د روحاني جلال الدين ورکاوي ته ېې کلکه ملا وترله، پر (۹۹۴هـ) کال ېې کنورمان سنګ او خواجه شمس الدين خافي له یوه وېروونکي پوخي خواک سره د جلال الدين د مختنيوي له پاره وکمارل، خنګه چې د پېښور شاوخوا د یوسفزيو، غوريه خپل او مومندو قبيلي تولې ورسه وي نو د خبر په غرو کښې خورا سختي جګړې وشوي، د اکبر لښکرو د جلال الدين په وړاندې خه ونه شو کړي، نو خکه اکبر یو بل لوی لښکر له زین خان کوکه سره د خپل مخکينې لښکر د ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شو.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دويم لښکر هم د افغانانو پر وړاندې خه ونه شو کړي، نو اکبر هغه وتریل او پر (۹۹۵هـ) کال ېې بل نوي لښکر راوستاوه، چې د بنګښ له لارې ېې د جلال الدين پر

خواکونو یرغل وکړ، امان سنکهه د بګرام له خوا را وoot، خو جلال الدين له خپلو زرو سپرو او پېنځلسو زرو پليو سره پر هغه برید وکړ په دې جګړه کښې د ده یو نیم زر تنه ووژل شول او اکبری تیری کوونکیو ته هم درانه تلفات ورسپدل.

تر دې جګړي وروسته جلال الدين وکړی شول چې خپل نفوذ له تیرا خڅه د پېنځور شمال خوا ته په اشنغر کښې څپور او زپور یوسفزیان هم د خان ملګري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال یې د همدغو قبیلو په ملاتر د سوټ او باجور په سیمو کښې د آزادی غونښتني غړ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونبنت او بېرته تیرا ته راغي د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقیب د مقاومت له لاسه په تنګ شوی و، یو دروند لښکر یې د صادق خان په مشرتابه د تیرا خوا ته وګماره چې د جلال الدين د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپریديو او اورکزيو پر قبیلو بريالي شو، او د جلال الدين د لښکريو مشر ملا ابراهيم یې ونیو خو په خپله جلال الدين د (وزيرستان) د کاني ګورم له لاري پر شاشو او د اکبر لښکري تر ډېري مودي د یوسفزیو له هغه قبیلو سره په جګړه اخته وې چې له جلالی آزادی پالو سره یې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين خلور کاله د جګړي له ډګره منځ واراوه، وايې چې توران ته لار، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال یې بیا افغانی خواکونه را غونډه کړل، د اکبر له درباره هم ازمايلی شوي کسان لکه جعفر بیګ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه ورلوله پاره غوره شول او ترسختو جګړو وروسته د جلال الدين د کهاله خو تنه چې د ده ورور وحدت علی (واحد علی) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

ډیلی دربار چې د جګړي په ډګر کښې د لښکر په زور جلال الدين

مات نه کړي شو نو دروډ او رشوت ورکولو ته یې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کښې یې بېلتون راوست، د دروډ او رشوة له لاري یې د قبیلو خینې مشران د ده پر ضد ويارول، چې له هغې جملې خڅه ملک حمزه اکوزه په (سرکاوی) کښې لاس ور واچاوه خو جلال الدين هغه مات کړ بیا یې د مینې) په شاو خوا کښې هم حمزه پرشاو شاپه خو ترهغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتر له پاره خورا زيات لښکر را واستاوه او تول اکبری خواکونه پر جلال الدين راتوی شول، په دې جګړه کښې د لازاکو په (توره بیله) کښې د جلال الدين دوه نومیالی ورونه شیخ عمر او خیر الدين ووژل او بل ورور نور الدين یې مومندانو وواڑه، خو په خپله جلال الدين چې دېر تلفات ورسپدلي وو د تیرا غرو ته لار.

جلال الدين د غرني اتل په توګه په تیرا کښې په مهمو لښکري سمبالтиاو لاس پوري کړ زيات قبایل یې له خان سره یو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پوري یې د افغانافوتاوه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز را غونډه کې، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړي درجه سرې د ده د مخنیوی له پاره وګمارل چې مشري یې زین خان کوکه او شیخ فیضي کوله وروسته تر هغه راجه بېریل، سعید خان او نور یې له لسو زرو سپرو سره ملاتر ته راغلل، خو جلال الدين په کلکه هغه لښکر مات او پرشا یې وشاپه د دهلي دريار د مورخانو په وينا له اکبری خلوبنټ يا پنځوں زريز سپاره لښکر خڅه د زورو رو افغانانو له لاسه یو هم ژوندي پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهی د ټولو چارو چلواونکي او د اکبری دربار مهم غړي راجه بېریل هم په دې لاره کښې سر بايلوو، زین خان کوکه له نورو اميرانو سره د اتك خوا ته وتنښتید او نور نو له هغې جګړي خڅه یو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباھي خبر ورغى نور راجه تودرمل یې

(۱۰۲۰ ه) کال پر صفره بې جهانگیری حکمران چې معزالملک بخشی نومېد مات کړ، د کابل پر بناري بې برید وکړ، په دې جګړه کښې د احداد یو ملګري "بارکۍ" نومې مړ شو، د ډلهلي لنېکر د ناد علی میداني او قلیج خان په ملاتر له دد سره جګړه کوله چې احداد په دې جګړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احداد د کابل جنوبې خواته په خڅ کښې بیا نوی لنېکر راتقول کړ او جهانگیر پر (۱۰۲۴ ه) کال یو دروند او لوی لنېکر د د د مخنيوي له پاره وکماره، په خپله جهانگیر په دې اړه داسې وايې:

"احداد افغان که از دير باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انگيزیست وبسیاری از افغانان آن سرحد بروجع شده اند و از زمان والد برزگوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه برسر او تعیین بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پریشانیها کشید" (تزوك جهانگیر).

د خڅ ډاګونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جګړې وروسته د جهانگیر لنېکرو بري وموند، د احداد ملګري د درو زريو تو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احداد د کندهار خواته ولار او د لنېکر مرکز بې د دېمن د لنېکريانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸ ه) کال احداد د جهانگیری لنېکر په مقابل کښې بیا لنېکر راغونه کړ، د ډلهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنګید، په دې جګړه کښې هم د احداد لنېکر ته سخت تاوان ورسپد او غرو ته وڅوت.

د ډلهلي له لنېکر سره د احداد وروستې جګړه پر (۱۰۳۵ ه) کال په تیرا کښې وشود، د جهانگیر لنېکر د افغانانو له ملي قواو سره ونبست، په کابل کښې د جهانگیر حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار خارني له پاره واستاوه او دغۇ داورو په ډېر چل و ول زين خان کابل ته ورسولي شو.

تر هغه وروسته د ډلهلي قواو تر خو کالو پوري د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴ ه) کال بیا جلال الدین پر اکبری لنېکر برغل وکړ، اکبر پاچا قلیج خان د دد د مخنيوي له پاره راولېږد، دا سرې هم تر خو جګړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدین د پښتونخوا پر ټولو غرو له خېبره تر تیرا پوري او د کابل پر جنوبې سیمو تر غزنې پوري بریالی شو، پر (۱۰۰۷ ه) کال بې د غزنې بنار هم د توري په زور د پردیو له منګولو خڅه ونیو او تر دوو کالو بې پر هغه سیمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹ ه) کال د اکبر لنېکر د غزنې په بنار کښې اووه ورڅې له ده سره جګړه وکړه او هم بې د هغه ډېر خلک د ده پر وړاندې ویارول، د جګړې په یوه ډګر کښې شادمان نومې دی تېبې کړ، تر هغه وروسته جلال الدین ربات غرد ته ولار، شریف خان اتكه چې د ډلهلي د دربار حکمران و، مراد بیگ نومې په ده پسې وکماره، نوموري هغه نومیالی اتل تېبې چې خو کاله بې د آزادی، له پاره د پردیو پر وړاندې جګړه کړې وه شهید کړ، د ده له شوره ډک سر بې اکبری دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدين لا د مخه په اکبری زندان کښې مړ شوی و.

هغسي چې د ډلهلي دربار ګنډلې وه، د جلال الدین په ووژلو هم د افغانانو د آزادی، غونښې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته بې فراره احداد د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غونښې بیرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غیر تمنو اسلامو په شان بې هنګامه توډه وساتله د دېستان لیکونکې په وینا احداد یو عادل، ضابط او د خپل نیکه پر این ثابت ولار سرې و، افغانی قبایل ورباندې راغونه شول او د

عبدالقادر پر ظفر خان بری و موندد هفه ډېر ملکری پې ونیول او سزا پې ورکړه، او یوازې د ظفر خان مېرمن له دې معرکې خڅه په ډېر مشکل ووتله دا خونرې جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشهو.

تر هفه وروسته عبدالقادر له خپلوتره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۴۹ هـ) کال پې له پېښور خڅه اووه میله لیرې په یولم گذر کښې د افغان کمال الدین په هفه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبیدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته پې وتنباوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملکری و او د افغانانو د ملي تولیو مشرتوب پې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ هـ) کال په روزه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بايزيد روبانان کهاله وروستي ریا تر یوې پېږي مجاهدي وروسته مړه شو، خو له ظلم او ستم سره ددغه کهاله مبارزي او د دوي آزادي غوښتنه، مېرانه او خپلواکۍ غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادګار په توګه لیکل شوي وي.

نومیالی روبانیان:

- ۱- بايزيد پېر روبان د عبدالله اورمړ انصاري زوی د (۹۴۹ هـ)
- ۲- جلال الدین د بايزيد روبان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ هـ)
- ۳- احداد د عمر شیخ زی و او د بايزيد لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ هـ)

لوی لښکر را ويوست او په تیرا کښې پې پر نواغر (لواغر) چې د احداد د ملي ریاست مرکز، یړغل وکړ؛ احداد. پې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیری کونکی پر کلا وروختل احداد د ژوند تر پایه په مېرانه ورسه وجنګد او په مېرانه پې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتې په لار کښې کښېښوو، شهید شو - د ډهلي لښکر د د سر پړی کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس پې د جهانګير دربار ته سوغات و استاوه، هفه ورخ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسپد نو جهانګير خدای ته پر سجده شو، شکر پې ويوست او د خوبنې د ساز او سروود د رغولو امر پې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس
که معراج مردان همینست و بس

احداد د روبان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سېږي و، صمصاص الدوله د ده په اړه لیکي: "شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسياب است، و در عهد جهانګير آويزش های سخت باعسا کر پا دشاھي نمود" (ماٿالاما).

دبستان لیکونکی د ده اخلاقی بښګنکي داسې نښي: "احداد مر دی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی و آنرا نیز بغا زیان رسانیدی... دبستان." تر احداد وروسته پې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېښاست او دوه کاله پې په تیرا کښې حکومت وکړ، خو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبیداري وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې پې راواستاوه خو

۴- عبدالقادر د احداد زوى (۱۰۴۴ - ۱۰۳۵ هـ)

(وکورئ ۷۴ نومره نسب پانه)

اخيليك:

د اخوند درويزه تذكرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت
قلمي دپوان - د بدايونی منتخب التواریخ - د اخون درويزه مخزن اسلام - ماشر
الاما - منتخب اللباب - پادشاه نامه - تزک جهانگیری - عمل صالح - اقبال
نامه - دستان مذاهب - اکبر نامه - طبقات اکبری - ددوله فوز تاریخ هند -
فرشته - سروی لسانی هند، لسم توک - حیات افغانی - مجله معارف ۱۹
توک - صراط التوحید - تاریخ مرصع - مجله آثار عتیقه هند د بمبی چاپ
دېښتو ادبیاتو تاریخ دویم توک - افغانستان در عصر تیموریان هند - د خیر
البيان پښتو خطی نسخه.

توكيان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلبيو افغانانو يو تبر چې په زابل، د ترنک او ارغند او پر غارو،
د کلات په غرو کښي د مقر تر بریدونو او سپري توخي نومېږي.
د پهلي د تیموریانو او د ایران د صفویانو په وختو کښي د توخيو
يوه کهاله د دغرو دوو شهنشاهیو په منځ کښي خپل واک ساته، چې پر
(۹۶۲ هـ) کال د همدغرو خلکو یونومیالی شاه محمد کلاتي په کندھار کښي
حکمران و، چې همایون هفه ولایت ورسپارلى و. تر شاه محمد وروسته د
اورنگزیب پر مهال له دغه کهاله خخه "ملخی" نومي د کلات حکمران، چې
د اورنگزیب دربار رسمآ د سلطان ملخی په لقب وپېژاند په هفه فرمان کښي
چې د (۱۰۹۳ - ۱۶۸۱ م) کال د دریمي خور (جامادي الاولى) پر (۹) د
عالماګیر له درباره دده په نامه صادر شو، دی پې د ټولو غلبيو ملك وګانه
چې د حکمرانی برید پې له یوې خوا د صفوی هبواو تر شاوخوا او بلې خوا
د هند د عالمگیر دولت تر پولي رسپد، د ده د زړو کلاو کنهوالې تر اوسيه
د شاه جوی او کلات تر منځ شته.

د ده په وخت کښي د صفویانو او غلبيو تبرو تر منځ سختې جګړې
وشوې چې جبار خان سليمان خبل (چې د کابل او جلال آباد پر لار په خاک

جبار کښې نېخ دی) پې په ترڅ کښې ووژل شو، ملخی د ابدالی تبر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومپد یو تړون و تاره تر خپلو منځو پې د کندهار د جلدک د ګرمدوناوه ويش او برید و تاکه، دی د اپنځرگي او سرې ډبې (سرخ سنګ) تر منځ د دروازګي په جګړه کښې ووژل شو، دا پېښه د ۱۱۰۰ ه ۱۶۸۸م) په شاوخوا کښې وشه او پر خای پې حاجی عادل کښېناست. تر یوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بایی خان پر کلات او خپرمه سیمو حکومت کاوه، د ترنک درود پر غاره د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کښې بای خان هم ووژل شو، بسالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخی وراره او زوی پې خوشال خان هم خه موده حکمرانی وکړه، د دغه کهاله وروستني محلی حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهیار خان وو چې اشرف د اعليیحضرت احمد شاه ابدالی له خوا تر غزنی پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړۍ حمله کښې له احمد شاه سره ملګری و، د تیمور شاه په وختو کښې د اشرف خان زوی امو خان ته د غلچیانو مشرتوب ورسېد، د دغه کهاله پایخوړ د امیر عبدالرحمن خان تر وختو واک درلود.

نومیالي توحیان:

۱. شاه محمد کلاتی (د ۹۶۰ ه شاوخوا)
۲. سلطان ملخی (د ۱۰۹۰ ه شاوخوا)
۳. حاجی عادل د ملخی زوی (د ۱۱۰۰ ه شاوخوا).
۴. بای خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ ه شاوخوا)
۵. شاه عالم (مشهور په بسالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ ه شاوخوا)

۶. اشرف او الله یار د شاه عالم زامن (د ۱۱۶۰ ه شاوخوا)
۷. اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ ه شاوخوا)

ماخذونه:

- پته خزانه - صولت افغانی - حیات افغانی - خورشید جهان - آريانا
۲ - ټوک تاریخ سلطانی - د توكیو شفاهی روایتونه.

(میر- لم) او (کولا - کهول). سریبره پردي د دوي بني، اندامونه او جگي پوزي (چي د دوي پر سکو کېبل شوي) هم پښتو ته ورته دي، داسې خرگندېري چي دا سپين نژادي ارابي قبایل وروسته تر هغه چي افغانستان ته راغلي د پکهت (پښتون) له پخوانۍ عنصر سره یو ئاي شوي او د دغه هېواد له پخوانۍ کورنۍ عناصرو سره ګله شوي دي.

د اسلامي دورې په تاریخ کښي لومړي نامتو سپری چي د "ابدال" اودل" په نامه ياد شوي د پښتنې قبیلو مشهور نیکه دی چي له خپل نامتو کهاله سره په سليمان غره کښي اوسيد، دي د ترين زوي، د بنرخبون لمسى او د سره بن کړوسي و، دده نوم په پښتو ادبیاتو او پخوانۍ نسخو کښي (ابدال - او د جمع منسوب په ډول او دالي - ايدال) راغلي دي چي د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښي پي پښتنه قبایل پر خان راتول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملک سليمان د عيسى زوي چي په زيرک مشهور و، پښتنې قبیلي له سليمان غره خخه د کندهار سیمې ته بوتلې او هلتې پي میشتي کړي د خپل ژوندانه په پاڼي کښي پي خپل زوي ملک بارک په یوه لویه جرګه کښي پر خپل خاڼي کښنواه، تبارک وروسته د زيرک بل زوي ملک پوپل خپل نفوذ د (اوستي بلوجستان) تر شال او رویه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن (هون - هان) د کلمې رینې په پښتنو کښي تر او سه د "خان" په شکل پاتې ده، څکه چي د فیلالوژی له مخي پر "خ" د "ه" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم" او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمځه د اسيا په زړه کښي حکومت کاوه، او د ایران د ساسانيانو له شهنشاهي سره وجنګېدل چي د عربو مورخان دوي د "هیاطله" په نامه ليکي. د ددوی پایخور په زابلستان کښي د عربو د راotto او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چي ډېرليکونه پي تر او سه د کندهار شمال خوا ته په روزگان کښي شته د خینو پاچهانو نومونه پي هم پښتو دي لکه ميرکولا

ابدالیان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴ هـ)

د افغانستان او هند په تاریخ کښي ابدالیان نامتو تبر دی چي د نامه رینې پي د (۴۰۰ هـ) شاوخوا سپين پوستې آرابي قبیلي ته چې اپتل (Aptal) یا هپتالي نومېدہ رسپېږي دغې قبیلي په باخته او تخارستان کښي یو غښتلى دولت جوړ کړ، د بریتانیکا دائرة المعارف په وینا مورخانو پي نوم "ابدالوی" هم راوري دی چې په تاریخونو کښي پي مختلف شکلونه هپتل (ابدال) = ابدال، هیطل - یفتل لیکل شوي دي.

اروپايان دا ارابي اي هپتاليان سپين هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې رینې په پښتنو کښي تر او سه د "خان" په شکل پاتې ده، څکه چي د فیلالوژی له مخي پر "خ" د "ه" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم" او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمځه د اسيا په زړه کښي حکومت کاوه، او د ایران د ساسانيانو له شهنشاهي سره وجنګېدل چي د عربو مورخان دوي د "هیاطله" په نامه ليکي. د ددوی پایخور په زابلستان کښي د عربو د راotto او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چي ډېرليکونه پي تر او سه د کندهار شمال خوا ته په روزگان کښي شته د خینو پاچهانو نومونه پي هم پښتو دي لکه ميرکولا

ابدالیان

هند ته ولپول، تر ده وروسته ملک سدو د صالح ورور چې د سدوزیو لوړۍ نیکه دی په یوه لویه قومی جرګه کښې د کندھار د ولسوالۍ او مشرتا به پر مسند کښیناست (د ۹۶۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذیحجی پر ۱۷ زېږيدل) او د کندھار ارغسان یې خپل مرکز وتاکه خپل دېمن حاجی زله خان یې له منځه یوور. محمد د بارکزیو مشر (د محمدزیو لوړۍ پلار) د سدو هممهالي و، د سید جمال الدین افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دریار هم په رسمیت پېژندلی (د ۱۰۱۰ هـ - ۱۶۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سد و د خپل وخت پیاوړی سیمه ییز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسپد، نو په یوه لویه قومی جرګه کښې یې له خپلو پېنځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (محدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) خخه خواجه خضرخان پر خپل خای ولسوال او قومی مشر وتاکه خلور نومیالي ورونه یې د شاهجهان هممهالي و چې پر (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی یې مرسته کندھار ونيو او د هغه له خوا د کندھار ولسوالان پېژندل شول، دوی له ډهلي دریار سره نبه اريکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱۶۴۰ م) کال ملک محدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان بې په درناوي هرکلې وکړ. ملک محدود پر (۱۰۵۳ هـ - ۱۶۴۳ م) کال له کابل حکمران امير یحيی سره جګړه وکړ او ووژل شو، کامران فاضل سپی و، بر (۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م) کال یې په پښتو ژیه د "کلید کامرانی" په نامه یو کتاب هم ليکلې و د ګری芬 په وينا خضرخان پر (۱۰۳۶ هـ - ۱۶۲۶ م) کال مړ شو، ترهقه وروسته یې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکې او شیرخان د کندھار مشران او ولسوالان وو.

خدداداد خان له خپلو ګاونډیو غلجیو قبیلو سره دوستانه اريکي وسائل، په قومی جرګو کښې یې له سلطان ملخی سره مفاهمه وکړ او د

د افغانستان لنده تاریخ

دوسټي ترون ېې وتاره، د دوارو خواو تر منځ ېې د ولسواليو ډيش له کندھار خخه پنځوں ميله ختیزې خوا ته د جلدک ګرمما او د برين پل وتاکه، د بوب او بوري خمکې ېې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱۶۹۳ م) کال په شاوخوا کښې ېې ورور شیرخان د کندھار له صفوی حکمران سره وښت او د کورېک په بند کښې ېې صفوی لښکر پوینا کړ، ده د محدود خان پر زوی شاه حسین باندي بري وموند او حسین ېې ملتان ته وشاره، همدغه حسین ته عالمگير په سیالکوت او رنگپور کښې جاکیر ورکړي و، د ګریفن په وينا د دکن په جګړه کښې له عالمگير سره پر اووه زریز منصب ملګري و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپر و د مشری رتبه درلوده، حسین خان پر (۱۰۶۹ هـ - ۱۶۵۵ م) کال په رنگپور کښې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کښې، شريف خان د تیمور شاه په دوره کښې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظمانو په توګه تاکل شوي وو، د همدغه حسین اولاده وه.

د سدوزیو ورونو مرکز عموماً له کندھار خخه ديرش ميله ختیزې خوا ته د بشار صفا سيمه وه، چې له صفوی دریاره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دریار شیرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړي و، له کندھاره تر فراه پوري د ابدالي قبیلو مشرانو لکه بدال خان باميزی، میرالکوزي او نورو د ده مشرتوب منلى و، تر شیر خان وروسته ېې زوي سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوي دولت خان د کندھار ولسوالان شول او د پلنی مشرتابه پر خای کښیناستل د سلطان خداداد زوي حیات سلطان هم د کندھار ولسوالۍ دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپړو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته و لار، دولت خان د کندھار بشار له صفوی حکمران سره سختي جګړي وکړي او د

خپلواکی بیرغ بې تر غزني او سليمان غره پوري اوچت کړ، دا هغه وخت و چې د ایران صفوی او د ډهلي تيموري دولتونه په خپلو منخو کښي د کندھار بناري پر سره نزاع سره اخته وو، لکه مخکښي چې مو وویل شاهجهان او عالمگير خو خو خله کندھار ته لوی لنسرک راواستول.

دولت خان چې د دغه هګر بهلوان و، خبل اقتدار بې خپراوه، دواري خواوي د ده مرستې ته اړ وي دویم صفوی شاه عباس په هغه ليکونو کښي چې د (۱۰۵۹ - ۱۶۴۹ م) کال پر سر بې دولت خان ته راپړلې وي دې بې "ایالت پناه" کوتواں قلعه قندھار بللى دی او د یوې داسې خورا لوېي صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه بې ورسره کړي وه چې په ایران او هندوستان کښي بې ساري نه و (عباس نامه)

خنګه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله بې په بریاليتوب حکومت وکړ؛ د صفوی دولت د بېګلرييکي واک او اختيار بې یوازي د کندھار په کلا کښې کلا بند کړي و، خکه نو تر (۱۱۰۶ - ۱۶۹۴ م) کال وروسته شاه حسين صفوی زمان خان د کندھار له حکمرانۍ خخه ور وغوبت او د هغه پر خاي بې نصراني ګرګين خان ګرجي د شاهنوازخان په لقب د کندھار بېګلرييکي وتاکه، دغه ظالم سري چې د صفوی دولت د ماتې سبب شو، د شې په خونخوارو سپرو سره په بنارصفا کښي د دولت خان پر کور ورولوپد، دولت خان او د هغه زوي نظر محمد خان بې (د ۱۱۱۵ - ۱۷۰۳ م پر شاوخوا) و وزل. ابدالي قبيله د خپل مشر تابه و تاکه، رستم لایق سري و، د سرورخان باميزۍ او کته خان اکوزي په ملاتړ بې د ولسوالۍ چاري پرمخ بیولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښي د ېرغممل په توګه د صفوی حکومت په لاس کښي و، خکه نو رستم

خان له صفویانو سره خرگند مخالفت نه شو کړای خود کندھار په جنوب کښي بې د بلوخانو په لاس صفوی لنسرک تباہ کړ خلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبيلې هم بې مشره پاته او سره تیت شوې د پښتنې قبيلو مشرتوب د هوتكو کهاله نامتو مؤسس حاجي ميرويس لاس ته ورغني، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته بې خپله حکمراني پر پښو و دروله (د ۱۱۱۹ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وویل چې: حیات سلطان ابدالي د دولت خان پر مهال په ملتان کښي او سپده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳ - ۱۷۱۱ م) کال کي خسرو خان په کندھار کښي له پېنځه ويشت زریز صفوی لنسرک سره د ميرويس خان له لاسه تباہ شو، عبدالله خان د حیات سلطان زوي له خپل زوي اسدالله خان سره له ملتانه راغي او په هرات کښي بې پر صفوی بېکلر بېگي عباس قلي خان شاملو یړغل وکړ د هرات لو بدیز خوا ته د غوريان د دونباخ په غره کښي ابدالي قبيلې او هراتيان ورسره یو خای شول، اسفزار بې ونيو او صفوی نوي حکمران- جعفر خان بې مات کئ. دغه افغانی لنسرک د (۱۱۲۹ - ۱۷۱۶ م) کال د روزې پر ۲۶ هرات هم ونيو، غوريان، کوسان، بالامرغاب او بادغيس بې د هرات له ټولو سیمو سره په خپل حکومت پوري ونبسلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لنسرک سره د دوي پر وړاندي را ووت د غوريان په کوسویه کښي بې هغه ټول لنسرک تر تیغ تبر او په هرات کښي بې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جګړه کښي چې پر (۱۱۳۲ - ۱۷۱۹ م) کال بې د خاڅ رود پر غاره په دلارام کښي له شاه محمود هوتك سره وکړه ووژل شو، عبدالله خان چې د خپل زوي په مرینه ډېر وېرجن شوي و، د هرات د مليونو مشرتوب بې د کوکوي مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوي زمان خان ته چې یو تکړه سري و، وسپاره. ده

لښکر مخه و نیوله، نادر د یوه لیک په لپولو الله یارخان ته د روغی و راندیع و کړ خو ونه منل شو په کافر کلاګښې جګړه و نبسته او د نادر پښه تېي شو ه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغی خو الله یارخان بیا له خپل لښکر سره له هرات خڅه دوه فرسخه لیرې د پریان په ریاط کښې د نادر مخې ته ورغی، ذوالفاره هم د جبهې شاته د ده ملاتر کاوه، نادرشاہ ارشو چې له دوی سره روغه و کړي او پر هرات باندې د دوی حکمرانی ومنی، هغه و، چې تردوو میاشتو پرله پسې جګرو وروسته د (۱۱۴۱ - ۱۷۲۸ هـ م) کال د ذوالحجې د میاشتې پر خلورمه بېرته مشهد ته ولار.

يو کال وروسته د هرات ملپونو د عبدالغنی الکوزي په قیادت الله یارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر خای ېې د هرات حکومت ذوالفاره خان ته وسیاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفاره لښکر په سمبالتیا لاس پورې کئ او په اتوززو تنو ېې د مشهد بشار کلابند کړ د (۱۱۴۳ هـ - ۱۷۳۰ م) کال د محرم تر ۱۳ مې ېې جنګ وکړ او بېرته هرات ته لار، له هاخوا د نادر شاه له لوري بیا د هرات د نیولو په تکل راغی او پر (۱۱۴۳ هـ ۱۷۳۰ م) روزه ېې دا بشار کلابند کړ، خنګه چې له کندهاره شاه حسین هوتك هم د هرات له ساتونکیو ملیونو سره مرسته وکړه خکه نو ذوالفاره هم په دېرې مېرانه جګړه کوله او بشار ېې دبمن ته نه سپاره، دا مهال بیا الله یار له مروچاق خڅه راغی او (۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م) کال د صفری پر (۱۸) هرات ته ننوت، ذوالفاره هم د جګړي واګې ده ته وسیارې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاہ ابدالی شو) کندهار ته ولار همدا بېلتون کېت مې د ملیونو د کار د سستیدو سبب شو. الله یارهم له نادر سره په میرانه وجنگید او تريوكال پوري ېې هرات وساته خو په پای کښې له هغه بشاره ووت او د ملتان خواته لار، نادر پر هرات بری و موند او

ابدائي قبیلې د هرات له تولو ملي فواو سره یو کړې او د صفویانو جګړن امیران ېې له جعفرخان بیګلربیگی سره یو خای د هرات په بشار کښې ووژل، صفوی دربار صفی قلی خان ترکمان له لوی لښکر سره له مشهد د هرات خوا ته راوکوچاوه، خود هرات ملي لښکر د زمان خان په مشری صفی قلی او د هغه لښکر د کافر کلا په ډګر کښې ووژل، زمان خان ته دوو کالو او پېنځو میاشتو پورې په ډېر بریالیتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲ م) کال مېشو.

د زمانخان تر مړینې وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له بشوراوکه راغی او د هرات د حکمرانی. واګې ېې په لاس کښې ونیولې تر مشهد پر مخ ولار هغه بشار ېې خلور میاشتې کلابند (د ۱۱۳۶ هـ - ۱۷۲۳ م په شاوخوا کښې) او خپل واک ېې په خراسان کښې خپور کړ، د غوریان لوبدیع خوا ته ېې د سنگان کلا ونیوله، خو ابدالیانو دی بی واکه کړ، پر خای ېې د زمانخان مشر زوی ذوالفارخان د کندهار له بشوراوکه راوغونیت او خپل امیر ېې وتاکه (۱۱۳۶ هـ) د زړه بدی د لیری کولو له پاره ملي جرګه جوره شو، دې جرګې د باخرز و بادغیس حکمرانی ذوالفارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمن خان ېې د فراه په حکمرانی. وکماره او په هرات کښې ېې د ملیونو د مرکزی حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوی الله یارخان له ملتانه راوغونیت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله یارخان او ذوالفارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاہ افسار د تیری ګرو لښکرو پر وړاندې ېې سخت جنګونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاہ مشهد ونیوا او اته زریز لښکر ېې د سنگان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په یوه ملي جرګه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي خواک راتقول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال الله یارخان په تربیت جام کښې د نادری

- ۱۳ - سرمست خان د شیر خان زوی (د ۱۱۰ هـ شاوخوا)
 ۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۵ هـ شاوخوا)
 ۱۵ - رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۹ هـ شاوخوا)
- د هرات ابدالیان:

- ۱۶ - حیات سلطان د خداداد سلطان زوی (د ۱۲۳ هـ شاوخوا)
 ۱۷ - عبدالله خان د حیات سلطان زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
 ۱۸ - زمانخان د دولتخان زوی (د ۱۳۲ هـ ۱۱۵)
 ۱۹ - محمدخان د عبدالله خان زوی (د ۱۳۶ هـ شاوخوا)
 ۲۰ - ذوالفار خان د زمانخان زوی (د ۱۳۶ هـ ۱۱۴)
- ۲۱ - الله یارخان د عبدالله خان زوی (د ۱۳۸ هـ ۱۱۴)
 ۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوی (د ۱۳۸ هـ ۱۱۴)

اخونه: بریتانیکا دائرة المعارف آریانا مجله ۳ ت کابل - پیه خزانه د کابل چاپ - مخزن افغانی قلمی - تاریخ سلطانی د سلطان محمد خالص کندهاری د ۱۲۹۸ د بمبی چاپ - تذكرة الملوك د راورتی په حواله - لوی احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئین اکبری - تاریخ احمد قلمی - خورشید جهان - تتمة البيان - تاریخ نادرشاه - روضة الصفا ناصری ۸ توک - جهانکشای نادری - عمل صالح ۲ توک - تاج التواریخ ۲ توک - تاریخ ایران د سرپسی سایکس - خلاصۃ الانساب خطی - کابل مجله ۲ توک - نادرنامه، منظوم خطی - پښته شعرا، لومړی توک ۱۹۴۵ کال کابل کالنی - صولت افغانی - مجمع التواریخ - مشاهیر ابدالیان - عباسنامه - تاریخ روسری پنجاب شوکت افغانی - احمد شاه بابا د کابل چاپ د میر غلام محمد غبا، تالیف.

(۷۵) نومره نسبلیک و ګورئی.

پر هرات باندی د ابدالیانو د مشترک تابه دوره د (۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱) کال د روژی پر لومړی، پای ته ورسپدہ، تر هغه وروسته پر (۱۱۶۰ هـ - ۱۷۴۷) کال پنه کندهار کنې احمدشاه ابدالی بیا د افغانی سلطنت بنسته کنېښرو او هرات د پخوا په شان د افغانی هېواد یوه برخه شو.

د هرات د ابدالیانو د حکمرانی سیمې:
 هرات بنار او شاوخوا یې - او به - شافلان - کوسویه - غوریان - پوریان - جام - لنگر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بریده - او جنوب خوا د هلمندله غارو تر میوند، فراه او سیستان پوری او شمال خوا بادغیس او آب مرغاب.

د کندهار ابدالیان:

- ۱ - ملک اودل = ابدال د ترین زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)
- ۲ - ملک سلیمان زیرک د عیسی زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)
- ۳ - ملک بارک د زیرک زوی (د ۷۶۰ هـ شاوخوا)
- ۴ - ملک پوپل د زیرک زوی (د ۷۸۳ هـ شاوخوا)
- ۵ - ملک جبیب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
- ۶ - ملک بامی د جبیب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)
- ۷ - ملک بهلول د کانی زوی او د بامی لمسي (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)
- ۸ - ملک صالح د معروف زوی او بهلول لمسي (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)
- ۹ - ملک سدو د معروف زوی د بهلول لمسي (پر ۹۶۵ هـ زیرپدلى او پر ۱۰۳۱ هـ مردی)

- ۱۰ - خضر خان د سدو زوی (پر ۱۰۳۶ هـ مردی)
- ۱۱ - ملک محدود د سدو زوی او کامران د سدو زوی (۱۰۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۲ - خداداد سلطان او شپرخان د خضرخان زامن (۱۰۷۰ هـ شاوخوا)

لیدل کېږي، په سنسکریت کښې هم "گیر" او "گیری" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخوانی ګرشاہ لقب (ملک الجبال) په معرب ډول جرشاہ کړي دی. (د تاریخ طبرستان ۵۶ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کښې غرڅه - غرځنۍ د (کوهی - غرنې) په مانا دی چې د غرچه او غلچه = غلچې نوم له هغه خڅه راوتلي دی او غلچيان د پامير او زرافشان د روډ په درو کښې اوسي.

عربی جغرافیا لیکونکیو هم دغه ټکی ته اشاره کړي ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرشستان او غرجستان په تاریخي نومو کښې دخیل و، یاقوت د البشاری په حواله وایې چې: غرج اصلًاً د غره په مانا دی خراساني مژرانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو خڅه اورپدلي دي د "غرجستان" نوم ېې په اصلې شکل "غرتان" لیکلې دی چې له غرجستان خڅه عبارت دی (غـ - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفیت پخوانی علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجانی چې د دغه هېواد له خلکو خڅه و، زیاتره د عربیو د غرجستان او غرشستان پر خای غرستان لیکي، د طبقات ناصري په زړو خطې نسخو کښې خو څایه غرستان لیدل کېږي.

په هر حال غلچي = غلزې یو پخوانی نوم دی چې مانا ې د غره زوی ده. د افغانی غلچيانو لوړۍ نیکه په همدګه نامه یادېده، ده درې زامن لرل چې نومونه ې هم آريابې زړو نومو ته بیځې ورته دي:

توران - تولر - بولر - موب پوهېږو چې "تور" له هفو پخوانیو آريابې نومو خڅه دی چې په اوېستا کښې راغلې دی دا نوم تر اوسه په پښتو کښې په پېلا، بېل ډول (تور- تورانی- تورک- توری) رواج لري، همداراز "بولر" یا "بلور" یو زور نوم دی چې د ګلګلت تر سیمود نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وینا تر اوسه هم د هغه خای ئینې تور پوشې قبایل خانونه

هوتكيان

(۱۱۵۰ - ۱۱۲۰ هـ)

د دغه لنده تاریخ په پیل کښې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو خڅه یو هم بیتني یابیت نیکه نومېد، د دغه شیخ له پښته او د متول له نسه چې د ده لور وه، د (غرزی - غلچي- غلزي) په نامه د پښنو د مشهورو غلچيو قبیلو تېرونه مشهور شول.

دا نوم بېشکه "غرزی" د "کوهزاد" په مانا دی، خکه چې په افغانستان کښې د سپیو او خایو د زیاتو نومو ربښې د پښتو د "غر" له کلمې خڅه راوتلي دي او ان د غور - غرچه - غرج- غلچ- خلچ ټولو کلمو ربښې له دې کلمې خڅه جوړې دي، چې په منځنې آسیا کښې د خایو او قبیلو له پاره کارېږي.

تماسچک وايې چې د ګر "GAR" یعنې غر کلمه لرغونې باکتری درې کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرنې ولايت د آريابې او سپدونکیو نوم دي، له دې کبله نو غرچه، خلچ، غلچ او غرج د غره د زوی یا غرزی او (کوهزاد = کھزاد) په مانا دی.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کښې د غره په مانا ژوندي، ده د اوېستا په "هوم یشت" کښې "گیری" راغلې چې په خوردہ اوېستا کښې هم

"بلور" بولی، دا کلمه تر ۱۸ پیپری پوری په چیني کتابو کښې لیدل کېږي . محمد حیدر دوغلت چې د (۹۳۲ھ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سیمو بې حکمرانی کوله نو د کشمیر له ناوې خخه د کابل ترناوې پوری او شمال خوا تر یارکند او کاشغر پوری بې داسیمې بلور او بلور ستان ویللي ترده دمخه منهاج سراج او محمد غوفى د غوري دوری مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راپوري مستریلو واپې چې: بولر یابلور د باختر د کلمې طبیعی تحریف دی. په هر صورت د غلبيجی، توران، تولر، بولر کلمې او نومونه تبول دا رابنې چې دوی پخوانی آريایي رینې لري او هم دا زیاتوی چې افغانی غلچيان هم له ارایايی نزاد سره تینګه اړه لري.

خو (هوتک) (د کندهار او کلات له غلچيو قبیلو خخه) د هوتکو د قبیلې لوړۍ نیکه چې د پښتو اشعار بې د پټې خزانې په واسطه مور ته رارسېدلې، د انساب پېژندونکیو په وینا د بارو زوي او د پورتني نوموري تولر لمسی و، چې ده د ملکیکار، یوسف، دولت او عرب په نومونو خلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهۍ د موسس میرویس خان پلار بنالم خان په اتم پلار په دې توګه ده ته رسپږي:

بنالم د کرم زوي، د مند لمسی، د عمر کړوسي، د جلال الدين کوسي، د قطب کودی چې هغه بیا د اسحاق زوي، د حسين لمسی، د ملکیکار کړوسي او د هوتک کوسي دی.

د هوتکو کهاله غړي د ترنک او ارغنداو پرغارو سیمه یېز ولسوالان و، لکه چې وویل شول له چنګیزیانو سره بې سختې جګړي وکړي، خو د د دوی د ژوندانه بشکاره څرنګوالی لاس ته رانه غې، یوازې دا معلومه ده چې تر میرویس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزنې د غلچيو قبیلو مشرتابه

او ولسوالي په سلطان ملخي تونخي پوري اړه درلوده چې دمخه بې یادونه وشوه.

* * *

د میرویس خان پلار بنالم خان چې د خپل وخت له مشرانو خخه، د سلطان ملخي لور نازو نومې بې په نکاح کړه، چې د هفې له نسه خلور زامن حاجي ميرخان، عبدالعزيز، عبدالقادر، او یحيى خان و زېړبدل. له دغو زامنو خخه حاجي ميرخان يا میرویس خان هغه نومیالی و، چې له غزنې خخه ترکندهاره بې خپل نفوذ خپور کئ، د تونخي او ابدالي د دوو تبرو (چې له کندهاره ترغزنې بې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهيو د تاریخي نفوذ تر منځ بې په ولسي چارو کښې لوی لاس درلود، په کندهار کښې بې د خپلواک سلطنت بنسټ کښېښوو، د سید جمال الدین افغانی او سلطان محمد خالص په وینا دی د متین فکر او لورو اخلاقو خبتن او هم بنه ژبور سړي و، دا چې له یوې خواپې مور د تونخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خواپې د ابدالي کامران خان (چې د مخه بې یادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړي وه، خکه نو ابدالي او تونخي قبیلو دواړو د ده ملاتله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له دې پېړيو راهیسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي بې کړي وه.

د همدغو ورتیاو له مخې میرویس د کندهار د ابداليو او غلچيو د تبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوی نصراني حکمران ګرګین خان کندهار ته راغي او پر خلکو بې هفسی ستمنه وکړل چې د زغملن نه وه، نو میرویس خلور واره اصفهان ته ولاړ د شاه حسين صفوی دریار ته بې د خلکو فرياد ورساوه او هم بې د دریار اوضاع له نژدي خخه وکتله، دده یو ملګري "ریدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمد نامه" کښې چې د میرویس د زوي په نامه بې نظم کړي دی. د میرویس دا د خواهی

او د شاه حسين صفوی خواب داسې بيانوی:
 چې ميرخان تللى اصفهان ته ونه
 مخ يې مکي د پاك سبحان ته ونه
 پاچا تې عرض کړ تول حال د پښتون
 د ګرگين ظلم بد اجوال د پښتون
 پاچا ويل: زه نسوای کولاي چاره
 د ګرگين خان ظلم و ستم د پاره
 که يې معزول کرم کندهار نه پربودي
 جور وستم او خپل شعار نه پربودي
 ګرگين خو ګرگ دی ګرگ خو ظلم کوي
 وينې تروينه هم پسونه خيري
 زه هم خايف يم چې به خه کرم ګرگين
 نامسلمان دی، ارمنی دی، بې دين
 نه په اسلام کبني خان پا بند ګئينه
 نه نصراني نه له عيسى بيرينه
 بيرېوم زه چې خدای کړي قهر بسكاره
 د سلطنت په رنما کورسي تياره
 ميرخان ويل: اى حسين پاچا وګوره!
 حال د حاکم او رعایا وګوره!
 ګرگ دی ايله کئ پررمه سو شبان
 جور و ستم کاندي بیحد ګرگين خان
 مور له طاقت نسته چې کړو به زياتي
 صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا خلورم واردی را خم سلطانه
 عرض د ظالم له لاسه کرم سلطانه!
 که پاچا نه کري داد خواهي د مظلوم
 ظالم حاکم کا، ظلم دېر په محکوم
 جور چې دېر شي سلطنت شي بریاد
 د ظلم قصر پوپنا بې بنیاد

عربیه:

الملك يبقى مع الكفر ولا يبقى مع الظلم
 كافر كولاي سلطنت شي مدام
 که وکړي داد، نه وي جابر پرانام
 مګر ظالم خو نسي کړاي سلطنت
 خالق رحيم دي، ورکوي خلافت
 چا ته؟ چې زړه يې وي په مهر ودان
 د خدای عیال ګنې پر مخکه انسان
 سلطانه! واوره په نېي غوره دا وينا
 مکړه ستم د خلق الله په هر چا
 د ستمگارو پای ورانی دي، خراب
 د ظلم اور يې کا په خپله تراب
 د مظلوم آه داسې کاري وي ګوره
 چې اور يې نه خېي د ظالم له ګوره
 لمبې په بلې کا د ظلم په ګوره
 توله به کاندي بېنوا په دې اور

بسايي ظالم چې رحم وکا په خان
په ظلم خوار نه کړي خپل خان او جهان
سلطانه! گوره پر خان رحم وکړه
خپل کلی کور په جور مه ورانوه"

خودا چې صفوی پاچا د میرویس فریاد وانه ورید او د اصفهان له درباره نا اميده شو، نو له هغه خایه بیت الله ته ولار، د عربو له عالمانو خخه بې له ګرگین سره د جنګ چواز او د هغه د وژلو فتوا وaxisته، په اصفهان دربار کښې بې هم د مرد نفود وموند چې درباریان بې پر ګرگین بد ګمانه کړل، تر هغه وروسته حاجی میرویس کندهار ته راغی، هلتہ بې د ارغنداو پر غاره (له کندهار د اوسيني بشار خخه شپږ ميله ليري) په کوکران کښې یوه لویه ملي جرګه جوره خلکو ته بې د اصفهان د دربار او ضاع بيان او د حجاز د علماءو فتوا بشکاره کړه او له دوی خخه بې تعهد واخیست.

په دویمه جرګه کښې چې د کندهار بشار ختيغ ته شل ميله ليري په مانجنه کښې جوره شو او په هغه کښې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجی هوتك، یوسف خان هوتك، عزیز خان نورزی، ګلخان بابر، نورخان بېړش، نصرخان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ ګډون کړی، د خپلواکۍ د اعلان وثيقه لاسليک شو او تولو په قران عظيم الشان لوره وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د تولو قومونو په مرسته د صفویانو بیګلریېگی ګرگین خان او د هغه ټول لښکريان ووژل، کندهار بشار بې ونيو او د ګرگین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمګر مړی واخیست او له بنخو او کوچنیانو سره بې هرات ته وتنسبد.

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشرد آزادي غوبنسلو د غورخنګ پر نېته اختلاف لري: مثلاً شهر محمد بې د ۱۱۲۰هـ کال د صفری میاشت او سلطان محمد بې د ۱۱۲۱هـ کال صفره ليکي، خونواب صمصام الدوله د هغه پېښې کال ۱۱۲۰هـ ګنډي او خافي خان مؤرخ وايي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کښې د محمد اعظم شاه دربار نه د ګرگین د وژلو خبر ورسيد کلنل مليسون د افغانستان په تاریخ کښې ۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ کال ليکلی دي، آو ميرزا محمد خليل صفوی (۱۱۲۲هـ) کال بنسولي دي. خود پتې خزانې روایت ليکونکي تر تولو مؤرخانو موئي او د اعتبار خبشن دی. هغه پېښې په خپلواکۍ ليدلې او هم بې مستقیماً له خپل پلار خخه روایت کوي دي چې: "پر ۲۹ د ذيقدعة الحرام سنہ (۱۱۱۹) هجري د حاجي مير خان د خپلواکۍ دغه پاخون د ګرگین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پاڼي ته ورسيد.

کندهار د جغرافي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهيو تر منځ ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدينو د میرویس په مشري، په کندهار کښې د خپلواکۍ بېړغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو وربړدې او د پښتو خپلواکۍ بې د خان له پاړه لوی ګوانس وباله، دا خکه چې د هند تیموری حکمداران د غوريانو، خلجانو او لوديانو د امپراتوري او له بیا راژوندي کېدو خخه وېږبدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې ليکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموری دربار ته ورسيد نو په بشکاره بې د مجبوريت په سبب د افغانانو خپلواکۍ تر یو خایه په رسميت وېړنده، خو په پتې بې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنيوي له پاړه چې د خافي خان په

راتلونکي وخت کښې به د صفوی توابعو یوه برخه د اصفهان پر خلاف وباروي.

خو صفوی دربار وغونستل چې میرویس د گواښلو او بیرونوله لارې د خان تابع کړي، ئکه یې میرویس ته یو استازی راوستاوه، چې د ملیسون په وینا جانی خان او د مرجان ملکم او سید جمال الدین افغاني په وینا محمد جامي خان نومېد، دغه استازی له صفوی درباره یو پیغام راپري و چې: د ایران پاچا د ګرګين وژل بخني، خو میرویس بايد اطاعت ته غاره کښېردي او صفوی لښکر کندهار ته پربودي. سربره پر هغه نوموري استازی افغاني مشرد مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناورپي پايلې و داراوه خو میرویس چې کلک زړه او ټینګک اعصاب لرل په دېره مېرانه یې داسې خواب ورکئ:

"ته فکر کوي چې عقل او حکمت یوازي په ناز او نعمت کښې لاس ته رائي او زموږ په غرو کښې کښې یې اثر نه شته - ستا پاچا که خه کولاي شوای خپل کار یې په زور پر مخ بېوه، دغه بې ګټو خبرو ته به ارنه و ..." (سرجان ملکم).

میرویس امرو وکئ چې: هغه درې ملي صفوی استازی زندان ته بوئئ، د ملیسون په وینا په دغه کار کښې یې دوه لوی مقصده درلودل، لومړۍ دا چې د ایران د دربار خواب خنډنۍ شي چې لښکر رالپل هم وڅنډېږي، بل دا چې د اصفهان درباره کنده شي چې د افغاني خپلواکي بيرغ ټيټيډونکي نه دی او د صفوی دربار تهدید او تطمیع د ده او نورو زپورو افغانانو پر روح خه اغزېه نه لري.

خنګه چې د لومړۍ سفير را استول د میرویس خان آزادی پال هود مات نه کړ نو د اصفهان درباريانو له یوې بلې وسیلې خخه کار واخیست او د هرات حکمران محمد خان بلوخ یې چې د میرویس پخوانی دوست او د حج

تصريح د دواړو هېوادو او ولسونو له پاره د صایېي رايې مخالفه پېښه وړ ډېر ژر زيار وباسي (منتخب اللباب) خو حاجي میرویس چې د دوي قوي شاهنشاهيو تر منځ خپل خطرناک موقعیت بنه پېژانده، په درېمه جرګه کښې یې د اولس مشران راغونله کړل وروسته تر هغه چې د افغانوالس سیاسي دریخ یې د دوو ختیزو او لوېدیزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوي قوتونه یې خرګند کړل نو وېي ویل: "که زما سره یوشئ او زما ملا وټپئ نو د خپلواکي بېرغ به هسك وساتو، او پېږي به نه بدو چې بیا د پردیو مرتیباه کړي، زموږ په غاره کښې ولوږي، هغه کسان چې د پردیو مرتیوب مني مور له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرګې چې د ملي مشر وینا واورېده نو ده ته یې د موافقت لاس ورکئ او ټینګه زمنه یې ورسه وکړه چې د زوند تر وروستي سلګي پورې به د خپلې ملي خپلواکي او آزادۍ ساتنه کوي". (تممه البیان)

د ګرګين او د هغه د ملګریو د وژلو خبر د ګرجي د لښکر د هغه بقية السيف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د ګرګين له خوا د پښین سیمې د ترین تبر د مخنيوي له پاره هغې خواته تللى وو، د بېرته راګرڅدې و په خت کښې میرویس شپلې او پارس ته تښتېدلې وو، پخپله میرویس هم صفوی پاچا ته لیک واستاوه، د افغان او فارس جګړي د کتاب لیکوال په وینا په هغه لیک کښې یې لیکلې وو چې: پاچا دی له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ئکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاردي، او که مجبوره شي بنایي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، خکه نو بنایي چې صفوی پاچا د دغه هېواد سیاسي موقع په نظر کښې ونيسي" همداشان په د ډهلي دربار ته لیک واستاوه او په هغه کښې یې د دواړو خواو، یادونه وکړه او تمه یې ورییدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

د دغه لوی لنکر سالارې بې د ګرجستان حکمران او د وزل شوی ګرگین وراره خسرو خان یا کیخسرو خان ګرجی ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو خنځه، دا خکه چې ګوندي خسروخان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لاري له جوشه ډک کار پرمخ بوئي، هغه، چې خسرو د کندھار خوا ته پرمخ راغي او په فراه کښې بې واپول، په دې لویه لنکرکښې کښې د خراسان ټول اميران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علی قلي هم د خسرو ملګري وو. دا مهال میرويس خان د پتې خزانې د لیکوال پلار داود خان هوتك په فراه کښې د افغانی خواکونو مشر وناکه، چې همه له خسرو سره ونبست، خو خسرو پرمخ راغي او میرويس له لړ قوت سره ګرشک ته ژردي د هلمند پر غاره تیار ناست و، د میرزا محمد خلیل په وینا د خسرو لنکر پنځوس زره سپاره او پلې لرل، چې بشپړه تویخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص ګرجيان وو، چې خاص د ګرگین د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتنۍ ملي قواوي لبې وي، خکه نو را پر شاشوی، او د خسرو لنکرو کندھار کلابند کې (۱۱۳۳ هـ - ۱۷۱۲ م). کندھاريانو د بنار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه پښې تینګي کړي او په هره حمله کښې بې صفوی لنکر پرشا وواهه، په خپله میرويس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونه کړل او د کندھار د جنوب له خوا بې د بلوڅو د پښين د ترينو او نور قومونه د وطن ساتني له پاره را پيارول او د خسرو پر لنکر بې ېرغل وکئ، د ذخیرو د رارسېدلوا لاره بې پر وترله. خسرو چې خپل نیم لنکر په دې اخ ودب کښې بايللي و، وي غوشتل بېرته پارس ته وتبستي، خو میرويس له خپلو (۱۶) زرو تنو سره پر هغه ېرغل وکئ، د جان ملکم په وینا د صفوی تېرکونکيو له (۲۵) زرو تنو خنځه یوازې پښو سوو تر او وسسو تنو پوري له مرینې خان وژغورلای شو.

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توګه کندھار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوپ کړ، خو افغان مشر نوي استازې ته وویل: "خدای ته شکر باسه چې ستا د ملګرتیا حق مې ستړ ګو ته درېږي، که دا نه واي نو تابه هم د نورو په شان پاداش لیدلی واي - زموږ د غرو آزاد خلک د بیا مریتابه په کړي، کښې نه شي لوېډلای، زړورو زمریانو زنځیر شلولی دی او له تیکو را ایستلی شوی تورې بېرته په تیکو کښې نه نتوځي. "میرويس د دوستي د درناوي په بنسټ محمد خان په بنه عزت وساته او په دې وسیله بې د اصفهان دربار ته خرگنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بیا له لاسه ور نه کړي، د میرويس د دغه مېړنې درېځ نه ماتیدونکې هود پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ئځای تاکل شوی و، پر (۱۱۲۲ هـ - ۱۷۱۰ م) کال امر وکړي چې پر کندھار ېرغل وکړي، خو میرويس له پښو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونیوه او سخته لویه ماته بې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) میاشتو کښې د اصفهان له خوا خلور خله پر میرويس او آزادی غښتونکیو افغانانو باندې لنکرکښې وشوې، خو ټول بېرته ناکام پرشاولارل، وروستي پلا پښخه زریز لنکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشری دې خوا ته وکمارل شو چې یوازی پنځوسو پښتنو سپرو پر شا وشول، تر زرو زیات کسان بې په جنګ کښې وزل او تپیان پر ډګر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنګیالیو په لاس کښیووت.

دغه پرله پسې ماتوا او ناکامي د اصفهان دربار او کئي چې لویه لنکرکښې وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لنکر بې راویوست

خسرو خان هم په جګړه کښې د خپل اکا په خیرو ووژل شو، د اد (۱۲۲۳هـ) کال د روزی پر ۲۸ مه (او د مجمع التواریخ په وینا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دی خونری جګړي وروسته چې کندھاری ننگیالیو، صفوی تېږي کوونکی ټول ووژل، د اصفهان دربار یوبیل لوی خونری لښکر د محمد رستم خان په مشری کندھار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مت او بازو د ولس په یووالی او مرسته ډېر سخت غښتلي و، نو ځکه دغه لښکر هم هېڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دی له پاره چې د خپلو اسلافو په برخليک اخته نه شي بېرهه پارس ته پرشاسو (۱۲۶۱هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنګه محمد زمان قورجي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندھار ته راواستول شو، چې د میرزا خلیل په وینا د بسطام په سيمه کښې دی هم ووژل شو. خنګه چې په دی وخت کښې چې د هرات مليون هم (لکه چې وویل شول) د ابدالي اميرانو په مشرتابه له متجاوزو صفويانو سره مقامات کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندھار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او ميرويس هم په کندھار کښې د نسه واک خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکئ.

ده په دی وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سیاسي اړیکی ډه بشه ساتل او د کندھار ملي دولت پې هغه دربار ته په رسميت ور پېژندلی و په پای کښې پې دسياسي دوستانه اړیکو د لاتینګښت له پاره خپل ورور حاجي امکو د سفیر په توګه د هند تیموری پاچا فرخ سیر ډهلي دربار ته واستواه او د هغه په لاس پې دوستانه سوغاتونه ورولپېل، د ډهلي دربار هم د کندھار ملي حکمران په رسميت وېژاند او د حاجي اميرخاني "خطاب پې د "تورې" او "پېل" له سوغاتو سره د ميرويس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواریخ) چې په دې سیاسي وسیله ميرويس د خپل هېواد له ختیز ارخه تر

يوه خایه ډاډه شو. د ميرويس د حکمرانی بریدونه له فراه، شين ډنه (سبزوار) او سیستان خخنه نیولی تر پښین او د سليمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزنی پوري رسپدل، په ابدالي او غلنجي قبیلو په مساوي توګه حکومت کاوه بلو خانو هم ورسره مرسته او ملکرتيما کوله. ده د شاهي لقب ونه مانه، او په هغه جرګه کښې چې د کندھار قومو د ده د سترو خدمتو د ستایلو له پاره دی په خپله پاچهه. مانه ده خلکو ته ویل چې: "ما د دی له پاره ستاسي خدمت نه دی کړي چې پاچهه وکړم يا د پاچهه پر تاسې پاچهه وکړم، بلکې په دی کړه کښې بد، زه په دې نسه نه ایسم چې پر تاسې پاچهه وکړم، بلکې په دی نسه ایسم چې ستاسي خدمتګاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووايې، نور نونه جواهر غواړم او نه سره زر او سپین زر، زما همدا بس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په خېر وروزم. زما پاچهه د لاسه نه کېږي، زه ستاسي کړجني خادم يم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د درې ژې په شاعر داسي منظوم کړي

دي:

نه خدمت نمودم که شاهي کنم
بتحت شهی کچ کلاهي کنم

نزید هراشاھي و سوروي
سر افرازم از افسر چاکري

مرا بس که ګويند قوم "پدر"
ندارم طمع ګوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم
شما را چو فرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهی بود درخورم

شما را همی کمتر چاکرم

میرویس یو خیرک، پوه او دیپلمات سری و، د گاوندیانو په سیاسی اوضاع
بنه پوه او صفوی دربار یې بنه پېژاند، د حکمداری په دود او دستور بنه
پوهیده، اته کاله یې د یوه مشریبا په توګه د خپل ولس مشترتب وکئ، خلک
یې خوبن وسائل تل یې د خلکو خواخورې کوله او د مهربان پلار په خبر یې
وروزل، په افغانستان کښی خلک ورته "بابا" وايی او د یوه بزرگ قطب په
شان د ده د مزار زیارت کوي د خینو ناروغیو له پاره د ده د مزار خاوره شفا
بولي، وايی چې: دغه نومیالی مشر جګه ونه، قوي اندازونه او سپینه او بدده
درلوده، پر سر یې وېښتان نه وو، سپین پرتوګ او سپین کمیس یې
اغوستل او یو پتو یې درلود چې د کلیو په ملي جرگو کښی به یې پر مځکه
د خلکو په منځ کښی غوراوه او د کلیوالو په خبر به پر هغه کښننست، نور
به یې هم پر خپل پتو کښنول او ملي پېښی او قضایا به یې د خپل صایب
فکر په مرسته حل کول، خلک به یې له یو بل سره دوستی، بشپړنۍ،
همدردي او مرستي ته بلل.

میرویس د خپلو هپوادپالو مجاہداتو په پاکی کښی د افغانی سلطنت
او ملي برمه ډیوه بیا په کندھار کښی بله کړه، د خپلواکی او آزادی هېږد
شوی درس یې د خپلو خلکو غوراوه ته ورساوه او د ۱۱۲۷ هـ کال د
ذیحجۃالحرام پر ۲۸ مه نېټه له دی دنیا ولار په افغان تاریخ کښی یې د تل
له پاره نیک او بنه نوم پېښوو، دی د کندھار بسار لوبدیغ خواته د کوکران
په کلی کښی د لوی سرک پر غاره بنسخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه
که زیارتگه مردان جهان خواهد بود

(وګورئ ۷۶ - ۷۷ عکس)

له میرویس خڅه دوه زامن پاڼې شول یو محمد چې د پلاز د مرینې
پر وخت ۱۸ کلن او حسین چې ۱۴ کلن و د میرویس تر مرینې وروسته
ېږي ورور پرخای کښننست چې د مليسون، جان ملکم او سید جمال الدین
په وينا "عبدالله" او د ده د همھاليو لکه جهانګشای نادری، مجمع التواریخ،
پتیه خزانه او همدارنګه د سلطان محمد، شیرمحمد، روضة الصفاي ناصری
او انسکلوپیدیای اسلامی په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سری د
خپل ستر وررو په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرګه
ېږي راوبله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیغ وکړ، ملي
جرګې دغه جوغ ته غاره کښی نه بشووه، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته
استازی ولپه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:
لومړۍ، د هغه باج او خراج معافول، چې د ګرګین په وختو کښی
افغان اخیستل کېده.

دویم، کندھار ته د صفوی لښکر نه راتک.

درېیم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دواړ.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناورد وضعیت خبر شول، د دوی
خلوپښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمد سره لاسونه یوکړل،
عبدالعزیز ېږي وواژه.

خو په پتیه خزانه کښی لیکلی شوی دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجی میر خان ورور و، په کندھار کښی
مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. خو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د
شپې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راولوپند مړشو." (پتیه خزانه -
۱۰۹)

مليسون د دی پېښې نېټه د (۱۷۱۶م) کال مارج لیکي چې له

همه‌گه (۱۱۲۹) کال سره برابره .^۵
 د کندھار خلکو دا پردی پال سپری په سزا ورساوه او پری بې نه بشوو
 چې خپله ملي خپلواکي چې د ززو افغان زلميانو په وینو اخیستل شوې و،
 له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر میرینې وروسته بې د میرویس مشر زوی چې
 محمود نومېد خپل مشر وتاکه، محمود تر (۱۱۳۴ هـ - ۱۷۲۱ م)، کال پورې
 د کندھار د پاچا په توګه حکمرانی وکړه ده چې د پلار په شان بې لوره همت
 درلود، د ملي حکومت د پراختیاپه فکر، کښې شو، پرمهمه‌گه کال بې د فراه
 او سیستان له لارې پر کرمان یړغل وکن او د هغه خای د حاکم "لطف علی"
 سره تر روغې وروسته بېره کندھار ته راغی خو آرام نه کښیناست، بیا بې
 پرمهمه‌گه (۱۱۳۶ هـ) کال په کندھار کښې ملي تازه دمه قواوي راغوندې
 کړې او د صفوی دولت پر پایتحت اصفهان بې حمله وکړه بشار بې کلابند
 کنی، تر اتو میاشتو کلابندی وروسته (۱۱۳۵ هـ - ۱۵ محرم ۱۷۲۲ م)
 د صفوی کورنې وروستی پاچا شاه حسین د ایران تاج او تخت

محمد ده وسیاره او پایتحت بې د افغانی بریالی لښکر ته پرېښوو.
 شاه محمود د ایران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلې
 شهنشانی په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر
 محمد میاجی، محمد خان او عبدالله خان بلوخ په واسطه لوی لښکر کښې
 وکړې چې تر دوه نیمو کالو پاچهی وروسته د (۱۱۳۷ هـ - ۱۷۲۵ م) کال د
 برات پر ۱۲ شبې په اصفهان کښې د دماغي ناروغری له امله د (۲۷) کالو
 پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شیرمحمد مادر الامراء او روضة الصفای
 ناصری ویناده، خوسید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نیټه (۱۷۲۵ م)
 (۱۳۸ هـ) کال لیکلې دی.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغانی سلطنت پر تخت
 کښیناست او په خیرکې سره بې د سلطنت چارې په ډبره بنه او سمه توګه
 اداره کړې، سیدال خان ناصر بې بیا د افغانی لښکرو سپه سالار وتاکه او
 هرې خواته بې لښکر کښې او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو خخه
 یوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکر کښې وه چې د شاه اشرف د پاچهی.
 پر درېیم کال د (۱۱۳۹ هـ) کال د برات له ۱۲ خخه د ۱۱۴۰ هـ - ۱۷۲۷ م
 کال تر منځ وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تور کان مات کړل، خو نور بې
 پښتنه نه پرېښوو چې له تور کانو سره ونبلي، دا څکه چې شاه اشرف نه
 غوبنټل د ترکانو او افغانانو تر منځ زیات مرګ او ژوبله وشي، هغه و، چې
 د شاه اشرف د بنې سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه
 او صفا پای ته ورسپد، د ده د پاچهی پر پېنځم کال (۱۱۴۲ - ۱۷۲۹ م)
 عثمانی خلیفه درېیم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د
 شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغانی درباره محمد علیخان
 بلوخ د ایلچې په توګه عثمانی دربار ته ولار او په دې توګه د افغانی او
 عثمانی دولتو تر منځ نه اړیکې ټینګ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ایران له شمال خخه د روسي قواو د
 تیری مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غوندې بدنه (حریف)
 سره مخامن شو او د افغانی قوت رسی سره وشلپد، دا څکه چې له کندھاره
 چې د هوتكی پاچهی مرکز و، په ایران کښې افغانی لښکرو ته مرسته نه
 رسپد، له همدي کبله اشرف خو خایه ماتې وکړه تر پېنځو کالو او (۷)
 میاشتو پاچهی. وروسته له ایرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاره د ګرمیز
 ملخان کلا ته راغی، له هغه خایه بې کوز نبورو اوک زردکوه ته پناه یووره او
 همه‌لته د عبدالله خان بلوخ د زوی ابراهیم نومی له لاسه ووژل شو، دا پېښه

د ۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کښې ود.

خو په کندهار کښې چې د هوتكو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۲۵ هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونيو د ده کشر ورور شاه حسين حکومت کاوه دی عالم اديب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کښې په آرامى او هوسایي تېر شو، د پتې خزانې په وينا چې د ده په دربار کښې ليکل شوي، د ده امر له هراته، فراه او شين ډنه (سبزوار) خخه نیولې ترغزنی او ګومل پوري چلپدہ او هم ېې د شال (کوتې) او پښين سيمې د پنجاب د حدودو تر دېره اسماعيل خان او دېره غازی خان پوري ونيول شود او د افغاني قواو پر مختارک تر ملتانه ورسبد. دا مهال د هوتكو شهنهاي د اوسيني بلوجستان په ګډون د دجلې له غارو خخه تر ملتان پوري رسپدلي ود، چې لوپدېغ ته شاه محمود او شاه اشرف ختيغ ته شاه حسين حکومت کاوه. د شاه حسين د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) پوري دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادرافشار د افغانستان د سيمو د نیولو په تکل لنېکر راويوست، خکه چې ده په پارس او ګرجستان کښې د افغاني قواو پايخور سره تیت او پرک کړي و، دا مهال ېې د کندهار د هوتكى دولت له ماتولو پرته بل کارنه لاره، هغه وو چې نادرشاه د کوچنۍ اختر د مياشتي پر دويمه له سیستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخک او دلارام له لاري د هلمند پرغلډ ګرشک کلاته راورسبد، د هغه ئاي تر نیولو وروسته د کوچنۍ اختر د مياشتي پر (۱۱) مه له هلمند راپوريووت او د (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) کال د ذيقدعي د مياشتي په سرکښې ېې د کندهار تینګه کلا چې هوتكى پايتخت و، کلابنده کړد.

د کندهار زلمي مدافع شاه حسين د نامتو سپه سالار سيدال خان

ناصر په ملاتر تر یوه کال او خو مياشتو پوري د کندهار بنار په ډېره مېړانه وساته او نادپشاھ ېې پوري نه بسوو، چې له خپل ډېر غښتلې پوئي خواک سره سره کندهار ونيسي

د (۱۱۵۰ هـ - ۱۷۳۷ م) کال د ذيحجې د مياشتې په سر کښې د شاه حسين نظامي مقاومت پاي ته ورسبد خکه چې تر هغه دمخه لا د ده زپور سپه سالار سيدال خان د ده له زوي محمد سره د کلات په کلا کښې د نادرافشار لاس ته ور غلې و، او سيدال د نادر په امر پوند کړاي شوي و. خکه نو شاه حسين نادرشاه ته غاره کښېښووه، د کندهار له ماتې سره د هوتكو د شاهنشاهي ستوري هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وينا شاه حسين تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شرل شو او همهلهه د (۱۱۴۹ هـ کال (بنائي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م وي) د برات د مياشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنيا ولار. (وګورې ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاريخ کښې د هوتكو د حکمرانې دېرشن کلنډه دوره د خپلواکۍ غورخنګ د راپاريدو له پلوه خورا غوره پېر دې، خکه چې په دغه دوره کښې خوواره پرله پسې په کندهار کښې د داخلې او ملي حکومت بنسټ کښېښوول شو، چې وروسته بیا. احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغانۍ سلطنت مانې. ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنيا ته په زپورتوب وروبيژاند، په خپله ميرويس غښتلې او منلى شخصيت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غښې کښې پالل شوي و، مور ېې "نازاو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره ميرمن ود، چې پته خزانه ددي او د ميرويس خان د لور "زینې" پښتو شعروونه راوري.

سرېردد پر دې د هوتكو په دوره کښې ډېر ادييان او د توري او قلم

هوتكيان

خاوندان وو، لکه سیدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پیر محمد میاجی او داود خان چې د هغې دوري، هم جنگیالي سالاران او هم پوهیالي عالمان او شاعران وو. د هوتكو په وخت کښې د پنهنې خزانې كتاب د پښتو د لرغونيو او معاصر و شاعرانو د ژوندانه د پښتو په اړه د شاه حسین د دريار د منشي محمد هوتكو په قلم و لیکل شو، همدارنګه ملا باز محمد توخي، ملا يار محمد هوتك (دارکان خمسه مولف)، ملايونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفرایض مولف)، ملا زعفران توخي (د سلطان محمد په وينا تره کي او د امير عبدالرحمن په وينا توخي) د شاه حسین وزیر او د "ګلډسته زعفرانی" مولف، الله یار اپريدي د پښتو شاعر او د دیوان خاوند، ریدي خان (د شاه محمود هوتك د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامي ناظم)، ملا عادل (په پښتو د محاسن الصلة مولف) او ملانوز محمد (په پښتو د نافع المسلمين مولف) د هوتكی عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسین د کندھار بنار په نارنج شاهی مانۍ کښې چې کندوالۍ یې تراوسه شته ادبی جرگې درلودې عالمان او ژیور ادبیان یې پالل، میان عبد الحکیم کاکر (مشهور په کاکا صاحب چې د اوستني بلوجستان په چتیوالۍ کښې نسخ دی) د همدغه عصر له نومیالو روحا نیونو او صوفیانو خخه و چې په نقشبندیه طریقه کښې د خپل وخت له اقطابو خخه ګنل کېږي.

هوتكيان

- ۱ - ميرييس خان د بنالم خان زوي (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)
- ۲ - عبدالعزيز د بنالم خان زوي (۱۱۲۹ - ۱۱۲۷ هـ)
- ۳ - شاه محمود د ميرييس زوي (۱۱۳۷ - ۱۱۲۹ هـ)

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزيز زوي (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسین د ميرييس زوي (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخونونه:

مخزن افغانی - تذكرة البار - جغرافيای تاریخي ایران - معجم البلدان - طبقات ناصري - حیات افغانی - ماثر الامرا - منتخب اللباب ۲ توکه - تاریخ افغانستان د مليسون تالیف - تتمة البيان - سرجان ملکم - پته خزانه - روضۃ الصفاي ناصري - تاریخ افغانستان د علی قلی میرزا - تاریخ نظامي ایران لو مری توک - تاریخ ایران د سریرسي سایکس - نادرنامه (قلمي) - سیر المتأخرین - مجمع التواریخ - ميرييس بابا د کابل چاپ - تاریخ کرمان خورشید جهان - تاریخ سلطانی - صولت افغانی - د صفويانو سقوط او پپارس باندې د افغانانو سلطنه د لوکھارت انگلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزین د احوال تذکره - بدایع الواقع

خلوپښت زره افغان زړور سپایان د نور محمد خان غلجي په مشری چې لقب پې "میرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخیستل او د سیاسی ئیخیر کی له امله یې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکئ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوي احمدخان او ذوالفارخار خان چې په کندهار کښې د شاه حسین هوتك په امر بندیان وو، ونازول او په مازندران کښې یې جاګير او تتخا ورته وټاکله (١١٥١ هـ - ١٧٣٨ م).

نادرشاه یې له خنډه د کابل خواهه د کابل خواهه لار، د غلجيو کلات یې ونيو او خپل لښکر یې غزنې او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان یو غښتلی، زړور او د خلکو خوش سړۍ و، خو دا چې ډهلي دربار یې ملاتې نه کاوه او تتخا یې هم نه ورکوله ځکه یې خان ټینګ هم نه کړا شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبیلو په مرسته کابل ساته، رحیمداد خان کوتیوال په بنار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل بنار کلاوې ورانې او وې نیولې (١١٥١ هـ) د نادر زوي د بامیان، ضحاک او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نیولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لاري خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونيول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر په وړاندې جنګ ته چمتو کړل او د نادر دزوی شهزاده نصرالله له لښکر سره وښت ناصرخان په یوه جګړه کښې ټېي او ونيول شو، خو نادرشاه هغه بیا د کابل او پېښور په حکمرانی وګماړه او په خپله ده د ایران او افغان په تازه ذمه لښکر پېښور ونيو، لاہور او ډهلي ترقولوژني، چور او چپاو وروسته د انگريزي، او ووه نادرشاه د ډهلي ترقولوژني، چور او چپاو وروسته د انگريزي، او ووه اتيانيم مليونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راول (١١٥٢ هـ) خو چې تراتیک راپوري ووت له یوسفزيو سره

سدوزيان

(١١٦٠ - ١٢٥٨ هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوي (١٤٨١ هـ - ١٧٣٥ م) له ایرانه راغې د هوتكو پاچهۍ او په هرات کښې یې د ابداليانو حکمرانی ړنګه کړه او په تبره بیا د کندهار په نیولو یې د هوتكو پاچاهي بېخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاره بنار د کلابندی په وخت کښې د کندهار د اوسيني بنار لوپديع خوا ته پر نمناکو خمکو د "تادرآباد" په نامه یو بنار ودان کې او په هغه کښې یې پر (١١٥٠ هـ - ١٧٣٧ م) کال په خپل نامه سکه ووهله زور بنار یې تر نیولو وروسته ونړاوه چې تراوشه هماغسي ويچار پاتې دی. نادر پر همهګه کال د افغانستان شمالی ولايتونه له بدختانه تر بلخ، میمني او آمو سیندہ د خپل زوي رضا قلي په واسطه ونيول، د کندهار تر نیولو وروسته یې د سلطان محمود او بابر سیاست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره یې نرمه لار غوره کړه عبدالغنى خان الكوزي یې د هرات د ابداليو قبیلو د مشر په توګه و پېژاند او پیر محمد خان هروي ته یې د بلوخو او خاران حکومت ورکئ حاجي اسماعيل الكوزي یې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته یې د کلات حکومت وسپاره د نېژدي

ونښت او په ډېرہ بېړه د خیبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پوري سیمې بې
خپلې کړي. تر هغه وروسته د کابل له جنوي لاري د کورم، بنګښ، دېرہ
جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سیند تولی لوبدیزی خمکې بې ونیولې او
د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال بې د
خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم خخه نیولې د سند تر
سیند، دجله، فرات او سیحون پوري رسپدل، په مشهد کښې جور کئ د
خخه را وغوبت او د ابدالي لښکر په مشر بې خپل همرکاب وټاکه احمد
خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهانداری په چارو
کښې تجربه وکړه او داغستان او ایروان ته بې د نادر شاه په جنگي سفرو
کښې خپل جنگي رشادتونه وښوول، تر دې حده بې د نادر خانګړي پاملننه
خان ته واروله چې نادر به تر خان وروسته پر ده باندي د پاچاهي مقام د
نيولو زېږي کاوه.

نادر شاه تر زیاتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل
طبعي حالته وووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وینو تویولو او وژلو بې لاس
پوري کئ چې د ده خپل نژدي درباري خلک خینې وېږدل او د (۱۱۶۰هـ
۱۷۴۷م) کال د درېیې خور (جمادی الآخری) پر ۱۱ مه د یکشنبې پر شپه
د خبوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسى افشار، خوجه بیگ
افشار او صالح قرنلوي له خوا د نورو اویا تنو دربار په خوبنې ووژل شو.

نادرافشار یو زپور، هونیمار او خونکار سپړی و، د د هرات د ابدالیانو ملي
افغانستان کښې له فهر او ناز سره ګله و، د د هرات د ابدالیانو ملي
مشرتوب له بیخه ويست او بیا بې په کندهار کښې د هوتكو پاچاهي هم له
منځه یووره، د دغو دواړو تېرو مشران چې په افغانستان کښې بې د

خپلواکۍ بېرغ جګک ساته، د د له لاسه ژوبل مره او بریاد شول، خو له دغه
قهر او ناز سره سره بې په ټول افغانستان کښې د نوموريو قبيلو له پاتي
مشرانو سره جور شو، وبي نازول او ډېر افغانی زرور زلميان بې په خپل
لښکر کښې د افغانی سالارانو په قیادت واخیستل او وبي پالل.

که له یوی خوا نادرشاه د افغانی ملي حکومت په هرات او کندهار
کښې ړنګ کړ (چې د کندهار د زاره بنار کنده والې تراوشه د ده د ورانکاريو
ښې دی) نوله بلی خوا به د احمدخان ابدالي غونډې میهه پالنه چې تر ده
وروسته بې په کندهار کښې بیا د افغانی لوبي پاچهۍ خبسته کښېښووه هم
د د له بنو یادګارو خخه وګنل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان
میرافغان د افغان او ازبکو سپایانو په مرسته د نادرشاه حرم د یاغي
لښکريانو له چور او چپاو خخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د
نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغانی
لوديانو خخه باپر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نیولو وروسته
د نادرشاه لاس ته ورغلې وو، ورکړل شو او ټولو افغانی قواو هرات ته مخه
کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر میاشت کندهار ته ورسپدل،
افغانی مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نژدي د شیرسرخ پر هدیره
 ملي جرګه جوره کړه چې په هغې کښې د افغانی مشهورو قبيلو مشرانو لکه
نورمحمدخان میر افغان د غلجدیو مشر، محبت خان د پویلزیو مشر، موسى
خان د ساکزيو مشر، نصرالله خان د نورزيو مشر، او حاجي جمال خان د
بارکزيو مشر ګډون کړي و.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړي، خود قبيلو مشرانو
ونه شو کرای چې یو د بل حکمراني پر خان ومنی، نورمحمدخان میرافغان

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلود د دغه کار و پښکارېد، خو خنگه چې د تنډ مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دویم سپې چې حاجي جمال و، هم دومره پوخ، متین او د نفوذ څښتن و، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استيلا څخه ډارېدل. تولو د پاچاهي له پاره داسې سپې لټاوه چې د افغانی آزاد مزاج، ملي ديموکراسۍ و فوي جرګي له اصولو سره بي سمون له لاري په راتلونکي کښې بي پر دوي په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عين وخت کښې د غښتلې او قوي قبیلې خاوند هم نه واي.

د دي لوبي تاریخي جرګي په نهمه غونډه کښې د تولو خلکو سترګي احمدخان ابدالي ته واوبنتلې چې " ۲۵ " کلن نوبنځر، زغمونکي پوه او ازميلي زلمي و، چې هم بي قبیله کوچني ود "سدوزي ډېر لې وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمي پر دوي په استبداد او شدت حکومت نه شي کولاي څکه بي نو دي په پاچاهي ومانه، او د دي بنه انتخاب په سبب بي د افغانانو له لاسه وتلي لرغونې برم و پرتم بیا را ژوندي کئي.

په دي وخت کښې صابرشاہ نومي یو ملنګ د استاد لایخوار کابلي زوي چې د شيرسرخ په هدیره کښې اوسيد، له خپلې کودلې راواووت، او هدیرې ته نژدي له کروندي بي خو غنم وږي پري او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پګړي کښې بي د "خول" په توګه وټومبل، دا د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولاي) پر مياشت پېښه شوه.

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمځه بي يادونه وشه) زوي، په خته ابدالي سدوزى په (۱۳۵هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خته الكوزي وه، په ملتان يا هرات کښې وزيرېد، سره له دې چې د سن له مخې کشرو، خو د خپل سلطنت په وختو کښې بي افغانستان ته لوی خدمت وکړي، چې په همدي سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړي. ده پر خپل مهر چې طاوسي شکل ئې درلود دا جمله ليکلې وه:

"الحكم لله يافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که خه هم پخوا په تاریخو کښې خرګنده استعمالېد، خو تر هغه وروسته بي بیخې د "ابدالي" کلمې خای ونيو چې تراوسه تول ابدالیان خانونه "دراني" بولي. احمدشاه په افغانستان کښې اداري، لښکري، مالي او مدنۍ تشکيلات تاسيس او وزيران بي وټاکل، چې اشرف الوزراء بگی خان باميزۍ مشهور په شاه ولیخان د ده سر وزير و او په (۱۱۷۴هـ ۱۷۶۰م) کال بي د "احمد شاهي بنار" په نامه د کندھار د اوښني بنار بنسټ کښينبوو، پر (۱۱۶۶هـ) کال بي د کابل جنګي حصار ودان او هم بي د هندوکش په شمال کښې د تاشرغران بنار جوړ کړي او په سند کښې بي د حیدرآباد بنار د بنسټ

د بره کېښوده (۱۱۸۲ھ). په کندهار، مشهد، اټک، ډاهلي، روھيلکنډه، پېښور، تیبه، ډېره غازیخان، کشمیر، کابل، ملنان او هرات کېښي بي په خپل نامه سکه ووھله، د ده سرو زرو، سپینو زرو او مسو د احمدشاھي دولت رسمي نښان (دوه خوکې توره، د غنمومړۍ او ستوري) کيندل شوي او پر خینو سکو دا بیت هم ټه:

حکم شد از قادر بیچون باحمد پادشاه
سکه زن برسيم و زر از پشت ماہي تا بعاه
احمد شاه په منځني توګه يو لک عسکر ساتل او له پنجاب، کشمیر
او سندھ نیولي د آموتر سیند، مشهد او بحیره عرب پوري د ده د ھبواو د تول
عايدات (۳۱) مليونو روپيو ته رسیدل، خو جنگي ولجې، خزانې او نور
زيات ٿروتونه چې د هند په جګړو کېښي لاس ته ورتله له دغه شمېره بېل دي.
ده د څلپاچاهي پر مهال دغه جګړه ييز سفرونه بشپړ کړي دي;

د احمدشاھ بابا جګړه ييز سفرونه

۱- د ۱۱۶۰ھ - ۱۷۴۷م) کال په پای کېښي بي غزنې، کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کېښي بي (تيموري او نادری پخوانۍ حاکم) ناصرخان مات کئ، عبدالصمد خان مومندزی د اشنغر یو مشر له احمد شاهي لښکر سره یو خای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټک هاخوا ته وڅلاؤه او په خپله احمدشاھ کندهار ته ولار.

۲- پر ۱۱۶۱ھ - ۱۷۴۸م) کال له دېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راوطت او د کابل او پېښور له لاري د اټک او جيلم غارو ته ورسيد. د لاهور حڪمان شهنوازخان د وزير الممالک قمر الدینخان په واسطه له دهلي خڅه مرسته وغونستله، او د چناب د سيند پر غاره له احمد شاهي لښکر سره مخامنځ شو، خو د جنګک له میدانه وتبنتې او احمدشاھ لاهور ونيو، تر هغه وروسته بي دهلي ونيو، د محمد شاه لښکر بي مات او د ربیع الاول پر ۱۱۶۱م د سرهند بنار ته ننوت.

د ۱۱۶۱ھ کال د لوړۍ خور پر ۲۲ مه د جمعي پر ورڅه مالوپور په جګړه کېښي وزير الممالک قمر الدین خان ووژل شو، خکه نو د دهلي گورگاني پاچا محمدشاھ د لاهور ولایت د هغه خلف مېرمنو معین الملک ته و پاره، احمد شاه له دهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سيند بي د دوو هبواو د تر منځ بريد وتاکه او د پېښور - کابل له لاري بېرته کندهار ته راغي.

۳- پر ۱۱۶۲ھ د کابل او پېښور له لاري لاهور ته لار، د لاهور له حڪمان مېرمنو معین الملک سره بي هم روغه وکړه، د سیالکوت، ګجرات، پنجاب د اورنګ آباد او امرتسر ماليات بي د مېرمنو پر غاره کښښسوه چې

هر کال به پی احمد شاهی اعلی دیوان ته رسوی، کندهار ته بېرته د رسپدو پر وخت پی د قبیلو ئینې مشران لکه، نورمحمد خان میرافغان غلجي، گدوخان او محبت خان پولیزی چې د ده پر خلاف پی د سیسه جوړه کړي وه ووژل.

۴ - پر ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹ م کال هرات ته ولاړ هغه بنار پی تر خلورو میاشتو کلاندی، وروسته له امیر عالم خان خخه ونیو او د سردار جهان خان پولیزی په مشری پی پېنځه زره سپاره تربت جام ته ولېرل، هرات پی درویش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لار، هغه بنار پی تر خلورو میاشتو کلاندی، وروسته د نادرشاه لمسي شهرخ میرزا ته ورکۍ او په خپله د نیشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نیشاپور حاکم عباس قلی خان بیات مقاومت وکړي او له بلې خوا د ژمې سخت موسم راغی، نو احمدشاه د هرات له لاري کندهار ته راوګرځد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوی خان د نادرشاه له خوا د میرعبد الله زوی میرمحبت خان ټ، خو بلوچان چې د هغه د کشور ورور امیر نصیر خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته پی عرض کړي ټ، نو خکه پر ۱۱۶۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوګرځد، سمدستي پی له کندهاره د بلوچو کلاته مخه وکړه، په دغه وخت کښې میرنصیرخان د سند په خدا آباد کښې میا نورمحمد کلهوره ته ناست ټ، مور پې بی مریمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهی مرسته غونښله.

احمد شاه مستنګ ته تر رسپدو وروسته کلات ته رهی شو، میر محبت خان حاجی رجیم خان بابی له قرآنکریم سره د احمدشاه حضور ته شفیع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خانی میرمحبت خان

ته پربنیووه بېرته کندهار ته راغی نوموری خان خپله یوه خور چې بی بی میرگوهر نومیده د آخون محمد حیات په وسیله په غزنی کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. خو میاشتې وروسته د بلوچو د خانی د ستونزې د هواری له پاره د هغې سیمی تول نومیالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغونستل شول، میر نصیر خان هم له خپله مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، میر محبت خان د طهماسپ خان په لاس بندی او میر نصیرخان پی د کلات په خانی وکماره (۱۱۶۴).

خو میر نصیر خان په کلات کښې د خپلسري بېرغ اوچت کړ. هغه ټ، چې د بلوچو د قبیلو یوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاشې وکړي، احمدشاه چې دا خبر واوربد ژر و خوځيد او کلات پی د دوولس ورڅي کلاندند کې، خود جنګ او وینو توپولو امر پې و، نه کې، په پای کښې نصیر خان د آخون محمد حیات او وزیر شاه ولی خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسپد او وېخنسل شو چې تر دې وروسته پی په احمد شاهی لنکر کښيو کښې ګډون کاوه.

۶ - په ۱۱۶۴ هـ کال بیا احمدشاه له خپل لنکر سره د هرات له لاري پر نیشاپور حمله وکړه، د نیشاپور کلا پی په لوپو توپو وویشته او وې نیوله، د هغه خای حکومت پی بېرته عباس قلی خان بیات ته چې تسلیم شوی و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونیول. د مشهد له حمکران شاهرخ میرزا سره پی په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شیرازه ولايتونو احمدشاه ته وسپاری، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بیت کښلې کړه:

یافت از الطاف احمد پادشاه شاهرخ بر تغت شاهی تکیه ګاه
احمد شاه له مشهده هرات ته راغی او وزیر شاه ولی خان پی مرو،

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخسان ته واستاوه، نوموری وزیر د افغانستان ټول شمالي ولايتونه د هبوداډ په مرکز پوري وټپل.

۷- پر ۱۱۶۵ هـ ۱۷۵۱ م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولار مېرمنو معین الملک تر خلور میاشتو پوري مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسليم شو او احمد شاه دی د هغه خای حاکم په توګه وېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیک آفاسی) شاغاسي عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وکمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچک یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه خای مستوفی وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي درباره سفیر واستاوه او گورگانی احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دی د احمد شاهی هبوداډ برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند بنۍ غاري ته راپوري ووت، بنو او کابل ته راغي او له دې خایه بېرته کندھار ته ولار.

۸- د ۱۱۶۷ هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکۍ، چې شرح به یې وروسته راشی، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندھاره هرات ته ولار او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کې، د نادرشاه لمسي شاهرخ ميرزا د ده اطاعت ته غاره کښېښووه، احمدشاه د ډانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او تر شپرازه یې په هرات پوري وټپل او شاه پسند خان یې د شاهرود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاري ایښوو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نیشاپور په حکومت وکماره، د هغې طایفې خو کورنۍ یې غزنی او کابل ته ولپرلي او په ۱۱۶۸ هـ کال بېرته

کندھار ته وګرڅد.

۹- پر ۱۱۶۷ هـ چې مېرمنو معین الملک مړ شو، احمد شاه د هغه زوي مير مومن د لاهور حکمران وټاکه. خودی چې کوچني ټه، نو د خپلې مور مغلاني بيکم په لارښونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلاني بيکم او اميرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوي خواجه عبدالله خان نوموري ميرمن بندې کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پويلازی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه خه و نه شو کړای او پر (۱۱۷۰ هـ) کال آدينې بيګ د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روبي ډهلي ته ورکولي.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعتنه سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچک یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همهغه وو چې احمدشاه له کندھاره لاهور ته ولار او د هغه سيمو تر نیوو وروسته یې نورالدين خان باميزي کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغانی هبوداډ پوري وتابه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرناں کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوي نواب نجيب الدوله مخي ته راغي، د (۱۱۷۰ هـ) کال د درېښې خور (جمادي الاولى) پر ۷ مه د جمعې په ورخ ډهلي ته ننوت، دویم عالمگير یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزيز الدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د وزارت چاري یې د قمر الدین خان زوي نظام الدوله ته وسپارلي او نواب نجيب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه خای د یاغيانو تر و هللو وروسته عبدالصمد خان اشنغری مهمندزې د سر هند حاکم،

هلهه د هند د پښتو ستر مشران لکه سپه سالار نجيب الدوله،
سعده الله خان روھيله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوي عنایت خان،
دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته
راګلله. دا وخت د احمدشاه تول لښکر چې په هغه کښې د کندهار، پېښور،
بلوخو او د هند د افغان غازیان راغونه شوي وو، شپېتو زرو پليو او سپرو
ته رسیده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهی لبکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډپرو جگړو
وروسته "چې د بمنانو ته ېې ډپرې ماتې ورکړې" وروستنی تاکونکې جګړه
د پاني پت پر ډګر له لسو لکو مرههنانو او هندوانو سره وکړه او په دې جګړه
کښې ېې د دېمن په زرو زرو جګړن (دوه لکه) کسان تر تېغ تېر کړل، د
(۱۷۴۱ هـ ۱۷۶۰ م) کال د خلورمې خور (جمادی الآخری) په شپږمه نېټه ېې
لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې ستري غزا جنگي ولجې او غنایم
(۵۰) زره آسان، دوه لکه غواړي، پنځه سوه پیلان، خو زره اوښان او ۲۲ زره
بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته ېې نور ټول وبخنبل
شول.

احمدشاه د پانی پت تر ټولو لوبي سوبې او له مرهيانو څخه د هند د مسلمانانو تر ڙغورلو وروسته د دويم عالمگير زوي شاه عالم په ډهلي کښي پاچا او ميرزا جوان بخت زوي یې ور نايب السلطنه کي، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزير اعظم او پښتون نواب نجيب الدوله یې سپه سالار و تاکه د پنجاب حکومت یې زين خان مومند ته ورکۍ، په خپله کندهار ته راغي او شهزاده تيمور یې د هرات په حکمراني ولهره.

سرفراز خان یې د دوا به ستلج او بیاہ حاکم، شجاع خان ابدالی یې د ملتان
حاکم او شہزادہ تیمور یې تر سند او تته پوری د لاهور حاکم وتاکه سپه
سالار جہان خان یې د سکانو مخنیوی ته وگماره، بلند خان سدوزی ته یې
د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۷۵۶ - ۱۷۷۰ھ) کال په پای کنبې
کندھار ته را وکړي.

۱۰ - د پائی پت غزا:

احمد شاه چې پر (۱۷۰ هـ) کال له هنډه را وکړېد په پنجاب کښې نوي فتنې پیدا شوې او د فیروز جنګ زوی غازی الدین خان او آدینه بیگ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کښې قوت و موند او د لوپدیع له خوا هم
مرهتیه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي ګواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده
تیمور او سپه سالار جهان خان د دغۇ تولو خواکو د ګواښ له مخنیوی څخه
عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي اميرانو احمدشاه
راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهي د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته
راسۍ. امام الهند شاه ولی الله دهلوی هم د احمدشاه حضور ته ليکونه
واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ)
کال د بلوخو کلات ته خوځید او هلتنه یې نصیر خان چې خپل سری شوي و
د روغې جوړی له لارې تسلیمې دو ته ارویست. بیا نو د کندهار له دېرسو زرو
او د بلوخو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د
سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکریم او نورو په مشری د بولان له
درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غارو ته ورسېد، له هغه خایه د
lahor خوا ته و خوځید او سارنپور ته ولار.

۱۱ - د سیکانو ترټل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته را وگر خپد په پنجاب کښې جيسا سنګه د بغاوت بیرغ پورته کئ، چې د رنجیت نیکه چهرت سنګه او الاجت هم په دې بغاوت کښې لاس درلود د پنجاب نایب الحکومه زین خان پې کلابند کن.

احمدشاه د دې شخړې د مخنیوی له پاره (۱۷۶۳ھـ ۱۷۷۵م) کال په لوړۍ نیمایی کنه په لاهور ته ولار، په ۴۸ ساعته جګړه کښې پې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ ميله واتین وواهه او په "روهي" کښې د سیکانو له دوه سوه زریز لښکر سره مخامنځ شو، د ۱۱۷۵ھـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جګړه کښې پې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کښې ووژل او مات پې کړل. د پېيالي او سرهند حکومت پې امېر سنګه ته ورکئ او د ۱۱۷۵ھـ کال د برات تر ۷ مې پوري لاهور ته بریالي را وگر خپد، نورالدین خان با Mizzi پې کشمير ته واستاه، هغه یاغي مستوفی سکجیون بندی کئ او کشمیر پې بیا ونیو. احمدشاه تر ۱۱۷۷ھـ کال پوري د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان پېړه اسمعیل خان له لاري ګومل او غزنی ته راغني، خو په دغه سفر کښې سختې ګرمی ناروغ کړ.

۱۲ - بخارا ته قلک:

پر ۱۱۸۱ھـ کال وزیر شاه ولی خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخسان ته واستول شو. د بخارا حکمران شاه مراد پې چې د افغانستان په شمالی سیمو کښې پې یاغیان پارول، خکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

لاري میمنه، اندخدود، بلخ او شبرغان تصفیه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال فرشی کښې لښکر راغونه کړي و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جګړه له خپل شان سره وړونه بلله؛ د بخارا له پاچا سره پې روغه وکړه، او آمو سیند پې د دواړو هېوادو برید وټاکه.

په دغه سفر کښې وزیر شاه ولی خان د جوزجان له فیض آباد خخه خرقه شریفه کندهار ته را وړه چې تراوسه په دغه بنار کښې ده.

۱۳ - خراسان ته قلک:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه ړوند لمسي شاهرج میرزا د خراسان پاچا تاکلی شوي او د احمدشاه تر شاهنشاهي لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۲ھـ په شاوخوا کښې د شاهرج زلمی زوي نصرالله میرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کريم خان زند درباره ته پې رجوع هم کړي وه خکه نو د ۱۱۸۱ھـ کال په پای کښې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولار په دغه سفر کښې د بلوخو پاچا نصیرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جګړو کښې نېټې کارنامې وکړي او د ترشیز په کلا کښې پې علي مردان مات کئ، چې د دې خدمتو په مقابل کښې د احمدشاه له حضوره د دې غازیخان د داجل او هرنډ سیمې او د بلوخو ولجې هم ده ته وبخښلي شوي.

خو احمدشاه د مشهد تر لنډې کلا بندی، وروسته د نصرالله میرزا عذر ومانه او د شاهرج لور ګوهر شاده پې شهززاده تیمور ته وکړه او نصرالله میرزا ته پې د "فرزندخانی" لقب ورکئ د خراسان پاچاهي پې شاهرج ته وبخښله او ۱۱۸۴ھـ کال د صفری پر ۸ مه د هرات له لاري کندهار ته راغي.

احمد شاه او سندھ

پر (۱۱۶۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالی په کندھار کښې د افغانستان په پاچاهی، وتاکل شو، په سندھ کښې میان نور محمد کلهوره د نادری تر امر لاندی اسیر و، پر (۱۱۶۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکئ. ده په سندھ کښې د میان نور محمد کلهوره امارت په رسمیت و پیشاند او هغه ته یې د "شاہنواز خان" لقب ورکئ. هغه هم د کندھار دریار ته د کالیو مالیو دور کړي ژمنه وکړه.

خو چې وروسته میان نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه یو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې یې د مالیو ورکړه وغونسته چې "خایف" سندھی د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامۂ نفر" په دی بیت کښې داسې خای کړي دی:

رساندی تو ګر ګنج درباج ما
شدي ايمن از تاب تا راج ما
دا فرمان چې د سندھ دریار ته ورسپد، میان نور محمد د اطلس،
كمخاب، دیبا او وربنبو د کالیو او قرنفل، مشک، عود او عنبر قیتمداره
سوغاتونه د یوې درې کسيزې جرگې په لاس د بهای خان کلهوره په مشری
د کندھار دریار ته واستول او وي ويل:

سلامی رسانش بعجز ونياز که اي شاه افغان ګردن فراز
منم بنده تاجدار تو ام به فرمانبداري نامراد تو ام
من از لطف تو چشم دارم بهي بر شاه من ميکنم آگهي

دا سفارتی جرګه چې احمد شاهی دریار ته ورسپد د دواړه دریارو دوستانه اړیکې؛ تر پخوا لابنه شول او د شیخ محمد مرید قانوګو زوی شیخ محمد محفوظ سر خوش د سندھ دریار له خوا کندھار او کابل ته د وکیل په توګه وتاکل شو، چې تر ۱۶۸۱هـ کال پوري په کابل کښې و، خو سره له دې هم هغه مالیې چې د ورکړې وعده یې شوی ود له سندھ کندھار دریار ته راونه رسپدې، خکه تو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشری، د هند د سفر له پاره یو لښکر چمتو کې، چې پر (۱۶۶۱هـ) - (۱۷۵۲م) کال په سندھ کې سپه سالار د ورتلوا اووازه ګډه شو، خود همغه کال په پای خرګنده شو، چې په خپله پاچا هم د سندھ خوا ته رهی شوی دي.

د (۱۶۷۱هـ) کال د محرومې پر خلورمه - (۱۷۵۳م) د نومبر پر لوړۍ نېټه، احمد شاه د محمد آباد شګې (ریگستان) ته رسپدلي و، د سندھ دریار په ډېره بېړه دیوان ګدولمل د سفیر په توګه دده حضور ته واستاوه، چې د میان نور محمد د اطاعت او انقیاد خبر وروړی او په وروسته هڅې د احمد شاه د پرمختګ مخه ونیسي.

ګډ ومل سکھریل ته نژدې شاهی لښکرگاه ته ورسپد، خو تر دوو ورخو پوري یې پاچا و نه لپدلاي شو، خو چې شاهی موکب نوبنار ته راغي هلتنه ګدولمل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا راضی کولو کښې یې ډېر زیات زیار ویوست. وايې چې احمد شاه ډېر غضبنالک و، خو ګدولمل هم هوبنیار، ژبور او کاریو هسپیر و، چې په لطايف العجل یې د شاهی غصب په آرامولو کښې زیار ویوست. دې په ډې پوهه و چې احمد شاه اولیاء الله ته عقیده لري، نو خو جواله یې له خاورو ډک کړل او له نورو سوغاتو سره یې وړاندې کړل، احمد شاه پونسته وکړه: په ډې جوالو کښې خه شی دي؟ ګدولمل ورته وویل: د سند ډېر بنه سوغات، یعنې د سندھ د اولیا وو د قېرو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې خخه صالح خان تنه ته ولاړ او د پخوانی حاکم ګل محمد خان خراسانی خای ېي ونیو او د مالیو په تولولو ېي لاس پورې کشي.

په دې وخت کښې احمد شاهی سفیر محمد بیگ شاملو هم تنه ته راغی، او آقا محمد صالح ېي د تنه حکمران وتاکه د بشار سپین بیری او مخ روبي ېي شهریاري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعیل او شاملو د ګمارل شوبي تر منځ اختلاف راټوکېد، نو خکه قاضي محمد محفوظ د تنه حکمران وتاکل شو.

دا مهال محمد مراد یاب خان د احمد شاه له خوا دسنډ د امير په توګه وېږاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې توله موده کښې ېي د میان نور محمد مرحوم سفیر دیوان ګدولمل شاهی دربار ته فعالیت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران ېي دربار ته نژدي کړه او احمدشاه دوى په رسمیت وېږندل، د محمد مراد یاب خان کوچنۍ ورور محمد عطر خان ېي په شاهی دربار کښې د ېرغلل په توګه مېلمه وساته، په دې روغه جوره کښې محمد مراد یاب خان احمد شاهی دربار ته د سندھ تر تاکلې مالې خه ډېره منلي وه.

تر هغه وروسته د سندھ مشران او مخ روبي په امر کوتې کښې د خپل نوی امير محمد مراد یاب خان حضور ته ورغلل او هغه ېي د امير مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷ هـ کال د سفر ۱۶ مه) او شیخ ظفر الله د تنه په حاکمی و ګمارل شو.

دغه مهال دیوان ګدولمل له احمد شاهی فرمان او فخر ور سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوت ته ورسپد، هغه فرمان او سوغاتونه ېي نوي امير ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدي په یوه میدان کښې د محمد

پاکې خاورې

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترګه وکتل، قهر ېي کښیناست، او د سندھ له خلکو سره ېي نرمه رویه را واخیستله، خو میان نور محمد خان په دې وخت کښې سندھ پربنزو او ختیغ خوا ته جیسلمیر ته ولاړ هلتنه د (۱۱۶۷ هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳ م د دسمبر پر ۹ مه) د کورهره په سرکهات کښې د ستغې (خناق) په ناروغری مړ شو.

په تذکرة مخادیم کهرا کښې د احمد شاه یو فرمان دی چې د ۱۱۶۷ هـ کال د محرم پر ۲۱ مه لیکلی شوي، له هغه خخه خرگند پړي چې احمد شاه د همفه کال په سر کښې سندھ ته تللي و، د زیاتو مؤرخانو خېړنې هم دې لیکنې سره سمون خوري، لکه چې وویل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کښې له سندھ نه خراسان ته ولاړ، یعنې د بېرته راګرڅدلو پر مهال په منځ خراسان ته شو.

د میان نور محمد تر میرنې وروسته ېي زوی محمد مراد یاب خان د ده پر خای کښیناست، د احمد شاه حضور ته ېي یو وکیل واستاوه او د مالیاتو ورکړه ېي ومنله. احمد شاه هم دی د سندھ د حکمران په توګه ومانه او د "سر بلند خان" لقب ېي ورکئ.

ښکار پورینار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبیلو تر منځ د شخړې خای و. خکه نو احمد شاه هغه بشار د سبی په ولایت پورې وتابه اداره په افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د بسکاریبور له لارې تر ماوراء النهر او خراسان پورې جاري شو، دغه بشار د سوداګرۍ یوه غوره خای شو سرېرہ پر دې احمد شاه په سند کښې اسماعیل خان پنې د شهنشاهی دربار استازی وتاکه او اسماعیل، محمد آباد ته ورغی خو تنه عاملان ېي د سید شاه محمد تر ادارې لاندې تنه او نورو

مرادیاب خان ذ تخت ناستی جشن جور شو، چې همدلته د نوي بنار (مراد آباد) بنست کښېښوو شو، (د ۱۱۷۰ هـ محرم ۱۷۵۷ م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانی حکومت وکی، خو خینې مشران ورسه مخالف شول او د ۱۱۷۱ هـ ذیحجی په ۱۷۵۷، ۵ م) پې دی په خپل تاټوبي کښې بندی کې، بله ورخ یې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کښیناوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلی کښې زیار یوست. د فتح نومي په وینا مراد یاب خان عیاش او لاابالی سړۍ و ژوند یې په چتیا تو تپراوه او خلک خنې زړه بدی وو، خکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس یو او د امیری له تخته یې وغورخواه، خود مراد یاب خان سکنی ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کښې او د بهار شاه زوی مقصوره فقیر چې له مخ روبيو خخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سنده کورنې اوضاع ګله وده وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهی اردو کښې پې د یړ غمل په توګه ژوند کاوه د خپل حقوقو په اړه یې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکی او له شاهی حضوره هم یو فرمان صادر او عطرخان د سنده امیر وتاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورپدو سره یو لښکر غونه کې، خو سرایی مشرانو چې د عطرخان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل واوربدل په احتیاط پې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کښې خه چانس نه درلود، د ۱۱۷۱ هـ کال د صفر پر ۲۵ مه - ۱۷۵۷ م د نومبر پر ۸ مه) له خپل قواو سره د سند د ریگستان خوا ته وخوڅبد، په همدي وخت کښې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایی له یوې ډلي مشرانو سره د نوي

تاکل شوي امير عطر خان ليدو ته ورغئ، او میان غلام شاه د راجه لیکه کې او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید یې له کومه خنډه ورنوت، احمد یار خان چې دا خبر واوربد نوبنار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱ هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷ م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره یو ئای شو.

د سرایی مشرانو او دغنو دواړو ورونو داسي ګنه چې عطر خان به د دوى د مشر تابه حقوق پېښې او دوى به د سنده په امارت ومني، خو عطر خان تر دوى زيات چلباز او خان پالی و، د ورونيو تر ليدو دمځه یې پر دوى د بندیګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکی. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شو. احمد شاهی دربار ته یې د مالیو په ټولولو او ورکړه کښې زیار یوست، خلک یې تنګ کړل، خو دا کار یې ترسره نه کړای شو، نو په لړه موده کښې خلکو وغوبشتل چې دی د امارت له تخته را وغورخوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادي پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېدل، خپل زوی میان سر فراز خان یې هلته پرېښوو، په خپله سنده ته ولاړ او د (۱۱۷۱ هـ) کال د روزې په پای کښې په روهری کښې له عطرخان سره مخامنځ شو.

تر خو جګرو وروسته د شوال پر لومړي عطرخان او ورور یې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتنېټېدل، میان غلام شاه بزيالي شو او د سرایی له مشرانو سره سیوستان ته راغي (د ۱۱۷۱ هـ د شوال لومړي ۱۷۵۸).

لړ وروسته محمد مراد یاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګتله چې په کامرانی سره یې امارت کاوه، خو عطر خان او

او بل د ۱۷۷ ه کال د درېبېي خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۸۱ ه ۱۷۶۷ م) کال د پره غازی خان او پره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسیپارل شوې ده پر ۱۸۲ ه کال په پخوانې نیرون کوت کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلتنه استوګن شو، خود (۱۸۶ ه) کال د درېبېي خور پر ۳ مه ۱۷۷۲ م د اکست پر ۲ مه د گوزن (فلج) په ناروغری، مرې شو.

د عبدالمجید جوکیده په وینا "غلام شاه یو خل د چېل حماسی جوش په ترڅ کښې وویل: "زما لښکر تول باید چمتو اوسي چې احمد شاهی بنار (کندهار) نیسم". د همدي وینا په وخت کښې د فالج ناروغری ورباندې راغله خبرې یې ودریدې او ژړ مرې شو."

د میا غلام شاه تر مړنې وروسته د سندھ منځ رویو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوې میاشتی وروسته چې احمد شاه ابدالی په کندهار کښې له دنیا ولار، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درنایوی او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دریار د سندھ د حکمرانی فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور لېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

احمدیار له سندھ د کلات نصیر خان ته پناه یووره او د سندھ د وکیل ګدول مل په لاس یې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوى د ملاتر له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهی دریار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهی لښکر له افسرا عطاپی خان سره بیا پر سندھ یړغل وکړي، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولپېل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، خکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر د بهادر خان یو غوري په مشری د عطر خان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۷۷۲ هـ - ۱۷۵۹ م) کال تر دوهمي خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دوازو خواو لښکري په چاکچیکان کښې سره مخامن او سختې جګړې وښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنګکده د جګړې په ډګر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیک (صلح نامې) له مخې یې سندھ پر درو برخو وویشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شو او دوی برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړې شو.

خو د دغنو دوو ورونيو تر منځ هم شخړه پیدا شو او میا غلام شاه د (۱۷۵۹ هـ - ۱۷۷۲ م) کال په روزه کښې پر عطر خان یړغل وکړي، له نوبناره بې وڅغلاوه او تول سندھ یې ونیو، پر (۱۷۶۲ هـ - ۱۷۷۵ م) کال په کندهار کښې د سندھ د سفیر ګدول مل په زیار له احمد شاهی دریاره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسید او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سندھ د امير په توګه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۷۷۷ هـ - ۱۷۶۴ م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهی حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړ شو، احمد شاهی فرمانونه یو د (۱۷۷ هـ) کال د دویمي خور پر ۲۰ مه

تصوفی، حماسی او اخلاقی کلام په دود نیم زرد بیستو کښې راغلی او د شعر مشهور اقسام غزل، رباعی، قطعه، مخمس او مربع لري.

د ده په کلام کښې د تصوف بهنه بنه بشکاره ده او ئینې اخلاقی او وطنی اشعار هم پکښې شته دي، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارک شاه فقیر الله ته چې په بشکار پور کښې بنخ دی او د پېښور میا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰ هـ مړ دي) ارادت درلوده، له ده خخه په تصوف او عرفان کښې هم ئینې منثور کلمات او ملفوظات پاتې دی چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندي د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح ليکلې ود.

خو په سیاست کښې احمد شاه تل د اسلامي ورورکلوی، نرمی او دوستی پر خوا و په ډلهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سندھ کښې پې له خپلو هممھاليو اميرانو سره د روغې له لاري سوله ييز چلنده لاره، پر شهنشاهی، برم او پوخي خواک سر بيره پې هغه تول اميران چې سرکښې به پې کوله خو واره عفو کړه او تاج بخښې پې وکړي چې حتې د هغه وخت سترګور او د نظر خاوندان د ده دی تاج بخښې او د نظر وسعت ته هيښ حیران پاتې شوي دي. د شاه ولی الله دهلوی، وينا، د ابدالي دارویه "د دی مادي دنيا په چارو کښې حساب نه ود".

احمد شاه له جهانګيري سره سره د مسلمان له وينو تویولو خخه خان ڙغوره، د جهانداري په چارو کښې پې له عدالت او انصاف خخه کار اخیست او خلک پې د خپلو زامنو په شان پالل، نو خکه افغانان ده ته "بابا" وايې او دا هغه لقب دی چې پې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنگيالي او فاتح و، خود ده له تولو فتوحاتو او عسکري

د احمد شاه مرینه او د هغه خويونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کښې د پر له پسې جګړه يېزو سفره د کړاوو له امله کمزوری شو او دی پې د کندھار له بشاره د کوبړک، توبې غرہ ته چې لور او بنه هوا پې درلودد بوت، تر خو میاشتو وروسته د (۱۸۶ هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه همه له د خوراره (آکله) په ناروغری وفات شو، وزیر شاه ولی خان او یاقوت خان خواجه سرا دده مری کندھار ته راړو او په هغه خای کښې پې بنخ کړ چې ده د مخه تاکلی و، د مرینې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲۶ کاله پې پاچاهي وکړه (وکوري ۸۱ نومره عکس) هغه ګنبده چې اوس په کندھار کښې د دغه نومیالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاریخي قطعوپه استناد چې میرزا هادي خان د دربار منشي باشي ويلى دي په (۱۱۹۰ هـ) کال د تیمور شاه په امر و دانه شوی ده او له دی دوو مصروعو خخه:

بګو "فیض آباد عالی مقام"

او

"مزار شاه فردوس برين ګو"

د دی ګنبدې د ودانی نېټه خر ګندېږي.
(وکوري ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهب، عالم او په دینې احکامو پاښد باسود سړۍ، د ده د پښتو اشعارو دیوان پر ۱۳۱۹ هـ کال د عبدالحی جیبې په زیار په کابل کښې چاپ شوي چې په هغه کښې د ده عشقی،

اعمالو خخه خرگنده ده چې یو غارتگرو خرابکاره ستم پیشه او مظلوم
وژونکي نه ۋ او كه یو کار د روغى او مسالمت له لارى پر مخ تلای له
مسلمانانو سره يې په جنگره لاس نه پوري کاوه، د ورور پر مخ يې توره نه
ايستله. احمد شاه زمۇر په ملي تاریخ کېنى د اوسيي افغانستان د بنسټ
اینسو نكى او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د یو متخد هبوا
او یو اولس جورپونكى په حیث لور مقام لري، علامه اقبال وايي:

از دل و دست گهر ريزى كه داشت

سلطنت هابردو بي پروا گذاشت

له همدغه امله خيني ليكونكى ده ته گوته نيسىي چې ده ولى د
دهلي پاچاهي ناپوهو واكمۇ تە پرېنسپووه؟ خو كە د شاه ولی الله دھلوي او د
نورو هندى مسلمانانو نوميالو او اميرانو ليكونه وكتل شي، را خرگندېرى
چې هغه وخت احمد شاه هند تە د چور او چپا د پاره نه ۋ تللى، دده يوازنى
هدف دا و، چې د هغه ئاي مسلمانان چې له ده خخه يې غوبىتنە كرپى وە -
نجات ومومىي بل دا چې ده نه غوبىتل د خپل ملي قوت مرکز يعنې
افغانستان پېرىپەدى، د پېستنود نورو پاچاهانو لكه خلچيان، سوريان، لوديان
او نورو كورنيو په شان په هند كېنى ورك او مستھلک شي او يا دا چې د
جهاد فى سبيل الله خالص خدمت به يې په دنيوي كىرىتىا وولرى، د دھللى
د پاچاهى د نىيولو او د جهانگيرى په حرص يې كىپ كرپى، له همدى امله
كېت مېت همدغه روئه يې خواره د افغانستان له نورو گاوندې يو اميرانو سره
په بخارا، خراسان، سند او بلوجستان كېنى هم و كرە.

د افغانستان طبىعىي بريدونه تل د احمد شاه په نظر كېنى وو، كه
يې د ختىز خوا تە د پنجاب او كشمير خمکى تر خپلې ادارى لاندى ساتلى
دا كار يې د خپل هبوا د ساتلى له پاره ؤ، دى پوهىدە چې د ده د پاچاهى،

واک او قدرت چينه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلك دي،
خکه نو كە د پاني پت د فتح او د دھللى له نىيولو سره يې د خپلې پاچاهى
او قدرت مرکز پرېسى واي، د خپلې انسانى، فكري او ادارى قواوې يې د
هند په ارت هبوا د كېنى مستھلکى كېپى واي ممکنه وە چې د ده هبوا
افغانستان د پاچاهى د مرکزىت له نعمته يې بىرخى پاتې شوی واي او د ده
كھول به هم د هغو نورو هندى شويو افغانى كھولو په سرنوشت اخته شوی
وابي چې بىخى له منځه تللى دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د ديوان په شهادت د خپل وطن او خپل
خلکو سره توده مينه درلوده، په عين حال كېنى صوفى مشر به دينداره سپى
و، نه يې غوبىتل چې د هند پاتې مسلمان اميران او خپل گاوندى مسلمان
اميران د خپلې جهانگيرى او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه
يوسى او د خپل ملي مرکزىت په محوه كولو خپلې مراندى په خپله پرپى كرپى.
خکه نو د ده سياست تل دا و چې خپل گاوندې، اميران يې د شەنەشاھي تر
بىرغ لاندى د دوستى او پلاز گلۇي په توگه ساتل او خپل ئان يې د كوم
هبوا د نیوونكى قەھار او سراپىن جهانگير نه نبوو.

قر احمد شاہ وروسته

د احمدشاه بابا تر مړینې وروسته بې له اتو زامنو خخه کشري زوي، شهزاده سليمان د وزیر اعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کښې پاچا شو، د ده مشر زوي تیمور چې د پلار پر ژوندانه د لاھور او ملتان حکمران و او هلهه بې سکه هم و هلنه په دغه وخت کښې هرات کښې حکمراني کوله دستي کندهار خوا ته راغنى (وګورئ ۸۳ نومره عکس) سليمان بې له تخته واچاوه او شاه ولی خان بې ووازه، لبه موده وروسته بې پایتخت له کندهار کابل ته يو وړ، قاضي فيض الله دولت شاهي بې وزير او د حاجي جمال الدین خان محمدزې زوي سرادر پاینده خان بې د سرفرازخان په لقب د کندهار درانيو قبيلو مشر وتاکه او د خپلې پاچاهي دوره بې په کامرانۍ او او د دېمنانو پر تکولو تېروله د خراسان خلک درې واره نادری شهزاده شاهرخ میرزا ته پورته شول. تیمورشاه هم درې واره د هغه ملاتې وکړ، درېیمه پلا، احمد خان نورزې پورته شوي کسان خورا سخت پر سر و تکول، پر (۱۷۷۴ هـ ۱۱۸۸ م) کال عبدالخالق خان سدوازی تیمورشاه نه یاغې شو، خو تیمور هغه مات او روند کړ او بیا پر (۱۷۷۹ هـ ۱۱۹۳ م) کال د پېښور او خېبر مشران لکه فيض الله خان خليل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کښې تیمورشاه کلابند کړ، خو تیمور پر دوی بربالی شو او تول بې ووژل، خنگه چې د سیکانو لبیکر پر ملتان حمله کړي وه، نو خکه تیمورشاه پر (۱۱۹۶ هـ ۱۷۸۱ م) کال هغه بنار بېرته ونيو په سنده کښې هم میرفتح علي خان تالپوری یاغې شو، خو د تیمورشاه د لبیکر پوئي مشر مدد خان د تالپور

قبيلې پر سر و تکولې او بېرته بې میرفتح علي خان د هغه خای حکمران کړ (۱۷۸۶ هـ ۱۲۰۱ م) په شاوخوا کښې). د ود کاله وروسته په کشمیر کښې آزادخان سر واخیست، خو تیمور هغه بېرته آرام کړ (۱۷۸۸ هـ ۱۲۰۳ م). خنگه چې د بخارا پاچاهان د سدوازیو د دولت مطیع او دوستان وو، خکه نو احمدشاه هم تل د دوی دوستي ته درناوی کاوه، خو د تیمورشاه په وخت کښې شاه مراد معصوم منغیتی مرو و نیوله، خکه نو تیمورشاه له سلزریز لبیکر سره د کندوز او آقچې له لاري ورغني، او له شاه مراد سره بې روغه وکړه او آمو سیند بې برید و تاکه (۱۷۷۹ هـ ۱۲۰۴ م). هبواډ بې پر خپلو زامنوا داسې وویشه چې کندهار بې همایون، هرات بې محمود، پېښور بې عباس، کابل بې زمان، غزنې بې شجاع او کشمیر بې کوندل ته وسپاره او خپله دی تر د دوویشتو کالو پاچاهي وروسته په داسې حال کښې چې پلنۍ هبواډ بې له کشمیر، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۷۹۳ هـ ۱۲۰۷ م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. خلورویشت زامن بې پاتې شول، چې د هغو له جملې خخه زمانشاه چې مور بې یوسفزې وه د سردار پاینده محمد خان محمدزې په مرسته د کابل پر تخت کښېپناست او خپل ورونه بې د کابل په بالاحصار کښې بندیان کړل، خو همایون وروز بې له کندهاره د ده مقابلي ته راوط، د غلجدیو په کلات کښې بې ماته وکړه او بلوجستان ته وتنبېد.

زمانشاه دنه په هبواډ کښې په سختو بکورنيو جګرو اخته شو د افغانستان بهرنیو دېمنانو د ورونو له دغه نفاقه ګټه واخیسته د شمال له خوا د بخارا منغیتی پاچاهانو، د لوبدیع له پلوه د سنده میرانو د لوبدیع له خوا آقا محمد قاجار او له ختیع پلوه سیکانو د هبواډ سرحدونه وګواښل خکه نو زمانشان پر (۱۷۹۳ هـ ۱۲۰۸ م) کال د سیکانو د خطر د مخنیوی له

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسید همایون ورور ېې د سندھ امیرانو په مرسته د بولان له خوا راغنى او کندھار ېې و نیو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سیمه تصفیه کړي، دستی ېې په کندھار یرغل او همایون ېې و نیو روند ېې کئي او له هغه خایه سندھ د تالپور د امیرانو د سرکوتلو له پاره د بولان تر درې تبر شو او له فتح عالي تالپور سره ېې د درې لکو طلاوو په اخیستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته ېې لښکر را ایستی ئ، ورغني هغه ېې په فراه کښې مات کئي، او د محمود د مور په سپارښته ېې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته ېې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو خڅه و نیو او پر (۱۲۱۰ هـ - ۱۷۹۵) کال له خپل لښکر سره تراټاک پوربود او په حسن ابدال کښې ېې د سیکانو لښکر سره و مرورل او له دېرش زریز لښکر سره ېې لاهور بیاونیو خنګه چې محمود ورور ېې په هرات کښې بیا سر اخسیتی او یاغی شوی و بېرته کابل او کندھار ته و ګرځید محمود له هراته ایران ته وتنبتد او زمانشاد، هرات خپل زوی شهزاده قیصر ته و سپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷ م). زمانشاد یو لوړ همته او ادعا طلبه سری و او په کابل کښې ېې د یوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کن چې په هند یرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهی بیا نوي کړي او هم د انگریزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپلیون هم مصر ته رسیدلی و او د زمانشاد دریار ته ېې یو پیغام راواستاوه چې په هند کښې د انگریز د متجاوزو او بریالیو قواو مخه و نیسي او فرانسه امپراتور ته د دوستي او همکاری له لارې ور وړاندې شي څکه نو زمانشاد هم په هند کښې د انگریز د استعماری قواو د مخنیوی لپاره ملا وټله او د هند د نیولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لار (د ۱۷۹۸ م د اکتوبير :

۲۵ مه - ۱۲۱۳ هـ) ده په لاہور کښې له رنجیت سنګه سره سیاسي خبرې اترې وکړي او هغه ېې خپل اطاعت ته اړکړ او پر دهلي باندې ېې د یرغل له پاره خپل لښکر سمبلاوه.

انګریزی سیاست پوهايو چې په هند کښې ېې تراوسه خپل مخ ته داسې خیبو خنډ نه و لیدلی او له بلې خوا ېې د زمانشاد په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شورایستلای، نو په سیاسي فعالیت ېې لاس پورې کئي، لاره ولزلي د هند ګورنر جنرال د برتانیا د دولت یو سفير کپتان جان ملکم د ایران دربار ته واستاوه د (۱۸۰۱ م کال د جنوری د لسمې نېټې) ترون ېې له ایران سره لاسلیک کړ چې د هغه له امله د ایران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانګې او که افغان پاچا یا فرانسه پر ایران یرغل وکړي، د ایران پر سمندریزو کخو تېږي وکړي، انګریز دولت به خپل پوځونه د ایران مرستې ته واستوی، پر دغه تداعی او حربې ترون سربېره د برتانیا سفير جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر خای ناست فتح علیشاد پر خراسان او هرات یرغل ته پارولی و، چې په دې توګه د جبهې تر شاه زمانشاد ته ګواښ پېښ او هغه پر هند باندې له یرغل خڅه منصرف کئي (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹ م) څکه چې د زمانشاد دغو لښکرکښو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړي و او نژدي و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاریخ بیا له سره شي:

د "ولزلي" د اسیاسي فعالیت چې د ایران په دربار کښې ېې د ملکم په واسطه کړي و، بریالی شو، د قاجار لښکر چې د انگریز په پارونه، پر خراسان یرغل وکړي، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندھار له لارې خپل خان هرات ته ورسوی، فتح علیشاد په خپل مقصد کښې چې د هند له نیولو خڅه د شاه زمان را ګرځوں و، بریالی شو، نو خپل لښکر ېې له خراسانه

بېرته وغوبت.

خو زمانشاه د هند نیولو تکل پړی نه بسوو، بیا یې له افغانی خواکونو څخه یو لوی لښکر جور کئی او په پېښور کښې یې په هر اړخیزه سمبالونه لاس پوري کئی، انګریزی بشکپلاکګرو چې دی په هند کښې د خان خورا غښتلی رقیب باله، نو د ده له پاره یې اساسی چاره وسنجوله او و یې غوبتسل چې د ده د ورونو له رقابت او له افغانی کورني نفاق (زموره د ملي تباہ کوونکی ناروغنی) څخه کار و اخلي او خپل دا خطرناک رقیب بیخی له منځه یوسی. دا خل د انگریز سیاست پوهانو پام د زمانشاه شرل شوی ورور شهزاده محمود ته وروابنت، چې هغه وخت یې له سردار فتح خان بارکزی سره په ایران کښې یوځای و، سردار پاینده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوی و خکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه ګنل کېده.

د ویلو وردہ چې: هاغه مهال فتح خان یو غښتلی، هوبنیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو قبیلو کښې له فراه تر کندهاره یوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند ګنل کېده. ده ډېر غښتلی ورونه درلودل او د د کھول تر شاهی کهاله وروسته د افغانی قوت یوازینی بېلګه وه.

د قاجار په دریار کښې انگریز کار کوونکیو شاه محمود د شاه زمان د رقیب په حیث پېژاند چې په ترتیلی او پرېشانه حالت له هېواده وتلى او د ایران خاوری ته بې پناه وړی وه، خکه یې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسیله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملکر تیا د سیستان او فراه له لاري د افغانستان خاوری ته راننه ووت، دوی د درانیو او بارکزیو قبیلو په مرسته چې د ایران له بریده تر کندهاره پرتی وې سیستان، فراه او کندهار ونیول او بیا چې بې یو لوی او غښتلی لښکر تیار کئی نو د سردار فتح خان په مشري

بې د ګابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نیولو په تکل لښکر جور او ه د دغه خبر په اورېدو ګابل ته راغي، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنيوی له پاره تر غزنی تېر شو، د دواړو ورونو لښکر د غزنی او مقر تر منځ په تازی کښې سره وجنګدل، په دې جګړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېبوت او ژر تر ژره یې روند کئی، انګریزانو په دې لویه پېښه خپل خطرناک رقیب له منځه یوورئ او هم یې په افغانستان کښې د کور پر کور جګړو اور بل کئی، چې تر هغې وروسته هېچا د هند نیولو فکر ونه کئی" داوه د کور پر کور جنګدلو او داخلی نفاق بده نتيجه چې تل یې د افغان کور وران کړي دی."

محمود چې د ګابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵ هـ - ۱۸۰۰ م) سردار فتح خان محمدزی بې خپل وزیر وتاکه (چې تفصیل به یې د محمدزیانو په برخه کې راشی)، افغانستان د وزیر فتح خان د ورونو په لاس ورغی او محمود تشن په نامه پاچاو.

شجاع الملک د زمانشاه سکنی ورور چې له لیرې دا ویرجنې پېښې لیدې، په پېښور کښې یې لښکر جور او د محمود مقابلي ته راوطت، د شاه محمود د رېزړیز لښکر چې له کابله راغلي وو، په اشپان نومي خای کښې یې د شجاع الملک له لښکر سره جنګ وکۍ او شجاع الملک بې د خپل غرو ته پر شا کئي (۱۲۱۶ هـ - ۱۸۰۱ م). خو کورنیو جګړو شامحمد هم غلی پېښو، پر (۱۲۱۷ هـ - ۱۸۰۲ م) کال له غلېجانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپريديو سره او د هېواد په شمالې سیمو کښې د اوږذکو له حکمرانانو سره چې له جيچونه بې تيری کړي و، لوی جنګونه بېښ شول د ایران قاجاري دولت هم د نادری کهاله پايوخور چې په خراسان او مشهد کښې بې د افغانی پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بېخه ويست او مشهد

پې ونیو، له بلې خوا د بلخو امیرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پیدا شو پر د غور ټولو فتنو سرپرې شاه محمود چې عیاش او خپتیر سری و، په خپله پې کارنه کاوه او د هپواد چارې پې ټولې وزیر فتح خان او د هغه ورونيو ته سپارلي وې، خو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولی خان بامیزی :بوي مختار الدوله شپر محمد خان چې د ده پیشکارو شجاع الملک ته د کابل د پاچه هی له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۸۰۳ - ۱۲۱۸ هـ) کال له پېښوره کابل ته راغي او د پاچه هی پر تخت کښیناست شاه محمود پې لري کئي او وې پې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزیرفتح خان چې په کنده هار کښې وو خکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قیصر د هغور د مخنيوي له پاره واستاوه، هغه کنده هار پې جنګه ونیو او کامران پې فراه ته پرشا وشاره؛ وزیر فتح خان خپل خان شاه شجاع ته تسلیم کئي او د ډګر شک جنوبي خواته د بارکزيو د ناوي د "ادې" په کلا کښې ظاهرآ منزوی شو، خو په باطن کښې پې د سیاست په چارو کښې له مداخلي خخه لاس نه و راتبول کړي، پر (۱۲۱۹ - ۱۸۰۴ هـ) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دېرش زریز لښکر غونه کئي او د کشمیر، پنجاب او سند د تصفيي له پاره رهی کېدہ په کنده هار کښې شهزاده قیصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غورونه تاو کړل او بېرته پې د کنده هار حکمران کئي په خپله پې د سند د تالپور پر شورشي امیرانو یړغل وکړي او تر ۳۲۰ زره روپيو اخيستلو وروسته پې روغه ورسه وکړه، خو داخلي او ضاع نا آرامه او بسوريدلې ود او د پاچا ناپوهو وریرونو کامران او قیصر تل د مخالفانو د مقابله له پاره چې د کشمیر او پېښور په جګړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابله له پاره پې فرصت نه درلود، نو خکه د افغانستان او ضاع بحراني، تیت پرکه او پر بشانه ود. دا مهال انګریز بنکبلانګړو خواکونو هندوستان تر لو دهیانی

پوري ونیو، خو دا چې د ایران په دربار کښې د فرانسي، له ورڅ پر ورڅ زياتې دونکې اغږي خخه بېړدل او غښته پې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپائي رقيبان بيختي له منځه یوسې او د هند پرلویه مخکه یوازي خپتې واقچوي، خکه نو د برтанوي هند د حکومت له خوا یو ايلچې "الفنسټون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹ م) کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی پې پر افغانستان باندي د ایران له احتمالي حملې خخه و بېړاوه، له دې کبله د شاه شجاع او برтанوي هند تر منځ د دوستي لوړۍ تړون وټړل شو، چې هغه بیا د (۱۸۰۹ م) کال د جون پر ۱۷ مه، (۱۲۲۴ هـ) د هند ګورنر جنرال لاردمonto تصدیق کئي، دغه تړون دفاعي بهه درلوده، خکه چې په لوړۍ او دویمه ماده کښې پې ویلې شوي چې: که فرانسه او ایران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېږي وکئي، د برтанوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېږي مخه نيسې درېیمه ماده پې د دواړو خواو دوستانه روایط او یووالې ته اشاره کوي چې افغان پاچابه خپل هپواد ته هېڅ یو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواړي به یو د بل په هپواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستي. ته په درنه ستړګه ګوري.

دغه تړون شاه شجاع ته ګټورنه و، دی پې خلکو ته سپک کئي او شاه محمود بیاد فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هپواد کښې دنه په جګړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې پې ماته وکړه او په هندوستان کښې پې برтанوي دولت ته پناه یوره (۱۲۲۶ هـ - ۱۸۱۴ م) خو دویمه پلا بیا د انګریزانو په ملاتې پر تخت کښیناست دی په هند کښې برтанوي هند دولت د دې له پاره ساتلى و چې په راتلونکى کښې پې په افغانستان کښې و کاروی.

خوا شاه محمود چې دویمه پلا پر تخت کښنیاست د هبود د چارو واګې اصلًا د وزیر فتح خان په لاس کښې وي د غه زپور وزیر بلوجستان، سند او کشمیر د خان تابع کړل او د شاه محمود په نامه ینې پر هبود حکم کاوه. افغانستان یې خپلو ورونو ته سپارلى و. چې دا مهال رنجیت سنگهه اټک کلا ونيوه، نو فتح خان په ضلع هزاره کښې تر یوې سختې جګړي وروسته هغه مات کئ او کشمیر یې هم خپل ورور سردار محمد عظیم خان ته ورکئ (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴).

دا وخت هرات د محمود د ورور حاجی فیروز الدین په لاس کښې و، پر (۱۲۳۲ هـ - ۱۸۱۶) کال فتح علی شاه قاجار د هرات نیولو اراده وکړه ئکه نو فتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولار، لوړۍ یې حاجی فیروز الدین ونيوه کابل ته یې واستاوه او بیا یې د هرات لوبدیخ ته د کهسان په جګړه کښې د قاجاریانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته یې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت کښې یوه بد مرغه پېښه وشه او هغه دا چې "سردار دوست محمد خان" د وزیر ورور په هرات کښې د حاجی فیروز الدین کاله ته ورننوت، د بسخو ګینې، پسول جواهر او دانه نښانه قیمتی ملابند چې د (تاریخ احمد شاه درانی د مولف) شیرازی په وينا پنځوس زره تومنه قیمت یې درلود له نورو نفایسو سره واخیستل او کشمیر ته ولار، دې پېښې پرشاہ محمود او کامران دهه ناوره اغیزه وکړه او د دوى او وزیر فتح خان د کهاله تر منځ بد وردې او کينه پیدا شو، همدا د کرکې او بدېښې احساس و، چې په زپوګتوونکې توګه د وزیر فتح خان د وژلو او د سدوزیو او بارکزیو د کهاله تر منځ دې منځ دې منځ شو.

شاه محمود خپل ناپوه او کينه ناك زوي کامران هرات ته واستاوه،

کامران د وزیر فتح خان د ورور د اعمالو د کسات اخیستلو په غرض وزیر فتح خان ونيوه او د هغه پوه وزیر په سترګو یې سینخ ومانده او روند یې کئ (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷) د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې آرامولو سبب وګنل شو، خکه سودوزي کورنۍ دا کارونه د وزیر په اشاره ګنل، خو راندہ وزیر ډېر غښتلې ورونه لرل، هغه چې د خپل مشر ورور د پنډو خبر واورد، په تول هبود کښې له کشمیره تر هراته فتنې وختیدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوي، سردار دوست محمد خان له کشمیره را وکړې د کابل یې ونيوه او شاه محمود یې غزنې ته وشاره.

له هاخوا کامران له ۱۲ ززو لښکريانو سره په غزنې کښې د خپل پلار مرستې ته را ورسپد له بلې خوا سردار محمد عظيم خان له کشمیره د سردار دوست محمد خان مرستې ته راغى او د کابل او غزنې په منځ کښې سره وجنګېدل، خو محمد او کامران مات شول په همدغه وخت کښې یې روښ و زیر فتح خان هم د وردګو په سیدآباد کښې د کسات له مخي په ډېر بد عذاب ووژاه او بند پر بند یې پري کئي (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸) دوي په خپله هرات ته ولار او هلتنه د حکومت پر سرد محمد او حاجی فیروز الدین تر منځ شخړه پیدا شو، کامران پر دواړو بریالي شو او دوى یې ووژل (۱۲۴۵ هـ - ۱۸۲۹) په خپله کامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲) کال پوري پر هرات حکومت وکن.

دا مهال چې پر تول هبود د نفاق اور بل و، د ایران قاجاري دولت بیا پر (۱۲۳۲) کال د تزاری روسيې په پارونه او د عباس میرزا په قوماندانۍ د برش زریز لښکر د هرات نیولو له پاره را واستاوه خود انګریز له خوا له دغه کار خخه د قاجاریانو مخنيوی او خپل هبود "افغانستان" ته د هراتیانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په خبر د افغانی

سلطنت په پلازمنې پوري نبستي پاتې شي.

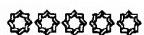
سدوزي پاچاهان:

- * ۱- احمدشاه "باباابدالی" د زمانخان زوي (۱۱۶۰ هـ)
- ۲- سليمان د احمدشاه زوي (۱۱۸۶ هـ)
- ۳- تيمورشاه د احمدشاه زوي (۱۱۸۶ هـ)
- ۴- زمان شاه د تيمورشاه زوي (۱۲۰۷ هـ - ۱۲۱۵ هـ)
- ۵- شاه محمود د تيمورشاه زوي (۱۲۱۵ هـ)
- ۶- شاه شجاع د تيمورشاه زوي (۱۲۱۸ هـ)
- ۷- فیروز الدین د تيمورشاه زوي (په هرات کښې د ۱۲۳۰ هـ شاو خوا).

- ۸- کامران د شاه محمود زوي (په هرات کښې د ۱۲۳۴ هـ - ۱۲۴۵ هـ)
- اخليلك:

حيات افغاني، سراج التواریخ، تحفة العبيب- تاریخ سلطانی- خورشید جهان- سیر المتأخرین، د سرجان مالکم تاریخ - تاج التواریخ - احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجلل التواریخ بعد نادریه، د فروغی تاریخ ایران، د عباس اقبال تاریخ عمومی- جهانکشاء نادری، دایرة المعارف اسلامی، صولت افغاني، تاریخ احمدی (قلمی)- تتمة البيان - نادر نامه (قلمی) - خلاصة الانساب (قلمی)، رهنماي افغانستان، مجمع التواریخ، رياض المحبة - خصایل السعادة، مكتوبات سياسی شاه ولی الله، مكتوبات شاه فقیر الله، رنجيت ظافر نامه، حیات حافظ رحمت خان، تاریخ نظامي ایران، تاریخ پښتون شوکت افغاني، تاریخ پشاور، شمس النهار کابل (جريدة)، سراج الاخبار (جريدة)، تاریخ افغانستان د مليسون، احمدشاه درانی د ګنډه اسنګ په انگريزي، تاریخ احمدشاه درانی د سید حسين شيرازی، عمام

السعادة د سید غلام على خان، راجگان پنجاب د ګريفن په انگريزي، تاریخ بلوجستان خزانه عامره، تاریخ سنه د مولانا مهر، تاریخ سند په انگريزي، ګزیتیر سنه، تاریخ کلهوره په انگريزي، تحفة الكرام.

د کندھار په جنوب سيمه "ذاکر کلی" کښې بنخ شو. تر ده وروسته یې زوي سردار پایinde خان د کندھار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزیو تر ناوه پوري د بارکزیو قبیلو د مشر په توګه ویہزندل شو. تیمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمیر د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په تکولو او د مومندو لالپوري ته د تیمور د زوي شهزاده عباس په شپلو کښې، تیمورشاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و ويړل شو.

خود تیمورشاه تر مړینې وروسته زمانشاه د ده پر خای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادارخان په لقب وزارت ورکړ او سردار پایinde خان د هلمند غارې ادي کلاته وشپل شو. خودا چې نوموری خای د خلکو د ورتک خای و، نو زمان شاه دی له خینو همکارنو سره په کندھار کښې وواژه (د روژي ۱۳۱۴ مه - ۱۷۹۹ مه). سردار پایinde خان شل تکوه او مړینې زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول، د سردار پایinde خان مشر زوي، سردار فتح خان له کندھاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چې په ایران کښې او سپده پنا وروره، هماگسي چې د سدوزيو په اړه مو وویل: دا مهال زمانشاه پر هند د یرغل له پاره سل زریز لښکر جور کړي و، انګریز سیاسي استازیو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هري خوا لاس او پښې وهلي، دېر ډارېدل چې ناپليون د زمانشاه له دربار سره له سیاسي خبرو او اړیکو خخه ګته وانه خلي، خکه یې د ایران د قاجاريه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساوه او افغانستان ته یې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سیستان او فراه له لاري هېواد ته راستون شو. د محمود د خواکونو په مشري یې پر کندھار یرغل وکړ، د "تازی" په جګړه کښې یې شاه زمان مات او د محمود په حکم یې هغه ړوند

اوومه برخه

محمدزايان

له ۱۲۱۶ هـ) تر (۱۳۳۸ هـ)

محمدزي د کندھار د بارکزیو درانيو یوه پښه ده. د دوی پخوانۍ نیکه "محمد" د کندھار د ابداليو د قبیلو د حکمران ملک سدو هممهالي و چې د ۱۰۰۰ هـ (۱۵۹۱ م) پرشاوخوا یې د کندھار جنوب ختیز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچني، قبیلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوي د دارو او بارک په تېر پوري چې د سړین ابدالي پښتو یوه خانګه ده اړه لرله. د محمد نېکه مزار اوس هم د کندھار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزیو قبیلو په منځ کښې د ریاست مقام لاره، مرکز یې د بارکزیو ناوه ګرشک و چې د هلمند پر غاره پروت دی. تر اوسمه هلته د ادي کلا شته دا د دغه کهاله پخوانۍ خای دی.

لكه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرګه کښې چې د پادشاه د تاکلو له پاره جوره شوي وه د دغې قبیلې مشر حاجي جمال خان د حاجي یوسف زوي د یارو لمسي او د محمد کړوسي هم ګډون کړي و، هغه وروسته د احمدشاه په دربار کښې مشاور ګنل کېده چې پر (۱۱۸۶ هـ) مړ او

او ګرد پنجاب بې تر پېښوره ونیو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوت په جګړه کښې د میراحمدخان بریلوی او مولوی اسماعیل په مشري، د مجاهدینو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د یار محمد خان او د هغه د ورور په مرینه، کمزوری شوی و، دا وپره هم وه چې رنجیت سنګه به پر خیبر یرغل وکړي، خکه نو امیردوست محمد خان د یوه لیک له لاري د هند له ګورنر جنرال لاردنټک خخه د پېښور د بېرته نیولو په چار کښې مرسته وغونسته او د باسول له لاري بې له شېپته زریز لبناکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړي. خو سردار سلطان محمد خان د امیر لبناکر تار پر تار او امیر بېرته ناکام له پېښوره خیبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توګه اشنغر تر کوهات او تله د امیر ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵ هـ ۱۸۲۸).

امیر دوست محمد خان د رنجیت سنګه. د ماتولو په تکل د لیکونو له لاري له انگلیس، ایران او زاري روس دولتو خخه مرسته وغونسته. د هند وايسراي لارداکلیند پر (۱۸۳۶ - ۳۷) د بريتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، میجر ليچ، لفچنت او دومسترلاړه د لوړمنې سیاسي او اقتصادي هيئت په توګه کابل ته ولېږل.

په عین وخت کښې د روسيې یو نفر نماینده ویتكوچ (۱) هم کابل ته رسپدلي و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان بې په سند او پنجاب کښې د انگلیس د پرمختګ پر خلاف هڅول، امیر دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انگلیس دولت دوه

۱- Vitkiewitck په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغي، خو دا سفيرو په غير رسمي دول د روسيې د وزير مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېل شوی و، (اريانا، ت ۲- ۱).

کړ. دوی کابل هم ونیو او د شازمان وزیر رحمت الله خان سدوزی بې وواژه. همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان بې د "شاه دوست" په لقب خپل وزیر وتاکه، تول هېواد بې هغه او د هغه ورونيو ته پېښوو (۱۲۱۶ هـ ۱۸۰۱). د سردار پاینده خان محمدزې زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هرارخیز واک بې لاره خپل تول ورونيه بې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. یوازي یو ورور سردار دوست محمد خان بې له خان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظيم خان او بیا وروسته عبدالجبار خان ته بې کشمیر ورکړي، پېښور بې تر اتكه یار محمدخان او سلطان محمدخان ته وسپاره، سند او بنکاریور بې رحصل خان، غزنی بې شپردل خان، بامیان بې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنیو سیمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړي شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جګرو او وینو بهولو د ګر شو خو په هرات کښې وزیر فتح خان د شهزاده کامران د وزیر عظامحمد خان په لاس ړوند کړای شو (۱۲۱۸ هـ ۱۸۳۶). دغې پېښې بارکړي ورونيه غچ اخیستو ته اړ کړل او سخت اړدور پیل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزیو د کهاله وروستی تغیر بې تول کړي، د وزیر فتح خان د ورونيو تر منځ هم د پادشاهي پر سر شخړي را وزیږدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عبدګاه چومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امير په توګه بې په نامه خطبه ولوستل شو، (۱۲۵۴ هـ ۱۸۳۸).

امیر بې له خنډه په افغانستان کښې خپل تول زامن پر خپلو سیمو وناکل خو رنجیت سنګه د افغانستان له کورنیو شخړو خخه ګته و اخیسته

زره توپک ورکړي او د سند دریاب د لوپدیغ خمکې هم ده ته پربوږي نو دی به تل د انګلیسانو دوست او همکار وي.

مګر د هند برتانوي دولت دروس له احتمالي حملو خخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت خخه خلخ او په لودهیانه کښې فرارۍ و نظر درلود پر دې اساس لارڈ آکلیند د اکتوبر پر لوړۍ (۱۸۲۸) م د افغان او انګلیس لوړۍ جنګ پیل او د امير دوست محمد خان د خلخ او ریښې کېبلو له پاره بې ملا وټله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راولرو له پاره هر دوں پستي. ته حاضر و، د مارچ پر (۱۸۳۴) ۱۲ بې خپله لوړۍ ترون چې ۱۶ مادې بې لرلې له مهاراجه رنجیت سره وتابه که خه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هېڅ دوں حقوقی او رسمي حیثیت نه لاره، خو په معاهده کښې بې تول کشمیر، پنجاب او د اټک، پیښور خمکې تر خیبر او سند پوري، رنجیت ته پړی بنووې، دواړو خواو (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنست د خطر په وخت کښې د یوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جريان په هکله بې هم خیښې مواد په دغه ترون کښې خای کړل، خو خرنګه چې دغه ترون یوازې د شاه شجاع او رنجیت تر منځ و او انګلیسانو په هنې کښې ګټه نه درلوده د هند بریتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور ترون د (جون ۲۶ - ۱۸۳۸) د بریتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجیت سنګه او شاه شجاع الملک تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵ مه ۱۸۳۸ وټپل شوه {{دا هغه کال دی چې روسي نماینده ویکویچ کابل ته راغلې و، په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجیت سنګه حقوقی شیخصیتونه وو او اختیارات بې درلودل درېیم شخص شجاع الملک په هېڅ دوں د خپل هېواد د استازی صلاحیت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی یو

فاراري او له ملي حقوقو فاقد سړي و په هر حال د لاهور ترون د مستور ډبليوایچ مکناتن په ذريعه چې د لارڈ آکلیند د هند د نائب السلطنه له لوري بې استازی توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسلیک شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بیا نیولو د وعدې په مقابل کښې د افغانستان له ټولو څمکو چې په ماوراء بولان او خیبر کښې وي لاس واخیست او پر کال بې دوه لکه روښی باج له پېښځه زریز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راړو وروسته بې رنجیت ته ورکي او له بل هېڅ دولت سره چې د انګلیس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستي او سیاسي اړیکو ترون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وېړئني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوخي یووالې د تضمینولو ترون و چې که له ترون کونونکيو خخه یو (انګلیس، رنجیت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجیبه ترون کښې چې د دوو حکومتو او یوه فرارۍ له خوا لاسلیک شو، انګلیس لښکريانو د سرجان کین په قوماندانی. شاه شجاع د (۱۸۳۹ م فبروری ۱۲۵۴هـ). د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار بې حمله وکړه د اپریل پر ۲۰ - ۱۸۳۹ = ۱۲۵۵ هجري بې د کندهار بیمار و نیو او د امير ورونه ایران ته وتنبتدل شاه شجاع د کندهار پر پاچه ی تخت باندي کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناتن له شاه شجاع خخه ژمنه واخیسته چې د انګلیس عسکر به له یوه نفر سیاسي نماینده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پربوږي او په دغه دوں د بریتانیې عسکر د شاه شجاع په ملګرتیا د غزنی له لارې او همدا رنګه "کپتان ویده" له شهززاده تیمور د شاه شجاع له زوی سره د خیبر او جلال آباد

له لاری پر کابل باندې حمله وکړه د (اګست پر ۱۷ - ۱۸۲۹ م - غره جمادی الآخر ۱۲۵۵ هجری) شاه شجاع یې په کابل کښې پر پاچنهی کښېناوه. امير دوست محمد خان له خپلو زامنوسره بخارا ته ولاړ خو په هغه خای کښې د بخارا پاچا دی بندی کې. د هند ګورنر جنرال لارڈ آکلینډ د کابل د فتح او د امير دوست محمد خان د ويستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب ويبارل شو (۱۸۳۹ م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امير له هبواو خخه ولاړل او وطن یې دېمن ته پېښووئ، افغان ملت د انگلیس مجاوزه لښکر ته د غزا اعلان وکې او له هر لوري پر انگلیسي لښکرو د افغاني ډلکیو له خوا حملې پیل شوې، یو کال وروسته امير دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا خخه راغې، له آمو خخه را تېر شو مګر په ایک کښې یې د انگلیس له لښکر خخه ماته وخره او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰ م ۱۲۵۶ هجری). تر دې وروسته امير خپل خان انگلیس ته تسلیم او ګلکتې ته ولېپل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدینو د کابل په شمال کښې د مسجدی خان سلطان محمد نجرابي او نورو یې مشری د فرنګي مجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کې عبدالله خان اخکرۍ، امين الله خان لوګرۍ او نورو هم د ۱۲۵۸ هجری د منی په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنګیانو را پورته شول، سردار محمد اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د شمال له لوري له دوی سره یو خای شو او پر انگلیسانو باندې یې کار تېک کې په دغه کش و ګیر کښې مېکنائن Sir.w Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱ م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندربنس

هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱ م

د غازیانو له خوا ووژل شوی و وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازیانو په لاس ووژل شو (د صفر ۱۲۵۸-۲ هجری د آپریل ۱۸۴۲-۳ م) (وګورئ ۸۴ نومرد عکس). څرنګه چې د انگلیس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل خخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغانی غازیانو په لاس تول ووژل شول.

انگلیسانو په دغه جنګ کښې ډېر زیانونه ولیدل یعنې (۳۰) زره تنه یې ووژل شول او (۲۱) کروه هندی روښې یې مصرف شوې، په پای کښې د خپل خان له ساتلو خخه هم عاجز شول او د افغانی غازیانو له لاسه، له یو تن پورته چې داکټر (۲) بریدون نومېد، یو هم ژوندي پاتې نه شو؛ بورته یې امير دوست محمد خان له هند خخه راووست، امير د خپل مجاهد زوی وزیر اکبرخان په همت د کابل پر تخت بیا کښېناست، وروښې یې له ایران خه راغل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د یار محمد خان الکوزي د شهزاده کامران د وزیر په لاس کښې پاتې شو.

امير دوست محمد خان د خپل امارت په دویمه دوره کښې د لوړۍ جنګ مشهور مشران چې د هبواو د ساتلو په لاره کښې یې قربانۍ ورکړۍ وي لکه نایب امين الله خان لوګرۍ، سردار سلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خیل، نواب محمد زمان خان او زوی یې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبار خان، مسجدی خان او نور ترباور لاندې رانه وستل، او د هبواو په چارو کښې یې شامل نه کړل پر عکس تول هبواو یې د خپلو زامنوتراک لاندې وساتې، پر دې اساس سردار سلطان احمد خان د

دیارلش زویز لښکر خخه یوازې دی ژوندي پاتې شو او جلال آباد نه ورسید. ۵ جنوری ۱۳۱۳هـ - ۱۸۴۲م (اندیبن یوګرافی ۵۸)،

William Brydon - ۲

وروسته يې له کابل خخه لښکر ويوست کندهار يې ونيوا او خپل زوي غلام حیدر خان ته يې وسپاره په دې ډول کندهار مستقيماً د کابل په امارت پوري اړه پیدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزيو د کورنۍ پایڅور د یارمحمد خان الکوزي د کامران د وزیر په لاس له منځه لار، یارمحمد خان الکوزي هم په (۱۲۶۷هـ = ۱۸۵۰م) کال وفات شو او نالايق زوي يې چې سيد محمد خان نومېډه د ده پرڅای کښېناست، خپل مسکوکات يې د ناصرالدين شاه قاجار په نامه ووهل، خود هرات خلکو دغه وضع خونیه نه کړه هغه يې ووازه او شهزاده یوسف د حاجي فیروز الدین لمسي چې د سدوزيو له پاتې شونیو خخه و، د هرات په پاچه، وفاکه (محرم ۱۲۷۲هـ = ۱۸۵۵م) تر هغې چې ناصر الدین شاه هرات ته لښکري راولپولې او هاغه بنار يې ونيو (۱۲۷۳هـ).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانۍ نه بېلډونکې برخه ګنهله او نه يې غونښتل چې پردي هپوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امير دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً یو څای کېدل غونښتل. په دغه وخت کښې امير دوست محمد خان انگليسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذريعيه يې د پېښور ترون پر (جنوري ۲۶- ۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادی الاول ۱۲۷۳هـ) کال له ده سره وتاره، دغه ترون چې د (۱۲) مادو درلودونکې و د هند د ګورنر جنرال جان وايکونت کينځک له لوري د جان لارنس چيف د پنجاب کمشنر او لفتېنت کرنل ايج، لى ايدواردس، د پېښور کمشنر په وسیله له امير سره وټول شوه.

ترون واي: دا چې د ايران پاچا ترون مات او پر هرات يې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انگليسي حکومت به امير دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د خمکو په ساتلو کښې به د

امير وراره او زوم چې له ده خخه مايوس شوي و کندهار ته لار او له هغه خایه يې له پېښه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امير ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ايران ته فرار شو او د امير نامتو مجاهد زوي وزیر اکبرخان هم په مزار شريف کښې له دې دنيا خخه لار (۱۲۶۳هـ = ۱۸۴۶م). (وګوری ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امير زوي په شمالی ولاياتو کښې ايشان اوراق د مير بلخ، ايشان صدور د اقجي، مير حکيم خان د شيرغان والي، مير بابا بېگ د اېبک رئيس، غضنفرخان د اندخوي سالار، ګنج علي د خلم مهتر، محمودخان د سرپل د اور او شاه مراد د قطعن برید ساتي مطیع کړل، تر آمو پر مخ ولار، او د هپواد شمالی برید يې وساته (۱۲۶۵هـ) په دې ډول یوازي کندهار او هرات د امير له امارت خخه د باندي پاتې شول. خو کاله وروسته کندهاري سرداران د امير ورونيه (کهندل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمل د پاتې شو، ده له خپل وريرونو سره جنګ وکړ. پر (۱۲۷۱هـ = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱ مه امير دوست محمد خان خپل ولیعهد سردار غلام حیدرخان جمرود ته ولپه چې د سرجان لارنس د پنجاب چيف کمشنر د اندریومارکویس د هند له ګورنر جنرال استازی سره يې وکتل وکړ او د پېښور ترون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵م شوي او درې مادي يې لرلي، د هند له بریتانوي دولت سره يې وکړه.

دغه ترون د دوستي، د مراسمو او د ډوبل د هپواد په چارو کښې د طرفينو د نه ګوتهنه متضمن وه، دربيمي مادي ويل چې ترون کيونکي به یو د بل دوست - دوست او دېښن به دېښن بولي په دغه ترون سره امير له ختيئ لوري مطمئن شو، ضمناً يې د کندهار په نیولو کښې بریتانوي هند دولت پلوی هم تر لاسه کړه، تر هغه

قاجاریانو پر خلاف زیار و باسی؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاری دولت سره جنګ جاري وي د میاشتې یو لک روبي، به امیر ته ورکوي په دې شرط: چې امیر خپل سواره او توبخانه لنگر له (۱۸) زره پليو سره ۴ هر بنه وساتي او تل (۱۲) زره روزل شوی لنگر ولري. په کابل کندهار بلخ او یا په هر خای کښې چې له قاجاریانو سره جنګ ونبلي، د انگليس نمایندگان به له هندي عملې سره مقرر وي خود مرستې پيسې د دوى تر نظارت لاندې په لنگري چارو کښې ولکول شي، خو په کورنيو چارو کښې به ګوتې نه وهی او یوازي به له جنګي پېښو خخه خبر اخلي.

امير دي خپل یو نماینده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر میاشتنی مرستې پېنځه لکه روبي، نقدې ده ته ورکوي په مقابل کښې امير نه شي کولاي په پته یا بسکاره له بل دولت سره په سیاسي مفاهماتو لاس یورې کړي څلور زره ټوپک یې هم د دغه تړون پر اساس امير ته په تل کښې وسپارل.

سرېبره پر دي انگليس دولت پر قاجاري دولت هم سیاسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مخکې پخوانې برخه ده ژر خوشې کړي همدارنګه یې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري یو لنگر له جنګي کښتیو سره د عرب د بحیرې له لارې پر بوشهر باندې وروهخاوه، هغه بnar یې ونيو او د هغه پېښوول یې د هرات په پېښوولو پورې او کړه.

دا چې د پردي ترشا یا د سیاست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعالیت کېدہ د تړون د نص او د انگليس له بحیرې لنگر کښيو خخه بسکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلک هم د قاجاريانيو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه ولیدل شول، سربندويه خلک د آزادۍ په لار کښې پر خوختېت راغلل او له هرات

خخه ېې د متحاوزو لنگر او یوستل وغوبنسل. پردي اساس قاجاري له لنگر د جولای پر ۱۸۵۷ مه = ۱۲۷۳ هجري هرات تخلیه او مشهد ته ولاپل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امير واره هرات ته راغي او دې یې د هغه خای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زپورو هراتيانو خپل بnar د پرديو له واکمنې خلاص کړ.

دغه سرادر د انگليس له مخالفو عناصر و خخه، چې په لوړې جنګ کښې د ملي مجاهدينو له مشرانو خخه ګنډل کېدہ، پردي اساس په هرات کښې د ده شتوالي د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلک پرده باندې راتول شول او سیاسي فعالیت هم شروع شو، د بریتانیا حکومت یو سیاسي هیئت د میحرتيلو په مشرتابه له بغداد خخه هرات ته ولپه په دې توګه د روس دولت یو هیئت د خانیکوف په ریاست د سردار دربار تعلوپه، سلطان احمد خان د انگليس لېږلي په ناکامي له هراته وویستل (۱۲۷۴ هجري) او په آزادۍ، سره ټلخکم چلاوه.

د هغه بل لوري امير دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په یو خایوالی د خلکو هيله ولیده په خپل لنگر باندې ګوتې ووهلې او پر هرات یې حمله وروره، د صفر پر لسم ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م خپل وراره او زوم سلطان احمدخان یې په هرات کښې کلابند کړل

کلابندې ۱۸ میاشتې او بدء شو، سلطان احمدخان له نړۍ سترګې پتې کړي، زوي یې شهنواز خان هم تر دوو میاشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو میاشتو وروسته د امير په لاس ورغني (د ذیحجی اتمه ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م)، خو امير په خپله خو ورځې وروسته د سالنۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنيا خخه لار او په هرات کښې د خواجه عبدالله

او سید محمدخان ته: اشنغر او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارک غلجایی سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوگر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د د سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د د سکه ورونيته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسی) د کابل د ختیزه خواو لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مره ورور زامن) ته لوگر، بتخاک، خرخ، میدان او غورښند.

۷ - کندھاریو سردارانو پېنځو ورونو (پردل، کهنډل، شیردل، رحملد، مهردل) ته کندھار له شاه جوی خخه تر فراه پورې.
د هپواد په دغه اوو برخو کښې پورتیو اشخاصو حکم چلاوه،
نواب اسد خان پېړه جات په خپل واک کښې لاره او رحملد خان د بولان پر درې تر بنکارپور پورې حکمرانی کوله.

د بارگزی ورونو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف خخه وروسته هپواد په خپل منځ کښې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهی قوي مرکزیت له منځه ولار پردي اساس قوي او نیرومند هپواد موقتاً په ناتوانی او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفی او د مستوفیت د غرو دیوان میتها او دیوان بیربا او له "یارام" خخه بې اورپدلي دي د ده د امارت په لومړی دوره کښې د امیر د قلمرو ټول عواید

انصاری د مزار تر خنګ په ګازرگاه کښې نسخ شو، د ذیحجه (۲۱) ۱۲۷۸ هـ = ۱۸۶۱م). هغه ګستور کار چې امیر د خپل عمر په پای کښې د هپواد د یووالی په خاطر وکړ، په افغانی مرکزی دولت پورې د هرات تپل و چې سیاسی وحدت او د هپواد پخوانی حدود بې تامین کړل. (وګورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې بې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید
وقت رواج سکه پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سری، خو زرور او مدبړ و چې ۱۴ منکوحه نسخې او په سل هاو سراری او (۵۲) اولاده بې درلودل (۲۹) تنه اولاد بې د ده تر مرګ وروسته په افغانستان کښې د ویرونکیو کورنیو جنګو لامل وګرځبدل.

په لومړی امارت کښې چې امیر دوست محمد خان کابل ونیو د خپل ورونو جرګه بې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د تړون له مخې چې اصل بې د کابل په موزیم کښې موجود دی، هپواد بې په خپل منځ کښې وویشه د دغې جرګې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندینې تړون بې دده په ضمانت سره وکئ:

- ۱ - کوهات و亨ګو او د هغه توابع چې پخوا بنګښ ورته ویل کېدل: نواب عبدالصمد خان ته.
- ۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

په سلو کښې دوه نیمې روپی، اخیستل کېد. د کوچیانو په وسیله هم د یو مېلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان خخه هند ته ورل کېد او د یو مېلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کښې ملا رحیم شاه، غلام قادر او بنسکار پورې ګوپالداس او په کندهار کښې ملا جلال اخکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرک د خلورو لکو روپیو په شاوخوا کښې تجارتی محصول درلوده. په کابل کښې سید حسین خان او وزوسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفی الممالک (د مالیې وزیر) و، میرزا محمدحسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنيو چارو او دربار وزیر، غلام محمدخان پوپیلزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدليې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د مير واعظ زوي د ديني امور مشاور او فراموز خان نورستانی سر لښکر او د امير دربار سپه سalar و.

خود امير لښکر د مستر کيمپل انگليسی (چې په لوړۍ جنګ کښې مسلمان شوی او نوم پې شهر محمد اينسولد شوی) او امريکائي داکټر هارلان چې درنجیت سنګه له دربار خخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هفو شمېر د سلطنت په لوړۍ دوره کښې (۱۲) زره سوعاره، درې نیم زره پیاده توپک لرونکي، (۱۵) لوی توبونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کښې توبونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپی او پلي یو تن (۸۴) روپی د کال تتخواه درلوده خود امير دوست محمد خان د امارت په پای کښې د ده عسکري تشکيلات داسي وو:

- ۱ - په کابل کښې دوه پیلی غندونه له (۱۸) صحرابي توپو سره دوه درانه توبونه یو مورتر او یو زنبورک.
- ۲ - په بلغ کښې درې پیلی غندونه او دود سواره غندونه له ۱۶

(۲۳۸، ۲۴۰، ۵۰۹) کابل روپی وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت خخه له غورښد ميدان وردګ، غزنې، بهسود، باميان، زرمت ګردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان خخه لاس ته راتلي. د کندهار تر یووالې او د کندهاري سردارانو د خپلواکي تر پاڼي ته رسپدو وروسته، د امارت عايداتو د فراه له شاوخوا خخه تر کندهار او شاد جوي د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فيض محمد هزاره په وينا امير له دغۇ عواید و خخه (۱۵) لکه روپی تتخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده وړeronه وو مقرر کړي.

خو د پېښور، اشنغر او د هغه ترابع حکمرانانو سردارانو عايدات د کال (۶۹۲) زره روپیو په شاوخوا کښې وو، چې هرډ روپی "لس شاهي" له لسو آنو سره برابره ودا او پردي سرپرده د خواراکه بابود مائیې، د هندوانو د جزيې او له نورو متفرقاتو خخه هم د (۶۲) زره روپیو په شاوخوا کښې عايد و چې تول (۷۵۴) زره روپی شې. د پېښور تاریخ.

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عايداتو او ملياتو سرپرده د شمالي ولاياتو عايدات يعني فقطن، بنکېن او ختیزه خوا، لغمان او دېره جات تول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کښې اړکل کړو نو د بارکزیو ورونو (امير دوست محمد خان او ورونه پې) توند د لس (۱۰) مليونو روپیو په شاوخوا کښې کېدې.

په دغه وخت کښې د افغانستان له لاري د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او بنسکار پور خخه تجارتی قافلي کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللي، په خانګړي ډول د کشمیر د شالو او نفيسه پارچو تجارت کېد. خرنګه چې د ۱۸۶۲ په تجارتی راپور کښې راغلی دي چې د افغانستان او هند تول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰۶) مگر کورنی امنیت د کوتیوال او د کوتیوالی د پولیس په ذریعه اداره کېدہ، شرعی محاکمو، عدلیه امور، اداره کول، چې قاضی د خانعلوم په ذریعه د امیر له حضور تاکل کېدہ. د امیر د حکمداری او له دوره یو ډول مشترک امارت و چې افغانستان د ده د ورونو تر منځ د پخوانی - ترون له مخي وپشل شوی و، هر ورور په خپله حکمداری سیمه کښې خپلواکی درلوډه، په دویمه دوره کښې د هپواد مرکزیت قوي شو او د امیر د ورونو نفوذ له منځه ولار د ده د امارت توابع د امیر د زامنو تر منځ ووپشل شول، مگر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سیموله عوایدو خڅه یې یوه برخه د خپلو مصارفو له پاره ګرڅوله او پاتې یې د کابل په خزانه کښې تحویلوله د پلار له اجازې خڅه پرته یې ټول کارونه سرته نه شول رسولای، په دویمه دوره کښې د امیر زامنو په دغو سیمو کښې حکم چلاوه:

سردار شپر علی خان د بنګکښ په کورم کښې (د پېښور جنوبي خوا)
سردار محمد افضل خان پر زرمت د کابل په جنوب کښې چې
وروسته د بلخ په نیولو او حکمرانی باندې مامور شو.
ولیعهد سردار غلام حیدر خان په غزنی او کندھار کښې چې
وروسته په جلال آباد کښې حکمران او د ده پر خای سردار شمس الدین د
امیر سکه وراره چې په کوهستان کښې حاکم و په غزنی کښې وتاکل شو.
سردار محمد اعظم خان پر لوګر د کابل په جنوب کښې، سردار
محمد شریف خان پر بامیان د کابل شمال لوبدیخ او وروسته په کلات او فراه
کښې.

سردار محمد امین خان په کوهستان د کابل په شمال کښې. سردار
محمد اکرم خان پر هزاره جات د کابل په لوبدیخ کښې چې وروسته شمالی

صحرایي توپو سره.

۳ - په بامیان کښې یو پلی غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په کوهستان کښې یو پلی غنډ له دوو صحرایي توپو او دوو جبل توپو سره.

۵ - په فرا کښې یو پلی غنډ او خلور صحرایي توپونه.

۶ - په ګرشك کښې یو پلی غنډ او خلور صحرایي توپونه.

۷ - په غزنی کښې یو پلی غنډ او خلور صحرایي توپونه.

۸ - په آقچه کښې یو پلی غنډ او دوو صحرایي توپونه.

۹ - په غاز یې کلات کښې یو پلی غنډ د درو جبل توپو او یو

صحرایي توپ سره.

۱۰ - په کندھار کښې درې پلی غنډونه او یو سپور غنډ، له دوو

ثقلیو، دوو جبل او دوو لس صحرایي توپو سره.

۱۱ - په ز مینداور کښې یو پلی غنډ له خلورو صحرایي توپو سره.

په دغه ډول د امیر تر ادارې لاندې خمکو کښې یوو لس عسکري
مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورخنیو تمريناتو کښې ۶۰۰ نفر
حاضر پدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تسو خڅه چې ټول
منظمه عسکر یې عبارت وو له:

۱۶ پلی غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

۶۷ صحرایي توپونه - ۶ جبل توپو له ۴ ثقلیل توپونه، یو مورتر- چې

ټول منظم عسکر - ۱۲، ۷۰۰ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سرېږد د
ایلچاري لښکرو شمېرد ضرورت په وخت کښې په کابل کښې ۳۱ زره. په
کندھار کښې ۱۸ زره. په هرات کښې ۲۲ زره. په بلخ کښې ۲۹ زره وو

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لار.
 تر دې وروسته يې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د
 کندھار حکمران و د کلات د ترنک په کجبار کښې جګړه وکړه، په نوموري
 جګړه کښې يې ورور محمد امین او زوی محمد علی دواړه ووژل شول
 (۱۲۸۲ هـ - ۱۸۶۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوګرځبد
 او د محمد اعظم خان په مرسته يې پر کابل یرغل وکړ او وېي نیو. د امير
 شير علي خان مشر ورور محمد افضل خان يې پر پلاز (تخت) کښېناوه
 (۱۲۸۳ هـ - ۱۸۶۶ م) او امير شير علي خان کندھار ته لار.
 امير محمد افضل خان د کورنيو جګړو پر مهال تر یوه کال امارت
 وروسته مړشو (۱۲۸۴ هـ) او دده بل ورور، امير محمد اعظم خان پر کابل
 تخت کښېناست، وراره يې عبدالرحمن خان د هېواد شمالی ولايتونه ونیول
 او بیا يې له کابل سره وټول.
 خو کندھار او هرات له امير شير علي خان سره پاتې شول ده هلته
 نوی پوچمتو او د کندھار له لارې يې پر کابل ورودانګل، هغه يې ونیو او
 امير محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لار، محمد اعظم خان
 همه ګلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د
 عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې يې مېشت کړ.
 امير شير علي خان دویم خل د ټول افغانستان امير وګنل شو
 (۱۲۸۵ هـ - ۱۸۶۸ م).
 امير داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړ کړ؛ نوی
 بنوونځي يې پرانیستله؛ د "شمس النهار" په نامه يې د افغانستان لومړنۍ
 اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې يې نوی چاپخونه جوړه کړه او په هغې
 کښې يې خښې کتابونه "له هغې ډلي": پوخي ګونعد له انګریزی نه په پښتو

ولايت او قطعن ته وګمارل شو.
 سردار محمد اکبر خان په نغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیزه خوا.
 د امير تر مړينې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردار شپږ علی
 خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجى ۱۲۷۸ مه - ۱۸۶۱ هجری ۱۸۶۱ م) او په
 دغه سجع يې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازليست
 وصی دوست محمد، امير شير عليست

یو له هفو مهمو سریو خڅه چې له امير شير علي خان سره د تخت
 ناستي پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته يې
 د کورني سمون پروګرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امير د
 خپل لوړې امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۲ هـ - ۱۸۶۶ م) پورې پېنځه
 کاله وه، له خپلو ورونو سره په کورنيو جګړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له
 پاره يې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده وووت، د اسیا او
 اروپا هېوادو د خوانانو اروا يې راوینې کړه، د اسلامي یو والي غږ يې اوچت
 او د اروپا یې بسکېلاک پر وړاندې يې ستره مبارزه پیل کړه.
 مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰ هـ - ۱۸۶۳ م) کال د سعادت خان د زوی

سلطان محمد خان په مشرتابه د انگریز پر وړاندې پاخون وکړ.
 امير شير علي خان خپل زوی محمد علی خان او وزیر محمد رفیق خان
 لودین، مومندو ته ورولپېل چې له قبایل سره خپل اړیکې وساتې، خو انگریز
 د ده امارت په رسميت ونه پېژاند، د امير ورور محمد اعظم خان يې د ده
 پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امير بل ورور محمد افضل
 خان هم سر غراو شو او د هندوکوش په "باجګا" دره کښې يې د ده له لښکر
 سره جګړه وکړه، خو په پای کښې يې غاره کښېښووه او بندي شو، زوی يې

او دری وژبارل او چاپ بې کړل.
امیر شیرعلی خان، سید نورمحمد شاه کندهاری د سر وزیر
(صدراعظم) په توګه وتاکه او د وزیرانو لومړنۍ کابینه بې منځته راوسته چې
عسمت الله خان د کورنيو چارو، ارسلاخان د بهرنیو چارو، حبیب الله خان
وردګه د مالیې، حسین علی خان د دفاع او احمدعلی خان د زېرمون (خزانو)
وزیران او محمدحسن خان د دربار سرمنشی و، نومورې کابینه د افغانستان
له استوګنو قامونو خڅه، پرته له ژینیو او قامي توپیرونو جوړه شوي ود چې
د شاهي کورنۍ او د امير له خپلوانو خڅه هیڅوک هم په کښې نه و، دغه
کار دا رابنې چې امير په سیاسي چارو کښې په پراخه سینه او اسانې چلنډ
کاوه او هېواد والو ترمنځ بې عدل په پام کښې ساته.

د امير له یادونې وړ کارو خڅه یو هم د نوي، چمتو او سمبال پوچ
جوړول دي، سره له دي چې دغه پوچ هېواد او امير ته د اړتیا او ګواښ پر
مهال مرستندوی نه شو، خو بیا د دغې دورې په تاریخ کښې د یادونې
ورپنځکاري.

دغه پوچ په اتو پوچي هلهو: کابل، جلال آباد، شیرآباد، کندهار،
کورم، هرات، میمنه او بلخ کښې په لاندینې شمیر، درې ټولګیه و:

۱ - ۶۲ پلي غنهونه، هر غنه ۶۰۰ جنګیالي - ټول ۲۰۰، ۳۷، ۳ جنګیالي.

۲ - ۱۶ سپاره رر رر رر رر ۹،۶۰۰ رر.

۳ - د پیلانو، آسونو، غویانو او کچرو د توپخانو ټول ۱۹۰، ۵ جنګیالي.

په دې گنه د ټولو وسلوالو چمتو پوچيانو شمېر پر (۱۸۷۲) کال
(۵۱، ۹۹۰) و، سر بېره پردې (۸۰۰۰) پلي او (۱۶۰۰۰) سواره ایلچاري
(پوچي دولي) هم وو.

د وسلو ډلونه بې (۴۰، ۸۲۵) انگریزی او افغانی توپیک او (۳۶۹)

انگریزی توپونه وو. بریتانوی هند دولت د (۱۸۷۷) تر مارچه پورې امير
شیرعلی خان ته نه ویشت زره توپک بخنبلی وو. (افغانستان هملتون).

امیر د توپیونو د جورولو له پاره په کابل او هرات کښې کارخانې
جورې کړې چې په هغه کښې بې ارابه لرونکي درانده توپونه جورول،
همداراز بې د توپیک جورولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو
کارخانو کښې جور شوي توپونه شته.

د بریتانوی هند دولت چې د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه
ولیده، د نومبر د (۲۱) نېټې (۱۸۶۸)م، شوال) لیک له لارې بې
د امير شیرعلی خان سلطنت په رسميت پېړاند، دولس زره توپک او شپږ
سوه زره روښې بې ورته راولېږلې.

امیر د اړیکو د لا ټینګښت له پاره، د هند د وايسراي په بلنه پر
(۱۸۶۹)م، اقبالې ته لار. د هند ګورنر جنرال د سیاسي کنفرانسونو
په ترڅ کښې د امير توپی غوښتنې ونه منلې، د افغانستان په چارو کښې بې
د امير په بنېګنه د نه لاسوهنې خړګندونه وکړه او (۱۲۰۰۰) توپیک بې له
درې سوو زرو روښو سره امير ته ډالی، کړې.

امیر چې کابل ته راستون شو، خپل کشر زوي "عبدالله" بې خپل
ځای ناستی وتاکه او مشر زوي بې "محمد یعقوب" له کابله وتبتد او په
هرات کښې بې او دور پیل کړ، خو امير دی د هرات حکمران وتاکه او د
ناخوالو مخه بې ونیو.

امیر خینو سیاسي پوښتو ته پام واپاود، له تزاری روښې سره بې
د افغانستان د شمالی بریدونو په ټاکلو لاس پورې کړ، له ایران سره بې د
انگریز په منځګړتابه د هلمند د اوبو وبش پیل کړ او صدر اعظم سید نور
محمد شاه بې تهران ته واستاوه، ورسټه بیا نومورې صدر اعظم د بریتانوی

هند له دولت سره د شملي (۱۸۷۳) او پېښور (د جنوري ۳۰مه، ۱۸۷۷) په کنفرانسونو کېښي ورگله شو، خو خه هوکره ونه شوه. دغه د پیلوماتیکي ویناوې کېډې چې د روسيي دولت پر "خیوا" یرغل راول، هغه بې ونيوه او هند ته ګواښ لا پېښي کلک شو (ربع الاول، ۱۲۹۰هـ).

خرنګه چې د پېښوریه کنفرانس کېښي د صدراعظم سید نورمحمد شاه دریخ کوم خای و نه نیو او دی همالته ناروغ او مړ شو، دا مهال د بریتانوي هند دولت د افغانستان پر بریدونو خپل خرگند سیاست "فاروره پالیسي" ترکار لاندي ونيوه او د هند دساتي له پاره بې تیری یوازنې لار وکنه.

د روسيي دولت چې خپل استازی "جنزال ستولیتوف"^(۱) کابل ته رالېږلی و، دده راتګ د هندسياست چاري اندېښمن کړل، ترهګي چې د افغان-

انگریز دویمه جګړه بې پېل کړه او د افغانستان پر خاوره بې تېږي وکړ. د انگریز سمبال جګړه مار د ۱۸۷۸م د نومبر پر (۲۰)مه د خپل، کورمې او بولان له لارې پر منځ تلل، امير شیرعلي خان د روس د مرستي په هيله په خورا ګډوهي کېښي کابل پېښو او مزار شريف ته لار او هلته د ماتې په درشل کېښي د ۱۲۹۶هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹مه د "نقرس" په ناروغنۍ مړ شو. (وګورئ ۸۷ نومره عکس)

د امير تر تګ وروسته په کابل کېښي ناوري پېښي منځته راغلي

۱- د دغه سیاسي پلاوی د هر کلې خرتکوالی چې د روسيي مختار وزير "Stoletoff" به مشتابه راغلي و د "گولوویں" Golos " جربدي د (۱۸۷۸م) کال د نومبر میاشتې په ګنه کېښي چې په سنتپتروزبورلہ کېښي خپرېدہ راغلي او ژباره بې د اريانا مجلې د دویه کال په لوړۍ ګنه کېښي حاب شوی ده.

له جنزال ستولیتوف سره ۲۲ فراغان، (۱۵) قرغیزان او (۲۴) چوبوري ملکوري وو، دی د جنون پر ۱۳مه له سموقتندا راوخو خبد او د ۱۸۷۸م کال د ۱۱ماهه د کابل بالا حصه په شاهي ودانۍ کېښي امير ته را ورسید.

وګړي بې مشتابه پاتې وو او د بنمنان پر منځ راتلل.
دا مهال خینو مشرانو شهزاده یعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووېست او د ۱۲۹۶هـ کال پر ربیع الشانۍ بې په پاچهه، وتاکه، انگریز جګړه مارو په خونپی خواک، افغانستان ونيوه او د امير ناپوړه زوی بې خپلې پوځې هلوې (ګندمک) ته بوت. ګندمک د کابل - جلال آباد تر منځ یو خای دی چې د افغان غازيانو د لوړۍ جګړي پر مهال، انگریز لښکر تر پایه هلته سټ شوی و، خو اوس د امير دغه ناپو زوی دغلته راکښل شو او د ګندمک کرغېړن تړون بې چې د افغانستان په تاریخ کېښي یو تور تکې دی او د دغه هپواد خمکنۍ بشپړ تیا بې درې وړۍ کړه-لاسلیک کړ. د ۱۲۹۶هـ جمادی الثاني = ۱۸۷۹م د می ۲۶مه).

د ګندمک تړون چې لاسلیک شو، په تول هپواد کېښي کلک اړ و دوړ پېښ. یعقوب خان هم په کابل کېښي د پردیو توږی سیورې لاندې او سېدې، دی هېڅکله هم د تول افغانستان د پاچا په توګه ونه پېژندل شو او تر خو میاشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتنېښد او د بریتانوي هند په غېړ کېښي ولوبد، خکه نو دغه تړون حقوقی ارزښت نه لري. د نوموري تړون له منځ خپل، پېښين او کورمه له افغانستانه بېل او بریتانوي هند په خاوره پورې وګنل شول. سرلویس کیوناری "Sir Pierre Louis Napoleon Cava Gnari"^(۱) چې د ګندمک په تړون کېښي د انگریزانو استازی و، د انگریزی استازی په توګه

۱- د جنزال ادولف زوی پر ۱۸۵۲م کال د ایست انډیا کمپنۍ په لښکر کېښي شامل شو، وروسته بې په هند او نورو سرحدې سیمو کېښي لورې دندې وموندې او تر ۱۸۷۷م کال پورې د کوهات او پېښور واکمن و پر ۱۸۷۷م کال د سرجمېږلین د کابل پلاوی غږي و، چې افغانۍ ماموریو د دغه پلاوی د راتک مخه ونیوله. (انډین یوګرافې ۲۶).

د ۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالا حصار کښې استوګن شو، خو خو میاشتی وروسته په افغانستان کښې ملي غورخنک پیل شو او افغان غازیانو د پرنگیانو په وژلو لاس پوري کړ. د کابل بالا حصار پوهیانو هم پاخون وکړ او د مجاهدینو ملکري شول، تر تولو لومړي یې په بالا حصار کښې انگریز استازی د هغه له همکارانو سره ووازه (د ۱۲۹۶هـ د روزې ۱۶مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انگریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین^(۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لاري یې پیاوړی انگریزی خواک سره یرغل کړی و، جنرال رابرتس^(۲) Sir E. Roberts چې د کورمې له لاري پر مخ راتلو او جنرال ستیوارت^(۳) J. Stewart د بولان درې له لاري یې یرغل کړی و، پر وړاندې په مېړانه ودرې دل

د انگریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځسو زرو لې نه وو، خو غازیانو ستره مېړانه ونسوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشک عالم اندر، صاحبجان تره کې سرادر ایوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو څایو کښې له یرغلکړو سره جګړي وکړي له دغنو تاکونکیو جګړو خخه یو هم چې انگریزان یې وڅل د میوند ډګر جګړه ود. په نومورې جګړه کښې له هرات او کندھاره د امیر شیر علی خان د زوي سرادر محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سليمانڅل په

۱- پر ۱۸۶۵ کال زوکړي (چارلس چمبرلین زوي چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) له رابرتس سره په افغان جګړه کښې و تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منصبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبې افريقا د لارڈ رابرتس خانکړي سکرتو و. پر ۱۹۰۰ کال د ايرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډيون بیوګرافی ۲۲).

مشري او د مولوي عبدالرحيم کندھاري او د کندھار د نورو پوهايو په فتوا، ملي خواکونه راغونه شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه خخه ګرشک ته راغلي او انګریز پوچ د جنرال بروس Burrows په مشربتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونبته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷م) تر مازیکړي پوري د غازیانو په بري او د پرنگیانو په ماته پاي ته ورسپد، د انګریز ژوندي پاتې لښکر کندھار ته وتبتدې او په حصار کښې دنه پت شو. جنرال رابرتس تر دوه ويستو ورڅو وروسته خان له کابله کندھار ته ورساوه (د ۱۸۸۰) د اګست له ۹م (۳۱م) او د سپتېمبر پر لومړي یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سرادر له خپلو ملکريو سره هرات او له هغه خایه ایران ته لار په ایران کښې د بریتانوی هند د دولت لاس ته ورغو او د ژوند تر پايه په راولپنډۍ او لاہور کښې استوګن شو. (۱۹۱۴ د اپريل ۱۷مه)

د دغه غاري مزار د پېښور سهيل ته په سيد حبيب هدريه کښې دی. د امير زوي يعقوب خان هم ۱۲۹۶هـ پر ذیحجه (۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتنې. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړا چې په افغانستان کښې پښې تینګۍ کړي. خکه یې د محمد افضل خان له زوي سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تبتدېلي و، اړیکې موئندل. سردار په چټکې، تر امو راواښت او چاريکار ته راغي، د بریتانوی هند له سیاسي استازی سرلیپل ګریفین^(۴) Lepel Henry Griffin په سره خبرو

* پر (۱۸۶۰م) زوکړي چې پر (۱۸۶۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتو، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لوې چاري لوې، دده له لیکنو خخه د پنجاب مشران (۱۸۶۳م) د پنجاب راجکان او نور پېښدل شوي کتابونه دي (انډيون بیوګرافی ۸۰).

اترو ته کننست، چاریکار ته له راتلو سره سم بې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷ مه).

دانگریز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سپری و، ومانه او په بهرنی سیاست کښې د اطاعت منځی په شرط د مرستې، ژمنه ورکړه. سردار د اړتیا له مخې و منله او د ۱۲۹۶ هـ د روژی پر (۵ مه) کابل ته راغي او پر تخت کښننست.

امیر عبدالرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنيوالی د ادارې په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سپری تودې بې لیدلي وي، ده د افغانستان د خلکو اروا بنه پېژنده او په دې پوهېد چې د خپلې پاچهه. د ساتلو له پاره د هپواد د قبیلو له مشرانو سره خه ډول کلک چلنډ وکړي او له بریتانوی هند سره په بهرنی سیاست کښې خومړه پوست وي چې له هغوي نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امیر پر کاپل برلاسی شو او ژر بې په دغه بشار کښې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته لار.

خو مخکښې تر ده، جنرال رابرتیس له لسو زرو جګړنو سره محمد ایوب خان له کندهاره وېلسټلى او ایران ته بې شړلی و. همدا چې امیر کندهار ته ورسپد، انگریزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرتیس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال ستیورات د جلال آباد او خیبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انگریز دویمه جګړه پای شو.

امیر عبدالرحمن خان په کندهار کښې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې بې ګرد سره ابل کړي، د افغانستان د نورو سیمو اپلولو ته بې هم پام واړاوه، ډېر ژر بې خپل مخالفان مړه، بندیان او یا بهر ته وشړل.

د بریتانوی هند دولت هم امیر غښتلی کړ، پر (۱۸۸۰ م) کال بې پېنځه سوه زره روبي، خو سوه توپونه او خو زره توپک ورکړل، هر کال بې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امیر ژر پیاوړي او پر قول هپواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ ع کال بې هرات او کندهار ونیول او پر (۱۸۸۴ م) بې بدخشان او شغنان لاس ته راول. په واخان کښې بې علیمردان وپرخواه او پر خای بې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته بې د افغانستان شمالی ولايتونه تر میمنې او اندخوی پوري پر (۱۸۸۵ م) کال ونیول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته بې وسپارل، خو نوموری سردار پر ۱۸۸۸ ع هلتنه سرغواو شو.

امیر عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شریف ته لار، اسحاق خان بې تر امو ها خوا وشاره او ګرد سره شمالی ولايتونه بې لاس ته راول.

د ده پر مهال غلجبیو له غزنی تر کلاته پاخون وکړ، خو امیر هغوي پر سر وتكول او تر دې وروسته بې د منځنی افغانستان هزاره ګان هم اېل کړل (۱۳۱۱ هـ ۱۸۹۳ ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران په کښې او سبدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳ هـ ۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان خونخی تر برید لاندې راغي، تول وګړي بې اېل او مسلمان کړل او په "نورستان" بې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کښې زپور، جنگیالي او پیاوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کښې بې ساري نه لاره، دی نوبتګر او په نپیوالو پېښو پوه سپری و، څه نا خه لیک لوست بې هم زده و. په درې ژیه بې (پندنامه) نومې کتاب هم لیکلې او "تاج التواریخ" بې هم د ده په لارښونه لیکلې او

په ده پوري اوره لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشری، لکه: غلام حیدر خان "خرخي" فرامرزخان، غلام حیدر خان "لنډي" پیاوړی پوځ جور ګر، په خانګرۍ توګه ېې د جاسوسی اغږمنه کړي منځته راوسته، کارپوه حاکمان ېې هر خوا ولپړل؛ په افغانی ولايت او بنارو کښې ېې د پوستې خانګې برانیستي؛ شرعی محکمې ېې بیا روغې کړي؛ دین پوهان ېې د کابل په شاهي مدرسه کښې په نسونه او روزنه بروخت کړل، چاپخونه ېې جوړه او د ټويک جوړولو یوه کارخانه ېې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفی الممالک او د ولايتونو د مسنوفيانو تر خارني لاندي ېې د ماليې خانګې سمې کړي؛ د کورني تګ له پاره ېې دارهداري پانې (لاريانې) دود کړي او غله، لارشکوونکي او نارامي ېې تر کلک خار او ګوابن لاندي ونیول، خکه نو امينت تینګ شو او سوداګري او صنعت وده مومند او ټول هبود د یوازني، ادارې خاوند شو.

خو په بھرنې سياست کښې:

امير پوست سری او بنه ډیبلومات، له انګلیس دولت سره ېې په سره سینه چلنډ کاوه، تل به ېې د دوستي لار هواروله، مادي او معنوی مرستې ېې منلي. وروسته تر هغې چې د امارت په ټپل کښې بې هبود اېل کړ او پر ۱۸۹۶ع ېې د "ضياء الملة والدين" بلنوم واخیست او په نوموري بلنامه خطبه وویل شود، سکه ووهل شود، نارامي او سرغراوي ټول ووژل او پاتې ېې وشول؛ بېغمه د هند د ګورنر جنرال لارد دفرين د ليدو له پاره راولپنډي ته لار او د دوستي مزي ېې لا پسې تینګ کړل. (۱۸۸۵م) خو کاله وروسته ېې خپل کشر زوي سردار نصر اللہ خان لندن او د انګریز ملکي دریار ته هم واستارو. (۱۹۸۵ء۔ ۱۴۱۲هـ).

له ګاونډيو هبودونو سره د امير د مهال غوره سیاسي پېښې:

- ۱- د تزاری روسيې دولت د هرات په شمالی سیمه (پنجده) یې غل وکړ (۱۳۰۳هـ، ۱۸۸۵ع) سره له دې چې د افغانی پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله، خو پنځده د روسانو لاس ته ورغله. امير عبد الرحمن خان په تاج التواریخ کښې په دې اړه داسي نیکي د ۱۸۸۴ع کال د جولاۍ پر میاشت د بریدونو د تاکلو له پاره د انګریزی کمیسیون مشر جنرال سرلمدون او د روسي کمیسیون مشر جنرال یلتای غوره شوي وو، خو د کار تر پیل وړاندې روسانو پنځده ونیو.
- تر دې پېښې وروسته یو بل کمیسیون چې مشری ېې سرجوزف ويست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ خانګې دویم منشي کوله او غوري ېې کړل هبولدیج، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید تاکنې له پاره وتاکل شو، نوموري کمیسیون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پاڼي کړ.
- امير د هغوي د خدمت او هڅو ستانيه وکړه او د سرو زرو نښانونه ېې ورکړل، په پاڼي کښې د ۱۸۸۷م پر جولاۍ د برید تاکنې وروستي هوکړه په سنتپېزبورګ کښې لاسلیک او پنځده په رسمي توګه له افغانستانه بېله شود.
- د رجوي په تپون کښې د ذوالفارار له خوڅي تر خواجه سالاره پوري سیمي راغلي. امير له هند دولت خخه غوښتل چې هغه د پامير تر کوهسار پوري په نخبنه کړي، خو داسي ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنیل ایت د پخوانی تپون پاڼي تکې هم حل کړل، په دې توګه امير وکړي شول چې د دوو سترو امپراتوريو تر منځ حکمراني وکړي.

د چمن، پښین، چغنى، وزيرستان، بلند خپل، کورمه، پاره خنار، اپريدي، باجور، سوات، بنير، دير، چيلاس او چترال چې د افغانستان څمکه ووه، له افغانستانه بېله او په هند پوري وټول شوه او د انگریز له لوري امير ته د یو مېليون و دوو سو روپيو پر ځای د کال یو مېليون و اته سوھ زره روپي. وتاکل شوي همدا راز پې د ولسو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډیورنډ تپون د ګندمک کرغپرن تپون رېښتني کړ، خو امير زوي یعقوب خان په بېړني، ګډوہ حالت او د پردیو لښکرو د یرغل په ترڅ کښې په زور د ګندمک تپون لاسلیک کړي و، همداراز دی چې د خلکو استاري او د هپواد پاچاهنه و، ځکه نو هاغه تپون هم حقوقی ارزښت نه لاره. امير عبد الرحمن خان د ملت د استازيو او ولسي جرګي له منلو يا نه منلو پرته په ځانګړې توګه ډیورنډ تپون منلى و. په هرډول ډیورنډ کميسيون د (۱۸۹۳) د نومبر پر ۱۶ الله کابله وووت.

امير عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کښې د ۱۳۰۰ ه شاوخوا ۵۸,۷۴۰ پوخيان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسмар، امو غاره او د ایران او هند په بریدونو کښې پې د امارت تر تینګښت وروسته دغه چمتو او یلچاري پوخيان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډه (۷۰۰) سري تول (۵۶۰۰) سري.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډه (۴۰۰) سري تول (۱۶۰۰) سري.
- (۱۰۰) د توپخاني بتري هره یوہ (۱۰۰) سري له (۶) توپو سره تول (۱۰۰۰) سري.
- شاهي ځانګړې پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سري تول ۲,۴۰۰ سري.
- پوليس خواک تول (۱۰۰) سري.

۲- بل هغه سیاسي کار چې امير د افغانستان د خلکو د جرګي له خونې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاریخ کښې ستره ګرمه د ده پر شاره ده، هغه د ډیورنډ تپون دی چې د بريطاني هند له دولت سره ېې د افغانستان ختیز او جنوبي بریدونه وتاکل.

امير وايي: ما له هندی وايسرايانو لاردرین او لارد ساليسبری خخه هيله وکړه چې د هند د بهرنېو چارو وزير د بريد تاکنې د کميسيون د مشر په توګه راولپري خو زما ناخونې او د سردار اسحاق خان ناړامي. هغه وختداوه.

لاردلنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرتيس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرتيس چې په افغانستان کښې ناوړه سابقه لرله او کېدای شوه چې خلک ورته راپورته شي، ما د هغه راتګ وختداوه چې په پاي کښې د ۱۸۹۳ م د سپتمبر پر وروستيو د هند د بهرنېو چارو وزير "سرهنري مارتيمر ډیورنډ (Sir Morteimer Durand)" د بريد تاکنې د کميسيون په مشربابه کابل ته راغي. د دغه کميسيون غري کلدل اليس، کپتان مانريس اسمت، مستر کلارک، مستر وانلد او خو نور هنديان وو.

په کابل کښې له امير سره سیاسي مرکه پیل شوه او په پاي کښې ېې د ډیورنډ کرغپرن تپون لاسلیک شو.

نوموري تپون اووه مادي لرلي چې د هغه له مخي د ډیورنډ بريد له بلوچستانه تر چترال او واخان پوري وتاکل شو.

۱ - د (۱۸۵۰) د فبروري پر (۱۸۱۴) زوکړي، د ميجر جنزال سراج زوي دي. ايم ډیورنډ بر (۱۸۷۳) د بتكال هبادنې خدمت ته ونیول شو، پر (۱۸۷۹) په کابل کښې د رابرس سیاسي سکوټر، له (۱۸۸۴ - ۱۸۹۳) کالو پوري د هند حکومت د بهرنېو چارو سکرتر او وروسيته په تهران کښې د انگریز سفير و. (مادرید، واشنګتن هند یوګرافی، ۱۲۸).

- موارد ایلچاری تول (۱۰,۰۰۰) سري
په دې توګه د ټیون، وسله واز پوځ شمیر ۱۴۸۴ هـ ته رسپده چې
امیر د هغوي په مرسته وکړۍ شو چې په هبواډ کښې بېساري امنیت ټینګ
او سرغړاوی وټکوی

امیر عبد الرحمن په کابل کښې د سکې و هللو، د کارتوسو، ټوپکو،
وسپنګرۍ، توب چورولو، عرق وېستلو، خرمني، بوټ چورولو، سابون، د
کندنې کارخانې، چاپخونه او صحافې چورې کړې.
پوځۍ، کورنې، عدلیه، د ودانلولو، روغتیا، کانو، سوداګرۍ، د
پوستې خانګې او دینې مدرسي پې پرانیستې، خومانې او کابل شاهي ارګ
پې ودان کړ او تول هبواډ پې تر یوازینې ادارې لاندې راوست چې دغه هڅي
بي د منې وړ دي.

امیر عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کښې
د "نقرس" په ناروځۍ مړ شو (۱۹ جمادی الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱ هـ) (وګورئ
۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوي ته داسې اېل او له سرکښو تشن هبواډ پربښو
چې خلک پې د نامه په اورپدو لپزېدل او تر مرګک وروسته پې هم د ده مرینه
نه باوروله.

تر ده وروسته پې مشر زوي حبیب الله خان د "سراج الملة والدين"
په بلنامه د کابل پر تخت کښېناست د اکتوبر ۶ مه ۱۹۰۱ هـ او پر (۱۹۰۶)
پې خپل مشر زوي عنایت الله د هند وايسراي لارڈ کرزن لیدو ته واستاوه،
وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویس ولیم کابل ته راغن او له امير
سرد پې د (ماړچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵ هـ = ۱۴ محرم ۱۳۲۳) ترون لاسلیک کړ.
د امير حبیب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له یوه

پاڅونه چې په جنوبي کښې د جانداد احمدزې په مشر تابه شوی و، بله پېښه
نه ده لیدل شوی خکه چې پلار پې وړاندې هبواډ، د کار له سړيو تشن کړي
و، په دې توګه امير په وړ چاپيریال کښې په سره سینه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال پې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل، او د
۱۹۰۷ م پر جنوری د سلطنت د مرستیال لاردمonto په بلنه هند ته لار او د
همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خیبر له لارې بېرته راستون شو.

امیر له وزګارتیا او کورنې امنیت سره هم په هبواډ کښې کوم
غوره کار و نه کړ، ده د نوی مدنیت خو کوچنې نخنې راوري، له هفو خو
وړو کارو خخه چې ده وکړل، د حبیبی په نامه د یوه ملکي بنوونځي
پرانیستل، یو پوځۍ بنوونځي او په کابل کښې خونور لوړمنې بنوونځي دي.
همدا راز پې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کښې پې دوې
چاپخونې، خو مانې، باغونه، سرک او دمه خایونه ودان کړل.

د لوېي جګړې (۱۹۱۶) پر مهال پې خان ناپيلی وباله
د امير کورنې سیاست، د پلار په توپیږ پوست و او خلک پې نه
ازارول، په خپله پې دینې حکمونه (روژه لمونځ) پر خای کول، خود ادارې
په ډول، تشكیل، ماليې غونډولو او نورو هبواډنيو چارو کښې پې د وخت
له غوبنستونو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زور سیستم پې
پر خای پاتې شو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷ هـ د جمادی الاولی (۱۸) د پنجشنبې
پر شپه (۱۹۱۹) د لغمان د کله ګوش په بسکارائي کښې د تومنځې په
ګولې وویشتل شو او له نړۍ پې ستړګې پټې کړې (وګورئ ۸۹ نومره
عکس)

په جلال آباد کښې پې ورور د پاچهۍ غې پورته کړ خود افغانستان

خلکو د خپلواکی او خمکنی بشپړتیا د ګټلو له پاره د اتلولی غورخنگ پیل کر، افغان خپلواک غونښونکیو د (۱۲۹۷ = ۱۳۳۷ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړی د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچه هی پر تخت کښناوه او د خپلواکی جګړه پیل شوه.^(۱)

ټولنیزه او فکري اوضاع

د کندھار هوتكی دولت تر رنګدو او د نادر افشار تر لنډي واکمنی وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱۶۰۱ هـ) کال د احمد شاه غورخنگ او د آزاد افغانستان نوي جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کښې پخوا منځته راغلي وي، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غونښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هڅو او غورخنکو له امله دي یو افغاني آزاد او غښتلي دولت منځته راشي. د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر رنګدو وروسته خو پېږي د صفویانو او بابریانو د ېرغلو په پېښو کښې د سختي، تریخوالۍ او کور پر کور جګړو په درشل کښې تېږي کړي او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو خڅه متحسس وو، خو چې د کندھار هوتكیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردي، واکمنی پر شا وشرله او له منځه ېي یووره. روښانیانو، خوشال خان ختیک، ایمل خان مومند، شپرخان تربن او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایڅور - مقابلي وکړي او خپل ولس ېي له بنکېلاکه وزغوره.

په دغو ترخو جګړو کښې خلک په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنگ پالني ته ېي فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

۱ - د نوي خپلواکی او نوي افغانستان تر جوړدو را وروسته پښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لړي، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

کافشه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ ه کال د دویمې خور اربعين
الثاني) پر ۶ مړ دی. د ملا احمد ورور پیر محمد هم په کندهار کښې د هغه
مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ ه کال یې د عقيدة المشایخ والعلماء
كتاب په عربی ژبه ليکلی دي.

قاضي غلام محمد هوتك هم د کندهار نامتو عالم او د بشار قاضي
و، چې پر ۱۲۶۴ ه کال یې د ارشاد الحق كتاب په عربی ژبه ولیکه، د هغه
زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سید جمال الدين سره آشنايی درلوده، د
توكخي محمد حسن زوي محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربی ژبه
د ۱۲۳۰ ه په شاوخوا کښې كتاب ليکلی دي چې د میا فقیر الله جلال
آبادي شاگرد و.

د ملا بابر موسى خپل علمي کورني د هوتكيانو له وختو په کندهار
کښې و چې زوي یې مولوي فيض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف
الوزرا شاه ولی خان د کورني استاد او په منطق کښې د تدریسي رسالې
مولف و، تر هغه وروسته د سدوازيو د وختو په پاي کښې د فيض الله زوي
مولوي حبيب الله مشهور په محقق فندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه
(۱۲۶۳-۱۲۱۳ ه) چې په عربی، دري او پښتو ژبو یې په معقولو او منقولو
علومو کښې ۳۳ توكه كتابونه ليکلی دي، په رياضي منطق اصول فقه او
نورو اسلامي مروجو علومو کښې یې تازه او بکر انتقادي آثار ليکلی دي،
تر ده وروسته یې زوي مولوي عبدالرحيم او لمسی یې مولوي عبدالروف او
د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوروستيو دورو نامتو
عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلې قوانينو په ترتيب کښې یې
د ستانيې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقيانو علمي کورني د ملا محمد له اولادي خخه

په کندهار کښې د شاه جسین هوتك دربار د ادب او ادبiano او پوهانو خای
و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتك د پته خزانې كتاب ولیکه چې د
(۱۱۴۰ هـ) شاوخوا د فکري او ادبی حرکت يوازنې بشكاروندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه بشکاري، خکه چې په
خپله احمد شاه د بې قريحي خاوند شاعر او تصوف خوښونکي سړي و،
چې د پښتو شعر ديوان لري، د ده په کورني کښې تيمور شاه د دري او
پښتو ديوان خښتن او شاه شجاع د دري شعر د ديوان لرونکي و. د شاه زمان
زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري یې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوي
شهزاده نادر او نور خو تنه شهزادگان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هپواد په بشارو کښې علمي کورني وروزلي چې
د هغو پايخور په وروستيو دورو کښې د خورا لويو فكري، ادبی او سياسي
کارنامو مصدر وګرځد، لکه د کندهار د بارکزيانو د خانعلوم کورني چې
د خپلواکۍ تر جګړي پوري د قاضي القضاط منصب په همدي کورني پوري
اره لرله چې دا منصب اوس د عدلية وزير له منصب سره سم و په دې کورني
کښې د علمي تاليفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او یا د دوی په تشويق نورو
مولفانو د كتابو په تاليف لاس پوري کړي دي لکه ملا محمد سعيد بارکزي
چې د سدوزي شاد محمود په وخت کښې قاضي القضاط او د هغه زوي
قاضي عبدالرحمن خان د نصيحة المؤمنين رسالې ليکوال دي، د عبدالقار
سلیمان خپل زوي اختر محمد د امير شيرعلي خان په وختو کښې یې د
الدفعه رساله د خانمل عبدالسلام د محمد سعيد د زوي په هخون ليکلې وه.
د الكوزي ملا اسماعيل کورني هم د احمد شاه ابدالي په مهال په
کندهار کښې و چې زوي یې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد
شاهي بشار قاضي او بيان الواقفه لطائف الصوفيه و تعليم السلوك او د

زوی د قاضي حسن لمسى د امير شير علی خان د دربار عسکري سر منشي او له انگريزي خخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د كتاب ژيانون، چې دا كتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کبني چاپ شوي دي.
 د هرات د بربنا باد د ميرزايانو کورني هم د فرهنگ او ادب پوهان لرل چې د هغوله جملې خخه ميرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فايض د هرات د ابداليانو او درانيانو منشي او خطاط و، دا شعاعرو د يوان او ډېره خوره مثنوي ېې درلوده (د یوولسمى پېړي منځ) بل ميرزا ابو طالب د ده مشر وراره چې مايل ېې تخلص و، هم د دري اشعارو ديوان درلود، د محمد کاظم زوي ميرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعين او د برناباد منشوری تذكري خاوند په هرات کبني د هادي متخلص په عشرت هروي په هرات کبني د شهزاده تيمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزي ملك سنجر د غور د ملکانو اولاد او يا سهل و ملا مسکين (دهزاره لهجي شاعران) په هرات کبني د ده معاصرين وو.
 د سدوازيو په دوره کبني او تر هغوله وروسته د مجدديانو کورني هم زيات روحاني شهرت درلود، عالمان او دبني قريعي شاعران په کبني پيدا شوي دي، چې په ټوله منځني آسيما کبني له خراسانه نيلوپي تر سر هند ماوراء النهر او د چين د خاورې تر خنډو پوري د نقشبندی طریقت د تلقین مرجع او يو ډول خراساني اسلامي ثقافت ېې روزلي دي چې مدار ېې شريعه او تصوف و، خو په نقشبندی طریقت کبني ېې تصوف تل د خلکو په ګتيه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندی مجدديانو چې د افغانی پاچهانو له دربارو سره رابطه درلوده خکه ېې نو په سياست، فرهنگ او تولنه کبني هم لوی لاس درلود.
 دا فاروقي کورني د شهاب الدين فرخشاه اولاده ده، چې د کابل

وه چې په روزآباد کبني سخ دی، احمد شاه بایا د هغه زوي علامه ملا ميرزا هرات ته راوست، د پاي حصار مدرسه پې وروسيارله، له دي کورني خخه ډېر عالمان او مدرسان پيدا شول چې د هغوله جملې خخه عبدالاحد خليفه، ملا محمد عمر د محمد ايوب زوي، د نورالدين لمسى او د ملا ميرزا کړوسي و، خو کتابه پې ليکلې دي چې یو له هغه خخه په اصول فقهه کبني المعلم نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هشاوخوا) همدا راز د محمد صديق زوي ملا محمد رفيق سلجوقي د رساله نحو مولف، محمود مشرف او خليفه محمد حسين خوش نويس د هفې کورني پوهان او هنرمندان غوري و.
 یوه بله علمي او سياسي کورني په پښور کبني ډېره مشهوره وه، چې سترنيکه پې د تاج خان زوي اخون ترکمان، د کندهار له غوري مرغنى خخه تللي او د پښور د شمالی سيمې په امازي کبني اوسبد، زوي ېې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعيد واعظ شاگرد په علم او عرفان مشهور او پښور کبني د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کبني پې پر ميرزا کلان حاشيه ليکلې وه، د احمد شاه په نامه پې د ده د عرفاني وينا په شرح کبني د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب ليکلې دي، د ده لمسى د داد الله زوي قاضي عبدالکريم د نصاب التوجيد په نامه یو کتاب ولیکه، خود محمد غوث لمسى د قاضي اکبر شاه زوي قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاينده خان د کورني استاد او د شاه شجاع وزير و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸ م کال د لاھور درې خواييز (مثلث) تپون لاسليکوونکي و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوي د علم او ادب خاوند د شعر دوه ديوانونه په دري او عربي ژيو درلودل او د جواهر نغز، سلوه التقرير فی ترجمه التحریر، نفحه المسك او تسليه العقول او سلوه الكيib مؤلف او د قصيدة بائیه وویونکي و. قاضي عبدالقدار د فضل قادر

شمال ته د پنجشیر، فرخشاد په دره کښې سیخ دی، امام رفع الدین له همدي کورني خخه له کابله سر هند ته ولاړ، دده نه اولادې خخه شیخ احمد مجدد الـثاني د مولان عبدالاحد زوي چې د نسب سلسله بې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسیدنه، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سر هند کښې وزیر بد او په طریقت کښې بې د خواجه محمد باقی کابلی (چې پر ۱۰۱۲ هـ مړ دی) لام ونیو، او استفاضه بې وکړه په هند او افغانستان کښې بې ستر عملی او روحانی شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ کال د صفری پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ۶۳ کالو په عمر په سرهند کښې مړ شو.

د سدوزیو د شہنشاهی په وختو کښې له دې کورني خخه شاد غلام محی الدین مجددی د غلام صادق زوي د حضرت مجدد شپږم لمسی او د هغه زوي شاد نظام الدین متخلص په نظام د دری دیوان خاوند په بشکار پور کښې روحانی شهرت او د کرهنې دېږي Ҳمکې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاد غلام محمد نومید (پر ۱۱۷۸ هـ کال په پېښور کښې مړ دی) د کندهار د مجددب نو نیک. دی، د دوی د بل ورور شاد عزت الله اولاده په یار کند کښې او سید له او شاه صفی الله متخلص په صفی د دری د دیوان خاوند او خلور نور کتبونه بې هم تالیف کړی وو (۱۱۵۶ - ۱۲۱۲ هـ) د یمن په حدیده کښې سیخ دی اولاده بې په کابل او ننګرهار کښې ود چې د هغه له جملې خخه شاد عبدالباقي متخلص په باقی (چې پر ۱۲۸۷ هـ کال په کابل کښې مړ دی) د دری اشعارو دیوان درلود، چې د کابل د سوربارزار د حضرتano نیکه دی، زوي بې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې او د هغه زوي ناصر الدین متخلص په جانان او شمس المشایخ فضل محمد متخلص په فضلي د دیوان خاوندان شاعران وو، شاد فضل الله د شاد غلام نبی زوي او د شاد غلام محمد لمسی (۱۱۸۴ - ۱۲۳۸ هـ) د

عمدة المقامات ليکوال او په دري شعر د دیوان خاوند د تیمور شاه او شاه زمان د دربار له لویو روحانی کسانو خخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوی او د شاه فضل الله دربیم لمسی د انساب الانجاح او ائیس المریدین او نورو ليکوال دي. میر احمد متخلص په اظهار (۱۲۰۶ - ۱۲۶۹ هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتano خخه د هفت مجلس، اربعین، سبیل الرشاد او مناقب الطاهرین مؤلف د غزلیاتو دیوان او شپږ مثنوی او خو نور کتابه لري.

د علي خان پوپلزی کندهاري د زوي وکيل الدوله عبدالله خان کورني هم اداري لښکري خلک او د فرهنگي او د ادبی ذوق خاوندان درلود، د هغوله جملې خخه په خپله عبدالله خان (چې پلار بې پر ۱۲۰۱ هـ مړ دی) دري شعر وايه د هغه زوي محمد علم خان وکيل الدوله متخلص په "علم" هم په دري ژبه شعر جوړاوه (دی پر ۱۲۹۳ هـ مړدی) میر هوتك خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزی زوي (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا کښې) له هنرمندو شاعرانو خخه و، په دري ژبه بې دیوان درلود، بل ورور بې الله یارخان راسخ هم شعر وايه او مولوی محمد ابراهیم بل ورور بې د خپل وخت له عالمانو خخه و، دې کورني د هنر، ادب او فرهنگ کې خپرونه کښې لوی لاس درلود.

بله ادبی او روحانی کورني د شیخ سعد الدین احمدانصاری د عبدالغفار د زوي ۵۵، چې صوفی او ادیب سپری و، د ده آثار د معدن وحدت او دیوان شور عشق او نور تر ۴۲ توکو پوري رسپړۍ، دې د کابل په ده یحیی کښې پر ۱۲۲۵ هـ کال وفات شوی او زوي بې میر ظهور الدین ظهور د شعر دیوان لري او د طب د کتابو مؤلف و، د ده بل زوي میر امام الدین متخلص په درویش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پای منار مؤلف دی، میر قطب الدین متخلص په فارغ د دري ژې

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، میر حسام الدین احمد، میرنجم الدین
احمد، میر نظام الدین او هم میرسیف الدین عزیزی د میرمقام الدین زوی
(د ۱۲۸۲ هپه شاوخوا کبپی) د دری شعر د قریحی خاوندو.

د دی دوری نور شاعران او لیکونکی دادی:

سیدابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ ه کال بدخشان په جرم کبپی
زیبپدلى او پر ۱۳۰۶ ه کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشی چې
پر ۱۲۲۳ ه مردی، میرزا محمد واصل فروغی د شاه زمان معاصر،
امیرسبحان قلی خان دروازی (د ۱۲۳۰ هپه شاوخوا کبپی) لعل محمد عاجز
د پیرمحمد زوی ملقب په عبدالشافی په دری زبه د اشعارو د دیوان خاوند
چې پر ۱۲۳۸ ه کال مر او د تیمور شاه د دربار طبیب و، میرعصمت اللہ
متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهدادی دی د اشعارو د دیوان
خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ ه مردی، جنیدالله حاذق د صوفی اسلام هروی زوی
چې پر ۱۲۵۹ ه کال په کندهار کبپی مر دی د اشعارو د دیوان او د یوسف
و زلیخای حاذق په نامه یې مثنوی درلوده، شهاب ترشیزی هروی د تیمور
شاه د وختو شاعر او د دیوان خاوند، میر محمد نبی احقیر بدخشی چې پر
۱۲۶۹ ه کال په رستاق کبپی مر دی په عروضو کبپی د حدائق الحقایق د
كتاب د قوافي رسالي، په فلسفه حکمت او دينياتو کبپی د هشت بهشت
مؤلف د ليلى او مجنون، د حضرت امام حسین د شهادتنامي د مثنوياتو
نظم، میرزا احمد خان مستوفي کابلي (په ۱۲۸۰ ه مر) د دیوان خاوند
شاعر، د میرزا علي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ ه)
د محمدزيو پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلي زوی
میرزا عبدالواسع "۱۲۸۳ - ۱۲۰۸ ه" د اشعارو د دیوان درلود او د دربار
طبیب و د سیدانو د تنگي د سعدالله زوی میر سعدالدین "۱۱۹۸ ه" -

۱۲۸۴ د اشعارو د دیوان خاوند، علی نقی متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰ ه"
په شاوخوا کبپی" د اشعارو د دیوان خبشن، فرحت هروی د اشعارو د دیوان
لرونکی، ولی طواف کابلي د محمد علی زوی "د ۱۲۸۸ هپه شاوخوا کبپی"
د دری زبې ناخوانه شاعر، د محمد نبی خلمی زوی دا ملا عبد القیوم صوفی
مشهربه شاعر چې "پر ۱۲۶۵ ه زیبپدلى د اشعارو د دیوان او د تنبیه
المراپی او قیامت نامې د مثنوی او د دری او تورکی د مجمع الاشعار، د
درة الشہزاد د مثنوی خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تیمور زوی د انگریز
او افغان د لوړی جګړې د پیښو په اړه د جنګ نامې په نامه د منظومې
ویونکی، د میرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵۶ ه شاوخوا" میر محترم حافظ جي
د دری اشعار د دیوان خاوند، د مرتضی کابلي زوی میر مجتبی متخلص په
الفت "چې پر ۱۲۲۴ ه زیبپدلى" د اشعارو د دیوان خبشن، د مراد محمد
بدخشی زوی دا ملا عبد الله چې د خپلو اشعارو د دیوان یې پر ۱۲۹۸ ه کال
ترتیب کړی دی، میرزا محمود سالک بالاحصاری "د ۱۲۶۰ هپه شاوخوا
کبپی" د اشعارو د دیوان خاوند، د وزیرفتح خان منشی شر کابلي د اشعارو
د دیوان خاوند، په بخارا کبپی کل محمد افغان د اشعارو د دیوان خبشن،
د محمد علی پادخابی لوګري زوی مولانا محمد عثمان د عجایب الاخبار،
ګلشن اسرار، بزم طرب، نزهة المشتاق، ګلچین بستین، مشرق انوار او نورو
کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هپه شاوخوا کبپی" د نذر علی زوی قربان په کاتب
د نظام الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی.
میرعنایت الله بدخشی د اصول المعيشت ناظم او د اشعارو د دیوان
خاوند "چې پر ۱۲۹۰ ه مر دی" د میریوسف علی بدخشی زوی برهان الدین
لاغردجام جم او روپه نور ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند د ۱۲۹۱ هپه
شاوخوا کبپی) د میراحمد شاه بدخشی زوی میرمحمد شاه د اشعارو د دیوان

دری ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی نديم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳۶ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهيم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۲۸ هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پینخو کتابو او د تحفة شہنشاھی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاوری (۱۲۶۰ - ۱۳۴۹ هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربی قصیدو او قیصر نامی ويونکي.

پښتنه شاعران:

عبدالرحیم هوتك د دیوان خاوند، عبدالحمد مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰ هـ) د درومرجان په نامه د دیوان او د شاد و ګدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنگ عشق او شرعاة الاسلام په پېنځلسو زروښو کښې د د آثار دی (۱۱۴۸ هـ). پيرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان پې پر ۱۱۹۶ هـ کال بشپړ شوی او هم لې د پښتو ګرامر کوچنۍ کتاب د معرفة الافغاني په نامه پر ۱۲۲۸ هـ کال لیکلې دی، شمس الدین کاکړ کندهاري چې پر ۱۲۲۸ هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاد حسین هوتك، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانی د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپير محمد هوتك د سور زوی د ۱۱۴۰ هـ شاوخوا کښې د افضل الطرايق ناظم، د داود خان کندهاري زوی محمد هوتك د پې خزانې او خلاصۃ الفصاحة مولف (د ۱۱۴۲ هـ په شاوخوا کښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱۶۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبيان مولف، مریدي خان مومند د شاد محمود هوتك د حالاتو په اړد د محمود نامي ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخوا کښې) شېر محمد هوتك (د ۱۰۹۲ هـ) د اسرارالعارفین او تعوید افغانی مولف، اخوند ګدا د نافع

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ په دی) د عبدالصمد رستاقی زوی سید جعفر د ګلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکي (چې پر ۱۲۸۴ هـ په دی) نعمت الله محوي میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمد قلي د اتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکري ليکونکي (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهيد مارملى بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکري لور عايشه د دری ژبه شاعره او د تیمور شاه په وختو کښې د دیوان خاوند، د سکندر خان لور محجوبيه هروی د دری ژبه شاعره (د ۱۲۶۴ هـ په شاوخوا کښې) د سید محمد عظیم لور مستوره غوري د غور د پې چمن او سیدونکي (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاوند، د سید عبدالله کرخی هروی لور مریم د دری ژبه شاعره او د دیوان خاوند (د ۱۲۵۷ هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالا حصاري کابلی شامل (۱۲۳۰ هـ) په دری ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملک زوی میرزا محمد نبی واصل (د ۱۲۴۴ هـ - ۱۳۰۹ هـ) د امير شير علي خان او امير عبدالله منځ خان د دربار سرمنشي په دری ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهين د بدايع الصناعي مولف د ليلی مجnoon او تحفة دوستان ناظم، احمد على شاه کندهاري په دری ژبه د د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ په دی) سید میرمشواهي هروی (د ۱۲۸۰ هـ) په دری ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې د په متین اشعار په درلودل، سید فخرالدين مجnoon شاه کابلی (۱۲۴۲ - ۱۳۰۵ هـ) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشی د میرزا اسماعیل زوی (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې)، په دری ژبه د پینخو دیوانو خبتن، صاحبزاده عشرت کندهاري (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور نديم کابلی (۱۲۹۶ - ۱۳۲۴ هـ) په

ال المسلمين مولف او د اشعارو د دیوان خاوند (د ۱۱۶۰ ه په شاوخوا کښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰ ه کال) په پېښور کښې د اشعارو د دیوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷۶ ه کال د احمدشاهی شهنامي ناظم، محمد مظفر د اسماعيل زوي د ۱۱۲۶ ه په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاریخ متترجم، د حافظ رحمت بريغ زوي نواب الله يارخان د ۱۲۲۸ ه په شاوخوا کښې د عجایب اللغات پېښتو مولف، عبدالکريم کاکړ کندهاري پر ۱۲۳۴ ه کال د زین العلم ناظم چې له عربي عین العلم خخه بي ژيارلى و، حافظ الپوري (پر ۱۲۰۰ ه کال) د دیوان خاوند، قاسم علي اپريدي د خو کتابو مولف، عبدالعظيم سواتي د اشعارو د دیوان لرونکي (۱۱۶۷ ه ۱۲۵۲) ملاحسن تلوکاني کندهاري د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ ه کال مردي، رحمت داوي کندهاري د اشعارو د دیوان او د ليلي و مجnoon د مشنوي خاوند (۱۲۱۰ ه په شاوخوا کښې)، ميانعيم متی زی پر ۱۲۳۰ ه کال د شعر د دیوان خاوند، معين الدین پېښوری پر ۱۲۵۶ ه کال دوامق او عذراناظم، عبدالرسول کندهاري د اشعارو د دیوان، د سفرنامي او آزادنامي خبستن (۱۲۹۰ ه) ملا جمعه بارک زی کندهاري شاعر چې پر ۱۲۵۹ ه مردي، عزيز خان رناخيل د ۱۲۵۰ ه په شاوخوا کښې د هرات د جنگنامي ناظم، د عبد الرحمن زوي مراد علي کاموي پر ۱۲۸۲ ه کال د تفسير يسیر مولف، دوست محمد خټک کندهاري پر ۱۲۹۰ ه د بدريمنير، بحرالعلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مرمند پر ۱۲۰۰ ه د شعر د دیوان خاوند، ميرزا خان کندهاري، صديق اخوند زاده او ګل محمد هلمendi د اشعارو د دیوانو خاوندان.

د پېښتو شاعرانې:

نازو توخي د سلطان ملخي لور او د حاجي ميرويس خان هوتك مور پر ۱۱۰۱ ه زيرېرېلې د، د ميرويس خان لور زينبه هوتكې (پر ۱۱۲۷ ه مرد د) او سپينه هروي (د ۱۲۵۵ ه په شاوخوا کښې).

له عالمانو خخه مولوي محمداعظم اندر د غزنې د شلکر او سپدونکي، مولوي عبدالله غزنوي او ملاعبدالحق د کندهار د خرقۍ شريف متولي، صوفي محمد رسول ساکزي (پر ۱۲۸۷ ه په کندهار کښې مرد د)، ملامشك عالم اندر غزنوي او ملاسكندر (چې د اميرشيرعلي خان د لښکر قاضي و) ملام محمود او ملا عبدالله انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ ه په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسين د مداح الكوزي کندهاري زوي چې د ميرزا هد هروي د تصور او تصدق پر حاشيې باندې د شرح آنکشافيه مولف د، مسعود ګل د قاضي عبدالرحمن پېښوري زوي پر ۱۲۲۶ ه د عجایب الاخبار مولف، عبدالحليم کاکړ کندهاري پر ۱۲۳۴ ه درد حلیمیه على مطاعن احمدیه مولف، ملاعبدالحق د عبد الغفور خروتی زوي د پېښتو د یاقوت السیر ناظم او د شرح اربعين مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې پې پر ډېرو ادبی کتابو شرح ليکلې دي، مولانا عبداللطيف د تيمورشاه د دربار صدرالعلماء (چې پر ۱۱۹۵ ه مرد د) مولوي محمد عمر ساکزي چې د تجويد په علم کښې پې په پېښتو یو کتاب تاليف کړي او پر ۱۲۰۵ ه مرد د، سعاد الله خروق چې پر جلالين او پر مولوي عبد الغفور پې شرح ليکلې او پر ۱۲۰۹ ه مرد د.

سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبی هڅه بېخې پر خای ولاره نه وه او لکه چې و مولیدل د هېبوا د هر ګوت کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتليز نظر ېي وکورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

شاو خوا، او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوي شاعر او د ګل عباسی، جواهر خمسه، عناصر اربعه مولف او د تفسیر کلام الله مفسر (۱۲۵۲- ۱۳۴۲ هـ) هم په دري ژبه شعر ويلی دی، خود دوی په کلام کښې د هند د سبک پیروی اغېزه او د هغه سبک شاعرانه تلازمات او د تخیل طرز لړ لیدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بیا د امير عبدالرحمن خان د دورې ترپایه (د ۱۳۲۰ هـ شاو خوا پورې) دري شعر د پخوانیو شاعرانو په تپه بیا د هند د سبک د فکري او عروضي تقلید په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړيو کښې منځته راغلل تول د تبرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خود افغان او انگریز تر لومړۍ او دویمې جګړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپایي نوي مدنیت اغېزې افغانستان ته راوسېدلې، د دغه ئای پر ادب یې هم اغېزه وکړه او همدا د (۱۳۲۰ هـ شاو خوا) د افغانستان په نويو ادبیاتو کښې د نوي فکر خرک بشکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنیت اغېزه د دغه وخت په ادب کښې را ووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبک او قالب یې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو همه ګه پخوانی عروضي قالبونه بنه وبلل، خو لړ تر لړ زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوپده او وینو چې مولوی محمد سرور او اصف کندهاري د جهان اوضاع ته د خير کېډلو او نوي مدنیت ته د ترغیب او تشويق په اره یوه قصیده ويلی ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاو خوا کښې د امير شیر علي خان پر مهال لومړي خل د "شمس النهار" په نامه یوه چريده د کابل له بالا حصارة خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳ هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ ګنه د مولوی عبدالروف خان کندهاري په مدیریت د پوهانو د یوې ټولنې له خوا چاپ شو، د معارف د خپرېدو،

زلمتوب او فعالیت دوره ګنډلای نه شو، بلکې دا د تقلید او انتحال دوره ده، خکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لې لیدل کېږي. د دري ژبه ادبیاتو هم د دغه عصر په نشر او نظم کښې د انحطاط دوره ولهلي او کوم نوبت په کښې نه لیدل کېږي بشایي وویل شي چې حضرت نور الدین عبدالرحمن جامي د دري ژبه خاتم شعرا وو، خو پر عکس د پښتو ژبي ادب بنه وده وکړه، د پېر محمد کاکړ کندهاري، حميد مومند او نورو غونډې د ابتکار او نېټي قريحي خاوندان شاعران په کښې پيدا شول، په تپه بیا حميد او کاظم خان ختيک متخلص په شیدا د هندی سبک چاشني پر پښتو ګلهه کړه.

د سدوازيو د وختو په دري ادبیاتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبک پېروان دي، خو تر ۱۲۵۰ هـ وروسته په دري ادب کښې یوه هڅه او خوختېت وینو چې زموږ شاعران د هند د سبک پېښې (تقلید) کوي دا هغه اغېزه ده چې د ميرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کلبات بشپړ مقبولیت په نتيجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې ده دغه سبک لومړۍ پېرو سردار مهدل خان د سردار پاینده خان زوي دی چې مشرقي یې تخلص و تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزی او زوي یې محمد امين عنديب هم د دغه سبک پېړه پېرو وي کوي، خو په سې کورنې کښې د سردار پاینده خان ورونيه سردار هارون خان، سردار غلام حیدرخان او سردار احمدخان د امير دوست محمد خان زامن درې واړه شاعران او په دري ژبه دیوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوي، خوشدل خان د مشرقي زوي، سردار محمد حسن خان سياه د تیمور قلې خان زوي او د وزیر فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ هـ پر شاو خوا)، سردار محمد عزيز د سردار شمس الدین خان زوي د (۱۳۱۰ هـ پر

د بنوونکیو او مطبوعاتو د تأسیس او د ادبی نویو عصری اثارو د لیکنې، ژیارونکی هڅه هم پیل شوه. د دغې نوی فکری او ادبی هڅې مخکن د سردار غلام محمد خان طرزی کندهاري زوي محمود طرزی چې پر ۱۳۸۴ هـ کال په غزنی کښې زیرپدلى او د ۱۹۳۳ مـ کال د نومبر پر ۲۲ مـ په استانبول کښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹ هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال په یوازې یوه ګنه خپره شوی وه بیا رازوندی کړ او هغه بې تر اتو کالو پورې د یوې پېنځلس ورځنی موقوتې جربیدي په توګه خپره کړ، چې د افغانستان د خلکو د وینتابه او خپلواکۍ غوښتنې هڅوونکې شوه، د دری ژبې په نشر او نظم کښې بې نوی فکر او نوی انشاء وروزله؛ شل کتابه بې له تورکي خڅه په درې ژبه ترجمه او یا تأليف کړل، دی لوړۍ سړۍ دی چې د افغانستان د صحافت او لیکنې په ډګر کښې بې د فکری او ادبی نوی مکتب بنستې کښېښو.

دا مهال د پښتو او درې ژبو نورو لیکونکیو او شاعرانوهم افغانی ادب ته نوی فکر ننه یوست د عبدالعلی مستغنى (۱۲۹۳ - ۱۳۵۲ هـ) قاری عبدالله (۱۲۸۸ هـ) ، عبدالغفور نديم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتك، مولوي غلام محي الدین افغان، مولوي عبدالرب کندهاري او نورو لیکونکیو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی لیکنې په زړو کلاسيکي قالبو کښې وي، خوڅه ناخه بې نوي افکار او مفاهيم چې شلمې پېړۍ زېړولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لوړۍ نیمايی د انګریز بشکیلاک چې د نوی تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسه وي پر تول هندوستان د سند د سیند تر غارو خپور شو او زموږ د هېواد له ختیزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انګریز لوړۍ جګړه چې پر ۱۸۳۹ مـ کال د سند د لښکر (اندسا ارمي) له خوا

پیل شوې وه تر پېنځو کالو وروسته د افغان ملي خواک په بري او د یرغلګرو په غوځه ماتې پای ته ورسپد، تر هغې وروسته د هند د ریل پتلي دی لورته راوځښد، د بمبي او کراچۍ بحری بندرو هم افغانی سرحدو ته د سمندریزو لپړدونو لار پرائیسته، د هېواد لوپدیز خوا ته په قاجاري ایران او د شمال پلو ته په تزاری روسې کښې هم د نوی مدنیت بنستونو او نوی فکر وده موندلله؛ دغو تیلو اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوندانه، فکر، سیاست او اداره هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅې او حرکت له ممثلانو خڅه یو هم سید جمال الدین د کونړ د سید صدر زوي و ۱۲۵۴ - ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد یې له افغانستانه د ختیئ د بدمرغۍ د دریو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پیل، په هند، ایران، عثمانی ترکیه او مصر کښې بې فکري او اصلاحی نوی نهضت را ووست، نړیوان شهرت بې وموند، ده ته د افغانستان او ختیزو هېوادو د وینتابه او نوی فکر لوړۍ روزنکي ویل کېډاۍ شي. خود بشکیلاک دسيسو، په افغانستان کښې د شهزادګانو کورنیو جنګو او په هېواد کښې د مرکز نشتوالي پړی نه نښو چې دا فکري هڅه او حرکت خپل طبعي تګک ته دوام ورکړي، خو چې امير شيرعلي خان پر خپله دویم خل پاچهه، وکړۍ شول لوړۍ افغانی کابينه د سید نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشری، تاسیس او شمس النهار جريده، منظم لښکر او یوه برخه عصری تشکیلات منځته راولې، په سیاست کښې بې هم آزاد خپلواک تګلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انگریز د دویمي جګړې پیل (۱۲۹۵ - ۱۲۹۷ هـ) دا لړۍ پریکړه او د امير عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ - ۱۳۱۹ هـ) د استبداد تر فشار لاندې په یو ډول فکري جمود کښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ کال په کابل کښې سراج الاخبار

ټولنه تاسیس او په نوی فکری هڅه یې بیا لاس پوري کړ، مولوی عبدالرؤف کندهاري سراج الاخبار خپور کړ او په کابل کښې دارالعلوم حبیبیه هم تاسیس شو چې دا نو د ساینس او نویو مضمونو د تدریس پیل و. دغې فکری هڅي سره له دې چې کورنۍ او بهرنې خنډونه یې درلودل پر ۱۳۲۹ق کال د سراج الاخبار افغانیه د بیا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزی له خوا ادامه ومونده، د "اخوان افغان" په نامه په کابل کښې لومری افغانی سیاسي ګونله تاسیس شو، چې مرام یې "مشروطیت، خپلواکی او داخلی اصلاحات" وو، خو د دغه ګونله غږی پر ۱۳۲۵هـ ق کال يا ووژل شول او یا بندیان شول تر ۱۳۲۹ق چې سراج الاخبار د محمود طرزی په واسطه بیا خپور شو همدا دا خوان افغان ګونډه هم بیا راژوندي شو، تر ۱۳۳۷هـ ق پوري د افغانی روشن فکرانو په تنظیم او د معارف په خپرونه کښې یې زیارت ویوست، د ھیواد د بشپړی سیاسي آزادی ګټلو او د خپلواکی د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاخون او د افکارو په تنویر کښې ددې ټولنې زیارت ګټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواکی بېرته وګله تولو روشن فکرانو دنیا ته د نوی آزاد افغانستان د وریېزندلو، د ادارې د نوی تشکیل، د مدنی چارو په ترتیب د بنوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کښې زیارت ویوست چې دا ګټیور زیارت او سه پر منځ خې.

پلې

ا خُلیکونه:

شوی:	
۱-	د سید جمال الدین افغان "تتمة البيان" د فاهرې چاپ ۱۹۰۱م.
۲-	د افغان او فارس جګړه . له لاتیني خخه په انگريزې د جارج نيون هامفورد ایزک ژیاپه - د لندن چاپ.
۳-	زندگاني نادرشاه - د نور الله لارودي لیکنه، تهران . ۱۹۲۹م.
۴-	روضه الصفاي ناصري . ۸ توک د رضا قلي هدایت لیکنه - تهران ۱۳۰۲هـ ق.
۵-	پته خزانه او پایخور یې د حبیبی په قلم، کابل ۱۹۴۴م.
۶-	ایین اکبری - د ابو الفضل لیکنه - لکنھو ۱۳۱۰هـ ق.
۷-	تاریخ افاغنه (اردو) د سید ظہور الحسن موسوی لیکنه - د هند چاپ . ۱۳۳۰هـ ق.
۸-	تاریخ نظامي ایران - لومری توك - تهران ۱۳۱۵هـ ش.
۹-	نادرنامه (خطي) د حبیبی د کتابتون نسخه-مولف یې خرگند نه دی.
۱۰-	سیرالمتأخرین - د غلام حسین لیکنه، د لکنھو د نولکشور چاپ.
۱۱-	دره نادره - د میرزا مهدی استر آبادي لیکنه - بمبي ۱۳۰۹هـ ق.
۱۲-	مجمع التواریخ د میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی لیکنه.

- ۲۲ - افغانستان در قرن نزدهم - د سید قاسم رشتیا. کابل چاپ ۱۲۲۹ هـ
- ۲۳ - اکبرنامه - منظومه - د حمید کشمیری - کابل ۱۳۳۰ هـ
- ۲۴ - در زوایای تاریخ معاصر افغانستان، د احمد علی کهزاد - کابل ۱۹۵۲ م
- ۲۵ - مشاهیر الشرق - د جرجی زیدان - لومړی ټوک - قاهره - ۱۹۱۰ م
- ۲۶ - المسالک و الممالک - د ابن خردابه، لیدن ۱۳۰۶ هـ
- ۲۷ - دائرة المعارف اسلامی - لیدن ۱۹۲۷ م
- ۲۸ - ایرانشهر - د مارکوارت - برلین چاپ ۱۹۰۱ م
- ۲۹ - د کرستن سین د "ساسانیانو په وخت کښی ایران" ژباره - د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م
- ۴۰ - فتوح البلدان - د بلاذری - قاهره ۱۹۰۱ م
- ۴۱ - مجلمل التواریخ والقصص - د بهار چاپ - تهران ۱۹۲۸ م
- ۴۲ - تاریخ سیستان - د بهار چاپ - د تهران ۱۹۲۴ م
- ۴۳ - تاریخ طبری - د بلعمی ژباره - لکنهو ۱۹۱۶ م
- ۴۴ - چچنامه - د علی حامد کوفی سندی - داود پوته چاپ ډهلي - ۱۹۳۹ م
- ۴۵ - د امان افغان جريده - د کابل چاپ ۱۹۱۹ م
- ۴۶ - د پېښتو تاریخ - د قاضی عطاء الله، د پېښور چاپ - ۱۹۴۷ م
- ۴۷ - د ابن النديم الفهرست - قاهره - ۱۲۴۸ هـ
- ۴۸ - د پېښور د موزیم کتبی - د عبدالشکور - پېښور ۱۹۴۸ م
- ۴۹ - تاریخ التمدن الاسلامی - د جرجی زیدان، قاهره - ۱۹۰۲ م
- ۵۰ - تاریخ ادبیات فارسی - د براون - لندن ۱۹۰۲ م
- ۵۱ - کتاب الخراج - د قدامه بن جعفر - لیدن ۱۸۹۲ م

- تهران ۱۲۲۹ هـ - ل کال
- ۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلین چاپ ۱۲۰۳ هـ
- ۱۴ - تاریخ ایران د سرجان ملکم - بمبی - ۱۸۶۷ م
- ۱۵ - تاریخ افغانستان - د ملیسون تالیف د لندن دویم چاپ - ۱۸۷۸ م
- ۱۶ - تاریخ سلطانی - د سلطان محمد خالص کندھاری تالیف - بمبی - ۱۲۹۸ هـ
- ۱۷ - خورشید جهان - د شپر محمد لیکنه - ګندآپور - لاہور ۱۸۹۴ م
- ۱۸ - منتخب اللباب - د خافی خان - ایشیاتک سوسایتی - کلکته ۱۸۹۶ م
- ۱۹ - حیات افغاني - د محمد حیات خان - لاہور ۱۸۶۷ م
- ۲۰ - میرویس نیکه - د بېنوا لیکنه، کابل ۱۳۲۵ هـ
- ۲۱ - آریانا مجله د تاریخ ټولنې له خپرونو خخه
- ۲۲ - عباسنامه - د محمد طاهر وحید فزوینی - تهران - ۱۲۲۹ هـ
- ۲۳ - خلاصة الانسب ابدالی (قلمی)
- ۲۴ - مشاهیر ابدالیان - د جبیبی - کابل ۱۳۲۵ هـ
- ۲۵ - رهنماي افغانستان - کابل - ۱۳۲۸ هـ
- ۲۶ - لوی احمد شاه بابا - د جبیبی - کابل - ۱۳۱۹ هـ
- ۲۷ - دول اسلامیه - د خلیل ادهم - استانبول ۱۹۲۷ م
- ۲۸ - مخزن افغاني - د نعمت الله هروی - (قلمی)
- ۲۹ - تذكرة الابرار والاشرار - د اخون دریزه - پېښور هندو پریس چاپ - ۱۳۰۸ هـ
- ۳۰ - صولت افغاني - د محمد زردار خان افغان - د لکنهو د نولکشور چاپ - ۱۸۷۶ م
- ۳۱ - تاریخ افغانستان - لومړی او دویم ټوک د کهزاد - کابل ۱۹۴۶ م

- ۵۲ - تاریخ روابط سیاسی ایران . د نجف قلی معزی . تهران . ۱۹۴۷ م .
 ۵۳ - تاریخ هند . د دولافوز . تهران . ۱۹۳۶ م .
 ۵۴ - اقبال نامه جهانگیری . د معتمد خان بخشی . کلکته ۱۸۸۵ م .
 ۵۵ - ترک جهانگیر . د فیروز هادی چاپ . لکنهو . ۱۳۲۷ هـ .
 ۵۶ - مآثر رحیمی . د عبدالباقی . کلکته ۱۹۲۵ م .
 ۵۷ - ترک بابر . د عبدالرحیم خان خانان ژیاره ، بمبی ۱۳۰۸ دـق .
 ۵۸ - رقعات عالمگیر . د دارالتصنیفین اعظم گده چاپ . ۱۹۴۵ م .
 ۵۹ - منتخب التواریخ . د عبدالقدار بدایونی . د کلکتی چاپ .
 ۶۰ - اکبر نامه . دابو الفضل . کلکته ۱۸۸۶ م .
 ۶۱ - عالمگیر نامه . د محمد کاظم ۱۸۶۸ م .
 ۶۲ - طبقات اکبری . د نظام الدین هروی . کلکته ۱۹۳۱ م .
 ۶۳ - مآثر الامراء . د صمصم الدوله . کلکته ۱۳۰۹ هـ .
 ۶۴ - بابر . د فرانسوی فرنارد گروناد . د پاریس چاپ . ۱۹۲۶ م .
 ۶۵ - فارس نامه . د ابن البلخی . د کمبرج چاپ ۱۹۲۱ م .
 ۶۶ - افغانستان در عصر تیمویان هند . د حبیبی ، د کابل چاپ ۱۳۴۱ هـ .
 ۶۷ - تاریخ فرشته . د محمد قاسم . د لکنهو چاپ ۱۳۲۱ هـ .
 ۶۸ - زینت الزمان فی تاریخ هندوستان . د ملک الكتاب شیرازی . بمبی ۱۳۱۰ هـ .
 ۶۹ - تاریخ مختصر هند . د ابو ظفر ندوی . د اعظم گده چاپ ۱۲۵۵ هـ .
 ۷۰ - مجمع السلاطین . د نواب محمد غوث خان بمبی ۱۲۷۹ هـ .
 ۷۱ - تاریخ ایران . د عبدالله رازی . تهران ۱۹۳۶ م .
 ۷۲ - کمبرج هسترس آف انڈیا . ۴ توك ، لندن .

- ۷۳ - مطلع سعدین . د عبدالرزاق سمرقندی (خطی . کابل) .
 ۷۴ - روضة الصفا . د میر خواند . لکنهو .
 ۷۵ - تاریخ سند . د سید معصوم . بمبی ۱۹۲۸ م .
 ۷۶ - مفتاح التواریخ . د جان ولیم بیل . لکنهو .
 ۷۷ - لب التواریخ . دیجینی قزوینی . تهران ۱۹۲۵ م .
 ۷۸ - پر بابر نامه باندی د بیورج تعلیقات ، لندن ۱۹۲۲ م .
 ۷۹ - تاریخ هند . د ارسکن . لندن ۱۸۵۶ م .
 ۸۰ - تاریخ گزیده . د حمدالله مستوفی . لندن ۱۹۱۰ م .
 ۸۱ - مخزن اسلام . پښتو . داخون درویزه (خطی) .
 ۸۲ - سلوک الغزات . پښتو . د ملامست زمند (خطی) .
 ۸۳ - تاریخ مرصنع دافضل خان ختیک ، هر تفورد ۱۸۶۰
 ۸۴ - دخوشحال خان د کلیاتو مقدمه . د حبیبی . کندھار . ۱۹۴۰ م .
 ۸۵ - پښتنانه شعرا . ۱، ۲ توك . د حبیبی . کابل ۱۹۴۰ م .
 ۸۶ - تاریخ افغاني . د شیخ امام الدین خلیل (خطی . کابل)
 ۸۷ - الكامل . د ابن الاثير . د مصر د بولاق چاپ ۱۲۹۰ هـ .
 ۸۸ - زین الاخبار . د عبد الحی گردیزی . تهران د ۱۹۳۵ م .
 ۸۹ - طبقات ناصري . د منهاج السراج . د ع ، حبیبی په زیار ، کابل . دوه
 ۹۰ - توبکه ۱۳۴۲ هـ .
 ۹۱ - تذكرة الاولیاء پښتو . د سلیمان ماکو . د پښتنانه شعراء په لوړۍ
 ۹۲ - توبکه کښې . کابل ۱۹۴۰ هـ .
 ۹۳ - تاریخ بیهقی . دابو الفضل بیهقی . ۳ توبک ، تهران ۱۹۴۷ م .
 ۹۴ - تاریخ یمینی . د ابو نصر العتبی . قاهره ۱۲۹۰ هـ .
 ۹۵ - تاریخ بخارا . د محمد نرشخی تهران ۱۹۳۷ م .

اخيلکونه

- ١١٦ - ریاض الانشاء . د محمود گواوان . حیدر آباد دکن
- ١١٧ - نسب نامه افغانه . د محمد عبدالسلام خان عمر خیل . هند .
- ١١٨ - ظفرنامه رنجیت د امرنات لاہور . ۱۹۲۸ م.
- ١١٩ - عمل صالح . د محمد صالح لاہوری . کلکته ۱۹۳۹ م.
- ١٢٠ - تزک افغانی . د محمد عباس خان رفعت . دهندچاپ ۱۲۹۹ هـ .
- ١٢١ - فرهنگ او ستا زمینی چاپ .
- ١٢٢ - خوشال خان ختک . د دوست محمد کامل پینسون ۱۹۵۱ م.
- ١٢٣ - تاریخ افغانستان . د علی قلی میرزا . تهران .
- ١٢٤ - تاریخ ایران . د فروغی . تهران ۱۳۱۸ هـ .
- ١٢٥ - تحفة الحبیب د فیض محمد هزاره (خطی) .
- ١٢٦ - تاج التواریخ ، د امیر عبدالرحمن . بمبی ۱۳۲۲ هـ .
- ١٢٧ - مجلمل التواریخ بعد نادریه . د ابن محمد امین . تهران ۱۹۴۰ م.
- ١٢٨ - احمد شاه بابا . د میر غلام محمد غبار . کابل ۱۹۴۴ م.
- ١٢٩ - ریاض المحبة . د نواب محبت خان (قلمی) .
- ١٣٠ - د شاه ولی الله دھلوی سیاسی مکتوبات ، د خلیق احمد نظامی چاپ . علی گدۀ ۱۹۵۰ م.
- ١٣١ - د شاه فقیر اللہ علوی مکتوبات . لاہور .
- ١٣٢ - حیات حافظ رحمت خان . د سید الطاف علی بدایون ۱۹۳۳ م.
- ١٣٣ - سراج التواریخ . ۲ تولک ، د فیض محمد هزاره ، د کابل چاپ . ۱۳۳۱ هـ .
- ١٣٤ - دامیر دوست محمد خان ژوند . د موہن لال . کلکته . ۱۸۳۲ م.
- ١٣٥ - د بارکزیو عروج . د الایسیس . لندن .

- ٩٤ - حدود العالم . مؤلف پی معلوم نه دی . تهران ۱۹۳۲ م.
- ٩٥ - پادشاهان متاخر افغانستان ، د یعقوب علی خوافی ، کابل ۱۹۵۳ م.
- ٩٦ - قابوس نامه . د تهران چاپ ، ۱۹۴۰ م.
- ٩٧ - جغرافیای تاریخی ایران ، د بارتولد ، تهران ۱۹۲۸ .
- ٩٨ - مسالک الممالک . د اصطخری . لیدن ۱۹۲۷ م.
- ٩٩ - احسن التقاسیم . د المقدسی . لیدن ۱۸۷۷ م.
- ١٠٠ - چهار مقاله عروضی او د محمد قزوینی تعلیقات ، لیدن ۱۹۰۹ م.
- ١٠١ - جوامع الحکایات . د عوفی (خطی) . کابل .
- ١٠٢ - لباب الالباب . د عوفی . لندن ۱۲۲۱ - ۱۲۲۴ هـ .
- ١٠٣ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة و فخر مدبر . لاہور .
- ١٠٤ - طبقات سلاطین اسلام . د لن پول . تهران ۱۳۱۹ هـ .
- ١٠٥ - تاریخ مختصر ایران د پاول هورن . تهران ۱۹۳۴ م.
- ١٠٦ - تاریخ ادبیات ایران . د دکتور شفق . تهران ۱۹۴۲ م.
- ١٠٧ - اخبار الدولة السلوکیة د صدر الدین علی . لاہور ۱۹۳۳ م.
- ١٠٨ - ذیل جامع التواریخ . د حافظ ابرو . تهران ۱۹۳۷ م.
- ١٠٩ - جهانکشای جوینی . تهران ۱۳۱۵ هـ .
- ١١٠ - تاریخ مفصل ایران . د عباس اقبال . تهران ۱۹۳۲ م.
- ١١١ - حبیب السیر . د خوان میر . بمبی ۱۲۷۳ هـ .
- ١١٢ - سیرة جلال الدین . د محمد نسوی . تهران ۱۳۴۴ هـ .
- ١١٣ - تاریخ هرات . د سیفی هروی . کلکته ۱۹۴۳ م.
- ١١٤ - ظفر نامه دشرف الدین علی یزدی ، د کلکتی چاپ .
- ١١٥ - د تعديل نسب نامه آل کرت مقاله . د جبیبی په قلم . آریانا مجله ۶۸ مه گئی کابل ۱۹۴۸ م.

اخحليکونه

- ۱۵۸ - ریز آف افغانستان. د دبلیو بليو. کلکته.
- ۱۵۹ - فتوحات عرب در آسیای میانه. د گپ. لندن. ۱۹۲۳ م
- ۱۶۰ - خلافت. دولیم تمبل میور. لندن ۱۹۲۴ م
- ۱۶۱ - تاریخ الاسلام السیاسی والدینی و الثقافی والاجتماعی. د حسن ابراهیم. دری توکه. دقاهری چاپ ۱۹۴۸ م
- ۱۶۲ - تاریخ مبارکشاھی. دیھیبی بن احمد سهرندي. کلکته. ۱۹۳۱ م
- ۱۶۳ - قانون همایونی. د خوند میر. کلکته ۱۹۴۰ م
- ۱۶۴ - تذکرہ همایون و اکبر. د بازیزید بیات. کلکته ۱۹۴۱ م
- ۱۶۵ - خصایل السعاده. د محمد سعادت خان ترین لکنهو ۱۸۵۵ م
- ۱۶۶ - تاریخ عمومی. د عباس اقبال دویم چاپ. تهران ۱۳۰۵ هـ
- ۱۶۷ - مرآة الاشیاء. د محمد حسن. داوده چاپ.
- ۱۶۸ - کابل کالني. له ۱۹۳۰ خخه تر ۱۹۵۳ پوري د کابل چاپ.
- ۱۶۹ - کابل مجله. ۱، ۲، ۱، توک د میر غلام محمد غبار د "افغانستان ونگاهی بتاریخ آن" مضمون ۱۹۳۲. ۱۹۳۲ م
- ۱۷۰ - حدیقة الاقالیم. د مرتضی حسین بلگرامی لکنهو ۱۲۹۶ هـ
- ۱۷۱ - مسکو کات افغانستان در عصر اسلام. د احمد علی گهزاد. کابل ۱۹۳۹ م
- ۱۷۲ - منجم العمران. د سید محمد امین خانجی. مصر ۱۲۲۵ هـ
- ۱۷۳ - فصلی از خلاصه الاخبار. د خواند میر، د گویا اعتمادی. کابل. ۱۹۴۶ م
- ۱۷۴ - اثار هرات. ۳. توکه. د خلیل الله افغان. هرات ۱۹۲۹ م
- ۱۷۵ - خراسان. د میر غلام محمد غبار. کابل ۱۹۴۷ م
- ۱۷۶ - واقعات شاه شجاع د شاه شجاع سدویزی. کابل. ۱۹۵۳ م

- ۱۹۸ - حجه الاورنگ شاهيه . د تاش محمد القندوزي (خطي . کابل).
- ۱۹۹ - آتشکده آذر . د لطف على آذر . د بمبي چاپ . ۱۳۰۹ هـ.
- ۲۰۰ - گلشن روہ . دراورتی . هر تفورد ۱۸۶۰ م.
- ۲۰۱ - چراغ انجمن . د عبدالحکیم رستاقی . ډهلي ۱۵۲۹ م.
- ۲۰۲ - تذکرة حسينی . د محمد حسين سنهلی لکنهو ۱۲۹۲ هـ.
- ۲۰۳ - کلید افغانی . د هیوز . لاھور ۱۸۹۳ م.
- ۲۰۴ - جامي . د على اصغر حکمت . تهران ۱۹۴۰ م.
- ۲۰۵ - خزانه عامره . د غلام على آزاد . د هند چاپ .
- ۲۰۶ - تاریخچه شعر پښتو د عبدالحی حبیبی . د کندھار چاپ . ۱۹۳۵ م.
- ۲۰۷ - ریاض الشعرا . دواله داغستانی (خطي . کابل)
- ۲۰۸ - مرآة الخيال . د امیر شیر على لودی . د هند چاپ .
- ۲۰۹ - تذکرة الخواتین . د عبدالباری آسی . د لکنهو چاپ .
- ۲۱۰ - خزینة الاصفیاء . د مفتی غلام سرور لاھوری ، لکنهو ۱۹۱۴ م
- ۲۱۱ - د عبد القادر خان ختک د دیوان مقدمه . د عبد الحی حبیبی . د کندھار چاپ ۱۹۳۷ م.
- ۲۱۲ - فواید الشريعة . پښتو . داخون قاسم پاپن خیل . د لاھور چاپ .
- ۲۱۳ - تاریخ روسای پنجاب . د سرلیپل گریفن لاھور .
- ۲۱۴ - د پېښور تاریخ . درای ګوپال داس . لاھور ۱۸۷۰ م.
- ۲۱۵ - البرامکه . د محمد عبدالرزاق . د هند چاپ .
- ۲۱۶ - د ګندھارا پخوانی جغرافیا . د موسیوفوشہ . کلکته ۱۹۱۵ م.
- ۲۱۷ - اخبار رامکه د عبدالاعظیم ګرگانی . تهران . ۱۲۱۲ هـ.
- ۲۱۸ - تاریخ تمدن ایران ساسانی . د سعید نفیسی . د تهران چاپ .
- ۲۱۹ - مذکرا حباب . د حسن خواجه بخاری (خطي . برلین) . ۱۲۳۱ هـ.

- ۱۷۷ - وفيات الاعيان . دابن خلکان . د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ.
- ۱۷۸ - مروج الذهب . د مسعودی . پاریس ۱۸۶۱ م.
- ۱۷۹ - تاريخ عرب . د فلیپ هتی . لندن ۱۹۳۴ م.
- ۱۸۰ - تجارب الامم . د ابن مسکویه . لیدن ۱۹۰۹ م.
- ۱۸۱ - شوکت افغانی د محمد عبدالحکیم خان لودی . اگره ۱۳۲۵ هـ.
- ۱۸۲ - دول الاسلام . دشمس الدین ذهبی . حیدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ.
- ۱۸۳ - تاريخ محمود شاهی . د فيض الله بنیانی (خطي . پېښور).
- ۱۸۴ - تزک تیموری . بمبی . ۱۳۲۶ هـ.
- ۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان . د سید غلام على بلکرامی . د بمبی چاپ ۱۳۰۳ هـ.
- ۱۸۶ - تذکرة نصر آبادی . تهران ۱۳۱۵ هـ.
- ۱۸۷ - مجالس النفايس . د امیر على شیر نوایی . تهران ۱۹۴۴ م.
- ۱۸۸ - تذکرة علمای هند . درحمن على . لکنهو ۱۲۹۲ هـ.
- ۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار . د فرانسوی جم دارمستتر . پاریس ۱۸۸۸ م.
- ۱۹۰ - د افغان ۱۷ پېړی اشعار . د بیدولف . د هر تفورد چاپ . ۱۸۹۰ م.
- ۱۹۱ - هفت اقلیم . د امین احمد رازی . کلکته ۱۹۱۸ م.
- ۱۹۲ - شمع انجمن . د سید صدیق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ.
- ۱۹۳ - شکرستان افغانی . د میر احمد شاه رضوانی . لاھور د ۱۳۰۵ هـ.
- ۱۹۴ - بهارستان افغانی . د میر احمد شاه رضوانی . لاھور . ۱۳۰۵ هـ.
- ۱۹۵ - سکینة الفضلا . د عبدالحکیم رستاقی . ډهلي ۱۳۵۰ هـ.
- ۱۹۶ - قاموس الاعلام . د شمس الدین سامی . استانبول ۱۳۰۸ هـ.
- ۱۹۷ - مذکرا حباب . د حسن خواجه بخاری (خطي . برلین)

- ۵۰۵ اخخليکونه
- ۲۳۷ - الفهرسته د ابن نديم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ق
 - ۲۳۸ - احياء الملوك در تاریخ سیستان - د ملک شاه حسین سیستانی - د تهران چاپ ۱۳۴۴ هـ.
 - ۲۳۹ - مقالات الشعرا - د میر علی شیر قانع تتوی، د کراچی چاپ ۱۹۵۷م
 - ۲۴۰ - تکلمة مقالات الشعرا - د محمد ابراهیم خلیل تتوی - د کراچی چاپ ۱۹۵۸م

Bibliography

- ۲۱۹ - تهذیب و تمدن اسلامی - لمپری او دوهم توک . دزشید اختر ندوی . د لاھور چاپ ۱۹۵۲م
- ۲۲۰ - نقود الاسلامیه - د مقریزی - (خطی نسخه - د مشق - د تهذیب او تمدن اسلامی په ذریعه).
- ۲۲۱ - تاریخ طبرستان . د بهاء الدین محمد بن حسن بن اسفندیار . په ۶۱۳ هـ - د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ.
- ۲۲۲ - افغانستان به یك نظر - د میر غلام محمد غبار د کابل چاپ.
- ۲۲۳ - روضة السلاطین - د فخری هروی - د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ.
- ۲۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی - د ڈاکٹر بروان د لندن چاپ
- ۲۲۵ - تاریخ ادبیات در ایران - د ڈاکٹر صفا . د تهران چاپ ۱۳۳۸ هـ.
- ۲۲۶ - تاریخ الادب العربی - د بروکلمن - (۱۹۶۲م)
- ۲۲۷ - د بهارسبک شناسی درې توکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ
- ۲۲۸ - آریانا انتیکوا - د ویلسون - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ
- ۲۲۹ - طبایع الحیوان مروزی - د مینارسکی چاپ په لندن کښی ۱۹۴۲
- ۲۳۰ - مجمل فصیحی - ۳ توکه په مشهد کښی د محمود فرخ چاپ ۱۳۳۹ هـ.
- ۲۳۱ - کتاب الهند - د الپرونی - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸م
- ۲۳۲ - آثار الباقیه، د الپرونی - د لیپسیک چاپ، ۱۸۷۶م
- ۲۳۳ - معجم الانسباب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱م
- ۲۳۴ - جغرافیای خلافت شرقی - د جی، لی ستینج اردو ترجمه - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۳۰م
- ۲۳۵ - الاعلام - د خیر الدین زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹م
- ۲۳۶ - راحة النسدور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ